

**NICOLAE
CONSTANTINESCU**

**CURTEA
DE
ARGEȘ
1200-1400**

**ASUPRA
ÎNCEPUTURILOR
ȚĂRII ROMÂNEȘTI**

CURTEA DE ARGHEȘ

(1200—1400)

Asupra începuturilor

Țării Românești

**DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

**INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE
BIBLIOTECA DE ARHEOLOGIE**

XLIV

Nicolae Constantinescu

**CURTEA DE ARGHEȘ
(1200—1400)**

**Asupra începuturilor
Țării Românești**

**Editura Academiei Republicii Socialiste România
București, 1984**

CURTEA DE ARGHEȘ
1200—1400

On the beginnings
of Wallachia

КУРТЯ-ДЕ-АРДЖЕ ИЛИ В
1200—1400 гг. АКАДЕМИЯ

Об истоках Валахии

Editura Academiei Republicii Socialiste România
R 79 717, București, Calea Victoriei 125

Cuprins

Abrevieri bibliografice	7
Cuvânt înainte	9
I. ISTORIOG RAFIE. Izvoare. Probleme și cercetări. Interpretări	11
1 Anonimat și tradiție, p. 11 ◇ 2 Lucrările Comisiunii Monumentelor Istorice (CDA, 1923), p. 16 ◇ 3 Istoriografia de după 1923 și rami- ficațiile ei, p. 23	
II. VATRA STRĂVECHE A ARGEȘULUI	28
1 Așezare geografică, p. 28 ◇ 2 Curtea voievodală, p. 32	
III. CERCETAREA ARHEOLOGICĂ	46
1 Sectorul EST (Intrare), p. 49 ◇ 2 Sectorul SUD, p. 54 ◇ 3 Sectorul NORD și NORD-VEST, p. 67 ◇ 4 Sectorul NORD-EST, p. 71 ◇ 5 Biserica domnească (interior), p. 83 ◇ 6 Periodizare, p. 103	
IV. MATERIALUL ARHEOLOGIC	107
1 Unele, p. 107 ◇ 2 Obiecte de uz casnic, p. 109 ◇ 3 Arme, p. 109 ◇ 4 Piese de armură, p. 111 ◇ 5 Accesorii (harnașament? îmbră- căminte etc.), p. 113 ◇ 6 Monedele, p. 117 ◇ 7 Ceramica din secolele XII—XIV, p. 122	
V. CONCLUZII ASUPRA CERCETĂRII ARHEOLOGICE	143
<i>Zusammenfassung</i>	155
<i>Indice</i>	165

Ilustrația din acest volum a fost realizată de: Iuliana Barnea, Elena Becheș, Constantin Constantiniu, arh. Cornel Ionescu, Marin Ionescu, arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu și Domnica Rednic (*grafica*); Constantin Săvulescu (*reproduceri foto, monede*); Paul Capșa, regretații Gh. Dumitru și N. Scarlat (*reproduceri foto, ceramică*). În rest, documentația foto și unele desene (fig. 14, 22, 26, 40, 41, 45, 65, 68) aparțin autorului.

Abrevieri bibliografice

- Actes-CIÉB** — *Actes du ... Congrès international des études byzantines.*
- Arch. Ért.** — *Archaeologiai Értesítő, Budapesta.*
- Arch. Sofia** — *Археология, Sofia.*
- Arh. Mold.** — *Arheologia Moldovei, Iași.*
- ARMSI** — *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice, București.*
- AUB** — *Analele Universității București.*
- BCMI** — *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București (din 1970; BMI — Buletinul Monumentelor Istorice).*
- BOR** — *Biserica Ortodoxă Română, București.*
- Bud. Rég.** — *Budapest Régiségei, Budapesta.*
- CDA** — *Curtea domnească din Argeș, București, 1923 (= BCMI, X—XVI/1917—1923).*
- CNH** — *Corpus Nummorum Hungariae, 3 vol., Graz, 1959.*
- Conv. Lit.** — *Convorbiri Literare, Iași-București.*
- CSFR** — *Constituirea statelor feudale românești, București, 1980.*
- CSTR** — *Călători străini despre țările române, vol. I—VI, București, 1968—1976.*
- Dacia, N.S.** — *Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle Série, București.*
- DIR** — *Documente privind istoria României, B. Țara Românească, veacurile XIII, XIV și XV (1247—1500), București, 1953 (= B—I).*
- DRH** — *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească, vol. I (1247—1500), București, 1966 (= B—I); vol. II (1501—1525), București, 1972 (= B—II); D. Relații între țările române, vol. I (1222—1456), București, 1977 (= D—I).*
- Györfly-Adatok** — *Györfly György, Adatok a Rómanok XIII. századi történetéhez és Róman állam kezdeteihez (Contributions à l'histoire des Roumains aux XIIIe siècle et aux origines de l'État roumain), I, în Történelmi Szemle, 1 (1964), p. 1—25; II, ibidem, 3—4 (1964), p. 537—568.*
- IBR, I** — *Istoria bisericii române. Manual pentru institutele teologice, vol. I (—1632), București, 1957 (în red. pr. Gh. Moiesescu, pr. Șt. Lupșa, pr. Al. Filipașcu).*
- Inscripții** — *N. Iorga, Inscripții din bisericile României, 2 vol., București, 1905, 1908.*
- Izvestia-Institut** — *Bulletin de l'Institut archéologique bulgare, Sofia.*
- MO** — *Mitropolia Olteniei, Craiova.*
- RÉSEE** — *Revue des études sud-est européennes, București.*
- Rev. Ist.** — *Revista istorică, București.*
- RHSEE** — *Revue historique du Sud-Est européen, București.*
- RIAF** — *Revista pentru istorie, arheologie și filologie, București.*
- RIR** — *Revista istorică română, București.*

RTR, I

– Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, 1413–1508, București, 1905.

SCIA

– *Studii și cercetări de istoria artei*, București.

SCIV

– *Studii și cercetări de istorie veche*, București (din 1974: SCIVA – *Studii și cercetări de istoric veche și arheologie*).

SCN

– *Studii și cercetări de numismatică*, București.

SCOM-Pitești

– *Muzeul Pitești. Studii și comunicări*.

SMIM

– *Studii și materiale de istorie medie*, București.

Studii

– *Studii. Revistă de istorie*, București, (din 1974: *Revista de istorie*).

★

În lucrare am utilizat și următoarele prescurtări: c. = circa
gr. = groapă n. = nota

CUVÎNT ÎNAINTE

Problemele înfățișate în această scriere sînt pe cît de numeroase — p  at t de nuanțate ca substanță și tocmai de aceea, inevitabil, tratarea și accentuarea lor în cele ce urmează sînt în funcție de scopul principal pe care îl urmărim : punerea în lumină și valorificarea științifică a rezultatelor cercetării arheologice întreprinse în perioada 1967—1973 la Curtea de Argeș (subliniem această sintagmă toponimică, atr g nd de pe acum atenția că avem în vedere nu orașul cu această denumire, ci vatra voievodală din cuprinsul acestuia).

Astfel, concomitent cu procedura descriptivă (amplă dar necesară, căci însăși natura vestigiilor argeșene o impune), am insistat asupra morfologiei și etapizării vetrei voievodale, am definit și situat cronologic elementele de civilizație veche românească în contextul ei european, întemeiați pe probe arheologice de nedezmințit ; totodată, însă, am atins și probleme capitale care privesc esența vestigiilor de la Curtea de Argeș,  ntruc t acestea se vădesc în relații organice, nemijlocite, cu însuși procesul istoric de constituire și consolidare a statului feudal Țara Românească pe parcursul veacurilor XIII și XIV.

Anticip nd aici analiza și concluziile la care ajungem, din sinteza istorico-arheologică înregistrată se poate lesne observa, potrivit interpretărilor din lucrarea de față, că ansamblul Curții Vechi de la Argeș (chiar dacă este doar în parte cunoscut și localizat topografic), inclusiv locașul minuscul din apropiere, au fost nu numai martori direcți, ci și părtași la procesul genezei statale de la sud de Carpați — că acolo de fapt, prin voievozii fondatori și prin voievozii rezidenți de mai t rziu, ca Seneslau și Tihomir, s-a urzit „sobra maiestate a începuturilor de țară”, ca să folosim fericita expresie a lui Răzvan Theodorescu.

S ntem în egală măsură conștienți de neîmplinirile lucrării noastre, dar și convingiți că oferim o operă de restituire, corespunz nd cerințelor stabilirii adevărului istoric (dovedit adesea ca genus irritabile) și, credem, sarcinilor actuale ale științei istorice din țara noastră.

Este de datoria noastră să mulțumim aici — pentru sprijinul primit în cursul cercetărilor — forurilor de partid și de stat din Pitești și Curtea de Argeș, Muzeului județean Argeș (prof. dr. Radu Stancu și colab.), Muzeului orășenesc Curtea de Argeș (Dumitru Vasilescu, Gheorghe Zigoneanu). De

asemenea, am beneficiat de aportul colegial al prof. Trifu Martinovici, iar în cursul elaborării acestei lucrări de observațiile și sugestiile arh. Cornel Ionescu. Nu putem trece cu vederea că Șantierul arheologic de la Curtea de Argeș a fost onorat prin prezența acolo a numeroși savanți, care au luat cunoștință de rezultatele cercetării noastre și care ne-au îndrumat cu competență; ne îngăduim să-i amintim aici, ca un prinos de recunoștință, doar pe regretații profesori Ion Nestor, Mihai Berza, Aurelian Sacerdoțeanu, Gheorghe Ștefan, arh. Horia Teodoru, Corina Nicolescu, Maria-Ana Musicescu.

În sfârșit, exprimăm și cu acest prilej mulțumirile ce se cuvin Editurii Academiei pentru sollicitudinea cu care s-a grăbit această apariție.

Autorul

ISTORIOGRAFIE

Izvoare. Probleme și cercetări. Interpretări

1. Anonimat și tradiție

Nu se cunoaște deocamdată vreo descriere din vechime privind fosta *Curte de Argeș*, tot astfel cum nu aflăm vreo reprezentare (chiar fantezistă) a acesteia în manuscrise și tipărituri medievale, pină la binecunoscutul desen al lui Michel Bouquet din 1840 (v. CDA, fig. 3). Desigur Argeșul, ca vechi centru voievodal și apoi scaun domnesc al Țării Românești, s-a bucurat cîndva de notorietate, dar o faimă ca atare i-a venit tîrziu și izvorul ei se afla nu în vatra Curții voievodale, ci la nord de aceasta, acolo unde Neagoe Basarab clădișe celebra Mănăstire (1517).

Prima mențiune documentară a locului a fost prilejuită de evenimentele din 1330: atunci, se arată într-o diplomă din 1336, regele Carol Robert ajunsese *sub castro Argyas* (sau *ante castrum Argyas*, potrivit altei diplome, din 1347)¹ — expresii ambigue, căci aveau probabil în vedere atît reședința lui Basarab I, cît și orașul-capitală (*Chronicon pictum* reda apostrofarea angevină la adresa voievodului român: acesta se afla într-un „ascunziș”, *latibulum*).

Sub Vladislav I-Vlaicu, acte latinești emantate de cancelaria domnească menționau în eschatocol: *Datum in Argyas* (25 XI 1369), *Datum in Argies in nostra residencia* (16 VII 1372) — unica mențiune *expressis verbis* a reședinței argeșene pe durata veacurilor XIV—XVI; ulterior, formula din actele slavonești era: оу(у, ъ) ꙗргнш(н); въ ꙗргнш(н)². Două izvoare narative de la sfîrșitul veacului al XIV-lea menționează Argeșul (fără a indica și existența Curții de acolo) — în latinește, *Itinerarium de Brugis* (c. 1380—1390: *Merp.*) sau în germană, ca în relatarea pelerinilor Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt (1385: *das Lant Wala-chei... Nerx*)³. Din aceeași vreme datează și scrierea patriarhului Eftimie al Tîrnovei — o *Viață* a Sf. Filoteia, mai exact „a Filoteii din Argeș” /Фйлотеѣ ꙗргншкон/ cum știa la vremea sa cărturarul sîrb Constantin Costenecki (sau Filosoful); pe bună dreptate, căci moaștele acestei

¹ DRH, D-I, p. 58—59 (17 X 1336) și p. 65—66 (30 VI 1347). Considerații la Maria Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 113—115.

² DRH B-I, D-I, s.v.; RTR, I, p. 31, 339.

³ CSTR, I (1968), p. 20, 24. Argeșul nu figurează în cunoscuta hartă din *Codex Latinus Parisinus — 7239* (c. 1396?) — v. I. Dumitriu-Snagov, în *Revista Arhivelor*, LII (1975), p. 201—210.

sfinte fuseseră aduse de la Vidin în Țara Românească (nu se știe cînd anume), ele aflîndu-se *veacuri în șir* în Biserica domnească de la Argeș⁴.

Așadar, situarea „în umbră” a Curții voievodale din Argeș a fost un fapt real, care se explică istoricește prin altul : încă de la începutul veacului al XV-lea domnia Țării Românești avea un *al doilea scaun*, cel de la Tirgoviște, iar către mijlocul aceluiași veac se adaugă și *scaunul din București*. Or, tocmai Tirgoviștea o luase înainte, ca importanță, comparativ cu Argeșul — dovadă că în a doua jumătate a veacului al XV-lea se emitea din Argeș doar un singur document intern și alte două externe (în 1478 și 1481), față de zeci și zeci de acte date din reședința domnească de pe Ialomîța ; dealtfel, aici se va strămuta și sediul mitropolitan al țării, sub același Neagoe Basarab, pe locul mitropoliei vechi clădindu-se mănăstirea amintită (sfînțită în 1517). Cu toate acestea, chiar trecută pe plan secundar se vădește că în uzul cancelariei domnești s-a ținut seama de vechimea Curții de Argeș — mai mult, numai în legătură cu existența acesteia s-a conturat un fenomen toponimic, căci *așezarea întregă* a căpătat acest nume⁵ (ce-i drept oficializat mai tîrziu, în epoca modernă). Deja la 24 aprilie 1510 înregistrăm noua denumire : un act de la Vlad cel Tânăr era dat „în Curtea [de] Argeș/къ Арго прѣрнш)/”, iar în vremea lui Neagoe voievod, care renovase și Curtea (v. mai jos), diacul hrisovului pentru Govora (30 octombrie 1517) consemna semnificativ : „Și eu, Florea, am scris în scaunul vechilor domni, în Curtea Argeșului/къ Арго прѣрнш)/”⁶.

Cum am sugerat deja, vechile zidiri de la Curte, chiar refăcute și sporite, nu răzbat totuși în conștiința vremii. Hărțile de mai tîrziu menționau Argeșul, dar indicau acolo doar Mănăstirea lui Neagoe (de pildă harta lui I. Sambucus, Viena 1566 : *Argisch templum*, și multe altele)⁷. Un anonim de desăvîrșit se așterne, ca un vâl, peste vatra voievodală. Franco Sivori, secretarul lui Petru Cercel, o ignoră și tot astfel călătorii străini care ajung la noi în acel veac⁸.

Dar tocmai în acest veac al XVI-lea, prin manifestările conștiinței sociale (prin ideologie indeosebi) se conturează, încet, un fenomen care a reținut de timpuriu preocupările istoriografiei : este vorba de *tradiția istorică endogenă* — ecou al unui trecut îndepărtat din care fac parte organică și începuturile vieții de stat feudale de la sud de Carpați. Cunoaștem elementele acestei tradiții și mai ales mijloacele prin care ea s-a afirmat. După filioanele de unde provine, tradiția ni se prezintă în haină

⁴ Pe larg la D. R. Mazilu, în *Academia Română. Memoriile Secției Literare*, s. III, t. VI, București 1933, p. 217—316 (și Extras) — citat în continuare în *Filoteia de la Argeș*. Împotriva părerilor acestuia, pr. I. Dorobanțu, în *Buletinul Institutului român din Sofia*, I (1941), 1, p. 85—105; v. și P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 163—164.

⁵ „Curtea-de-Argeș sau Curtea Argeșului, singurul loc din România care poartă acest nume arătînd o reședință domnească” — N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III Cîtorii, București, 1937, p. 160 (în ed. franc., p. 193).

⁶ DRH, B-II, p. 143—144 (orig. slav.), 315, 321 (orig. slav.).

⁷ M. Popescu-Spîneni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, București, 1938, p. 128 și urm. (hărțile nr. 45—48, 50—51, 54, 57).

⁸ Reține totuși atenția un document din 1628, care se referă la o *carte* de mărturie a județului și plugarilor din Argeș din 7058/1550, unde se menționa : „și cu popa Petriman clisiarul domnesc din orașul Argeș” (DRH, B-XXII, p. 214, 216, orig. slav.). Aparent banală, știrea prezintă importanță întrucît *clisiarul domnesc* avea în grijă arhiva unei biserici de Curte, așadar Petriman era chiar acela al Bisericii domnești (existau și clisieri — sau celestiarhi mănăstirești, cu rosturi asemănătoare), v. Emil Virtosu, *Eclesiarul, păstrătorul arhivelor românești*, în BOR, LXXIX (1961), 11—12, p. 1 050—1 054. Din păcate, nu se cunoaște arhiva locașului de la Argeș (acte de întărire, zapise etc. în legătură cu averi și acareturi), ca pierzîndu-se.

populară, orală (în toponimie, folclor etc.) sau, dimpotrivă, are pretenții culte, întrucât s-a propagat prin scris; ultima formă, trebuie spus, a estompat cu repeziciune și decisiv amplitudinea și profunzimea celei dintii.

Desigur, pe o bună parte a veacului al XVI-lea nu se întrezăresc încă axele celebrului binom istoric, care se suprapun: întemeierea țării de la sud de Carpați *prin descălecat* și personajul care întocmește statul, *Negru Vodă* (ulterior *Radu Negru*). O caracteristică a tradiției este că încurcă șirul primilor voievozi munteni, de unii nici nu știe, iar pe alții numai și-i imaginează ca existând. Ce observăm în această privință, *documentar*?

1°. Legitimarea unor drepturi de stăpânire prevalându-se de începuturile țării nu a fost întreprinsă întâi de mănăstiri, cum s-ar putea crede, ci de *moșneni*. Este desigur o pură coincidență că aceasta se întâmpla chiar în vremea lui Neagoe Basarab — și chiar în vara cînd ctitoria acestuia (atribuită și ea ulterior lui Negru Vodă) aștepta festivitățile consacrării. Într-adevăr, documentul din 10 iulie 1517 pentru moșnenii de pe Valea Teleajenului le confirmă moșiile lor — Stănești și Drajna: „veche și dreaptă ocină de moștenire, de stradină, de la întemeierea țării <wт cиcанія змале>”⁹. Nu este hazardat să admitem că documente asemănătoare, cu aceeași justificare, vor fi existat și înainte de 1517.

2°. Numele voievodului Vladislav I-Vlaicu, complet neștiut tradiției, încă mai era înregistrat de cancelaria voievodală din Țara Românească din secolul al XVI-lea (în anii 1508, 1510, și ultima oară, în 1547)¹⁰ — și aceasta chiar în actele Tismanei, invocate curînd ca emanînd de la Negru Vodă. Ceea ce înseamnă că pînă către mijlocul veacului al XVI-lea la Argeș — la Curtea de acolo — încă nu era loc pentru miticul personaj; Biserica domnească adăpostea în interior mărturii palpabile, reale, cu privire la trecutul ei, așa încît o substituie nu era posibilă (v.n. 8 și 10).

3°. În sfîrșit, este cu totul posibil ca legenda descălecatului să fi fost în circulație la sfîrșitul veacului¹¹, altminteri nu s-ar explica înformațiile căpătate de Luccari (1605): cu inerente confuzii, potrivit surselor folosite, raguzanul ne vorbește de „*Negro Voevoda di natione Ungaro padre di Vlaico nel 1310*” (în alt loc acesta din urmă e menționat drept „*Vulaico Ré di Valachia*”), de faptul că primul „*S'era impadronito di quella parte di Valachia*”, că murînd a fost îngropat la Argeș („*fu sepolito in Argis*”) etc.

Pe parcursul veacului al XVII-lea¹² se distinge de altfel și diversificarea datelor tradiției, apărînd fațete regionale — de pildă tradiția de coloratură cîmpulungeană. Grăitor în acest sens este hrisovul din 13 noiembrie 1618, cu privire la stăpînirea satului Bădești de către Biserica domnească (Adormirea) din Cîmpulung: Negru Vodă are deja un nume — *Radul Negru*, descendenții săi fiind Basarab și fiul acestuia, Nicolae Alexandru (se invocă și o „carte” a ultimului, din 1352, ca și „icoana” cu milele acordate locașu-

⁹ DRH, B-II, p. 300—301 (orig. slav.). Cf. N. Stoicescu, în CSFR (1980), p. 126.

¹⁰ DRH, B-II, p. 129—130 (1508), 171 (1512) — orig. slav.; DIR, B, XVI—II, p. 347 (1547) — orig. slav.

¹¹ <Turcii> „vor descăleca țara noastră și vor pune turcu de va domni țara noastră”, cu acest sens e folosită noțiunea în scrisoarea datată 5 IX 1599, v. DRH, B (1593—1600). *Domnia lui Mihai Viteazul*, București, 1975, p. 486 (orig. rom.); cf. P. S. Năsturel, în *Buletinul Bibliotecii Române*, Freiburg, 1981, p. 221—236.

¹² Nu există vreo știre despre Biserica domnească din Argeș la începutul acestui veac, așa cum considera Ilie Minea, în *Cercetări istorice*, I, Iași, 1925, p. 409; documentul invocat datează din 13 I 1613 și se referă la paraclisul Sf. Nicolae de la Mănăstire (cf. DIR, B, XVII—II, p. 136—137, orig. slav.). Informație preluată necritic de N. Stoicescu, *Bibliografia monumentelor feudale din Țara Românească*, Craiova, 1966, p. 129 (Extrase din MO).

lui, inclusiv satul amintit ¹³. Elaboratele cîmpulungene sînt foarte limpede exprimate prin pisanile așezate de Matei Basarab, cu prilejul refacerii bisericii (1635—1636); formulările din pisanii (una din ele consemna privilegiile orășenilor) ¹⁴ anunță întrucîtva pe cele din Letopisețele muntenesti din a doua parte a veacului, deosebindu-se de acestea prin plasticitatea expresiilor și mai ales prin data presupusului descălecat: 6723/1215 în pisanii, 6798/1290 în Letopisețe. Și alte izvoare din epocă vădesc ponderea tradiției cîmpulungene (oraș care se lupta pentru întîietate ¹⁵), cum rezultă din însemnările lui Paul de Alep ¹⁶.

De la sine înțeles, o tradiție locală s-a conturat și la Argeș, ea gravitînd — nici nu se putea altfel — în jurul Bisericii domeniști Sf. Nicolae (cum nota și Paul de Alep, v. mai sus, n. 16). Demn de reținut este însă faptul că în țesătura tradiției din Argeș se introduce și legenda Sf. Filoteia, căci iată ce afla acolo mitropolitul Neofit Cretanul al Ungrovlahiei, în vizita sa canonică din 1746: „La Curtea de Argeș, am rămas pînă la 19 iulie, simbată, unde oficiasem și pomenisem pre Ctitor/la Mănăstire, N.C./, precum oficiasem și în oraș, la biserica lui Radu-Negru-Vodă, cu hramul Sfîntului Nicolai, unde se află relicviile Sfintei Martire Filoteia [...]. *Cea dintîi biserică creștinească, ce s-a zidit în Valahia, este aceasta...*” (subl. ns.). Se informează apoi despre Sf. Filoteia („întrebînd preoții locului și pe locuitori, am aflat de la dînșii *cîte au auzit și ei de la strămoșii lor despre relicviile martirei*” — subl. ns.), înfățișînd viața acesteia și aducearea moaștelor ei în țară. „Deci — continuă Neofit — dîndu-se de veste lui Radu-Negru-Vodă, îndată preacredinciosul domn a luat pe arhierul locului și pe tot clerul cu boierii (fiindcă atunci Mitropolia era la Curtea de Argeș), s-a dus la Dunăre spre întîmpinarea Sfintei și a adus-o în Curtea de Argeș, depunînd-o în biserica lui, unde se află și astăzi” ¹⁷. Am insistat în această privință, pentru motivul că tocmai scene din viața Sf. Filoteia au fost pictate de către zugravul *Radu sin Mihail*, către 1759, pe stîlpul NE din naosul Bisericii domnești — cu siguranță la indicațiile mitropolitului, care între timp decedase; dealtfel, în această vreme (rotund: c. 1750) au loc refaceri la fosta Curte (v. mai jos, cap. III) și însăși pictura din interiorul locașului este înlocuită parțial de către același zugrav ¹⁸.

Dar istoria noastră medievală nu s-a desfășurat izolat de aceea a popoarelor din jur, unde pe alocuri diplomatica și istoriografia au înaintat cu pași mai rezezi. Mărturii contemporane (cf. n.1) și ecouri ale celor petrecute pe teritoriul dintre Carpați și Dunăre în evul mediu timpuriu, momente importante din istoria românilor și politica voievozilor noștri din secolele XIII—XV, relațiile cu regalitatea ungară etc. — toate acestea sînt mai de vreme cunoscute în jurul nostru, se tipăresc (cazul *incunabule-*

¹³ DIR, B, XVII—III, p. 264—268, copie rom.

¹⁴ *Inscripții*, I, p. 128—129 și considerațiile de la p. 130—132.

¹⁵ Grăitor în această privință este *Molitvelnicul* tipărit la Cîmpulung în 1635: „In primul oraș din cele care s-au așezat în țara noastră, Cîmpulungul”, v. A. Sacerdoțeanu, *Pre-dosloviile cărților românești*, I, București, 1938, p. 69.

¹⁶ CSTR, VI (1976), p. 165 (despre Argeș), 170—171 (despre Cîmpulung). Ne simțim obligați să precizăm că această parte a scrierii de față era deja de mult redactată în momentul apariției lucrării colective CSFR (1980), așa încît este firesc să interpretăm în același fel (pe alocuri totalmente diferit) izvoare și date folosite la rîndu-i de N. Stoicescu în volumul abia amintit (d-sa, în treacănt fie spus, ignoră cercetările noastre de la Curtea de Argeș).

¹⁷ Citat ap. Mazilu, *Filoteia de la Argeș*, p. 17, 33—34.

¹⁸ Cu privire la datarea zugrăvelii lui Radu sin Mihail ne raliem opiniei Teodorei Voinescu, în *Pagini de reche artă românească*, III, București, 1974, p. 159 (documentează că este vorba de anul 1759). Cu toate acestea, distinsa specialistă atribuie scenele cu viața Sf. Filoteii unui alt zugrav, Ilie din Teiuș, de la începutul secolului al XIX-lea (p. 168—174).

lor : *Cronica ungurilor*, ed. Buda, 1473 ; compilația lui I. Thuróczi, incluzând și scrierea lui Ioan de Tirnave, ed. Augsburg și Brno, 1488 ș.a.)¹⁹. Văd lumina tiparului documente și lucrări care privesc istoria românilor medievali (în 1691 se publică actul din 14 noiembrie 1234 — v.n.19). În același an — 1774, când banul Mihai Cantacuzino se străduia să înfățișeze *Istoria Țării Românești* (întemeindu-se firește pe tradiția cimpulungeană, căci adopta data 1215 ; îl amintește pe Basarab — la 1339, pe Vladislav — la 1340, vorbește de Argeș : „Aici a fost a doua reședință a lui Radu Vodă Negru cu curte și case domnești cari și pînă astăzi se cunosc în ruine”)²⁰ — Johann Thunmann evidențiază autohtonismul, romanitatea și continuitatea românilor la nord de Dunăre²¹, iar Georgius Pray publica *Diploma Ioanișilor* din 2 iunie 1247²². Îndată apoi, în 1780, devin cunoscute actele din anii 1285 și 1288 privitoare la voievozii-frați Litvoii și Bărbat²³. Nu e de mirare, în consecință, că astfel de izvoare nu numai că nu sînt ignorate, dar devin cu timpul instrumente manipulate fie în scopuri politice, fie în răstălmăcirea adevărului istoric cu privire la români. Ele au fost folosite în acest sens de către Fr. J. Sulzer și J. Chr. von Engel, ca reacție față de ideile lui Thunmann²⁴ și tot la ele a apelat însă cărturarul Gheorghe Șincai, cel dintîi dintre românii care au căutat să răspundă, cu demnitate, teoriilor Sulzer-Engel, utilizînd documentele din 1247 și 1285, vădîndu-le importanța²⁵.

Altminteri, starea de ruină a vechilor zidiri voievodale de la Argeș, deja semnalată la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, constatată și în prima parte a veacului următor²⁶, cînd Biserica domnească — desfigurată în interior prin jalnica zugrăveală din 1827 — devine un simplu locaș de tîrg, a provocat parcă de la sine o semnificativă confuzie. Și dacă amintim mai întîi de o scriere religioasă, din care aflăm că opera de la Argeș a lui Radu Negru nu este alta decît biserica Mănăstirii amintite²⁷ — o facem

¹⁹ Cf. Const. C. Karadja, în *Rev. Ist.*, XI (1925) 1—3, p. 13—15.

²⁰ *Istoria Țării Românești*, în trad. G. Sion, București, 1863, p. 12—13, 127—128, 175—176.

²¹ Johann Thunmann, *Untersuchungen ueber die Geschichte der oestlichen europaeischen Voelker*, I, Leipzig, 1774, p. 360 (îl citează pe Anonymus, p. 361—62) și în mod special p. 362—63 : „Aber die Wlachen wohnten auch jcher in der Walachei und Moldau, und kamen nicht erst in dem 12ten und 13ten Jahr. unter Niger (sic) und Bogdan hieher”.

²² Georgius Pray, *Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunorum, Avarum et Hungarorum*, Vindobonae, 1774, p. 134—137. Bineînțeles, G. Pray nu era neutru : documentul publicat era, în opinea editorului, o probă : „iura regum nostrorum in eam provinciam belle illustrant” (p. 134).

²³ C. Wagner, *Diplomatarium comitatus Sarosiensis quod ex tabulariis et codicibus manuscriptis eruit* . . . , Posonii et Cassoviae, MDCCLXXX, p. 293—297, 301—302 — ap. A. Sacerdoteanu, *Comentarii la diploma din 1285 privind pe magistrul Gheorghe*, în AUB, Științe sociale, 9 (1957), p. 27—43. Merită atenție și precizările lui Györfly, *Adatok*, I, p. 14—20, 25.

²⁴ Cf. Fr. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens* . . . , 3 vol., Viena, 1781—1782 (în vol. I, p. 336—37, ruinele de la Argeș ; vol. II, p. 26—28, despre diploma din 1247, care ilustra, potrivit concepției sale, calitatea de ‘coloniști’/Pflanzer/ a românilor) ; v. și J. Chr. von Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey* . . . , Halle, 1804, p. 33 (conform părerilor lui Pray).

²⁵ Gh. Șincai, *Istoria Românilor și a mai multor neamuri*, Buda, 1808 — ap. *Opere*, I, București, 1967, p. 412—417, 427—428.

²⁶ N. Iorga, *Istoria românilor prin căldători*, III, București, 1922, p. 64, 82.

²⁷ *Vezi Slujba Sfintei Filothiei fecioarei*, București, 1848. În tipografia lui Anton Pann, p. 20 (în notă : „Acest Radu Vodă, ce se poroclea negru [. . .] a domnit la anii de la Hristos 1215, zidind mai întîiu curtea sa la Cîmpul lung, apoi Curtea de Argeș, unde a zidit și acea frumoasă și minunată Biserică, la care nu sã saturã ochiul a o privi”), apud Mazilu, *op. cit.*, p. 62—63 (primul care, după știința noastră, semnalează confundarea operei descăleătorului cu ctitoria lui Neagoe Basarab).

pentru că, lucru mai puțin știut, în același fel văzuse lucrurile și Mihail Kogălniceanu.

Într-adevăr, citim în opera din tinerețe a acestuia : „/Rodolphe le Noir/. Plus tard, il transporta son trône à Argeș et y bâtit un nouveau château et une église où se trouve aussi son portrait. Cette église a été deux cents ans après embellie par un autre prince. Tout l'extérieur de cet édifice, dit Wilkinson, est un marbre ciselé [...]. L'ensemble produit un grand effet et comme il a conservé parfaitement sa beauté primitive, c'est certainement un monument que les Valaques peuvent citer avec orgueil dans quelque endroit de l'Europe que ce soit”. Este limpede : M. Kogălniceanu avea în vedere pe atunci biserica episcopală din Argeș, ctitoria lui Neagoe Basarab (o și afirmă în alt loc : „Neagu Ier c'est lui aussi qui rebâtit la magnifique cathédrale de la Cour d'Argeș”); să mai notăm în treacăt că el indică și folosirea lucrării lui G. Pray, dar nu aflăm nimic în *Histoire* despre Diploma Ioaniților — fapt explicabil, deoarece o considera că abordează istoria Moldovei ²⁸.

Fără să vrea, dar *dovedind* că încă nu știa de existența Bisericii domnești, Robert Roesler cade la rindu-i în plasa confuziei înfățișate mai sus. Căci — iarăși un fapt nesubliniat ca atare în istoriografie — acela care a sistematizat teoriile Sulzer-Engel, cu privire la pretinsa ‘imigrare’ tirzie a românilor la nord de Dunăre, l-a atacat mai întâi pe M. Kogălniceanu. În broșura sa din 1867, după ce amintește de pinza cumană, de conținutul diplomei din 1247, R. Roesler se oprește la episodul descălecatului : „Cum însă Radu Negru a clădit o biserică în Argeș, care trebuie socotită și azi drept cea mai frumoasă operă arhitectonică din Valahia, ne putem totuși îndoi de personalitatea lui ? Afirmația lui Kogălniceanu și a înaintașilor săi este, în fața oricărui examen, îndoielnică, întrucît nu există încă în Valahia vreo clădire, care să fie în chip doveditor mai veche decît secolul al XV-lea (*weil es in der Walachei wohl kein Gebäude gibt, das nachweisbar älter ist, als das 15. Jahrhundert*). Pentru a ne liniști — continuă Roesler — sintem în situația de a poseda chiar în legătură cu biserica din Argeș informații mai precise decît asupra altor construcții ale Principatului. Ctitorul actualei biserici mănăstirești s-a pomenit el însuși...” etc., stabilind că este vorba de Neagoe Basarab ²⁹.

2. Lucrările Comisiunii Monumentelor Istorice (CDA, 1923)

La sfîrșitul veacului trecut, cînd înregistrăm deja cursul modern al istoriografiei românești — angajată decis în confruntarea cu teoria lui Roesler și a discipolilor săi³⁰, vestigiile de la Curtea de Argeș intră

²⁸ Michel de Kogalnitchan, *Histoire de Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, Berlin, 1837 (reeditată : *Histoire de Dacie, des Valaques transdanubiens et de Valachie*, I, Berlin, 1854) în *Opere*, ed. critică de Andrei Oțetea, București, 1946, p. 114—115; în privința diplomei din 1247 vezi p. 167 (cu o punere la punct a editorului).

²⁹ Robert Roesler, *Die Anfänge des walachischen Fürstenthums*, Viena, 1867, p. 13—14 (folosește *Histoire*, cd. 1854).

³⁰ Alexandru D. Xenopol, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței Românilor în Dacia Traiană*, Iași 1884 (versiune în lb. franc. : *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen Age*, Paris, 1885). Nemulțumit de interpretările și rezolvările acestuia intervine D. Onciul, *Teoria ... de A. D. Xenopol. Dare de seamă critică*, în *Conv. Lit.*, XIX (1885) v. *Serieri istorice*, I, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1968, p. 328—428.

într-un con de lumină care le evidențiază atât starea precară în care se aflau atunci, cât și valoarea lor ca monumente istorice. Vălul dens al anonimatului de pînă atunci se destramă treptat : îl aflăm acolo pe Grigore G. Tocilescu, în calitate de director al Muzeului Național de Antichități, cercetînd starea ruinelor și a Bisericii domnești (este și cel dintîi care încearcă să-i definească tipul : „pătrat” i-a zis, deosebindu-l de cel „mixt” sau basilical și, desigur, de cel „crucefiform”); ce-i drept, fiind de bună credință, el credea că Lecomte du Nouÿ — care tocmai dărimase acareturile de la Mănăstirea lui Neagoe — „ar putea să se ocupe de biserica Domnească, care e mai veche cu cel puțin două secole...”³¹. Dar iată și opinia unui specialist în materie, a arh. Nicolae Gabrielescu : acesta constata la rîndu-i că vizitatorul plaiurilor argeșene este atras mai ales de ctitoria lui Neagoe voievod ; „Cunoscătorul însă, omul de știință, arheologul, nu trece indiferent pe lângă biserica Domnească și Sănnicoară”. Cu alt prilej, fostul colaborator al antreprenorului francez amintit (înlăturat de acesta ca incomod) mai spunea : monumentele noastre, chiar lăsate în părăsire și neingrijite „luptă în importanță cu ale vecinilor noștri și întrec în frumusețe pe ale multor popoare din Europa”. Intuiește în chip remarcabil : „De și monumentele noastre cele vechi n-au date, e aproape sigur că la descălccarea lui Radu-Negru din munți bisericile din voievodatele române aveau caracterul bisericii Domnești din Curtea de Argeș”. În sfîrșit, se pronunță răspicat : de ea „n-ar trebui să se atingă mîna nepricepută [...] aparține unei epoci pe care o reprezintă”³². Dealtfel, finalul veacului va fi marcat și de înființarea *Comisiunii Monumentelor Istorice* (1892), în activitatea căreia un loc de frunte l-a ocupat vatra Curții voievodale de la Argeș. Pînă a se ajunge la lucrările de restaurare, în 1911, aveau deja un larg ecou în istoriografie scrierile minuțioase ale lui D. Onciul, ale cărui opinii vor prezida curînd și investigațiile de la Argeș. Să amintim aici : savantul stabilise relația ‘Radu Negru’ = Radu I, voievodul din anii 1377—1383 (o ipoteză desigur), presupunînd despre acesta din urmă : „Poate tot el va fi fost între ctitorii bisericilor mai vechi de la Cîmpulung și Argeș, atribuite lui Radul Negru”; iar despre valențele tradiției istorice, așa cum fusese aceasta consemnată de documente și cronici, Onciul s-a pronunțat ca nimeni altul pînă atunci : „totul — conchidea el — afară de data cronologică/a întemeierii statului, n.n./este, în oarecare înțeles, adevărat în ea, nimic însă în legătura în care e dat”³³. În sfîrșit, din ungherul vetrei voievodale de la Argeș ieșea la lumină și primul plan al Bisericii domnești, întocmit de arh. George Mandrea³⁴,

³¹ Gr. G. Tocilescu, în *Analele Academiei Române*, s. II, t. VIII, Secțiunea II. Memorii și notițe, 1885/1886, București, 1887, p. 12—13.

³² Arh. N. Gabrielescu, *Ruina Sănnicora din Curtea de Argeș. Studiu arheologic de...*, București, 1888, p. 1; idem, *Privire generală asupra monumentelor naționale și mijlocul de a împiedica distrugerea lor*, Iași, 1889, p. 5, 11 (tot aici, despre planul Bisericii domnești : „Acesta e tipul bisericilor din secolul al IX-lea pînă în al XII-lea din Peloponez și care s-a întins într-o regiune îndepărtată la Bulgari, la Serbi, în statele române și la Ruși”) și în special p. 20.

³³ D. Onciul, *Radul Negru și originile Principatului Țării Românești*, ed. cit., I, p. 328 și urm. (îndcosebi p. 422—428); idem, *Originile Principatelor Române*, ed. cit., I, p. 665, 672 (inclusiv întinsa notă explicativă 114). Să amintim că acestea erau scrise în anii 1891—1892 (*Radul Negru*) și 1899 (*Originile*).

³⁴ Arh. G. Mandrea, *Biserica Domneasca din Curtea de Argeș*, București, 1905, p. 7 (observațiile sale datează însă din 1882).

monumentul intrând apoi în circulația științifică europeană, fiind remarcat de reputatul bizantinolog Charles Diehl³⁵.

Prevăzută a intra în lucru în anul 1910, restaurarea locașului are loc în anii 1911—1912, operațiile durind pînă în 1914—căci, în afară de refacerea și consolidarea zidăriei, au fost necesare spălarea și conservarea vechilor fresce; conducerea acestei opere de salvare și-a asumat-o arh. Grigore Cerchez, asistat de arh. Nicolae Ghika-Budești (supravegherea lucrărilor de zidărie fiind încredințată arh. Iancovici), iar din 1914 și de pictorul Dimitrie Norocea, acela căruia i se datorează scoaterea la lumină a vechii picturi din interior³⁶.

În scurtă vreme se ivește și întîia dispută științifică în legătură cu monumentul, provocată de cercetările istoricului de artă Orest Tafrali. Acesta, în 1915, stăruise asupra vechii picturi (după mărturia lui D. Norocea, el practicase și un sondaj lingă stilul SV din naos, sistat apoi prin demersul arh. Cerchez), comunicînd Academiei concluzia sa: există picturi care poartă data de 12 noiembrie 6771/1262 și în consecință biserica aparține cel puțin veacului al XIII-lea—opinie căreia i-a rămas fidel întreaga viață. Invitați să se pronunțe D. Onciul, Ioan Bogdan—cărora li se rialiază Nicolae Iorga—întocmesc cunoscutul *Raport* din 1915, îndreptat cu totul întemeiat împotriva lecturii conjecturale a celui amintit. Aflăm din acest *Raport* și două din opiniile care au contribuit la cristalizarea altora, situate apoi pe primul plan în istoriografia românească.

Una formulată cu claritate: în picturile vechi de la Argeș se recunosc tratări iconografice asemănătoare compozițiilor în mozaic de la Mănăstirea Chora din Constantinopol (Kariye Djami)—aspect semnalat de D. Norocea, recunoscut cu probitate de autorii *Raportului*; cum acestea din urmă sint databile 1310—1320, rezultă că frescele argeșene puteau fi dacă nu contemporane „totuși nu mult în urmă, adică din ultimii ani ai acelei perioade de înflorire a picturii bizantine”.

Cealaltă era mai prudentă, ba chiar marcată de nesiguranță: după tradiție, locașul de la Argeș se leagă de începuturile statului muntenesc, de numele lui Radu Negru. Cu toate acestea, „Ca adevăratul întemeietor al statului [...] e cunoscut Basarab I”, dar acesta era prin 1323 în luptă cu Imperiul bizantin, fiind greu de admis că el putea aduce meșteri de acolo în astfel de condiții. „Deci rămîne mai probabil că biserica a fost zugrăvită, dacă nu și zidită, sub fiul și succesorul lui Basarab, Alexandru I (sau «Nicola Alexandru», cum îl numește inscripția de pe mormîntul său de la Cîmpulung)”³⁷.

În acest fel este invocat numele lui Nicolae Alexandru în legătură cu edificarea Bisericii domnești³⁸, deși—rezultă limpede—plutea în aer

³⁵ Ch. Diehl, *Manuel d'art byzantin*, Paris, 1910, p. 709 (datarea: sec. XIII, după Gr. G. Tocilescu); revine asupra datării (sec. XIV) în ed. 1925—26, cf. vol. II, p. 831.

³⁶ BCMI, II (1909), p. 185—186; IV (1911), p. 38—39; V (1912), p. 40—41, 186—187 (Înceierea lucrărilor de zidărie, decapări și nivelări în incintă, amenajarea trotuarului din lavă egeică în jurul bisericii, repararea zidului împrejmuitor și refacerea celui dinspre nord); VI (1913), p. 95—96.

³⁷ D. Onciul, I. Bogdan, N. Iorga, în BCMI, VIII (1915), p. 141—143 (v. D. Onciul, *Serieri istorice*, II, p. 221—225). Replica lui O. Tafrali a venit imediat, v. *Noua Revistă Română*, XVIII (1916), 1, p. 2 și urm.

³⁸ O idee care nu era nouă, căci o afirmase anterior Al. Lapedatu—v. BCMI, V (1912), p. 178.

și numele lui Basarab I. Dealtfel, în anul următor revine în discuție același D. Onciul : aduce noi dovezi împotriva interpretărilor lui O. Tafrali (publică scena *Deisis* cu ctitorul, alături de reprezentarea lui Theodor Metochites de la Chora), remarcă „portretul de cavaler” de pe stîlpul NE din naos, identificîndu-l pe Radu I (în realitate fiind vorba de un sfînt militar, în sfîrșit, ajunge la concluzia ce trebuia verificată doar de un amănunt documentar : cînd a murit Basarab I? — căci *acestui* i se datorează fundarea bisericii, pe cînd zugrăvirea aparține lui Nicolae Alexandru³⁹).

*Cercetările din anii '20. Volumul CDA (1923)*⁴⁰. Din prezentarea istoriografică de pînă acum reiese o primă concluzie : principalul monument de arhitectură păstrat intact din ansamblul de odinioară fusese deja perceput *ca valoare istorică*, dovadă fiind restaurarea abia încheiată la începutul deceniului al doilea — nu și fixat definitiv în canevasul propriu-zis al desfășurărilor istorice dintre Carpați și Dunăre, ceea ce implica înainte de toate datarea cît se poate de exactă a Bisericii domnești, firește, în relație cu restul ansamblului arhitectural. Dar acest lucru nu a fost posibil atunci, în preajma primului război mondial ; dealtfel, din 1916 țara s-a aflat în luptă cu Puterile Centrale, iar acestea au cîștigat o parte a teritoriului național inclusiv Curtea de Argeș. Numai după terminarea războiului s-au ivit condiții prielnice pentru adîncirea observațiilor asupra monumentelor din vatra fostei Curți domnești, mai exact, pentru o amplă explorare istorico-arheologică.

Meritul de a fi dat curs acestui gen de investigație revine atît arh. Gr. Cerchez (care se conforma în fapt legii în vigoare), cît și istoricului D. Onciul, în virtutea funcțiilor oficiale cu care el era investit — din 1919, președinte al Comisiunii, iar din 1920 și președinte al Academiei Române ; ambii au sprijinit direct și au lărgit cîmpul de cercetare de la *Curtea de Argeș*, fapt care iese în evidență mai ales din volumul ce încununa în 1923 eforturile întreprinse acolo : *mai multe contribuții disciplinare — cîteva științe — erau reunite cu scopul de a lumina trecutul unor monumente, istoria încorporată în ele*. Neîndoiește avem în față primul experiment de acest fel din cercetarea istorică românească.

Un rol important în cercetarea inițiată în anii '20 l-a avut și acela căruia i s-a încredințat misiunea de a explora arheologic vatra fostei Curți : Virgiliu N. Drăghiceanu (cf. CDA, 90) — unul dintre pionierii în materie, deja cu experiență (cercetase între altele și ruinele Vodiței). Într-un timp record (20 VII—10 IX 1920), V. Drăghiceanu a săpat în interiorul Bisericii domnești, iar apoi la Sin Nicoară (10—16 IX 1920), după care și-a îndreptat atenția asupra incintei propriu-zise de la Curte, degajînd molozul și umpluturile și scoțînd la iveală construcțiile ; operație ce pare încheiată în anul următor, în jurul datei de 1 IV 1921 (cf. CDA, 134 și urm.). Asupra metodei sale de cercetare vom reveni. Deocamdată, însă, luînd în considerare și aportul echipei alături de care lucra, trebuie să convenim că explorarea lui V. Drăghiceanu a fost de la început favorizată de șanse extraordinare. Astfel, din totalul mormintelor găsite de el în interior (naos), cele mai multe complet răvășite — unul singur (și ce mormînt !) se afla în stare intactă : cel notat cu nr. 10, descoperit la

³⁹ D. Onciul, în BCMI, IX (1916), p. 49—70 (v. *Scrieri istorice*, II, p. 226—240).

⁴⁰ Spre a nu încărea inutil aparatul critic, toate referirile la volumul CDA (1923) le facem în acest capitol direct în text.

31 VII 1920 (CDA, 138, 149); de asemenea, tocmai se terminau săpăturile din biserică (și ele, pînă atunci, nu prea oferiseră indicii mai sigure în privința datării acesteia) — și iată că pictorul D. Norocea împreună cu ajutoarele sale (I. Mihail și G. Teodorescu) descopereau pe peretele naosului, sub fereastra de nord, grafitul slavonesc (în traducere): „În anul 6860/1351—52, la Cimpulung a răposat Marele Basaraba Voievod” (CDA, 16, 147 și fig. 9, cu o transcriere greșită la p. 31). Un important reper cronologic din istoria Țării Românești era — în sfîrșit! — cunoscut⁴¹. Ambele descoperiri au fost realmente salvatoare pentru investigația istorico-arheologică din anii '20, căci i-au furnizat acesteia o bază solidă (așa se credea) pentru firul interpretativ central al întregului volum CDA. Dar ce conținut are de fapt acest volum?

Nu vom stărui decît în privința datelor privitoare la cercetarea arheologică, neocolind totuși părțile din volum care se referă la probleme specifice în legătură cu monumentul de arhitectură reprezentat de Biserica domnească. Într-adevăr, se remarcă mai întîi contribuția arh. Gr. Cerchez, care a înfățișat principiile și sarcinile operei de restaurare (CDA, 77—94) împotriva vederilor școlii franceze a lui Viollet le Duc (v. în special p. 80—82); îi urmează arh. N. Ghika-Budești, care definește principalele trăsături caracteristice ale monumentului (perfecta unitate de plan, logica structurii, armonia proporțiilor, simplitatea plasticii fațadelor) — un *prototip* cu originile în arhitectura Bizanțului, cu referințe în Serbia și Bulgaria (neuitînd să precizeze că acestea se datează în sec. XIV—XV și sînt la fel de *izolate* în ansamblul arhitecturilor respective, astfel încît nici forma de expresie a Bisericii domnești nu poate intriga — CDA, 105—121). În legătură cu inscripțiile religioase din biserică se evidențiază *conlucrarea* a doi meșteri la pictarea monumentului, cel care a folosit limba greacă dovedind că aparține unei școli provinciale, așadar nu chiar din centrul Bizanțului — aceasta fiind concluzia tinărului, pe atunci, P.P. Panaitescu (CDA, 161—171), de inscripțiile în slavonă ocupîndu-se V. Brătulescu (CDA, 190—191), iar de cele de pe filactere, P. Cancel (CDA, 192). O primă introducere în vastul cîmp al picturii monumentului o face I. Mihail (CDA, 172—189, cu remarcabile reproduceri — un veritabil album de pictură), parte care, în chip inexplicabil deocamdată, nu se datorează lui D. Norocea. De asemenea, în CDA își publică D. Onciul una din ultimele sale scrieri căci savantul, suferind, decedase între timp (20 III 1923) și *Buletinul Comisiunii* în fruntea căreia se aflase îl omagia într-o pagină cernită — el fiind acela care a interpretat semnificația istorică a grafitului amintit: din acesta rezultă că fundarea bisericii se datorează lui Basarab I, dar opera e continuată de Nicolae Alexandru, care pictează locașul — operație sfîrșită sub Radu I; al acestuia este M. 10 (CDA, 101—104). În sfîrșit, volumul CDA mai conține un articol al lui C. Moisil, despre monedele lui Radu I — vădit în afara lucrării, căci nici o monedă de la acest voievod nu fusese găsită în cursul cercetărilor, ca și o notă, de data aceasta justificată, în care se prezentau monedele aflate în săpături (CDA, 122—133, respectiv 150—152). În rest, în afară de partea finală

⁴¹ La 19 XI 1920, D. Onciul își inaugura cursul său de la Universitate cu o prelegere despre descoperirile de la Curtea de Argeș, v. *Studii de istorie*, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1971, p. 267 și urm. Despre felul cum receptase savantul informația conținută în grafit, cf. Gala Galaction, *Jurnal*, vol. II, ed. T. Virgolici, București, 1977, p. 182 (pe baza mărturiei lui D. Norocea; în acest context, precizăm că există și un relevant *Jurnal* al acestuia din urmă, încă inedit).

a volumului (mai exact : a Buletinului/1923), în care aflăm articolul lui N. Iorga despre biserica din Valea Danului, CDA se remarcă prin pana lui V. Drăghiceanu (9 — 76, parte al cărei titlu a și fost dat întregului volum ; 134 — 149, cu *Anexe* care puteau foarte bine lipsi : 149—150), contribuție pe care nu o putem detașa de alta, datorată savantului antropolog Francisc Rainer (CDA, 153—160), din motive pe care le vom înfățișa mai jos.

În privința ctitorilor, trebuie spus, opiniile din CDA nu erau categorice decât în interpretările Onciul—Drăghiceanu ; ceilalți autori au manifestat o justificată prudență și însuși arh. Gr. Cerchez, care acceptase liniile mari ale concluziilor celor doi — firește, mai ales pe baza grafitului cu știrea morții lui Basarab, devenit cheia de boltă, nu s-a încumetat să atribuie un nume, de pildă : „personagiul de la intrare/din scena *Deisis*, N.C./nu este cel care a zidit biserica, ci cel care a zugrăvit-o” (CDA, 93—94). Pe de altă parte, semnale potrivnice interpretărilor ce se cristalizau atunci, *înainte de apariția CDA*, văd lumina tiparului în 1922 — cazul lui C. Kogălniceanu (fiul ilustrului om politic), care a intuit — primul — că în Mormintul nr. 10 nu se afla Radu I, ci Vladislav I—Vlaicu⁴². Mai mult, tot în anul 1922, echipa pictorilor (care își continuau activitatea) găsisse inscripția slavonă, păstrată fragmentar deasupra tabloului votiv din naos — un prețios izvor, căruia însă V. Drăghiceanu nu i-a acordat atenția cuvenită (cf. CDA, 31 : „Din această inscripție ne interesează, deocamdată, numele de [...], doamna Ungrovlahiei...”) și explicația trebuie căutată altunde.

Într-adevăr, în acel an se tipărea și ultimul volum din revista întemeiată de Gr. G. Tocilescu : RIAF, XVI/1922 ; aici își publica O. Tafrali articolul despre Biserica domnească (anunța și viitoarea monografie) și tot aici, profitând de faptul că fusese invitat la Argeș, de V. Drăghiceanu, unde aflase de descoperirile făcute, Stoica Nicolaescu ‘adosa’ într-un articol tratind despre voievodul Alexandru Aldea, informațiile obținute, înainte ca acest lucru să-l facă, cum era firesc, autorii descoperirilor (de ex. : despre inelul lui Udobă, despre grafit, despre piatra lui Voislav etc.). Dar Stoica Nicolaescu nu s-a mulțumit cu acestea, căci *într-un Adaos final, existent numai la extrasele din RIAF, XVI/1922*, el publica inscripția amintită, care dezvăluia tocmai identitatea ctitorului Bisericii domnești⁴³. Faptul că V. Drăghiceanu, împotriva abuzului ce-l leza, nu a ținut seama de lectura lui Stoica Nicolaescu — *de care a luat în chip cert cunoștință* (cf. CDA, 52, n.1 ; altminteri, RIAF, XVI/1922 e citat, *ibidem*, 171, n.1) — a fost una din marile greșeli de metodă care, alături de altele, și-au pus amprenta pe întregul eșafodaj al interpretărilor din CDA. Mai mult decât atât, ignorarea acestei inscripții (indiferent de reconstituirea greșită a lui Stoica Nicolaescu : „Io Radul <Negru> Voievod”, cu nimic dovedită) a contribuit hotărîtor la îndepărtarea vederilor istoriografiei de unicul ctitor al monumentului — *Vlaicu Vodă*. Acum abia putem trece la cercetările arheologice și la observațiile consemnate de V. Drăghiceanu în CDA.

⁴² C. Kogălniceanu, în *Conv. Lit.*, LIV (1922), p. 723—730 ; a revenit mai târziu, menținându-și opinia și precizind : Vlaicu Vodă și Doamna Ana sînt reprezentați în tabloul votiv din naos — *ibidem*, LVIII (1926), p. 613—617.

⁴³ St. Nicolaescu, în RIAF, XVI (1922), p. 225—275 (note) și Extras, cu o foaie nenumărată (= *Adaos*), București, 1922 ; v. și Extrasul din *Noua Revistă Bisericească*, VI (1924), 7—8, p. 17 ; idem, *Discuții științifice. Adevărul asupra importanțelor descoperiri arheologice de la Curtea de Argeș*, București, 1923 (a provocat o campanie de presă a lui V. Drăghiceanu).

Este în afară de orice îndoială că V. Drăghiceanu avea simțul observației în teren, cum rezultă mai ales din *Jurnalul săpăturilor*, numai că însemnările sale vădesc lacune și pe alocuri sînt incoerente, în privința mormintelor îndeosebi — căci nu aflăm din acest *Jurnal* un răspuns limpede la o întrebare cît se poate de simplă : cîte morminte au fost găsite în anul 1920 ? Vom constata dealtfel (mai jos, cap. III) că în pofida numărărilor de atunci („patrusprezece morminte, cu cincisprezece schelete” — CDA, 43 și *Jurnal*, passim), unele morminte nu pot fi în nici un caz omologate ca atare. Ne referim bineînțeles la cele din naos, despre care există un minimum de însemnări — dar despre cele din pronaos ? V. Drăghiceanu scria : „Se sapă în privdor dîndu-se de cinci morminte [...] cari nu prezintau nici un interes (gravă eroare ! N.C.) și în care s-au găsit pînă la 2 sau 3 rînduri de schelete suprapuse” (CDA, 147). Să precizăm că nu este vorba aici și de cele trei morminte aparținînd Brătienilor, de care el nu s-a atins. La prelevarea osemintelor umane nu a luat parte și Fr. Rainer, altfel nu ar fi consemnat acesta : „Sarcina de a scoate încheieri din cercetarea osemintelor găsite [...] a fost cu deosebire grea fiindcă cele mai multe din acele oseminte sînt incomplete și deteriorate, iar profanările pe cari aproape toate mormintele le-au suferit sporesc nesiguranța determinărilor” — într-o notă, savantul explicînd că oase de animale au fost găsite în loturile M.1—3, 7, 9, 14 (CDA, 153). Vom vedea (mai jos, cap. III) că nu numai profanările care au avut loc în decursul vremii au provocat incurcarea osemintelor din mormintele voievodale, identificarea arbitrară a defuncțiilor, atribuirea neprețuitelor podoabe etc.

De asemenea, dacă V. Drăghiceanu a semnalat corect așa-numitul *radier*, un sistem de tălpuire la nivelul fundațiilor bisericii, în privința unor „substrucții” (consemnate de patru ori, la date diferite — CDA, 136, 141—42, 143, 145) s-a înșelat cu totul, nesesizîndu-le semnificația : ele făceau parte din fundațiile vechiului locaș existent anterior pe același loc ! Iată de ce el nu a dat atenție nici incintei trapezoidale (mai jos : incinta A) din jurul Bisericii domnești, abia schițată în planul general publicat (CDA, fig. 2 — un plan eronat, căci alta este imaginea incintei mari), dar nementionată în vreun fel în text, unde, de pildă în partea de prezentare istorică, V. Drăghiceanu nu excludea posibilitatea ca Argeșul să fi fost „capitala voevodatului lui Seneslau” (CDA, 27).

De fapt, V. Drăghiceanu și-a organizat astfel materialul (folosind numeroase izvoare, unele inedite, preluînd concluziile principale ale celorlalți co-semnatari ai volumului CDA, cu excepția expertizei lui Fr. Rainer), încît personajul central al interpretărilor sale și al întregului volum a devenit Radu I, evidențiat ca atare — am văzut — prin autoritatea savantului D. Onciul. Astfel, rezultă limpede că V. Drăghiceanu a avut tendința să ilustreze și *arheologic* opiniile exprimate pînă atunci în legătură cu Radu I, sau care își făcuseră loc prin investigația din 1920. Este cu totul semnificativ în acest sens cazul „portretului de cavaler”, semnalat de D. Onciul : întrucît descoperirea Mormîntului nr. 10 și tabloul votiv din naos îl indicau pe Radu I (cel Negru), era greu să se mai admită că reprezentarea de pe stîlpul NE îl înfățișa tot pe acesta ; așa se face că V. Drăghiceanu se referă la „Cavalerul zugrăvit”, dar îi află și mormîntul (nr. 2) lîngă stîlp (CDA, passim și în special p. 55). Or, pe stîlpul amintit figurează fie Sf. Teodor Stratilat, fie un alt sfînt militar⁴⁴, așa încît nu

⁴⁴ A. Protich, în *Seminarium Kondakovianum*, Praga, 1926, p. 103—104 ; cf. St. Nicolaescu (1924), p. 10 (ar fi vorba de Sf. Mercurie).

era obligatoriu să se găsească în acel loc un mormint de cavaler. De asemenea, se știe că reputatul numismat C. Moisil definise mai de mult un tip monetar de la Radu I, cu numele acestuia pe avers și cu numele lui Vladislav pe revers⁴⁵ — „un presupus fiu numit Vladislav”, neexcluzind și o greșeală a gravorului (CDA, 130 și fig. 134). Dar ipoteza a fost luată *tale-qual* de V. Drăghiceanu, mai mult, el a identificat și mormintul acestui ‘fiu’ al lui Radu I (nr. 11—CDA, passim și în special p. 55). În sfârșit, pentru a evidenția și altfel obscura domnie a lui Radu I, V. Drăghiceanu a apelat la felurile pomelnice din Țara Românească, în care voievodul e amintit (CDA, 25), ocupându-se îndeaproape de acela al Bisericii domnești : acesta, „făcut pe la 1863, de pe altul vechiu, care era cel puțin de la 1812, începe cu ctitorii principali ai bisericii : Io Radul-Voievod, Ana Doamna ; Io Neagoie-Voievod, Despina Doamna” (CDA, 46 și fig. 35). Or, cum arată și *grafia* paginii din pomelnic, pasajul citat nu este decât o *interpolare îndată sub titlu*, așadar de după 1863 ! Realitatea a fost alta, căci acest izvor constituie la rându-i o prețioasă mărturie cu privire la ctitorul dintii al Bisericii domnești — Vlaicu Vodă — deoarece începe cu „Vădislav : Vo : [evod] Kerana : Do : [amna]”⁴⁶.

Nu insistăm în alte privințe (ilustrații bogate, dar materialul arheologic este amestecat și nesistematizat, el datînd din epoci diferite, mai ales tîrzii ; nu există nici o schiță de amplasare a săpăturilor din biserică etc.). Cîteva concluzii se impun de la sine și anume :

a) Opera de salvare întreprinsă la Curtea de Argeș prin restaurarea Bisericii domnești, în 1911—1912, sub egida fostei Comisiuni a Monumentelor Istorice, a redat poporului nostru unul din cele mai însemnate și mai reprezentative monumente ce ilustrează istoria și arta medievală românească ;

b) Investigațiile din anii '20 și încununarea lor prin volumul colectiv CDA (1923), cu contribuții multidisciplinare, au marcat sfîrșitul unei etape de cunoaștere și de valorificare a vestigiilor din vatra voievodală argeșeană, primate încă de acum peste șase decenii în strînsă legătură cu organizarea și consolidarea vieții de stat feudale pe teritoriul dintre Carpați și Dunăre ;

c) Totodată, însă, prin chiar carențele metodologice și interpretative ale investigației istorico-arheologice de atunci, o nouă etapă se deschide o dată cu volumul CDA (1923), căci cercetarea ulterioară de profil a găsit în acesta justificarea de a repune în discuție nu numai descoperirile din anii '20, ci însăși tematica privitoare la vestigiile de la Curtea de Argeș și la semnificația lor istorică.

3. Istoriografia de după 1923 și ramificațiile ei

Într-adevăr, deși primit favorabil îndeobște⁴⁷, din conținutul volumului apărut în 1923 reieșea totuși fără echivoc necesitatea unor *reexamînări*, pe baze științifice, lăsînd un cîmp tot mai îngust speculațiilor

⁴⁵ Cf. O. Iliescu, în *Studii și cercetări de istorie medie*, II (1951), I, p. 42—44 ; idem, în SMIM, I (1956), p. 300—301 — în continuare : *Corpus* (1956) — fiind vorba de domnia asociată a fraților Radu I și Vladislav I.

⁴⁶ N. Iorga, în *Rev. Ist.*, VI (1920), p. 179 ; cf. P. Chihaiia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 20 — în continuare : *Cetăți de scaun* (1974).

⁴⁷ „Splendida lucrare” etc. — v. N. Iorga, în *Rev. Ist.*, IX (1923), p. 192 (nu omite să critice unele interpretări) ; o detractare totală, singulară și nedreaptă, în *Conv. Lit.*, LVI

subiective⁴⁸. Dealtfel, chiar unul dintre coautori a simțit nevoia să revină, adâncind observațiile asupra arhitecturii Bisericii domnești și operînd deja cu clasificări tipologice mai limpede definite; căci arh. N. Ghika-Budești, de el fiind vorba, stabilise atunci și o linie genetică pentru monumentul argeșean, văzînd în mica biserică de la Nicopol (R. P. Bulgaria) — „expresiunea cea mai simplă” a planului în cruce greacă — „prototipul din care porcede și Biserica domnească din Argeș”⁴⁹. Ne dăm lesne seama că el ar fi afirmat același lucru, dar mai conturat, dacă ar fi luat cunoștință de vechiul locaș existent sub Biserica domnească.

Dar reexaminări, în adevăratul sens al cuvîntului, implicînd clarificări cronologice și de altă natură, au intervenit începînd cu deceniul al patrulea, ele prelungindu-se de fapt pînă în vremea noastră. Întrucît discuțiile au pus în cauză însăși funcționalitatea ansamblului arhitectural (sau a unei componente a acestuia), considerăm necesar să înfățișăm aici — succint firește — încrîngătura de opinii înregistrată în istoriografie după 1923 și pînă astăzi (v. mai sus, n. 49).

(I). *O Curte domnească din secolul al XIV-lea*. Este opinia curentă, ca să spunem așa, care validează — în tonuri diverse — concluziile principale din CDA (1923) sau, dimpotrivă, ajunge la cu totul alte încheieri (cazul semnatarului de față și al acestei scrieri). Sint de distins în această privință următoarele :

— 1) *În vatra fostei Curți se găsesc vestigii mai vechi*. Este dealtfel și constatarea pe care, fugitiv, o semnala lui N. Iorga, același V. Drăghiceanu : „s-a ridicat această curte pe locul unde a fost o așezare cu mult mai veche”⁵⁰, fără ca în CDA să ni se deslușească elementele materiale ale unei asemenea afirmații (exceptînd, poate, moneda ungară de la Ladislau IV Cumanul, găsită sub pardoseala altarului — CDA, 141, 150). Așadar, nu aici se înscrie opinia lui O. Tafrali (mai sus, n. 47), căci acesta *cobora*, numai cu cea. un secol, data construirii Bisericii domnești. Meritul în acest sens îi revine lui A. Sacerdoțeanu : el s-a pronunțat pentru perioada Basarab I — Vladislav I (mai exact între 1343 și 1369), considerînd că partea de jos a picturii a fost executată „după 1365, însă înainte de 1369” (remarcabilă intuiție !). Dar A. Sacerdoțeanu a luat în considerare tocmai „substrucțiunile” semnalate de V. Drăghiceanu în 1920 și, desigur, incinta trapezoidală din jurul Bisericii domnești (care, în 1935, era deja complet dezvoltată), conchizînd : „înainte de 1343—1350 existau ziduri mai vechi sau ruine peste care s-a zidit Biserica domnească actuală” ; iar aceste ziduri „au putut forma [...] o biserică”, adăpostită în incinta amintită. El a

(1924), p. 151—152 (D. Tărtășescu : „lux tipografic în detrimentul fondului” etc.). Adevărata reacție a venit de la O. Tafrali, mai tîrziu în *Izvestiia-Institut*, IV (1926—1927), p. 236—250 și mai ales în lucrarea binecunoscută, *Les monuments byzantins de Curtia de Argeș*, Paris, 1931, *passim* și îndeosebi p. 245—252 (pe baza *Extrasului* St. Nicolaescu/1922) și p. 319 (pictura : 1262—1272). Alte afirmații ale autorului au fost înfățișate critic în articolele noastre din RÉSIEE, VIII (1970), 1, p. 5—31 — în continuare : *Résidence* (1970) și din BMI, XL (1971), p. 14—23 — în continuare : *Argeș* (1971).

⁴⁸ De pildă considerațiile lui A. Protich cu privire la contribuțiile meșterilor bulgari în arta medievală românească — *l.c.*, p. 101—108; cf. Stamen Mihailov, în *Arch. Sofia*, II (1960), 3, p. 23—29 (cu idei asemănătoare) și punerea la punct a savantului istoric de artă Virgil Vătășianu, *Artă feudală în Țările Române. I. Artă în perioada de dezvoltare a feudalismului*, București, 1959, p. 843 — în continuare : *Artă feudală* (1959).

⁴⁹ N. Ghika-Budești, în *BCMI*, XX (1927), p. 9, 12 — în continuare : *Evoluția*, I (1927); *idem*, *ibidem*, XXXV (1942), p. 16.

⁵⁰ Vezi *Rev. Ist.*, VI (1920), p. 258.

schitat chiar și un plan al acestei vechi construcții, greșit totuși, pronunțându-se în privința datării pe baza monedei găsite de V. Drăghiceanu : „posterior anului 1272 sau 1295”⁵¹. Cu distincțiile pe care le facem mai jos (cap. III, V), această ipoteză a fost deplin confirmată de cercetările noastre.

— 2) *Mutarea Curții la Cîmpulung*. „Marele Basarab — se mai afirma în 1923 — muri în capitala sa Cîmpulung, în 1352, unde fu înmormintat, intrucît nu putuse termina Curtea domnească din Argeș, pe care el o începuse” (CDA, 16). Această idee a fost ulterior nuanțată, în sensul că s-a admis existența mai timpurie a Curții lui Basarab I; dar în cursul invaziei angevine din 1330 ea a avut de suferit (dacă nu a fost chiar distrusă cu totul), așa încît s-a impus mutarea capitalei la Cîmpulung (probă fiind același grafit), revenindu-se în vatra de la Argeș după o perioadă oarecare (măsurată în decenii)⁵². Ne vom expune părerile și în această privință (mai jos, cap. III, V).

— 3) *Biserica domnească și ctitorii ei*. Exceptîndu-l din nou pe O. Tafrali, este lesne de observat că opiniile în legătură cu fundarea și terminarea Bisericii domnești (inclusiv pictura) au revizuit în bună parte interpretările din CDA (1923). Firește, Basarab I a fost considerat ca fondator al construcției, dar în privința picturii și a datării acesteia s-a ținut seama de ansamblul artei bizantine din sud-estul Europei, astfel încît specialiștii în domeniu au atribuit ctitorirea picturii de la Argeș, fie lui Nicolae Alexandru⁵³, fie lui Vladislav I — Vlaicu⁵⁴; în rest au fost sancționate concluziile din CDA⁵⁵. Dar toate datele istorico-arheologice înfățișate mai jos ni-l arată pe Vlaicu Vodă drept *ctitor unic* al Bisericii domnești⁵⁶.

⁵¹ A. Sacerdoțeanu, în BCMI, XXVIII (1935), p. 49—57; cf. RIR, V—VI (1935—1936), p. 530 (C. Grecescu, ecou favorabil) și p. 632 (de unde aflăm că autorul a comunicat interpretările sale la Congresul național de numismatică și arheologie — Cernăuți, 30 IX—3 X 1935). Mult mai tirziu a răspuns, negativ, V. Drăghiceanu (deși s-a văzut nevoit să admită existența unui „perete răsturnat [...] pe care zidarii bisericii domnești l-au lăsat așa cum l-au găsit, fără a-i da vreo întrebuintare”! — iar despre incinta A presupunînd că a avut un rol tehnic: acela de a consolida terenul din jurul Bisericii domnești), v. MO, VII, (1935), 10—12, p. 555—562.

⁵² N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, I², București, 1929/1928/, p. 41; Gr. Ionescu, *Curtea de Argeș. Istoria orașului prin monumentele sale*, București, 1940, p. 8 (fig. 1), 9, 15 (critica lui N. Iorga în BCMI, XXXII (1939), p. 141—142 — apariție postumă); idem, *Histoire de l'architecture en Roumanie. De préhistoire à nos jours*, Ed. Academiei, 1972, p. 119 — în continuare: *Histoire* (1972). Cf. P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 305—310 (apariție postumă) — în continuare: *Ist. cult. rom.* (1969); folosim și versiunea în lb. germană, *Einführung in die Geschichte der rumänischen Kultur*, ed. Șt. S. Gorovei, cu trad. de C. Alfred Alioth, București, 1977, p. 263.

⁵³ Pe larg la V. Vătășianu, *Arta feudală* (1959), p. 141—148, iar despre atribuirea picturii (ctitor: Nicolae Alexandru), p. 389.

⁵⁴ Ana Maria Musicescu, Gr. Ionescu, *Biserica domnească din Curtea de Argeș*, București, 1967, p. 10—11 (cu același titlu, o ediție mai amplă: 1976); cf. *Istoria artelor plastice în România*, I, București, 1968, p. 162—163 (A. M. Musicescu); v. mai jos, n. 59—61.

⁵⁵ George I. Brătianu, în RHSEE, II (1925), p. 10 (Extras), cu aluzie la inscripția de deasupra tabloului votiv (il vedea implicat pe Radu I în chestiunea Vidinului, potrivit opiniei lui Ilie Minea); idem, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 85, 90, 108; idem, în *Académie Roumaine. Bulletin de la Section historique*, t. XXVIII—1 (1947), p. 36—37 (Extras). Cf. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 41, 179. Cf. Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I⁵, București, 1946, p. 423—424, 426—439; Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV—XV*, București, 1973, p. 126—127, 133—135, 361 (n. 621).

⁵⁶ Ne îngăduim a cita aici contribuția noastră din SCOM-Pitești, I (1968), p. 123—138 — *Cercetarea arheologică* (1968).

(II). *Sediul instituției mitropolitane (după 1359)*. Un al doilea curent istoriografic, desprins din primul, adesea însă îmbinat cu acesta, se raportează fie la destinația pe care de la început a avut-o Biserica domnească, fie la funcția întregului ansamblu de la Curtea de Argeș pe un anumit parcurs al existenței sale. Astfel, încă în 1912 Al. Lapedatu se pronunța limpede : „Biserica domnească a fost zidită drept catedrală a nou înființatei Mitropolii a Ungrovlahiei, sub Alexandru I Basarab sau, mai probabil, sub Radu I” (*supra*, nr. 38). Însuși N. Iorga a îmbrățișat acest punct de vedere — corectat apoi în urma descoperirilor din anii '20 : savantul îl identifica pe Basarab I în fastuosul Mormint nr. 10, aflat în locașul devenit „curind” mitropolitan ; cît privește *Curtea* propriu-zisă, a Domnilor, aceasta se situa pe muncel, lângă Sin Nicoară (adesea s-a referit chiar la „dealul cu cetatea”) ⁵⁷. Același lucru l-a afirmat și O. Tafrali mai târziu ⁵⁸, opinie la care s-au raliat în vremea noastră cîțiva dintre istoricii de artă.

Una din premise ar fi : o construcție atît de impunătoare, cum este Biserica domnească, nu se potrivește — vădit lucru — ambianței modeste pe care o degajă clădirile din incinta vecină, cărora biserica să le fi servit de capelă (de reținut : erau luate în considerare *ambele case* din incinta amintită, socotite că datează din veacul al XIV-lea) ; dimpotrivă, locașul a putut sta alături de un alt gen de reședință și aceasta nu putea fi decît a mitropolitului țării. A doua premisă ar porni de la faptul că o biserică începută *înainte de 1359* (cînd a fost instalat Iachint de Vicina), existentă deci în ființă la data recunoașterii instituției metropolitane din Țara Românească de către Patriarhie, era cea mai nimerită să adăpostească noua instituție legalizată prin binecunoscutul act sinodal din *mai 1359* și prin *pittakion*-ul patriarhului Calist I adresat lui Nicolae Alexandru — astfel de argumente sînt invocate de către reputatul medievist și istoric de artă Emil Lăzărescu ⁵⁹.

Din același unghi de interpretare a abordat problema și P. Chihaiia, care mai afirmă că funcția mitropolitană a Bisericii domnești a fost doar temporară (mai exact : pînă în 1439, cînd voievodul Vlad Dracul a construit *adevăratul locaș mitropolitan*, dărimat apoi sub Neagoe Basarab) ⁶⁰, opinie sprijinită și de R. Theodorescu — adept al părerii că însăși Curtea voievodală se afla lângă Sin Nicoară ⁶¹.

Indiscutabil, teza mitropolitană este de nesusținut ⁶². Mai întii, fiindcă înseși datele istorico-arheologice referitoare la vatra fostei Curți o dezminț cu desăvîrșire (cum arătăm pe larg în capitolele următoare și în concluziile din cap. V), iar în al doilea rînd, deoarece lângă sau în jurul ruinei Sin Nicoară nu sînt documentate nici un fel de urme materiale care să indice o Curte domnească. Aici să fi fost *residencia* lui Vlaicu Vodă din 1372 și a voievozilor următori ? Priveau oare în liniște Marii Voievozi din veacul al XIV-lea, din ipotetica (și minuscula) lor ‘curte’, spre vale, către impunătoarea — totuși — reședință mitropolitană, a vîrfului „feudalității

⁵⁷ N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, I (1929), p. 37—41; *Ist. rom.* III (1937), p. 182.

⁵⁸ *Monuments byzantins* (1931), p. 18.

⁵⁹ Cf. *Istoria artelor plastice în România*, I (1968), p. 151—152.

⁶⁰ P. Chihaiia, *Cetăți de scaun* (1974), p. 46—65, 77—104 — evident, cu argumente *de plano* greșite.

⁶¹ R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești* (sec. X—XIV), Ed. Academiei, 1974, p. 212, 278—285. Este de menționat că autorul are și meritul de a fi introdus în circulația științifică termenii „Argeș I” și „Argeș II”.

⁶² Cf. IBR, I (1957), p. 151; C. C. Giurescu, în BOR, 72 (1959), p. 688—690; Gr. Ionescu, în *Revista Muzeelor și Monumentelor* fostă BML, I (1977), p. 43—44.

ecleziastice”, cum se exprimă R. Theodorescu ? Negreșit, relațiile dintre Domnie și Biserică se disting altfel la Argeș și în alte locuri din Țara Românească și ele decurgeau din însăși organizarea statului feudal, în cadrul căruia rolul preeminent îl avea Marele Voievod și Domn din fruntea țării.

Am urmărit, așadar, *aparitia unor probleme* în legătură cu vatra voievodală de la Argeș⁶³ și am căutat, cât a fost posibil (fatalmente selectiv, căci literatura dedicată vestigiilor argeșene este cu adevărat copleșitoare), să identificăm ipoteze și concluzii care și-au făcut loc în istoriografie⁶⁴. Investigația noastră, asupra căreia stăruim în continuare, încearcă să dea relief unor fapte și fenomene sesizate pe cale arheologică — și acestea, cum am făcut deja aluzie, se împotrivesc multora dintre curente istoriografiei înfățișate aici.

⁶³ În legătură cu vestigiile de la Curtea de Argeș am beneficiat și de următoarele lucrări de specialitate (arheologie, arhitectură, etc.) publicate ocazional sau în periodice (*cărțile ca atare urmând a fi menționate în celelalte capitole*): Ion Barnea, în *Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina, Ravenna, 1971, Faenza, 1971 (Extras) — Monumenti* (1971); N. Mavrodinov, în *Izvestia-Institut*, VIII (1934), p. 262—330 — *Văsnata ukrasa* (1934); Anastasios K. Orlandos, în *Ἀρχαίων τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος*, Atena, I (1935), p. 41—52 — *Naoi* (1935), II (1948), p. 55—112 — *Μνημεῖα* (1948); Holl Imre, în *Bud. Rég.*, XVIII (1968), p. 211—300 — *Kályhacsempék* (1968) și *XX* (1963), p. 335—394 — *Burgpalast Buda* (1963); Al. Ruttkay, în *Slovenská Archaeologia*, XXIII (1975), 1, p. 119—216 — *Waffen* (1975); în sftșit. Sv. Dušanić, în *Starinar*, XXI (1970), Belgrad, 1972, p. 81—112 — *Nata: novca* (1972) și D. M. Metcalf, în *SCN*, VI (1975), p. 127—138 — *Comments* (1975).

⁶⁴ În ce privește literatura istorică de specialitate, v. indicațiile bibliografice din CSFR (1980), respectiv din articolele semnate de Șt. Ștefănescu (p. 9—23), R. Popa (p. 25—39), S. Iosipescu (p. 41—95), N. Stoicescu (p. 97—164); S. Papacostea (p. 165—208), Val. A. Georgescu (p. 209—250). În legătură cu monumentele istorice de la Curtea de Argeș și cu semnificația lor, cf. articolul nostru din *Revista de istorie*, 34 (1981), 4, p. 681—701 (și versiunea în lb. germ. din *Dacoromania. Jahrbuch f. östliche Latinität*, 4/1977—1978, Freiburg-München, (1980), p. 257—282).

VATRA STRĂVECHE A ARGEȘULUI

1. Așezare geografică

Ne aflăm în partea de nord-est a unității fizico-geografice pe care o cunoaștem sub denumiri diferite — *Podișul Getic*, *Platforma Getică*, în sfârșit *Piemontul Getic* — și caracterizată, în peisajul sudic al României, prin imbinarea dealurilor cu depresiunile și platformele înalte; întinsă de la Drobeta Turnu-Severin pînă la vest de Tirgoviște, dominată de lanțul Carpaților — această zonă geografică a țării „privește” ea însăși de sus spre marea Cîmpie Română, iar dincolo de ea, spre albia Dunării.

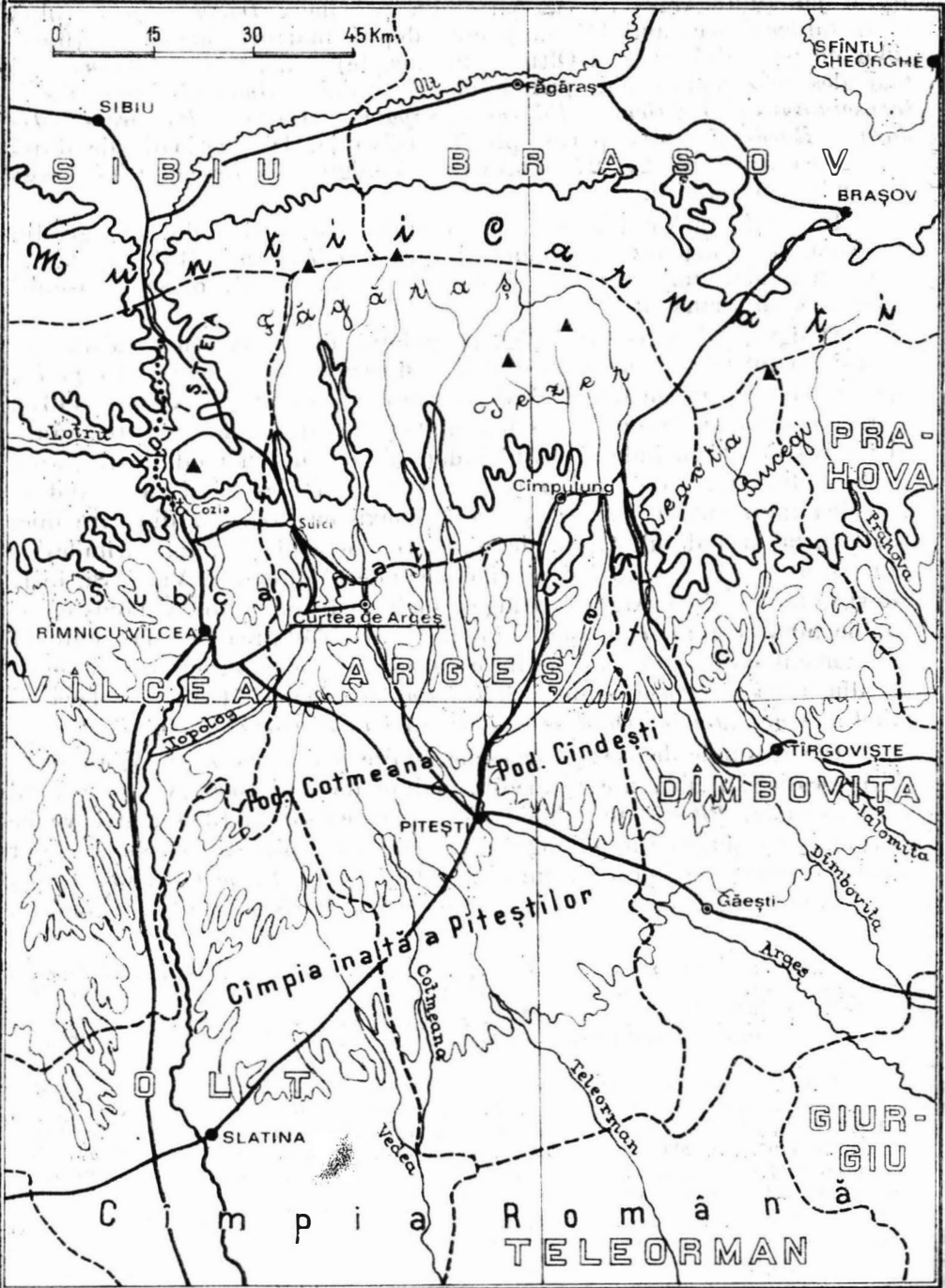
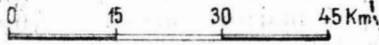
Ținutul la care ne referim este *județul Argeș*, numit astfel după riul ce îl străbate în lung — *Argesis* în „*Tabula Peutingeriana*” (sec. III e.u.), anticul Ὠρθησσός consemnat în scrierile lui *Herodot* (IV, 48) —, fiind încadrat la nord de masivele munților *Făgăraș*, *Iezer-Păpușa* și *Leaota*, la sud de Cîmpia Română, la vest de riul *Olt* (ca reper geografic, căci altfel vom face îndată distincțiile ce se impun), iar la est de riul *Dîmbovița*. Prezintă un relief variat, inclusiv o fișie latitudinală la poalele munților (= *Subcarpații Getici*), presărată cu *muscele* — culmi domoale paralele, sprijinite subcarpatice de munți și despărțite pe alocuri de aceștia prin depresiuni subcarpatice (mai cunoscute fiind cele ale *Suicilor*, *Arefului* și, cea mai mare, a *Cîmpulungului*); termen de două ori îndreptățit, căci zona poartă denumirea de *Muscelele Argeșului*⁶⁵, o parte constituind totodată din vechi timpuri, spre est, vatra celui alt județ istoric, *Muscelul*.

Așadar acest cadru geografic, cu o densă rețea de ape curgătoare (văi largi și deosebit de rodnice), cu păduri întinse și variate ca materie lemnoasă, cu livezi și vii vestite în întreaga țară, laolaltă cu alte avuții ale naturii sau create de oamenii din cele aproximativ 600 de așezări actuale, conferă județului Argeș de azi un loc de frunte.

A fost locuit din adîncea preistorie. În zonă au fost găsite urme din paleoliticul inferior (de ex. la *Mănicești*—*Băiculești*), din neolitic (*Teiu*, *Suici*) și eneolitic (*Retevoiești*), din epoca bronzului (*Titești*), dar mai ales din vîrstele fierului: hallstattiană (*Tigveni*, *Cepari*, *Curtea de Argeș*), latêno-dacică (*Davidesti*, *Cetățeni* ș.a.)⁶⁶.

⁶⁵ Vezi *Piemontul Getic. Studiu de geografie economică*, București, 1971 (cap. red. de I. Velcea și I. Băcănaru); cf. Mircea Ilie, în SCOM-Pitești, II (1969), p. 9—32.

⁶⁶ P. Roman, *Cercetări arheologice de suprafață în Țara Loviștei*, Craiova, 1968; Al. Vulpe, Eugenia Popescu, în SCOM-Pitești, I (1968), p. 23—31 (necropola hallstattiană de la Tigveni); Paul A. Dicu, în SCIV, 23 (1972), 2, p. 223—234; 24 (1973), 4, p. 653—658 și Al. Păunescu, în SCIVA, 31(1980), 4, p. 524—525 (descoperiri paleolitice de pe Valea Argeșului, Băiculești).

45°00'

Fig. 1. Județul Argeș, arondarea actuală.

M. Jovanescu

În timpul stăpînirii romane la nord de Dunăre, o jumătate din teritoriul județului Argeș făcuse parte din provincia *Dacia inferior* (pînă către mijlocul secolului III e.n.), cum depun mărturie urmele fortificațiilor de pe malul stîng al Oltului (în Loviște) — i.e. *limes alutanus* — și mai ales cele înșirate chir prin inima județului — *limes cisalutanus sive transalutanus* : *Urluieni — Fîlșani — Săpata — Albota — Purcăreni — Jidava — Rucăr* și mai departe spre Transilvania. Din perioada de după retragerea aureliană (271-275 e.n.) datează enigmatică *Brazdă a lui Novac* din sudul județului ⁶⁷.

În sfîrșit, în hotarele acestuia se cunosc tot mai multe vestigii din perioada de etnogeneză a poporului român (*Mozăceni*, Birlogu ș.a.) ⁶⁸, apoi din feudalismul timpuriu și dezvoltat — în cetăți, orașe și așezări diverse ⁶⁹, în mănăstiri ⁷⁰.

Desigur, privit pe hartă (fig. 1), județul din vremea noastră nu este același, ca întindere, cu cel medieval — *Аррум* în transcriere : *Arghiș*, menționat ca atare în deceniul al patrulea din secolul al XV-lea (1437), într-un document slavonesc ⁷¹. Căci, în afară de faptul că împărțirea administrativă de azi include și fostul județ *Muscel* (distinct odinioară), apoi o parte dintr-un județ mai puțin cunoscut — *Pădureții* și că la sud se învecina în trecut cu *Vlașca* (și acesta inexistent azi, dar din care mici părți intră în județul Argeș, de pildă Glavaciocul și împrejurimile) — mutații au loc la vest, azi depinzînd de județul oltean al Vîlcii. Și, într-adevăr, în vechime Argeșul atingea malul Oltului — toată Loviștea și părțile pînă la gura *Topologului* intrînd sub oblăduirea sa. Mai mult, la un moment dat — așa cum ne informează izvoare și scrieri (dintre acestea din urmă și *Istoria banului Mihai Cantacuzino*, 1774), ni se relevă că județul Argeș „*trecînd Oltul se întinde pînă în districtul Gorjului*” ⁷².

Dintre sutele de așezări argeșene, multe (chiar majoritatea) au obirșia pe scara timpului în evul mediu, înainte de anul 1600. Astfel, centrul administrativ, *Pitești* (menționat întia oară ca sat în 1388); mai veche este însă mențiunea Cimpulungului (1300) ⁷³. Cît privește satele, și ele ar alcătui o lungă listă să amintim de *Bădești* (c. 1352), de *Călinești* (1388), *Topoloveni* (1421, azi un orașel), *Mănicești* și *Merișani* (1428), *Aninoasa*,

⁶⁷ D. Tudor, *Oltenia romană* ⁴, București, 1978, passim; Em. Popescu, Eug. Popescu, în SCOM-Pitești, I (1968), p. 67–79 (Jidava); Al. Alexandrescu, Anca Păunescu, *ibidem*, III (1971), p. 163–174 (Oratea, sec. III e.n.).

⁶⁸ Ion Nania, în SCOM-Pitești, II (1969), p. 117–132 (depozit de unelte de la Birlogu, sec. IX–X).

⁶⁹ Dinu V. Rosetti, în *Materiale și cercetări arheologice/Materiale*, VI (1959), p. 707–717 (Retevoiești, sec. XIV–XVI); VIII (1962), p. 73–88 (Cetățeni, sec. XIII–XVI); idem, în BMI, XLI (1972), 2, p. 27–38 (Suslănești, sec. XV–XVI); Gh. I. Cantacuzino, în SCOM-Pitești, III (1971), p. 209–216 (Poienari, sec. XIV–XVI); idem, *Cetăți medievale din Țara Românească. Secolele XIII–XVI*, București, 1981, p. 104–114 (Poienari), 114–120 (Cetățeni), 120–124 (Oratea) — cu bibliografia indicată.

⁷⁰ I. Barnea, N. Constantinescu, în *Materiale*, V (1959), p. 665–670 (Cotmeana); mai nou, Lia și Adrian Bătrîna, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, 1 (1971), p. 11–24.

⁷¹ DRH, B-I, p. 150 (13 august 1437), orig. slav. Cf. A. Sacerdoțeanu, în SCOM-Pitești, I (1968), p. 105–107, 112.

⁷² În trad. Sion (1863), p. 171.

⁷³ Em. Lăzărescu, în SCIA, IV (1957), 1–2, p. 109–127; cf. P. Chihaiia, în *Revue roumaine d'histoire de l'art*, 5 (1968), p. 37–60.

Vlădești și *Lucieni* (1437) etc. Nu puține așezări medievale au dispărut cu timpul, altele au fost cuprinse în vatra celor ce s-au dezvoltat mai repede; în Loviște însă, cu o excepție, două, toate așezările vechi încă există ⁷⁴.

Se cuvin câteva cuvinte și despre toponimia regiunii, interesantă deși puțin studiată (am și subliniat câteva toponime care privesc județul Argeș). Multe apelative sînt de construcție specific românească: *Cîmpul Lung*, *Rîul Doamnei* (*Domnești*), *Cetățeni*, *Piscul Lung*, (*Piscul Moșului*, chiar tautologic: *Capul Piscului*), *Corbi* (*Corbeni*, *Corbii de Piatră*), iar în Loviște: *Cîineni*, *Boșoara*, *Gruul Lupului*, *Titești*, inclusiv un arhaic *Trărure* (= „Între riuri”). De asemenea, cum e firesc, înregistrăm pe cele de origine slavo-română: *Bratia*, *Rîul Tîrgului* (ambele și cu semnificație socio-economică), *Topolog* (*Topoloveni*), *Cotmeana*, *Bascov* (în documente *Bașcov*) etc., ca să nu mai vorbim de numeroasele antroponime originare, folosite apoi ca apelative geografice (*Pitești*, *Stroiești*, *Bădești*, *Albota*, *Mușătești* ș.a.). Cu alte cuvinte, toponimia majoră ne este proprie. Mai amintim, spre exemplificare, de *Nămăiești* (<*nămaie* — ‘vită, în genere’, <lat. *animalia*). Dealtfel sînt foarte rare numele geografice cu originea în rîndul populațiilor alogene, de tipul: *Valea Iașului*, — *Sasului*, *Berindei*, *Turcești*, atestindu-se așadar un vechi nucleu de viețuire românească pe aceste meleaguri; documentația istorică ulterioară nu vine decît să confirme acest fapt.

Urmind cursul văii Argeșului, spre nord de Pitești, la circa 20 km se ivește confluența *Vîlsanului*, lângă *Merșani*: aici, în lunca largă dintre cele două ape, de unde se ghicesc în depărtare crestele înzăpezite ale munților, aici a avut loc *probabil* una din marile bătălii ale românilor, înfruntarea dintre voievodul Țării Românești *Mircea cel Bătrîn* (1386—1418) și sultanul *Baiazid I Yıldırım*, dela *Rovine* (10 octombrie 1394) ⁷⁵. Mai sus, după alți 15 km străbătuți pe șoseaua modernă de azi (în vechime un drum bătut, situat mai la est, la poalele dealurilor împădurite), ajungem la marginea fostei capitale a Țării Românești — *ARGHIȘ* sau *ARGEȘ*, adică în ceea ce de la o vreme încoace, cum am stabilit, (cap. I, §1) se numește orașul **CURTEA DE ARGHEȘ**.

Așezarea se întinde pe malurile rîului Argeș, îndeosebi pe cel din stînga, unde se situa odinioară *centrul*, reședința voievozilor și biserica lor (fig. 2—3), locuințele dregătorilor și alte biserici printre casele de tîrgoveți, meșteșugari și oameni de rînd. Ceva mai departe, spre nord, dar tot pe malul stîng al rîului, exista de la un timp *Mitropolia țării*, pe locul căreia se înalță azi ctitoria lui *Neagoe Basarab* (1512—1521): *Mănăstirea Argeșului* (1517), după 1793 ridicată la rang de sediu episcopal). Desenul lui M. Bouquet datînd din anul 1840, din perioada cînd fosta capitală ajunsese o localitate oarecare, ne oferă o frumoasă priveliște, evocatoare:

⁷⁴ N. Constantinescu, în *SCOM-Pitești*, II (1969), p. 167—178; despre Loviște—P. Roman, *op. cit.*, p. 9 (semnalează topicul ‘Trărure’ — *Între riuri*, microzona Titești). Pe larg la Ion Conea, *Țara Loviștei (Studiu de geografie istorică)*, în *Buletinul Societății Române de Geografie*, LIII (1934), p. 1—213 (Extras).

⁷⁵ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 240 și urm. Cf. *Istoria României*, II (1962), p. 368, pl. XIII — în cont. *Ist. rom.* II (1962); v. și N. Constantinescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1981, p. 97 și urm.

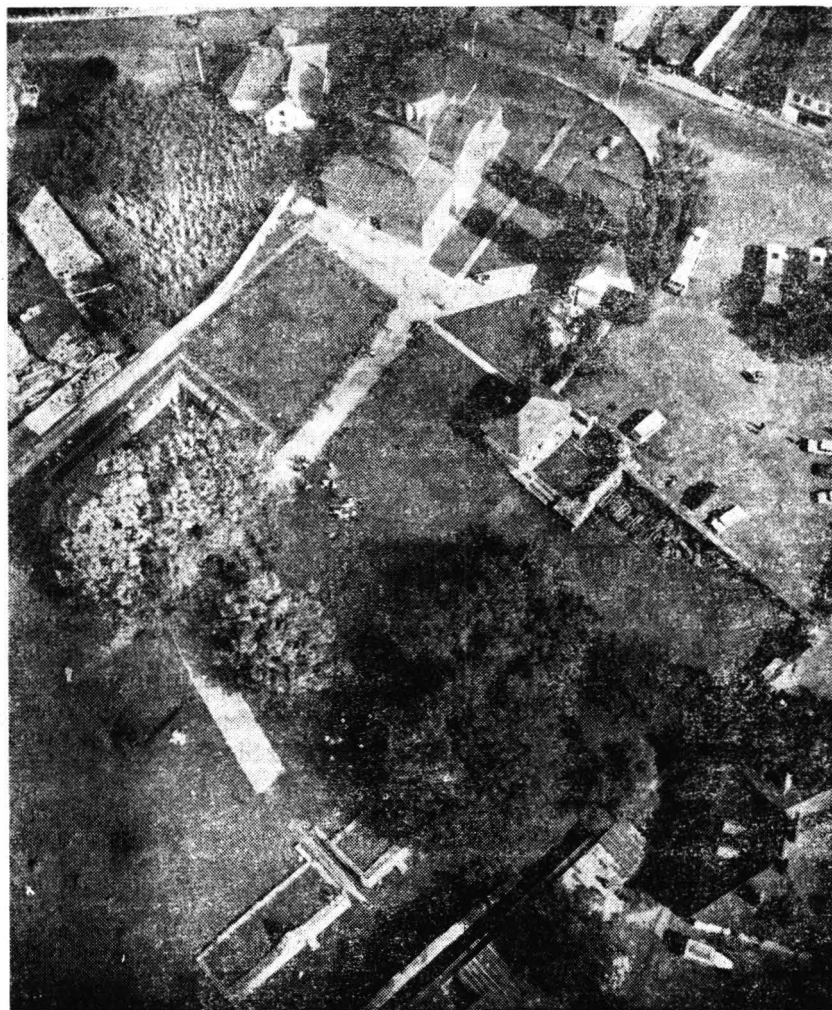

Fig. 2. Curtea de Argeș, zona reședinței voievodale (clișeu „Decorativa”).

în prim plan vatra domnească (biserica, turnul de intrare), apoi ruina de pe înălțimea Sin Nicoară. Mai departe, printre arbori, se vede minuscula biserică *Olari*, iar în ultimul plan, multele clădiri ale reședinței episcopale (vezi CDA fig. 3). Este redată așadar partea de nord a orașului, populată intens abia după secularizarea din vremea lui Cuza-Vodă (1864).

2. Curtea voievodală

Se afla, cu siguranță, la marginea de nord a așezării medievale, pe o terasă înaltă de la confluența pârului *Valea Doamnei* cu Argeșul, terenul (fig. 3) fiind în pantă lină orientată NNE—SSV; în imediata vecinătate (est și sud-est) se înalță șiruri de coline — la capătul uneia, mărginită tot de *Valea Doamnei*, situându-se ruinele bisericii amintite, *Sin Nicoară*.

Fig. 3. Reședința voievodală, situare topografică: 1, incinta A (c. 1200); 2, incinta I (c. 1340); 3, Biserica domnească (c. 1365–1369); 4, biserica Sin-Nicoară (c. sec. XV). Este marcat (X) locul probabil al Curții vechi (sf. sec. XII – c. 1340).

(Să precizăm aici că localnicii — ca o reminiscență a ortografiei din trecut, cînd se scria *Sân Nicóra*, unii încă mai pronunță *San Nicora*). În schimb, nu ni se evidențiază mamelonul de la sud-est de ruinele fostei Curți, ce-i drept ascuns în parte privirii, datorită clădirilor Spitalului crășenesc (fig. 3/X). Acestui reper topografic îi vom acorda o atenție specială în altă parte a lucrării de față.

Ce vedem azi la Curtea voievodală din Argeș?

Comparativ cu sfîrșitul secolului trecut, desigur că avem acum cunoștințe mai multe, în primul rînd asupra părților structurale ale întregului complex. Multe din acestea au ieșit la lumină în cursul cercetărilor din anii '20, și mai multe, dacă nu toate, au fost substanțial clarificate cu prilejul investigațiilor noastre. De aceea, în prezentarea de față vom devansa

— spre mai bună înțelegere — concluzii din alte capitole ale acestei lucrări. Privind planul general al construcțiilor (fig. 4), desprindem pe rînd de la vest spre est:

INCINTA I

Este *Curtea voievodală* propriu-zisă, înscrisă în plan patrulater (vag trapezoidal), cu axul principal orientat VNV—ESE. Laturile măsoară lungimi apreciabile: 81 m (vest), 87 m (est), 82 m (nord) și, cea mai lungă, 98 m (sud).

Zidurile, datînd din secolul al XIV-lea și refăcute pe alocuri în cel de al XVI-lea, prezintă azi o imagine uniformă, întrucît au fost în cea mai mare parte reclădite în cursul restaurărilor din deceniul al treilea. În vechime erau groase de 1 — 1,20 m și lucrate după model bizantin, avînd fațadele din bolovani de riu alternînd cu șiruri de cărămizi. Ele închideau o suprafață întinsă — aproximativ 7 300 m² — în cuprinsul căreia inițial (și aceasta, vom vedea, înseamnă c. 1340) se aflau *două clădiri* (o casă domnească și turnul de intrare); ulterior însă (c. 1517), s-a înlocuit turnul, construindu-se totodată o a doua casă domnească și măruindu-se cea veche. Este situația, privită în mare, de azi. Se impun deci distincții clare de ordin cronologic, căci altfel nu putem căpăta orientarea necesară în înțelegerea istoriei locului.

— *Turnul I de intrare* (fig. 4—5, 17).

Necunoscut pînă în anul 1967, cînd a fost sesizat de săpăturile arheologice ⁷⁶, turnul vechi de intrare se afla ancorat de latura estică a incintei, pătrunzînd cu totul în interiorul ei (fig. 4, 17). Este de remarcant plasamentul — *mai aproape* de colțul SE, fapt pe care îl vom explica în alt loc.

Ca plan, construcția era înscrisă într-un patrulater (7,70 × 6,50 m) cu ziduri groase în jur de 1,50 m (toate aceste dimensiuni sînt reconstituite). Materialul de construcție consta din piatră de riu și cărămidă, folosindu-se ca liant un mortar destul de consistent. Între laturi exista golul (sau gangul) turnului, boltit fără îndoială semicilindric, și în acest caz va fi existat și un etaj deasupra. Construcția datează din jurul anului 1340.

— *Casa de sud* (fig. 4, 7, 19—20, 23—25).

Situată aproximativ pe mijlocul laturii sudice a incintei, fiind despărțită de aceasta de un spațiu îngust (1,60 — 2,20 m). Este o construcție masivă de plan dreptunghiular, clădită în întregime pe pivniță. În chip ciudat, fațada principală este orientată spre nord. Clădirea măsoară la exterior 32 m în lungime și 11,80 m în lățime, dar zidurile sînt de grosime inegală: cele lungi ating în medie 1,10 m, pe cînd laturile scurte (vest și est) ajung la 1,40 m grosime. Din primele se mai păstrează înălțimi apreciabile (din fațade). Materialul de construcție folosit a fost, predominant, piatra de riu, apoi cărămida; pe alocuri, drept *colțare* găsim piatră de carieră, cioplită (fig. 24/4).

La est de axul median transversal, deci nu chiar pe mijlocul clădirii, pornește organic din latura de nord un *gîrlieci* — lung (inițial) de 4,50 m

⁷⁶ N. Constantinescu, *Cercetarea arheologică* (1968), p. 128—131 (*Erratum*: în legenda fig. 3 datarea corectă este *prima jum. a sec. XIV*).

CURTEA DOMNEASCĂ DIN ARGHEȘ

0 5 10 15 20m

Sondaj 1963

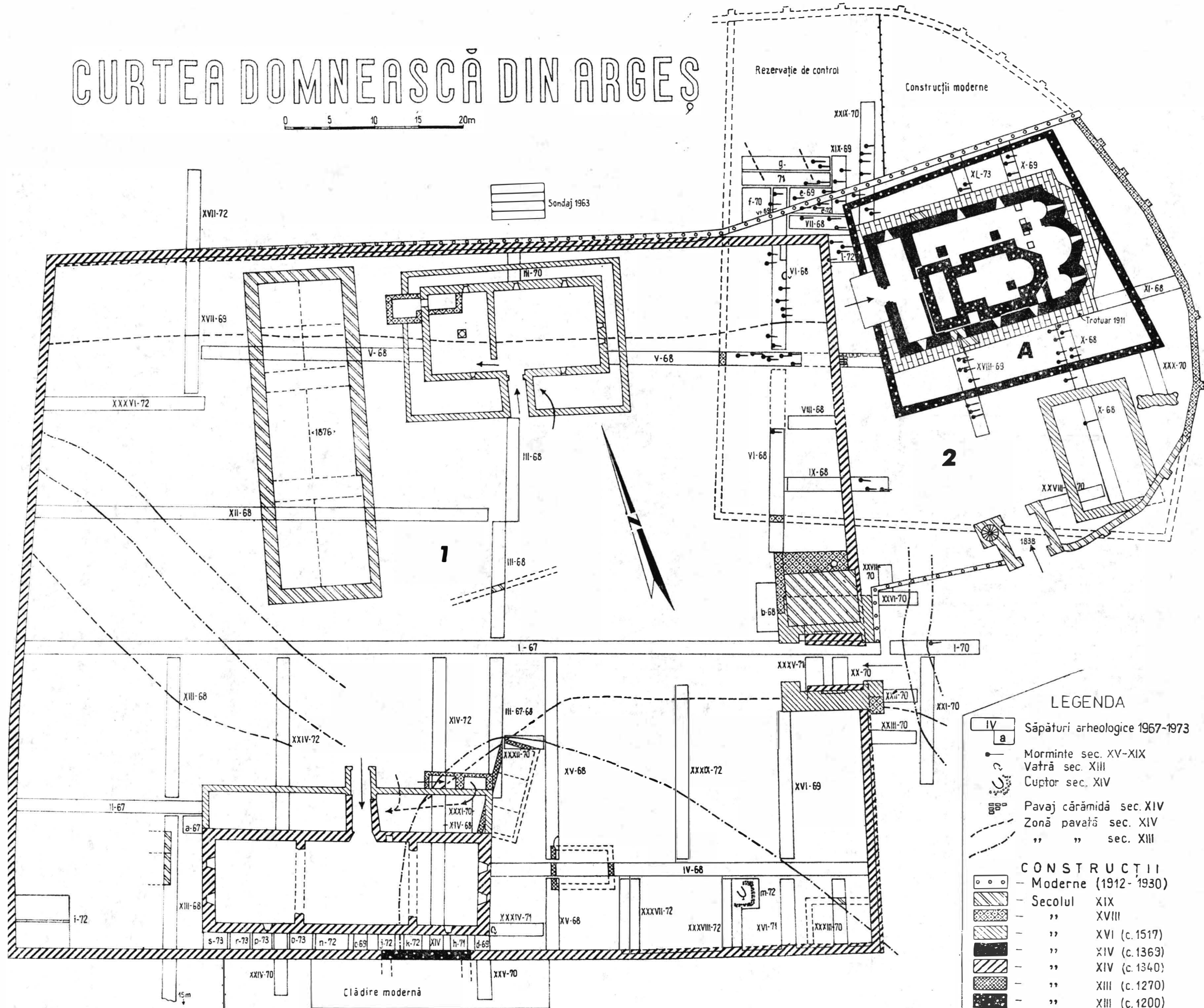

Fig. 4. Reședința voievodală, plan de ansamblu (ridicare topo: E. Mironescu).

care conducea la etaje). Tiranți puternici de stejar stabilizeau zidurile lucrute din bolovani și mai multă cărămidă. Ca plan, turnul se deosebește de cel vechi, mai ales prin faptul că laturile se închid, mărgininnd o suprafață interioară de $7 \times 6,50$ m (fig. 17), boltită deasupra și marcată la capete (vest și est) de arcuri din cărămidă.

Am amintit de *etaje*. Unul, cel puțin, este clar indicat de grosimea neobișnuită a laturii nordice, care cuprindea o scară (de comparat cu turnurile de intrare de la Tîrgoviște și Tîrgșor). Dacă mai avea un al doilea etaj de zid, e o altă problemă, dar ceea ce putem afirma este că acest impunător turn de intrare în incinta voievodală de la Argeș, construit în jurul anului 1517, îndeplinea și rolul de *clopotniță* pentru însăși Biserica domnească, fapt care nu trebuie să ne surprindă. La 1812, existau în clopotniță cel puțin două clopote de bronz, ambele cu inscripții în cirilică (unul din ele se păstrează azi la catedrala Sf. Gheorghe din oraș)⁸¹.

Dealtfel, știm și data cînd acest turn-clopotniță s-a năruit (probabil în urma unui cutremur anterior). O însemnare pe o carte arată acest lucru lămurit: „*Leat 1830, iunie 19, s-au surpat clopotnița Bisericii Domnești*”⁸², pentru ca un deceniu mai târziu *M. Bouquet* să deseneze *noua* clopotniță (vezi mai jos), iar în a doua parte a veacului trecut literatul *Alexandru Pelimon* să știe, totuși, de *vechea* clopotniță surpată⁸³. Vom reveni însă în această privință.

Ca adaosuri la turnul 2 se disting azi (fig. 4): un *contrafort* la colțul SE (datînd probabil din aceeași fază de refaceri din secolul al XVIII-lea); o *construcție* lipită de aripa nordică a turnului (din aceeași vreme, ulterior refăcută spre vest), interesantă prin faptul că ascunde în grosimea zidului un *puț de piatră*, vezi „*Ascunzătoarea*” și în CDA, fig. 2.

— *Casa de nord* (fig. 4, 7, 28—29).

A fost numită uneori impropriu „*casa slujitorilor*”, considerîndu-se că ar fi fost contemporană cu clădirea de pe latura opusă⁸⁴. În realitate, casa de nord este și ea o *locuință voievodală*, fiind doar *în timp* despărțită de prima.

Planul clădirii este total diferit de al celeilalte: un nucleu dreptunghiular, pe pivniță, înconjurat din toate părțile de o prispă de zid; primul este de dimensiuni mijlocii (21×11 m), iar prispa (sau cerdacul) are lărgimea de 1,20 — 1,70 m în părțile laterale și la nord, pe cînd în față (sud) măsoară 4 m și se oprește la girliciu de pătrundere în pivniță (boltit, desigur, și cu același foișor deasupra, ca la casa domnească mai veche).

Cît privește pivnița, e de observat compartimentarea ei foarte clară prin zidul transversal, străbătut în capătul sudic de o intrare spre partea de vest; aici ne întîmpină o ciudată amenajare din piatră și cărămidă (un pilon central, o spărtură în zid cu arcul interior de cărămidă, legată apoi de o atenansă de plan pătrat, poate un cuptor); este limpede că avem de-a face cu un adaos de mai târziu, probabil din secolele XVII—XVIII⁸⁵.

⁸¹ Gr Tocilescu. *Raporturi* (1887), p. 13—14; cf. CDA, p. 36.

⁸² Este vorba de o însemnare pe un *Cliucel* din 1678 (aparținînd cîndva mitropolitului Varlaam și ajuns apoi la biserica Sf. Ingeri din Argeș), v. pr. Ioan Ionescu, în MO, X.(1958), 9—10, p. 681—681, care identifică clopotnița surpată cu așa-zisa „*chilie*” (v. mai jos).

⁸³ *Supra*, n. 79.

⁸⁴ V. Drăghiceanu, în CDA, fig. 2; cf. Gr. Ionescu, *Curtea de Argeș* (1940), fig. 1.

⁸⁵ Fără excepții, detalierea colțului NV al clădirii este greșită în toate releveurile publicate de ceilalți autori.

și larg de 2,40 m, boltit semicilindric — prin care se pătrundea în pivniță⁷⁷. Aceasta din urmă era încăpătoare, largă de 9,50 m și adincă în jur de 4 m (fig. 19/5). În nici un caz, cum se presupune⁷⁸, nu a fost boltită; două picioare de arcade păstrate în interior, lipite de laturile nord și sud, împărțeau cavitatea în trei travee (două mari: $9 \times 9,50$ și $9,80 \times 9,50$ m — ultima, de est, mai mică: $6,80 \times 9,50$ m); aceste arcade, a căror săgeată reconstituită era, repetăm, de aproximativ 4 m, aveau menirea să suporte pe extradosul lor grinzile longitudinale ale planșeului (lăcașurile grinzilor transversale se păstrează și azi, v. fig. 24/1). Cu alte cuvinte, pivnița casei domnești era *tăvănită*. Traveele laterale erau luminate de cite trei ferestre, una din ele străbătind latura de nord, celelalte două capetele clădirii (fig. 20/1).

Compartimentarea pivniței ne ajută să deslușim în oarecare măsură însăși structurarea interioară a edificului, la nivelul parterului. Acesta era ridicat cu aproximativ 1,75 m deasupra nivelului contemporan de călcare pe sol, reprezentat în față clădirii de un pavaj din bolovani de riu, pe alocuri cu cărămidă (fig. 25/2). În consecință, de la pavaj ureau scări către un *foisor* clădit deasupra girlicului nordic, iar de aici se pătrundea în casa propriu-zisă, destul de încăpătoare, dacă o luăm în considerare numai cu parterul păstrat, largă de-a binelea dacă va fi avut un etaj cu cel puțin cinci-șase încăperi deasupra parterului, ceea ce era perfect posibil.

Din nefericire, nu putem afirma mai nimic despre decorația clădirii; pietrele profilate găsite în anii 1920—21 aparțin toate etapei de refaceri din veacul al XVI-lea (c. 1517)⁷⁹, când clădirii i se adaugă și prispa de zid de pe latura de nord, modificându-se în mod corespunzător și girlicul cu foisor de deasupra (fig. 4, 9, 23). În jurul casei se găseseră fragmente de pictură murală⁸⁰; dacă acestea provin din interioare (eventual de la un mic *paraclis* situat în capătul de est), nu ne putem pronunța. Sigur este însă faptul că întreaga casă domnească, construită în secolul al XIV-lea (c. 1340), prezenta la exterior un colorit plăcut, rezultat din imbinarea pietrelor de riu cu șirurile de cărămizi, cu atât mai accentuat în ambianța plaiurilor înverzite argeșene, cu cât alături de casă existau și alte construcții de care vom lua cunoștință mai departe.

În sfârșit, să menționăm și adaosul de mai târziu, în colțul NE al prispei de zid, respectiv temeliele unei scări de zid (fig. 25/1), ridicată aici în veacurile XVII—XVIII (mai probabil către 1750; în fig. 4, săgețile indică tocmai direcții de acces către clădiri și ansambluri).

— *Turnul 2 de intrare* (fig. 4—5, 17).

Îl notăm astfel, nu pentru că s-ar situa distinct de primul, ci fiindcă îi succede în timp acestuia; în adevăr, îl aflăm și azi în ruină, peste temeliele turnului 1, așadar pe latura de est a incintei: o construcție masivă, aproximativ pătrată ($11,50 \times 12,50$ m), cu ziduri groase de 2 până la 3,75 m (cel dinspre nord, datorită scării practicate în grosimea lui și

⁷⁷ O interesantă fotografic-document în CDA (1923), fig. 17.

⁷⁸ Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, I, București, 1963, p. 67 — în continuare: *Ist. arh.* I (1963); cf. *Histoire* (1972), p. 118.

⁷⁹ V. Vătășianu, *Arta feudală*, I (1959), p. 208, 713—714. Asemenea pietre profilate, multe cu „sintzi”, sînt menționate de Al. Pelimon, *Impresiuni de kalatoria în România*, București, 1858, p. 85—86 — despre unele precizîndu-se că provin, de la turnul clopotniței celei vechi care s-a surpat’.

⁸⁰ Menționate și de V. Drăghiceanu (CDA, p. 58).

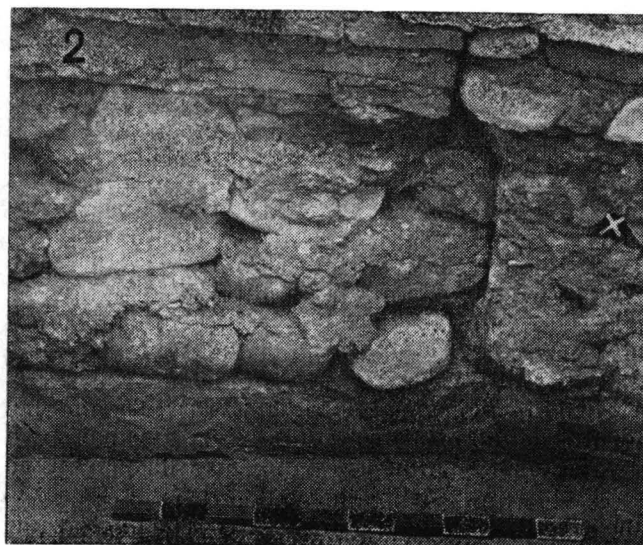
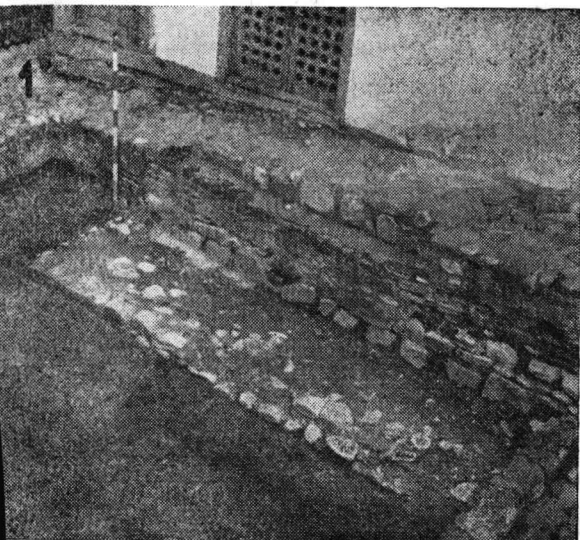

Fig. 5. Turnul nr. 1 (c. 1340): 1, 3, latura N (cu detaliu, colțul SV); 2, latura S, detaliu; Se disting (x) plombele de legătură ale fundației turnului nr. 2 (c. 1517).

Și în legătură cu această casă domnească vom demonstra în detalii că datează din secolul al XVI-lea (c. 1517).

Alte construcții târzii (fig. 4, 28).

În sfârșit, în incinta 1 am distins și câteva clădiri (majoritatea sub firul peluzei de iarbă) din secolul al XIX-lea : una la vest de vechea casă domnească (fig. 5), alta în colțul SE al incintei (*ibidem*), cea mai importantă dintre ele fiind însă marea clădire numită după proprietarul ei, Vilara, zidită în 1876 în scopuri lucrative, dar devenită după aceea, din ordinul primăriei, una din vechile școli primare din Curtea de Argeș (fig. 4, 28)⁶⁶. Tot din veacul trecut datează și căsuța pitorească, păstrată și azi (refăcută) pe latura de nord a turnului 2, precum și un zid din piatră și cărămidă, depistat către mijlocul incintei 1 (fig. 4).

INCINTA 2

Pe cit de limpede ne apare perimetrul primei incinte, în teren, pe atît de neclar se înfățișează traseul celei de a doua împrejuriri de la fosta Curte voievodală. Astăzi se vede într-adevăr un zid arcuit, gros în medie de 0,70 m, lucrat din piatră și cărămidă și sprijinit către stradă de opt contraforți; capătul nordic se leagă de un alt zid de piatră orientat aproximativ vest-est, despre care știm însă că datează exact din anul 1912, pe cînd cel sudic — se lipește de turnul actual de intrare — continuînd dincolo de acesta cu un alt zid modern, din anii '20—30, care unește turnul cu latura incintei 1). Nedumerirea sporește dacă avem în vedere locul unde, la est de turnul actual de intrare, zidul arcuit retează pur și simplu fundamentele unei clădiri de plan dreptunghiular (fig. 2, 4).

Această situație — *singura care se poate vedea astăzi* — a generat câteva erori de interpretare, unele fiind deci explicabile; deslușiri parțiale le-au adus cercetarea arheologică recentă precum și analiza zidului arcuit. Într-adevăr, contrar aparențelor, zidul a fost lucrat în două etape. Mai vechi este segmentul de nord (cu primii șase contraforți), în rest fiind vorba de o remodelare a traseului vechi în funcție de clădirea târzie (1838) a turnului actual. Așadar, inițial, cum indicăm și în fig. 4, zidul nu „timbra” clădirea dreptunghiulară, ci trecea pe lîngă aceasta, cotind undeva (în piațeta de azi) către vest. Mai mult, însuși segmentul nordic amintit continua odinioară, cu zeci de metri, către NNV (de-a lungul străduței de azi, Mitropolit Ghenadie).

Acum urmează să amintim de rezultatele arheologice în această privință. Într-adevăr, săpăturile din incinta 1 au depistat laturile de vest și de sud ale incintei 2; numai în funcție de acestea căpătăm o imagine planimetrică mai aproape de realitate — deși subzistă, trebuie să recunoaștem, aspecte care ne scapă (în primul rînd datorită imposibilității de a fi cercetat în chip special traseul acestei incinte). Limpede, acum, este faptul că incinta 2 reprezintă o fază târzie din istoria locurilor domnești de la Argeș (rezultă aceasta și din suprapunerea ei peste o parte din incinta voievodală propriu-zisă). Zidurile găsite în săpături (fig. 4, 28—29) datează cu siguranță din secolul al XVIII-lea (c. 1750), iar segmentul sudic al zidului arcuit — din jurul anului 1838. Ce adăpostește deci incinta 2 ?

⁶⁶ Cf. D. Udrescu, *Contribuții la istoricul școalelor din Curtea de Argeș*, București, 1938, p. 57—61 (un plan al clădirii, p. 58). Construcția se vede în frumoasa panoramă executată de fotografii Franz Duschek, c. 1890 (Academia RSR, *Biblioteca* — *Stampe*, cota F III 7285).

Fig. 6. Casa de sud (c. 1340),
vedere dinspre VSV.

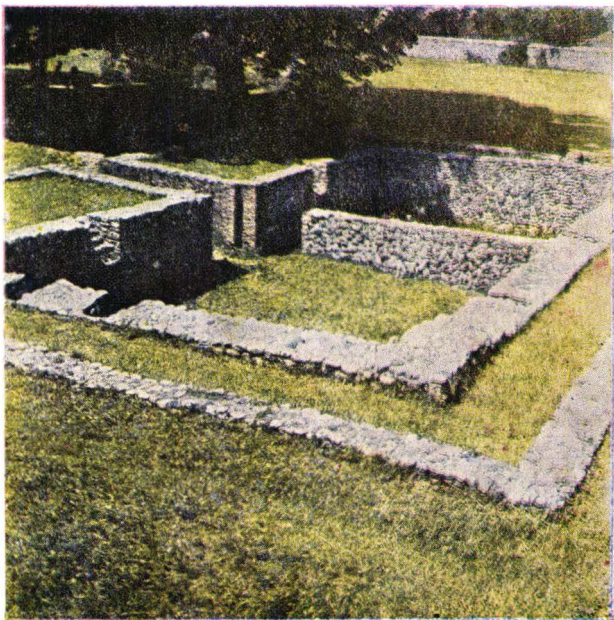

Fig. 7. Casa de nord (c. 1517),
vedere dinspre ENE.

Fig. 8. Biserica domnească (desen de epocă, 1875—1880? — după Șt. C. Bileiurescu).

Fig. 9. Starea actuală a monumentului, vedere dinspre ESE (în prim plan – incinta 2).

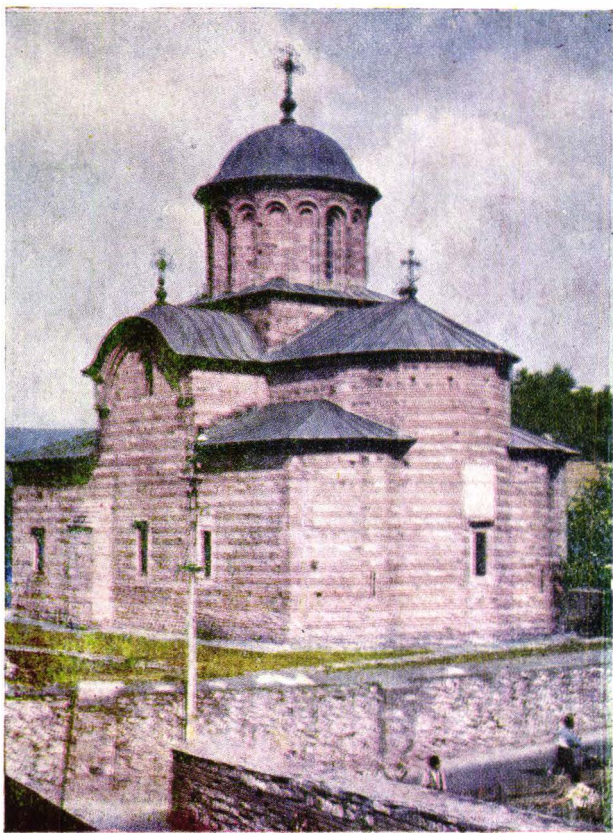

Fig. 10. Fașada sudică, detaliu (cu un *grafit* din faza de construcție).

Clopotnița (1838) (fig. 4).

Este *turnul de intrare actual*, evocat de mai multe ori pînă acum : o construcție aproape pătrată (laturi în jur de 6,40 m lungime), prevăzută cu un ieșind de același plan în colțul NV și care adăpostește o scară în cochilie ce urca la etaje (azi dispărute, vezi însă *desenul lui Bouquet*, unde acestea sînt redată cu limpezime). La exterior, fațadele tencuite (ele erau însă aparente) prezintă obișnuitele muluri din cărămizi rotunjite, alcătuint panouri decorative, iar un șir de cărămizi în dinți de fierăstrău marchează nivelul inferior al primului etaj.

Intrarea, boltită încrucișat, păstrează deasupra (sud) data pictată a anului de construcție : 1838 ; în partea opusă, incastată în zid, se află o consolă de piatră pe care a fost sculptat vulturul bicefal. Așa cum ne informează *Al. Pelimon*, vulturul „se afla mai înainte pus ca un frontispiciu în fața turnului celui vechi”⁸⁷, rezultind deci, că sculptura decora intrarea prin turnul nr. 2. Este încă o dovadă asupra rosturilor funcționale ale acestuia din urmă. Legătura clopotniței din 1838 cu incinta a fost evidențiată mai înainte. Să privim la NE de clădire :

« *Chilia* »⁸⁸ (fig. 2, 4, 33).

Este o construcție destul de mare (15 × 10 m), cu temelii groase de 1,20 m, orientată nord-sud ; colțul SE, retezat de zidul incintei 2 (respectiv de traseul remaniat al acesteia), semn că la 1838 clădirea era demult dispărută ; un bloc masiv de zidărie stă prăvălit lingă același colț, distingîndu-se prin asizele de cărămizi subțiri. Construcția datează din secolul al XVI-lea (c. 1517).

Incinta A (c. 1200).

Descrierea acesteia va fi făcută separat, acolo unde prezentăm problemele privitoare la locașul de cult Argeș-I, luînd-o totuși în considerare ori de cite ori atenția asupra sa ne va fi solicitată.

Biserica domnească (1365—1369) (fig. 2—4, 8 — 15, 37, 41).

Monumentul, cu hramul Sf. Nicolae, ctitorie a voievodului Vladislav I sau Vlaicu Vodă (16 noiembrie 1364—1377), se află în partea de nord a incintei 2, respectiv la distanțe de 3,80 — 7 m est de incinta 1. Orientat exact vest-est, edificiul se remarcă mai întii prin compoziția sa volumetrică, exprimată cu maximum de claritate și simplitate în alcătuirea planului, secțiunii și structurii.

Astfel, elementele fundamentale ale planului sînt reprezentate de *naos* — în cruce greacă înscrisă în pătrat, la intersecția brațelor ridicîndu-se turla, care marchează axul vertical al acestei structuri și, în prelungirea brațului de est al crucii, *altarul* ; ambele încăperi au o tratare spațială dominantă. În schimb, elementele subordonate ale planului — *pro-naos*, *proscomidie* și *diaconicon* — sînt mai scunde, detașînd tocmai prin această înălțime mai mică elementele de plan principale. Cu alte cuvinte, privit din exterior, monumentul de la Argeș ne apare limpede ca un *σταυροειδές ναός*⁸⁹, adică ne dezvăluie de la nivelul acoperișului *tipul* căruia îi aparține, planul în cruce greacă înscrisă.

⁸⁷ *Impresiumi* (1858), p. 85—86 („acuilă de peatră” o denumea literatul) ; emblema, se știe, o avea și Neagoe Basarab — ajunsă apoi și stemă a orașului Curtea de Argeș (v. sigiliul reprodus în CDA, fig. 16).

⁸⁸ Aici îl urmăim în nomenclatură pe V. Drăghiceanu, CDA, p. 5 și fig. 2. Oricum ar fi, planul clădirii nu indică o clopotniță ; să fie vorba cumva de casa „clisiarului domnesc” amintit în 1550? (*supra*, cap. I, § 1).

⁸⁹ Cf. *supra*, n. 63 (A. K. Orlandos).

Compoziției volumetrice amintite i se asociază coloritul armonios al fațadelor, și aceasta datorită îmbinării desăvârșite a materialelor folosite potrivit modelului bizantin de origine. Predomină cărămida : asize de trei-patru și chiar cinci rânduri, alternind cu bolovanii de rîu sau cu piatra de carieră (folosită mai ales la colțuri, la timpanele brațelor crucii și la turlă) — un *tuf calcaros*. La partea inferioară aflăm și cărămizi de epocă romană ($0,60 \times 0,40 \times 0,06$), recuperate de fapt, alături de alte materiale de construcție, din demolarea vechii biserici. Să notăm că rostuirea fațadei se prezintă extrem de îngrijită : peste tot, fie că este vorba de rosturile dintre cărămizi (de lățimea acestora din urmă), fie de cele din jurul pietrelor, tencuiala de finisare (de nuanță gălbuie — vezi fig. 10) este aplicată în plan ușor oblic — *en biseau* —, pentru a se împiedica reținerea apei de șiroire. Cornișe horizontale și arcuite din cărămizi cu vîrfurile unghiular întăresc, la niveluri diferite, efectul ornamental al fațadelor.

În plan (fig. 11), Biserica domnească ni se înfățișează ca un dreptunghi terminat la est cu o absidă centrală, cu trei laturi la exterior și rotunjită în interior (altar), flancată de două absidiole — proconidia la nord și diaconiconul la sud. Laturile dreptunghiului de bază măsoară $21,20 \times 14,50$; în total, însă, de la intrarea de vest pînă la fereastra altarului, măsurătoarea exterioară ne indică o lungime de 23,55 m, așadar tot atît cît măsoară în înălțime și săgeata calculată de la vîrfurile acoperișului turlei pînă la nivelul solului contemporan de călcare (corespunzînd aproximativ celui actual). Inițial, biserica a avut două intrări : una pe la vest, la capătul axului longitudinal, iar cealaltă pe la sud, respectiv colțul

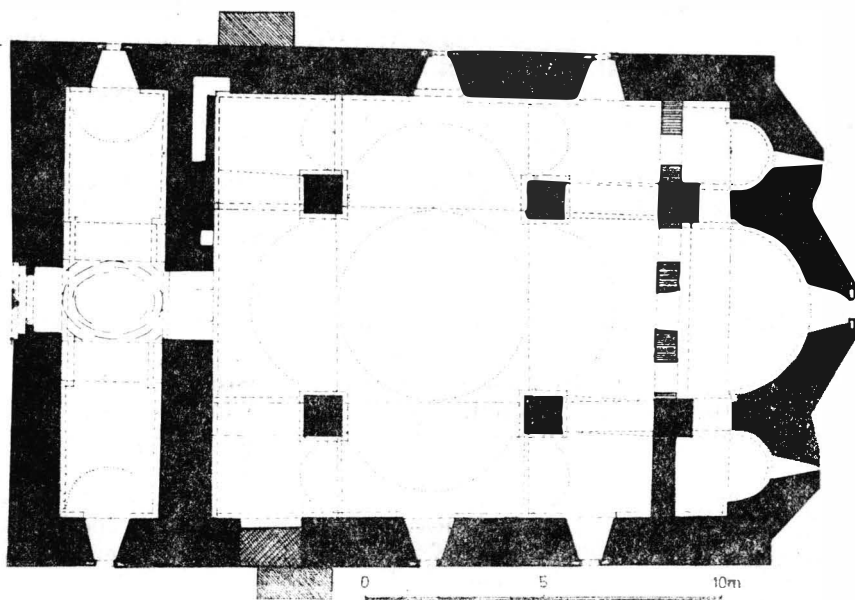

Fig. 11. Planul Bisericii domnești (după arh. N. Ghika-Budești).

SV al naosului ; ulterior, într-o epocă neprecizată, s-a renunțat la ultima intrare, golul acesteia fiind umplut cu zidărie și adăugindu-se apoi (anii '70—80 ai veacului trecut?) unul din cei doi contraforți care sprijină și azi laturile lungi ale monumentului (fig. 4, 8, 36/1, 37). În sfîrșit, să mai

notăm că ferestrele au suferit și ele modificări în cursul secolului al XVIII-lea (c. 1750).

Pătrunzind în interior, prin ușa masivă de fier făurită de *Ivancea Pârvanovici* cu peste un veac în urmă⁹⁰, constatăm că tinda bisericii, sau pronaosul, măsoară lățimi de 2,75 — 2,90 m și este acoperită de o boltă semicilindrică transversală, cu o calotă elipsoidală încadrată de arhivolte. Un zid gros de 1,35 m separă această încăpere de naos — încăperea principală —, în care se pătrunde prin golul din mijlocul zidului despărțitor. Pătratul naosului prezintă laturi de 12,40 m (N), 12,30 m (S), 12,40 m (V) și 11,60 m (E). Altarul, cu cele două anexe ale sale, ocupă restul spațiului, interior, fiind marcat începînd cu c. 1750 de o timplă de zid cu trei deschideri. Să mai reținem în această ultimă privință, că spre deosebire de proscomidie, care încă păstrează pe linia timplii deschiderea inițială de deasupra, arcuită, la diaconicon a intervenit o modificare, căci golul intrării de aici a fost închis printr-un zid (fig. 11, 37). Bineînțeles, corespunzătoare imaginii cruciforme exterioare, boltirea din interiorul naosului apare de asemenea evidentă prin cele două bolți rectangulare intersectate și sprijinite pe pătratul de contur, precum și prin cei patru stilpi pătrați (laturi de c. 1,10 m), care, împreună cu un sistem de arce, preiau sarcinile date de bolți. Turla din centru este încoronată de o cupolă. Cît privește altarul, acesta este acoperit de o semicalotă încadrată de semicalotele proscomidiei și diaconiconului⁹¹.

Ca detalii, să menționăm nișa superioară din colțul NV al naosului, cu o scară practică în grosimea zidului despărțitor, care conducea spre o mică încăpere de deasupra bolții pronaosului; rosturile acesteia din urmă (cu modificări ulterioare) au rămas în parte nelămurite („o ascunzătoare, așezată în podul tindei”, așa o considera arh. Gr. Cerchez — cf. CDA, 82). Despre subazamentul scării din același colț al naosului vom aduce precizări în alt loc. De asemenea, să amintim că vechea intrare de pe latura de sud este marcată în interior de o nișă arcuită.

Restaurarea întreprinsă sub conducerea arh. Gr. Cerchez a redat patrimoniului artistic și unul din cele mai însemnate ansambluri de pictură bizantină, aparținînd așa-numitului *stil paleolog*, datînd — în cazul Bisericii domnești — din jurul anului 1369 (vezi mai jos, cap. V). Într-adevăr, așa cum sintetizează recent M. A. Musicescu și Gr. Ionescu, în pofida refacerilor suferite de vechea pictură de la Argeș (în secolul al XVIII-lea, prin mîna lui Radu sin Mihail; în 1827, prin Pandelimon; în anii '50 ai secolului al XIX-lea; după 1915, sub conducerea lui D. Noroce) — „din cele circa 300 de scene și reprezentări inițiale, peste 40 % se păstrează neatînse sau cu neînsemnate rețușuri și întăriri, că aproape 20 % lasă să se citească, sub stratul superficial al repictării, culoare peste culoare, structura iconografică și stilistică originară. Lucrurile sînd astfel, pictura de la Argeș reprezintă unul din cele mai nordice exemplare paleologe din sud-estul european . . .” (v. II. 54).

Bineînțeles, nu este locul să stăruim asupra picturii originare de la Biserica domnească (programe iconografice, compoziții, desen, culori etc. (asupra acestora cf. n. 53 — 54). Să amintim, totuși, că pictura a fost rea-

⁹⁰ CDA (1923), p. 40 (cu anul lucrărilor: 1858; de reținut că meșterul era tatăl cunoscutului istoric al Bucureștilor, Gh. Ionescu-Gion).

⁹¹ V. Vătășianu, *Arta feudală* (1959), p. 141 — 143.

lizată în tehnica *a fresco*, pe un suport constând din var fin în amestec cu puțin nisip și cu paie tocate (spre deosebire — să devansăm și aici — de pictura vechii biserici, de la începutul secolului al XIII-lea, care a fost

Fig. 12. Ctitorul: Vladislav I-Vlaicu (desen după reprezentarea din pronaos, *Deisis*, c. 1369).

așternută peste un strat de var amestecat cu nisip grosier). De asemenea, din compoziții, reținem aici o singură scenă și anume, *Deisis* aflată în pronaos, în luneta de deasupra intrării prin zidul despărțitor; este de fapt o parte dintr-o scenă mai mare, care ne înfățișează *Judecata din urmă*⁹². Îl vedem pe Hristos tronind, avându-i în dreapta și stînga pe Maria și Sf. Nicolae (acesta din urmă înlocuind, ca figurație, pe obișnuitul Ioan Botezătorul); *la dreapta tronului de judecată*, respectiv într-un registru inferior și tocmai de aceea la dimensiuni mai reduse, se află reprezentat un personaj princiar tînăr, cu coroană, în atitudine rugătoare (*proskynesis*) genunchii fiind ușor flexionați, tînărul încoronat pîrînd mai degrabă că urcă treptele tronului (fig. 12). Acesta este ctitorul Bisericii domnești — voievodul Vladislav I sau Vlaicu Vodă.

Împrejurări nefaste au făcut ca o altă scenă importantă — *tabloul votiv din naos* (peretele de vest, la stînga intrării amintite) — să ni se păstreze cu o refacere radicală din veacul al XIX-lea (1827, autor fiind Pandelimon zugravul, cu retușări către mijlocul veacului, probabil din 1851 — fig. 13). Este totuși de admis că refacerea tirzie a respectat în linii

mari figurația originalului pictat către 1369, „la zi” fiind doar modelul bisericii, cu cele două turla de tînichea care într-adevăr existau adăugate (c. 1851) și desființate la restaurarea din 1911.

În tablou îi distingem pe *Vladislav I cu Doamna Ana* — scenă, cum vom vedea, ajunsă vestită în arta de pe plaiurile argeșene și din alte părți. Din fericire, ni s-a păstrat din vechime deasupra tabloului inscripția (fragmentară) pictată pe trei rînduri în slavonă (fig. 14) și anume (reconstituită):

⟨1⟩ [†]ІѠ ВЛАДИСЛАВЪ ИЖЕ ВЪ Х(РИСТ)Я Б(ОГ)Я БЛАГОВЪРНЫИ
 Б(ОИВОД)Я И СЯМОДРЪЖА[ВЪНЫИ Г(О)С(НО)Д(И)НЬ ЗЕМНИ ⟨2⟩ В]ЖГ-
 РОВЛЯХЪИ. ЕДИНЮ ЖЕ[И] БЪСБИ ОБЛАСТИ ЕДИ(Н)СКЪИ [†СЯМО-
 ДРЪЖАВЕНАЯ КЪРА ⟨3⟩ ЯВ]Я ВЪ Х(РИСТ)Я Б(ОГ)Я БЛАГОВЪРНАЯ И
 Г(О)С(НО)ЖА ЗЕМНИ БЖГРОВЛЯХЪИ: И БЪСБ[И ОБЛАСТИ ЕДИ(Н)-
 СКЪИ] adică „[†]Io Vladislav, cel întru Hristos Dumnezeu] binecredinciosul voievod și [singurstăpînitorul domn al Țării Românești, al

⁹² V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 378. Cf. M. A. Musicescu, în *RÊSEE*, VII (1969), 2, p. 281 și urm. (ambii îl disting în scenă pe Nicolae Alexandru).

Fig. 13. Naos, tabloul votiv (c. 1369, refăcut în sec. XIX) și inscripția pictată deasupra, fragmentară (după V. Drăghiceanu, CDA-1923)).

Vidinului și al întregului ținut al Vidinului. [† Singurăstăpinitoarea Kera Anja, intru Hristos Dumnezeu binecredincioasa doamnă a Țării Românești și a întregului [ținut al Vidinului]].⁹³

⁹³ Începutul inscripției a fost reconstituit: în funcție de r. 3: prin comparație cu hriso, vul pentru Vodița — DRH, B-I, p. 17 (orig. slav.), databil nu <1374> cum propun editorii i ci c. 1370, v. lucrarea noastră *Vladislav I, 1364—1377*, București, 1979, p. 67—68. În legătură cu termenul *oblasti* din inscripție — vezi Emil Virtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova pînă în secolul al XVI-lea* București, 1960, p. 196—197 (n. 5), 199 (aici observația: *oblasti* „poate fi tradus mai bine prin: *clrmuire*” — traducere folosită de noi pînă acum; totuși, izvoare contemporane ne îndeamnă să renunțăm și să preferăm traducerea prin *ținut*).

НСѢ ВЛАДИСЛАВЕ НЖСВЪ ХАБЛАГОВЪ РИЦНЪ ІАСИМОДЪ ЖАВНЫНГОСНЪ ЗЕМН
 ВЪ ГРОВААЖЫНЪ БАННОУ ЖЕ ВЪ СЕНОБЛАСТН БАНСКѢ И ІСАМОДЪ ЖАВНАКЕРА
 АНВЪ ХАБЛАГОВЪ РИЦА НЖА ЗЕМН ВЪ ГРОВААЖЫНЪ: НЪ СЕНОБЛАСТН БАНСКѢ И

Fig. 14. Inscripția slavonă (c. 1369). Reconstituire.

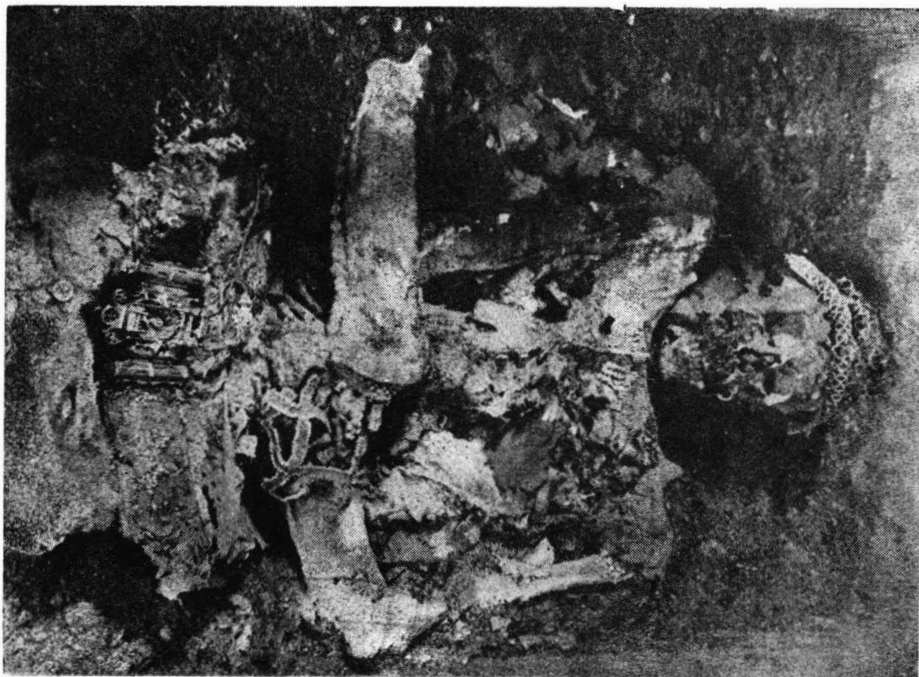

Fig. 15. Vladislav I-Vlaicu în sarcofag așa cum a fost găsit la 31 iulie 1920;— după V. Drăghiceanu, CDA — 1923).

În sfârșit, în interior se păstrează piatra de mormânt a lui *Voislav*, fiul lui Nicolae Alexandru (neștiut ca atare pînă la cercetările din 1920), precum și impunătoarea piatră, un bloc masiv, care acoperea odinioară sarcofagul lui Vladislav I — Vlaicu, așezată azi pe locul din vechime. Căci, trebuie menționat, după încheierea săpăturilor noastre a fost întocmit un proiect de reamenajare interioară a monumentului (autor : arh. Gheorghe Sion), implicînd și coborîrea nivelului de călcare la cota din veacul al XIV-lea (inclusiv așternerea unui paviment din cărămidă, după modelul vechi). Pe suprafața noului paviment au fost marcate mormintele din naos (în parte ținînd seama de indicația noastră), ca și fundamentele bisericii Argeș-I.

CERCETAREA ARHEOLOGICĂ

Considerăm că nu este necesar să demonstrăm aici implicarea investigației arheologice în studiul trecutului nostru istoric și îndeosebi a feudalismului timpuriu, perioadă de maximă importanță în ce privește destinul poporului român, prioritară în ansamblul cercetării istorice din România.

În schimb, se cuvine să înfățișăm în prealabil cîteva observații și precizări în legătură cu cercetarea arheologică de la Curtea de Argeș care, se înțelege de la sine, a trebuit să țină seama în primul rînd de controversele ivite în urma investigațiilor din anii '20, iar în al doilea rînd de faptul că ostenitorii de atunci fie că nu au putut, fie mai degrabă că nu și-au propus să rezolve toate problemele izvorite din istoria reședinței voievodale, din vestigiile acestora. Cum am și subliniat în cap. I, în centrul atenției se situase Biserica domnească și problemele generate de acest monument — dar Curtea ca atare rămăsese în umbra preocupărilor, aspecte esențiale (inclusiv de cronologie) au fost pe nedrept ocolite sau cercetate în grabă; de acest lucru, spre lauda lui, a fost conștient însuși V. Drăghiceanu care consența: „Săpăturile pot aduce de aci înainte multe surprize în explorarea acestei curți”⁹⁴.

Desigur, am căutat răspunsuri proprii în toate chestiunile, ivite, chiar acolo unde opiniile păreau netede și fără replică — în nici un moment nefiind tentați să ilustrăm arheologic o teză sau alta și cu atît mai puțin părerile preconcepte⁹⁵. Contribuțiile anterioare au fost evidențiate de fiecare dată și, unde a fost cazul, corectate în lumina investigațiilor noastre.

Am întocmit un program de lucru astfel eșalonat încît să permită în final conturarea unei imagini unitare și cit mai exacte a întregului ansamblu voievodal de la Curtea de Argeș. Ne îngăduim a reaminti acest program, înfățișat încă în 1967;

„Cercetarea arheologică actuală — fără a fi o replică aceleia mai vechi — urmărește să dea răspunsuri cîtorva probleme esențiale și anume: 1. Stabilirea fazelor Curții domnești, a etapelor de încheiere a actualului ansamblu arhitectural, implicit depistarea urmelor de viațuire anterioare zidurilor voievodale; 2. Fixarea întregului ansamblu arhitectural în viața orașului-reședință, cel puțin în zona topografică imediată — în care caz e prevăzută și o cercetare specială asupra colnicului Sin Nicoară, în sfîrșit 3. De văzut în ce măsură și cum anume participă zona Argeșului la eveni-

⁹⁴ CDA (1923) ,p. 58.

⁹⁵ Dealtfel, mărturisim, noi înșine nu am crezut o vreme în ipoteza-Sacerdoțeanu, pînă ce realitățile arheologice ne-au lămurit pe deplin.

mentele legate de existența formațiunilor prestatale din feudalismul timpuriu, respectiv a voievodatului lui Seneslau din stînga Oltului”.

„În funcție de problematica arătată — continuam atunci —, săpăturile se vor concentra o vreme în *incinta 1*, în zona dintre aceasta și Biserica domnească, apoi în zona *extra muros* (sud și nord) cum și în însuși cuprinsul bisericii”⁹⁶.

Obiectivele semnalate au fost apoi mai clar conturate pe parcursul cercetării, constatînd destul de repede că o seamă de aspecte majore și de situații rezultate din săpături necesită eforturi sporite în comparație cu altele, absorbîndu-se deci mai mult din timp și din mijloacele de realizare. În afară de acestea, zona ambiantă — deja inaptă unei cercetări lărgite — ne-a oferit dificultăți neprevăzute (între altele, crearea unui parking în coasta incintei voievodale)⁹⁷. Drept urmare, a trebuit să restringem mult sondajele de la Sin Nicoară, cu atît mai mult, cu cît cele practicate ne-au permis să nu mai considerăm acest monument ca parte componentă a vechii Curți voievodale⁹⁸.

Preocuparea de competenție și constanță a cercetării noastre a fost să definim, pe cît posibil în amănunțime, *componentele registrelor stratigrafice* de pe teritoriul cercetat⁹⁹. Așa cum era și de așteptat, stratigrafia ne-a ajutat decisiv să lămurim *altfel decît prin simpla impresie*: faze de construcție și de refacere, amploarea locuirii, determinări cronologice, articularea monumentelor între ele și nu pe ultimul loc, etapizarea morfologică a fiecăruia.

Într-adevăr, prețuirea pe care am acordat-o stratigrafiei este evidențiată și de împrejurarea că amplele lucrări efectuate în anii de după 1911 și-au pus amprenta nu numai asupra construcțiilor, pe înfățișarea lor exterioară îndeosebi, ci chiar pe configurația terenului. Așa de pildă, față de situația înregistrată în 1882, de cînd avem mărturia¹⁰⁰, ulterior (1911—1912), straturi din incinta 2 au fost excavate pe grosimi apreciable (operație continuată probabil pînă în anul 1922), respectiv pînă la cota solului Bisericii domnești, unde a fost amenajat trotuarul din lavă vulcanică. Rezultatul direct a fost că au dispărut din această zonă toate depunerile arheologice din veacurile tîrzii; se explică astfel de ce numeroase morminte din jurul bisericii le aflăm azi îndată sub peluza de iarbă(!), de ce clopotnița din 1838 își arată mai mult de jumătate din fundația propriu-zisă etc. Pe anumite porțiuni (sud și sud-est de biserică) au dispărut absolut *toate* depunerile arheologice.

Asemenea degajări de teren au avut loc și în incinta 1 (în anii '20 și urm.), unele justificate — cantități mari de moloz scos din pivnițe, umpluturi ș.a. de lîngă zidurile incintei, din zona turnului de intrare; altele însă, din nefericire, au dus și aici la dispariția multor straturi arheologice, mai ales în jurul casei domnești de pe latura sudică. Documentele grafice pe care le prezentăm aici ilustrează cu pregnanță amploarea acelor lucrări de decapare a solului.

Cu toate acestea, chiar în locurile și zonele deteriorate stratigrafic, am putut recupera și defini ca atare schema generală a depunerii și mișcării solurilor arheologice, adesea cu precizări de importanță excepțională.

⁹⁶ Cercetarea arheologică (1968), p. 127—128.

⁹⁷ Din această cauză nici nu am putut sesiza arheologic colțul SE al incintei 2.

⁹⁸ Datarea ruinei Sin-Nicoară într-o epocă tîrzie (c. sec. XV) ni se pare cu totul plauzibilă.

⁹⁹ Primele observații stratigrafice au fost de fapt înregistrate în 1963 — v. fig. 4, *Sondaj 1963* (cu prilejul îngropării unei cisterne).

¹⁰⁰ Cf. G. Mandrea, *Bis. Domneasca* (1905), p. 5.

Vom prezenta astfel de situații în amănunte, pe alocuri cu extremă minuție, intrucit considerăm că sînt probe capitale pentru istoria locului și a țării. Prezentarea săpăturilor (desfășurate în perioada 19.IX.1967 – 5.IX.1973) o întreprindem pe criteriile topografice, nescăpînd din vedere, mereu, ansamblul observațiilor. Ca tehnică de prezentare mai este de precizat :

(I) Am uniformizat maniera grafică de redare a registrelor arheologice, *identificările straturilor arheologice* (depuneri, straturi/fază de construcție, nivelări ș.a.) deslușindu-le de la nou spre vechi (așa cum au fost ele sesizate pe rînd) în *fig. 16*, la a cărei L(egendă) cu numărul respectiv din

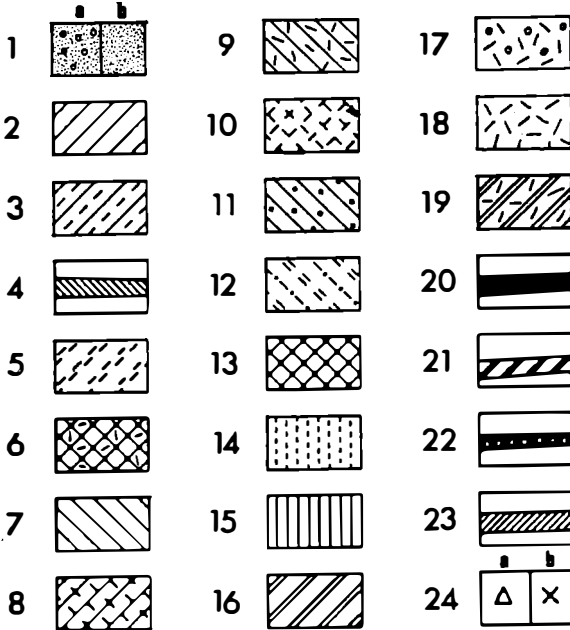

Fig. 16. Legenda registrelor stratigrafice (în text: L3, L13, L22 etc). 1, prundiș (a) și nisip (b); 2, pămînt cenușiu <p.c.> cu pigmenți de mortar (= strat sec. XVII – XVIII); 3, p.c. cu moloz, arsură și cărbuni (= strat sec. XVI); 4, strat de construcție <s.c.> c. 1517; 5, pămînt galben <p.g.> purtat și moloz (= nivelare, c. 1517); 6, p.c. și moloz (= nivelare, c. 1517); 7, pămînt negru-cenușiu <p.n.c.> (= strat post 1394); 8, p.c. compact, cu moloz, arsură și cărbuni (= strat c. 1340 – sec. XV); 9, p.n.c. cu multă arsură, cărbuni și moloz (= strat post 1394 – mijl. sec. XV); 10, p.c. cu pigmenți de mortar, moloz, arsură și cărbuni (= strat post c. 1369); 11, p.n.c. compact (= strat c. 1369 – 1394); 12, p.g., p.c. și moloz L18 (= nivelare c. 1340); 13, p.n.c. cu arsură și cărbuni (= strat post c. 1340); 14, p.c. cu arsură, cărbuni și rari pigmenți de mortar (= strat sf. sec. XIII – c. 1310); 15, p.c. compact, cu rari pigmenți de mortar, multă arsură și cărbuni (= strat sf. sec. XII <A-A> – a doua jum. sec. XIII); 16, p.g. purtat, compact; 17, moloz cu pictură murală și ceramică decorativă (provine numai de la biserica Argeș-I); 18, moloz obișnuit (inclusiv de la incinta A); 19, p.g. și moloz L17 (= nivelare c. 1369); 20, s.c. (c. 1365 – 1369); 21, s.c. (c. 1340); 22, s.c. (c. 1200); 23, mortar masat (în bis. Argeș-II = patul pardoselii 1); 24, ceramică obișnuită (a) și – cînd nu se indică altfel – oase de animale (b).

casete trimitem de nenumărate ori (de ex. L 4, L 8, și L14, L 17 — *în text*) spre a evita repetări inutile. Nu există deci riscul de a confunda situațiile arheologice, dar mai precizăm un lucru : procedind astfel, am avut în vedere îndeosebi *echivalențele cronologice* reprezentate de registrele stratigrafice din diferitele zone cercetate ; căci altfel, *cum vom înfățișa de fiecare dată la locul cuvenit*, există mici diferențe de compoziție (structură) și de nuanță a unor depuneri, în funcție de situarea lor topografică, de grosime, arie de răspindire etc.

(II). Cu unele rare excepții, regula generală este ca prezentarea stratigrafică, a descoperirilor, să fie făcută *de la vechi spre nou*, așadar de jos în sus, evidențiind tocmai rezultatele ferme ale investigației de la Curtea de Argeș. Așadar, cititorul nu va fi șocat cind va afla că de exemplu peste depunerea L 13 se așterne depunerea L 11. De asemenea, spre mai bună punere în lumină, semnalăm ici și colo o parte din materialul arheologic propriu-zis, inclusiv locul de descoperire a monedelor care ajută datarea (un capitol special este de altfel rezervat acestor materiale).

1. Sectorul EST (Intrare)

Cercetări : 1967 — 1971 (fig. 5 — 6, 16 — 18)

Probleme : stratigrafie generală, configurația și datarea turnului 2 (ulterior și a turnului 1), amenajări aferente (pavaje).

a) Zona interioară

S-a constatat (secțiunea I-67) că turnul 2 de intrare (sovotit în genere că datează din veacul al XIV-lea, cf. CDA, fig. 30) se fundează de la adîncimea de 0,50 m față de nivelul solului actual, respectiv +0,20 m în raport cu „pragul” intrărilor, sugerat prin consolidările din anii '20 — ceea ce era o imposibilitate de admis (fig. 5/1). Cota de fundare se află la partea superioară a stratului L8, marcată de cenușă, arsură, cărbuni și mai ales de o lentilă de pămînt galben purtat (L 16) provenit din șanțurile de fundație. Cit privește temelia turnului, ea constă din bolovani de riu legați cu mortar, fiind adîncă de 0,75 — 1,00 m și avînd un soclu lat în medie de 0,10 m, la nivelul căruia se găsesc locașurile amintite ale tiranților (fig. 17/1). Faptul că fundația perforează depuneri și complexe mai vechi (ibid. /2), ca și observația că depunerea L3 succede îndată turnului sînt argumente că acesta aparține fazei de construcție L 4 (c. 1517)¹⁰¹.

În aceeași secțiune s-a dat de latura de nord a turnului 1 de intrare, iar apoi (secțiunile XX-70 și XXI-71) de latura opusă. Construcția se fundează pornind dintr-un strat ulterior *dispărut* (subliniem acest lucru), respectiv de la adîncimea medie de 1,05 m (de fapt — 0,20 m în porțiunea degajată în anii '20) (fig. 5/1, 17/3). Și la acest turn fundația a fost lucrată din bolovani de riu legați cu mortar consistent (var, nisip cu prundiș), atîngînd adîncimea de 0,70 m și fiind subliniată la partea superioară de un soclu lat de 0,10 — 0,18 m. Se păstrează intacte și colțurile interioare

¹⁰¹ Datele intuită de P. Chihaiu încă din 1967 — cf. *Cetăți de scaun* (1974), p. 77 și urm. (dar aici autorul își centrează considerațiile pe ideea 'funcției' mitropolitane a vestigiilor de la fosta Curte, pînă la 1439, neexcluzînd posibilitatea ca Mircea cel Bătrîn să fi mutat reședința pe dealul Sin Nicolară — cf. p. 80—81, ceea ce este inacceptabil).

(dinspre vest)¹⁰², adică primele asise de cărămizi (format $0,31 \times 0,21 \times 0,035$ m), cu rosturi subțiri între ele (fig. 5/2-3, 17/4). În sfârșit, un amănunt: cînd, în secolul al XVI-lea, se ridică al doilea turn, între acesta și cel vechi a fost fixată la nivelul fundației o plombă de zidărie (fig. 5/2-3).

La c.1,00 m adîncime, legat de turnul 1, există un solid *pavaj* din bolovani de riu, conștînd din două foi suprapuse, din care cauză grosimea măsurată este, în vecinătatea de vest a turnului, de 0,30 m (fig. 17/1 — 2, 18/1,3), subțindu-se însă pe măsură ce se îndepărtează de zona intrării. Sub pavaj înregistrăm cea mai veche depunere arheologică, stratul L 15 (fig. 17/2), prezent pe o grosime mai mare și în golul turnului 1, unde de asemenea a fost amenajată o pardoseală din bolovani de riu (fig. 17/3)¹⁰³. Vom explica mai jos căror împrejurări se datorează această situație stratigrafică.

b) Zona exterioară

Săpăturile din fața intrării au dus la următoarele constatări în legătură cu cele două construcții amintite, în genere cu incinta 1, precum și cu locuirea mai veche:

— Fundația turnului 2 este situată la adîncimea de 0,28 m față de nivelul actual de călcare (un strat masiv de prundiș așternut în zilele noastre)¹⁰⁴, fiind adîncă de 0,90 m și marcată de un soclu lat de data aceasta de 0,40 m; aceeași adîncime, la talpă, atinge și fundația contrafortului adosat mai tîrziu (secțiunea XXII-70). Numai acest turn depășește spre est linia exterioară a incintei, nu și cel vechi (vezi planul, fig. 17). Privitor la incinta 1, a fost sesizat limpede nivelul de fundare (secțiunea XXIII-70): la adîncimea de 0,50 m se găsește soclul fundației, lat de 0,10 m, iar la 1,06 m talpa zidului, rezultînd că fundația măsura 0,56 m; nivelul soclului este marcat de stratul format în timpul construirii incintei L 21, care acoperea în această porțiune stratul arheologic L 14 din care pornește fundarea incintei. S-a mai constatat că incinta 1 a fost refăcută aici în cursul lucrărilor din secolul al XVI-lea (c. 1517).

Alte observații se referă pe de o parte la situația de după construirea incintei 1 (și a turnului 1 de intrare), iar pe de altă parte la urmele anterioare de locuire. Înfățișăm acum registrul stratigrafic, în ordine normală, de jos în sus.

Pămîntul galben, neumblat, se află la adîncimi între 0,52 și 0,60 m, iar peste acesta — greu sesizabile totuși — mici pete de humus vechi, peste care am găsit așternută o *fișie de prundiș*, lată de 2,75 m și lungă de cel puțin 20 m (cît au permis înregistrările din secțiunile practicate), orientată clar aproximativ nord—sud (fig. 4, 17/5). Peste această *cărare* se depune cu timpul stratul L 15, din nefericire extrem de sărac aici în urme materiale — gros în medie de 0,10 m (aceiași fiind sesizat, cum am precizat, în golul turnului și apoi în incintă). Mai departe, deasupra acestei prime depuneri arheologice au fost observate două situații: aproximativ la sud de aliniamentul reprezentat de secțiunea XXIII-70 și de capătul

¹⁰² V. Drăghiceanu a dat de urma laturii de sud a turnului nr. 1, dar a crezut — cu siguranță — că era vorba de fundația turnului nr. 2. De aceea în CDA se referă la un singur turn de intrare în vechea incintă.

¹⁰³ Corectăm cu acest prilej menționarea din *Cercetarea arheologică* (1968), p. 128, în legătură cu poziția stratigrafică a pavajului.

¹⁰⁴ Acoperit ulterior de asfaltul parking-ului amintit.

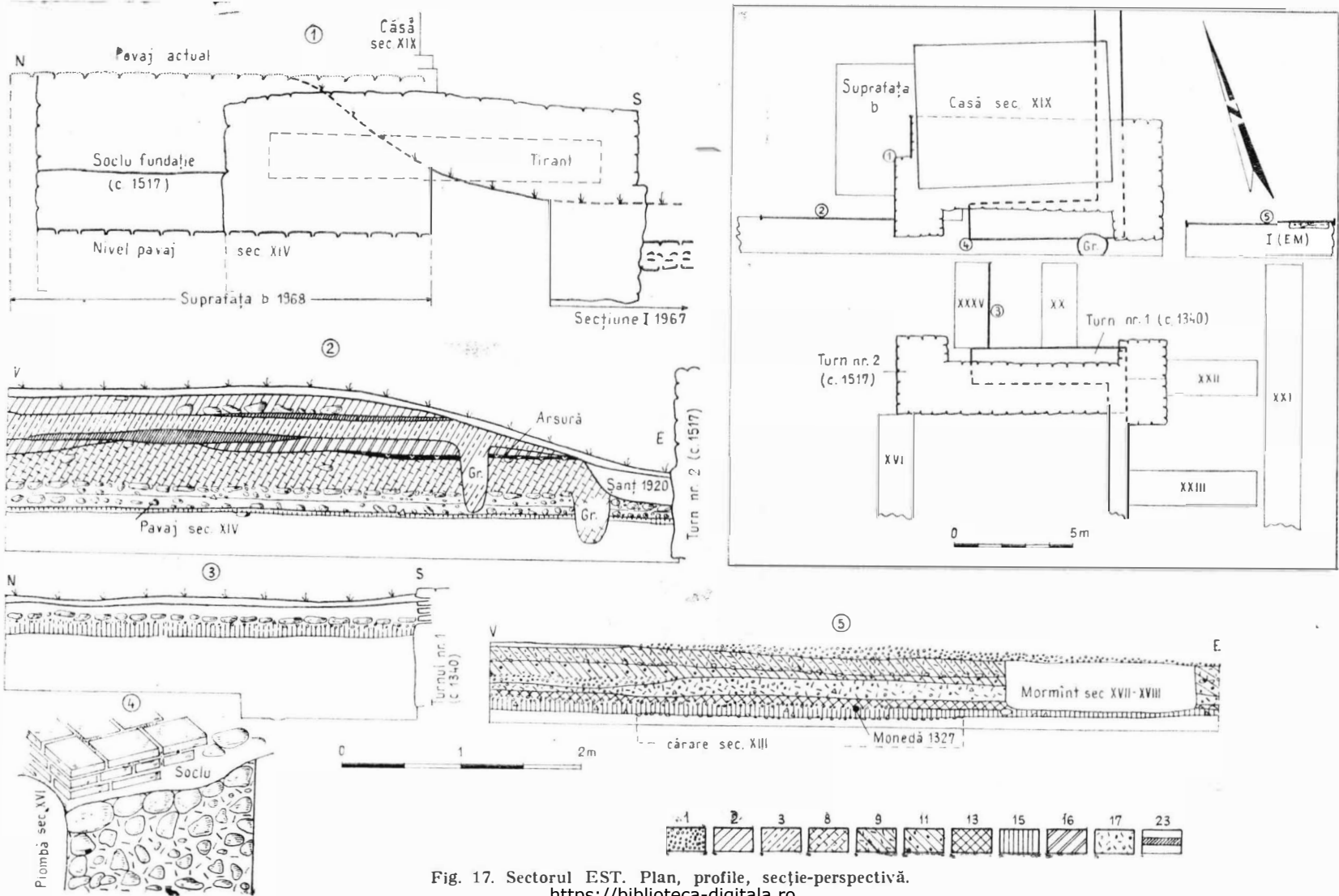

Fig. 17. Sectorul EST. Plan, profile, secție-perspectivă.
<https://biblioteca-digitala.ro>

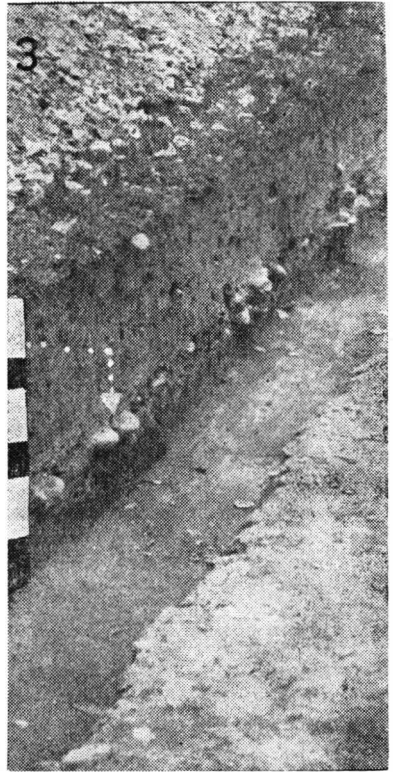
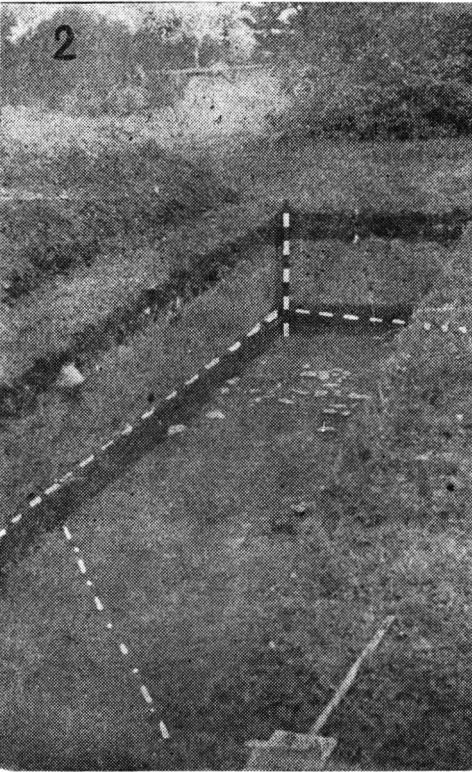
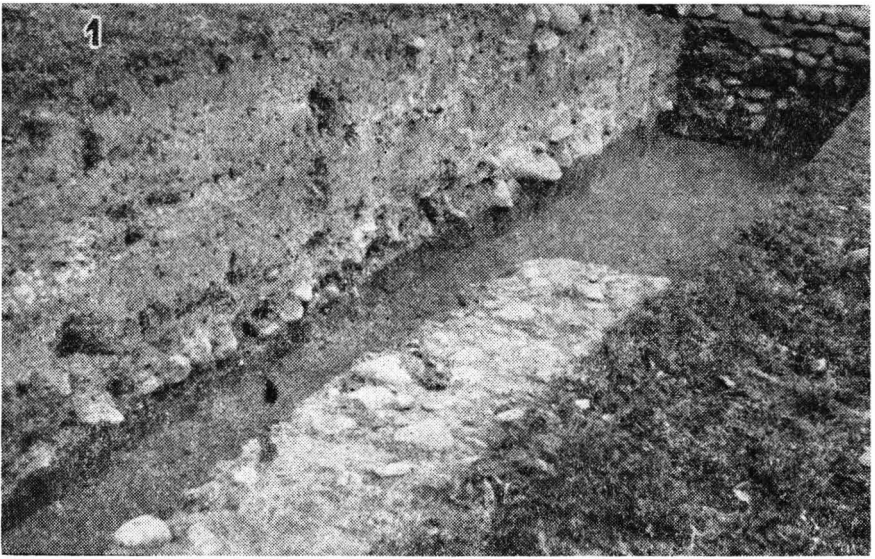

Fig. 18. Incinta I, pavaje: 1, 3. c. 1340 (I-67, zona turnului nr. 1); 2, incep. sec. XIII (XXIV-72). Cf. fig. 4.

secțiunii XXI-70 (v. fig. 17) se găsește intact stratul L14, suprapus de stratul de construcție L 21 (=faza de construire a incintei I), pe cînd la nord de acest aliniament cele două repere stratigrafice lipsesc. Într-adevăr, în ultima situație putem înregistra peste depunerea L 15 o *altă fișie de prundiș*, dar care reprezintă deja momentul folosirii incintei I; dealtfel, la nivelul acestei ultime dungii de prundiș am găsit un dinar de argint, emis de Carol Robert de Anjou în anul 1327 — fig. 17/5, v. și *Materialul arheologic*.

Urmează, peste tot, depunerea L 13, posterioară incintei I, iar peste aceasta înregistrăm o *masivă operație de înălțare a terenului* din fața intrării: cu moloz avînd numeroase *fragmente de pictură* precum și fragmente și chiar piese întregibile de *ceramică decorativă*, așadar provenind de la un locaș mai vechi de cult (fig. 17/5). Este de reținut că nivelarea cu moloz nu pătrunde și în golul turnului I de intrare, dar aceasta nu înseamnă, după cum vom vedea, că un strat de moloz *specific* lipsește din incinta I; pe o mică întindere, la est de turn, peste moloz se găsește un strat egalizator de prundiș (fig. 17/5).

În sfîrșit, a urmat depunerea L 11, care se distinge prin abundența pigmentilor de cărbuni, iar peste aceasta s-a amenajat un *ultim pavaj*, de bolovani răsfirați, care corespunde ca nivel ultimei foi de pavaj din interior (fără a fi totuși contemporan cu aceasta în ce privește data amenajării); pavajul exterior este într-adevăr presărat cu urme materiale (ceramică etc.) din epoca lui Mircea cel Bătrîn, fiind acoperit de depunerea L 9 (fig. 17/5). În rest, celelalte straturi lipsesc, dispărînd în urma lucrărilor din anii 1911—1923; să notăm totuși un mormînt tîrziu, apărut în secțiunea I-70, cel mai sudic din aria cimitirului existent în jurul Bisericii domnești (fig. 4, 17/5)¹⁰⁵.

*

Se dovedește existența unui drum de acces, în fapt o cărare de prundiș, pe direcția vechii biserici din secolul al XIII-lea — *cel mai vechi nivel de călcare pe sol înregistrat în sectorul de est* (vom stabili că nu este și singurul de acest fel). Însăși orientarea acestei cărări ne solicită atenția către sud (fig. 3/X).

Depunerile vechi (L 15, L 14 — ultima lipsind pe alocuri) nu sînt încă bogat reprezentate arheologic; în chip cert, incinta I se fundează din partea superioară a stratului L 14, dar se constată stratigrafic că îndată după ridicarea construcțiilor (c. 1340) s-a procedat la răzuirea terenului, atît în interior cît și pe o anumită zonă exterioară. Astfel se explică absența stratului L 21 din interior, ca și subțirimea primei depuneri arheologice (L 15) din secolul al XIII-lea. Subliniem asemenea situații, întrucît ele vor fi înregistrate și în alte sectoare, îndeosebi în partea de sud a incintei I (desigur cu aspecte distincte).

Moneda din 1327, aparținînd virtual stratului L 14, deși a putut circula și după înălțarea incintei I (c. 1340), constituie un prețios *terminus post quem* pentru stabilirea datei acesteia din urmă, oricum însă în epoca lui Basarab I.

¹⁰⁵ Alte morminte au fost găsite în anii '50, într-un șanț de aducțiune a apei, cum ne-a informat Gh. Zigoneanu.

Reamenajările de după c. 1340, antrenarea molozului cu pictură și cu resturi de ceramică decorativă etc., se leagă strins de etapa în care se construiește Biserica domnească, cum vom preciza.

În sfârșit, se vădește epoca tîrzie (c. 1517) în care se construiește turnul 2 de intrare.

2. Sectorul SUD

Cercetări: 1967—1973 (fig. 4, 16, 19 — 27)

Probleme: referitoare în principal la casa domnească, stratigrafie generală, faze de construcție.

Principala construcție din incinta voievodală ne-a oferit prilejul să stăruim în jurul ei pe întreaga durată a cercetărilor, asigurîndu-ne un imens volum de date arheologice. De aceea vom și lărgi expunerea de față, după cum urmează :

a) Zona de sud-est

Registrul stratigrafic este aproape complet, lipsind doar depunerile din veacul trecut. Profilele principale de referință sînt ale secțiunilor IV-68 și XXXIV-71.

Și aici înregistrăm peste pămîntul galben, neumblat, o *fișie subțire de prundiș*, lată de numai 1,50 m, situată la adîncimea de 1,20 m și orientată NV—SE (vezi și mai jos, zona c) — fig. 19/3 ; peste nivelul prundișului regăsim depunerea L 15, în grosime medie de 0,10 m, marcată de pigmenți de arsură și cărbuni, sporadice urme de mortar, mici fragmente de cărămizi, oase de animale și de păsări, precum și de numeroase fragmente ceramice. În miezul acestei depuneri a fost găsită o monedă de bronz, emisă la Salonic de despotul Theodor Angelos Comnenos Ducas (1224—1230) — fig. 19/2, v. și *Materialul arheologic*.

La partea superioară a stratului L 15 am dat de un întins nivel de călcare, reprezentat de un *pavaj din prundiș*, cu cîteva *vetre de foc*, în aria sa de vest (fig. 19/2). Acestui nivel îi corespund două construcții — respectiv temelile lor din piatră de riu *nelegată însă cu mortar*; groase fiecare de aproximativ 0,50 m — laturile primei construcții, situată la nord, delimitau un plan dreptunghiular de 11,40 × 4,60 m (fig. 4, 19/1,26/1 ; precizăm că în fig. 4 compartimentarea indicată este doar o *ipoteză*, date fiind dimensiunile construcției); a doua clădire, la sud-est de prima, era de dimensiuni mijlocii: grosimea temeliiilor măsoară exact 0,50 m, iar laturile compun un dreptunghi de 7,10 × 4,20 m (fig. 4, 19/2).

Prin poziția lor stratigrafică, ambele construcții (fără îndoială niște șoproane sau magazii), lucrate probabil din pereți de lemn, aparțin ultimei părți a veacului al XIII-lea și începutul celui de al XIV-lea — observînd că talpa lor se afundă bine în stratul L 15, cu un rînd de bolovani. Într-adevăr, înregistrăm peste pavajul de prundiș amintit o depunere, în grosime de 0,06 — 0,14 m : este tocmai stratul L 14, în care am găsit o altă *monedă de bronz bizantină*, emisă de împărații *Andronic II Paleologul și Mihail IX (1295—1320)*. — vezi *Materialul arheologic*. Moneda reprezintă un important reper pentru datarea pavajului de prundiș, fiind aflată deasupra acestuia (fig. 19/2) — dar ea constituie un *terminus ante quem* pentru

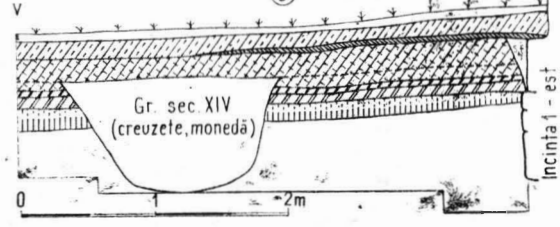
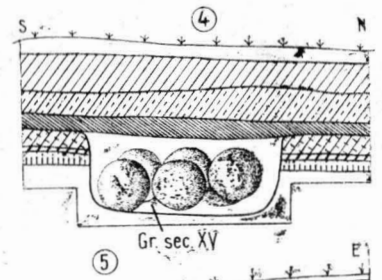
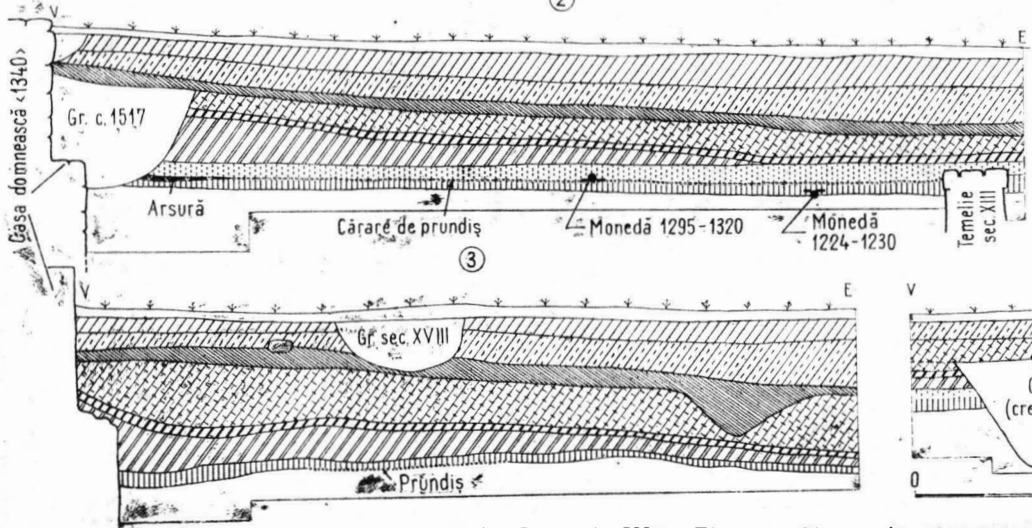
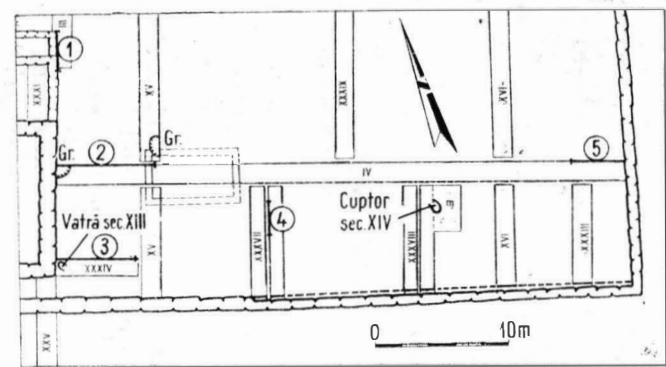
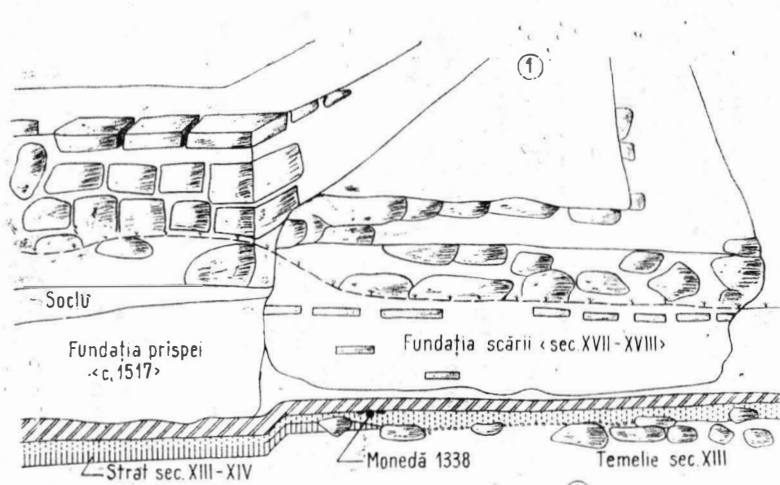

Fig. 19. Sectorul SUD. Plan, profile, secție-perspectivă.

ridicarea celor două construcții cu temelii de piatră. Să revenim la stratul L 14 : *la partea lui superioară am găsit numeroase urme de arsură, cărbuni, cenușă, precum și resturi sporadice de moloz — totul acoperind și temeliiile amintite.* Semnificația acestei situații stratigrafice o vom desprinde la încheierile generale de rigoare (*infra*, cap. V).

Fundarea casei domnești. Vedem deci că stratul L 14 este anterior, strict cronologic, incintei I și desigur casei domnești de sud ; între altele și prin faptul că masive lentile de pământ galben, purtat, (L 16) acoperă cu totul stratul L 14 și pe alocuri chiar stratul L 15 (fig. 19/1—3). Or, *pământul galben, purtat, provine din săparea pivniței casei domnești*; cum sub acest pământ am găsit (secțiunea III-67, reluată în 1968) un *obol de argint*, emis de același Carol Robert în anul 1338, avem asigurată prin această descoperire numismatică datarea fazei de construcție L 21 ; dar *prin moneda respectivă deținem și unul din cele mai importante repere cronologice care privesc istoria fostei vetre voievodale din Argeș.* Din fericire nu este și singurul de luat în considerare, vezi fig. 19/1, 25/1 ; v. și *Materialul arheologic.*

Privită în detalii, fundarea casei domnești a avut loc astfel : față de solul actual de călcare, zidul pivniței se fundează de la adâncimea de 1,00 m (secțiunea IV-68, cf. fig. 19/2), respectiv 1,26 m (secțiunea XXIV-71, *ibidem*/3) — într-un loc fiind vorba de stratul L 14, pe când în celălalt de stratul vechi, L 15 (!). Nu este nici o nepotrivire aici, căci explicația rezidă în operația de răzuire prealabilă (nivelare) a terenului, mai exact în zona de sud-vest, unde decaparea din vechime a făcut să dispară în întregime stratul L 14 (reamintim că operația similară din zona intrării a succedat construcției incintei I). Drept urmare, și soclul superior al pivniței, lat de 0,24 — 0,30 m, se află situat în primul caz la limita inferioară a pământului purtat (fiind acoperit pe o grosime de 0,35 m), pe când în al doilea se vede aproape de limita superioară a aceluiași strat purtat (fig. 19/2-3). O schemă a acestei situații stratigrafice o redăm și în fig. 20/1 (de reținut linia soclului ce vine dinspre vest în raport cu nivelul de fundare ; în dreapta se indică soclul laturii de nord a pivniței, căci, cum vom vedea îndată, pivnița casei a avut mai multe socluri).

Fără excepție, oriunde am sesizat pătura de pământ galben (despre care putem preciza că se întinde cu 5 pînă la 6,50 m est de latura casei domnești) am găsit deasupra stratul de construcție L 21 : var curat, mortar, mici fragmente de cărămizi, cărbuni, oase și cioburi de vase — totul pe o grosime variabilă în jur de 0,05 m ; *chiar în miezul acestui important nivel stratigrafic am găsit și două monede de argint, respectiv groși ai țarilor din Tîrnovo, Ivan Alexandru și Mihail Asen (1331—1355) — vezi Materialul arheologic.*

Bineînțeles, se confirmă și aici că zidurile incintei I (laturile de est și sud) aparțin aceleiași faze de construcție (L 21), inclusiv că refacerile de pe latura de est au loc în secolul al XVI-lea (fig. 19/5). Să mai evidențiem și faptul că grosimea laturii de sud a incintei este mai mare decît cea indicată azi în teren, cum a reieșit din toate secțiunile executate în zona de sud-est (fig. 4 și planul din fig. 19).

Depunerea L 8. În această zonă, peste stratul format în timpul construirii casei domnești și a incintei I — și care acoperă practic întreaga zonă — nu înregistrăm amenajări speciale, ca pavaie, nivelări etc. Se depune, în consecință, un masiv strat arheologic (0,18 — 0,48 m grosime), compact și bogat în felurite urme materiale : L 8, reprezentînd *etapa de folosire* a incintei I (l-am remarcat de altfel și în sectorul intrării, în interior,

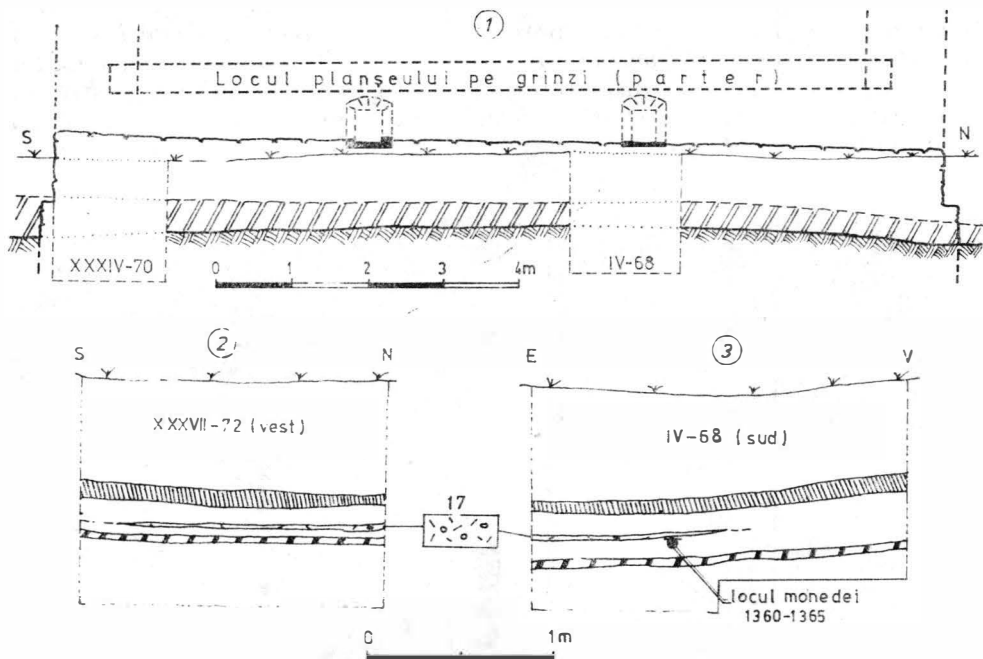

Fig. 20. Zona de sud-est: 1, secție transversală (latura E a casei domnești); 2–3, profile schematice (IV-68, XXXVII-72, fragm.), indicându-se poziția monedei Srațimir (Cat. 9).

și ne va însoți de-acum înainte peste tot, fiind o depunere caracteristică). Dacă structura sa uniformă din alte zone ne-a împiedicat să distingem sub-nivele, în schimb în cea de sud-est (mai ferită) câteva din acestea se detașează pregnant, datorită în primul rînd unor gropi și complexe sesizate de săpături.

Astfel, la 1,85 m distanță de zidul E al incintei, s-a dat de o *groapă* al cărei nivel de săpare este situat la $-0,36$ m; în umplutură, în afară de ceramică numeroasă și de o monedă de la Radu I, am găsit mai multe fragmente din *trei creuzete de lut* — fig. 19/5, v. *Materialul arheologic*. Această descoperire își capătă semnificația doar în legătură cu o alta din apropiere (c. 10 m spre vest), înregistrată în aceeași secțiune (IV-68) dar mai ales în secțiunea XXXVIII-72 și suprafața *m-72* (fig. 4, 19).

Este vorba de sesizarea unui complex de pietre și cărămizi, situat la adîncimi de 0,72 — 0,84 m și formînd un mic patrulater de c. $3,70 \times 3,40$ m — cu o probabilă deschidere în colțul NV (fig. 21 — 22). La amenajarea acestei construcții nu s-a folosit mortarul; în schimb s-a putut constata că exista o talpă de lemn lată de 0,18 m, la est, iar în colțul de SE era înfipt un par. Piesa principală care reține atenția este însă un *cuplor* aflat în centru: orientat NNV — SSE, cu planul în formă de potcoavă, acesta a fost lucrat numai din cărămizi legate cu mortar (formatele ies din tiparele obișnuite, sînt așadar *speciale*: $0,225 \times 0,11 \times 0,035$; $0,255 \times 0,135 \times 0,035$; $0,25 \times 0,125 \times 0,065$! dar și $0,31 \times 0,18 \times 0,035$ m). Dimensiunile sînt de reținut: 1,60 m pe axul lung și 1,30 m pe cel transversal (exterior) — respectiv 1,30/0,86 m (interior), pereții fiind groși în medie de 0,25 m și păstrați pe adîncimi (înălțimi) de 0,30 — 0,40 m;

vatra interioară, puternic arsă (în centru, la $-1,06$ m, și spre fundul cup-
torului chiar pînă la vitrifiere) prezintă ușoare denivelări. *Toată instalația*
a fost amenajată pe un pat de pămînt galben, purtat (fig. 22), ca dealtfel
și anexa situată în fața gurii cuptorului, la c. $0,40$ m distanță : se păstrează
un strat de mortar, lat de $0,07$ m, formînd un arc de cerc, sugerîndu-ne că
aici exista un fel de paravan dintr-un șingur rînd de cărămizi așezate pe

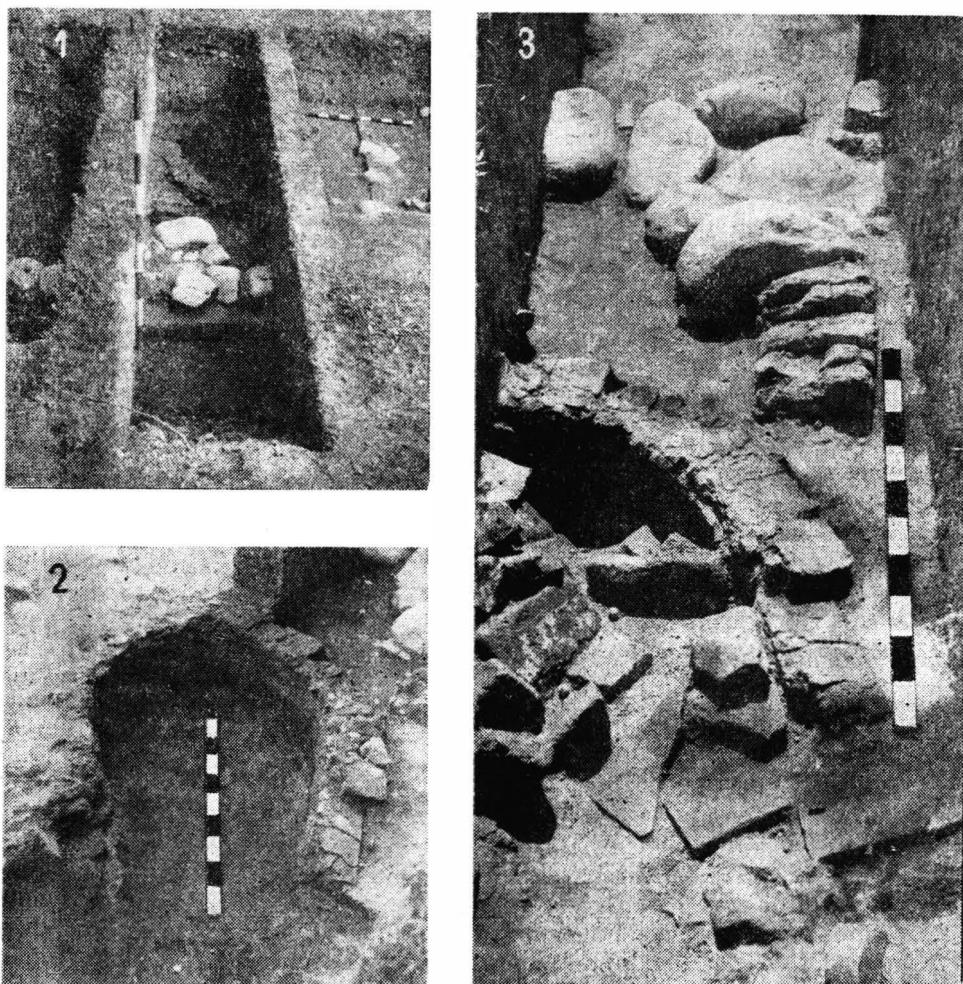

Fig. 21. Anexa atelierului monetar din sec. XIV (XXXVIII-72, m-72).

mușe, bineînțeles legate cu mortar ; de o parte și de alta, la bază, trebuie
să fi fost întărirea de pămînt bătătorit.

În rezumat, luînd în considerare particularitățile instalației — teh-
nică și material de construcție, planul cuptorului (inclusiv prezența zi-
dului subțire arcuit, care denotă cu certitudine că servea la sprijinirea țevi-
lor unor foale <tuburi suflante>), temperaturile înalte fiind sugerate și de
urmele de vitrifiere din interior) —, formulăm concluzia că a existat un *cuptor*
în care se topeau metale ; creuzetele amintite, ca și analiza lor metalografică,

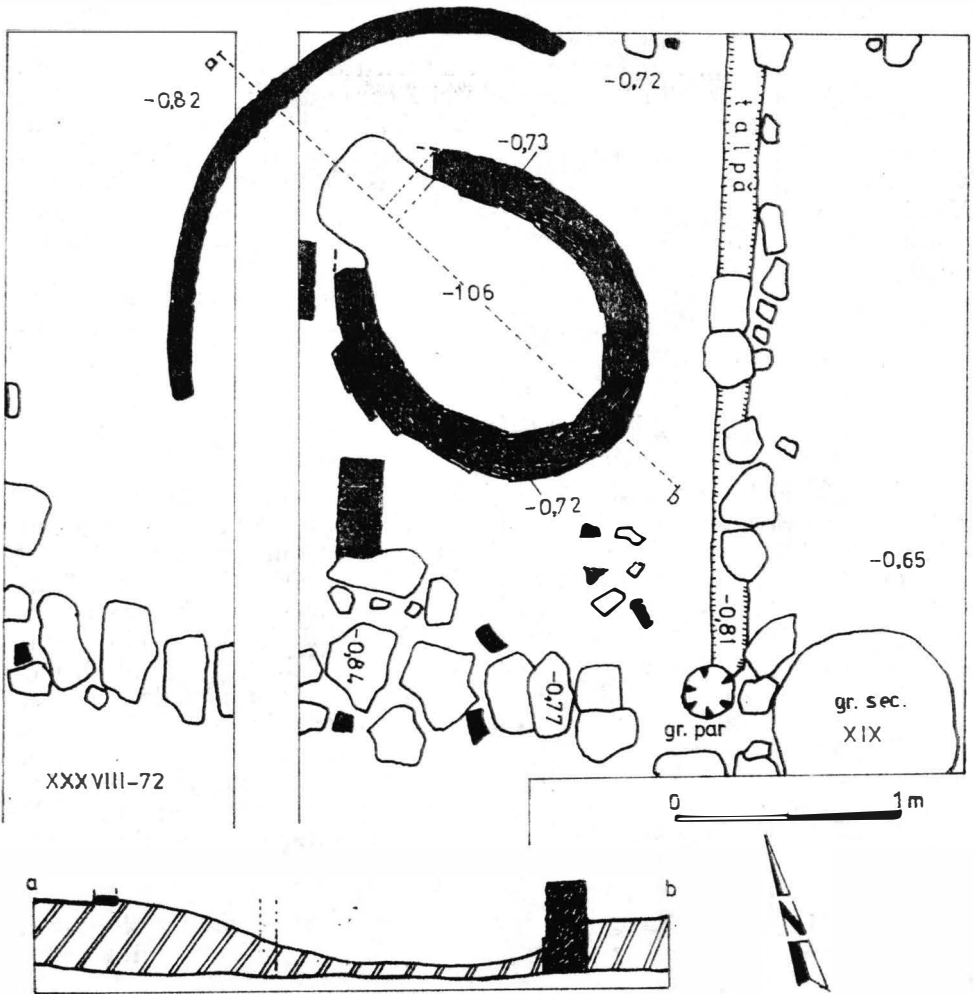

Fig. 22. Același complex, plan.

confirmă în afară de orice îndoială această interpretare. Dar, firește, putem presupune că nu am dat de resturile unui atelier obișnuit, să zicem de orfăurar; în realitate, credem că descoperirea asupra căreia ne-am oprit reprezintă o anexă a bănăriei Țării Românești, înființată cum se știe de Vlaicu Vodă. Vom reveni în această privință în capitolul final.

O situație particulară ilustrează și plasarea stratigrafică a unei mici lentile de moloz cu frescă (L 17), găsită în secțiunea IV-68 și în capătul nordic al secțiunii XXXVII-72, la adâncimea medie de 0,76 m; or, înainte de așternerea acestui moloz se afla pe locul respectiv o monedă (respectiv în depunerea L 8), un aspru de argint emis de țarul Srațimir din Vidin (1360–1365; 1369–1396), vezi fig. 20/2-3 și cap. IV, *Materialul arheologic*.

În sfârșit, acest strat arheologic asupra căruia am stăruit atît de mult mai prezintă o caracteristică : la partea superioară este acoperit *peste tot* (fără excepție) de stratul de construcție format în timpul refacerilor și adaosurilor din veacul al XVI-lea (c. 1517), L 4 — o dungă de grosimi variabile, constînd mai ales din mortar dispersat (vezi fig. 19/4 : acoperă o groapă din a doua jumătate a veacului al XV-lea, cu șase ghiulele de piatră în umplutură). Fundația prispei de nord de la casa domnească¹⁰⁶, precum și aliniamente din zidurile incintei I care au fost refăcute se leagă organic de acest strat de construcție (fig. 19/2, 24). Și în cazul de față putem opera în datare cu descoperiri numismatice, de exemplu, în secțiunea XV-68, unde *sub* nivelul stratului L 4 am găsit *un dinar de argint de la Matei Corvin* (emisiune din anii 1458—1490), pe cînd în alte locuri, *deasupra* stratului L 4, au fost aflate emisiuni otomane sau poloneze, de la Selim I (1520—1566) respectiv Sigismund II August (1548—1572).

În rest, depunerile tîrzii nu ridică probleme aparte ; să se rețină doar subfața de construcție, cînd la prispa casei domnești se adosează scara din colțul NE (fig. 19, 26/1).

b) Zona de sud-vest

În linii mari regăsim aici aceleași depuneri arheologice, în ce privește etajul lor superior, cu deosebiri însă în cel inferior, unde mai ales în colțul SV al incintei lipsesc depunerile vechi sau sînt cu totul firave.

O săpătură (a-67) realizată la joncțiunea prispei cu casa domnească ne-a permis să deslușim mai bine raporturile stratigrafice dintre cele două faze (fig. 24/1, 4) ; să notăm că soclul pivniței se află aici la adîncimea de c.0,20 m (corespunzînd celui din colțul NE, vezi fig. 20/1), dar un prim soclu îl aflăm la adîncimea de 1,15 m, chiar la cota de fundare. Zidul pivniței a fost bine lucrat, ca o veritabilă fațadă ; explicația constă în aceea că inițial a existat pe această latură apuseană o rampă de acces, respectiv un plan înclinat, pe unde s-a scos din groapa pivniței marea cantitate de pămînt care a servit apoi pentru aprovizionarea cu materiale de construcție etc. Odată cu încheierea laturii, rampa a fost desigur anulată, fiind umplută cu pămînt¹⁰⁷.

Monedele găsite în zonă aparțin doar stratului L 8 : una de la Radu I, alta de la Mircea cel Bătrîn și în sfârșit a treia de la voievodul Moldovei, Alexandru cel Bun (1400—1432), respectiv o emisiune din anul 1409—1410.

În sfârșit, se cuvin semnalate unele locuințe tîrzii în afara incintei I (secțiunea XIII-68), unde în gropile de lîngă ele am găsit numeroase cable de sobă tipice pentru veacurile XV — XVI¹⁰⁸. De asemenea, o săpătură mai largă (i-72) a dat rezultate negative în ce privește existența unui eventual turn de apărare în acest colț al incintei I ; în schimb, am găsit abundente straturi de moloz de la Biserica domnească, ilustrînd refacerile din jurul anului 1750.

¹⁰⁶ O atențiune există și pe latura de est, cum probează resturile unor arcuri din cărămidă găsite în secțiunea IV-68 (v. fig. 24/2), aparținînd aceleiași faze de construcție L4.

¹⁰⁷ Nu este vorba așadar de conturul unui bordei, cum apreciam greșit în 1967, v. *Cercetarea arheologică* (1968), p. 131.

¹⁰⁸ Exemplare identice au fost semnalate încă de Gr. G. Tocilescu, iar după acesta și B. P. Ilasdeu — vezi *Etymologicum Magnum Romaniae*, s.v. ARGES („cărămizi” sînt numite aici).

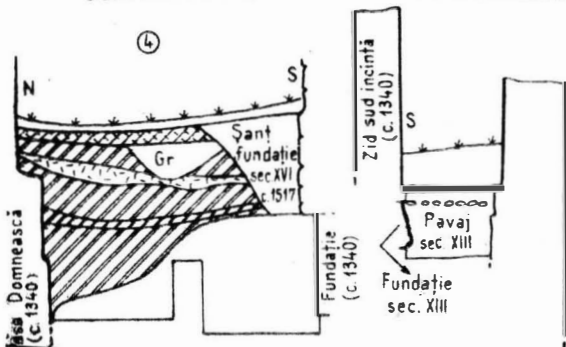
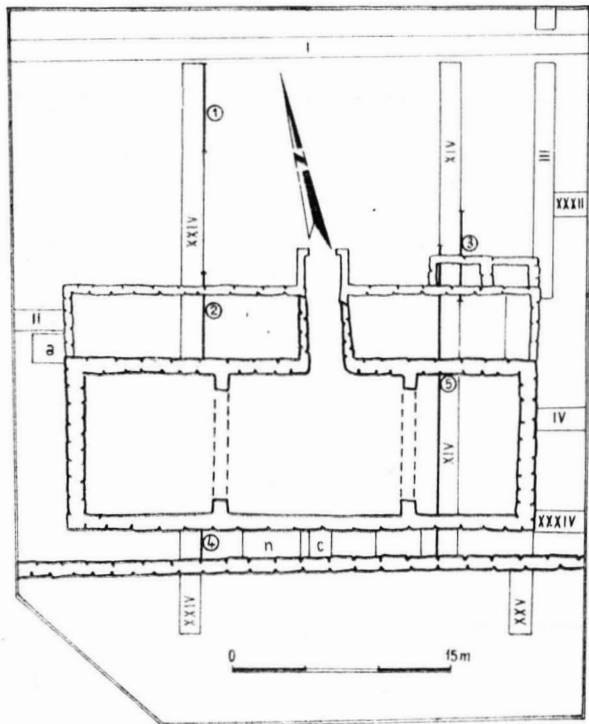
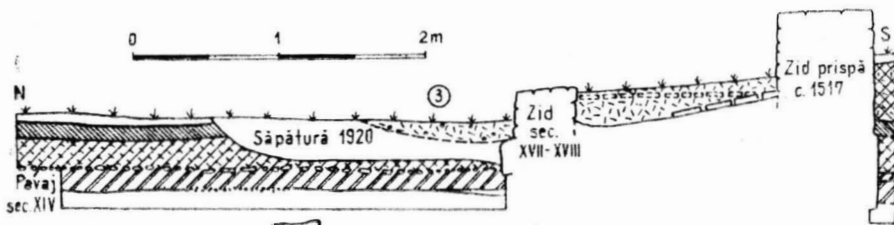
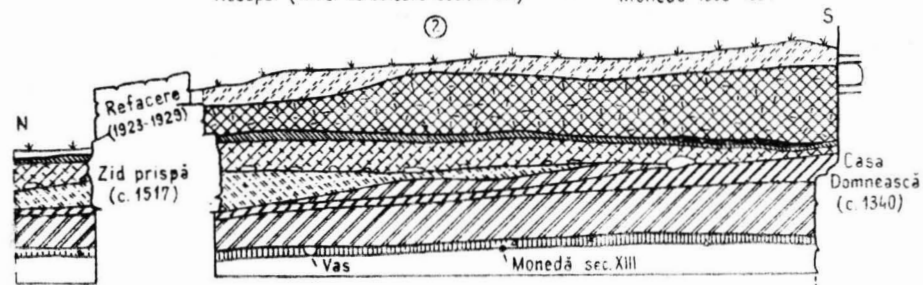
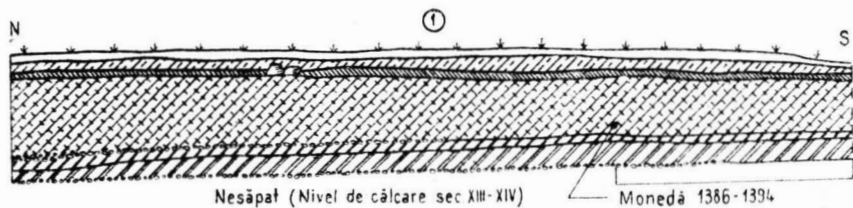
c) Zona înconjurătoare (nord)

Cercetările, fără amploare deosebită, au permis totuși observații dintre cele mai importante. Astfel, întocmai ca în zona de sud-est (și în special în sectorul intrării), a fost sesizată și aici o cărare de prundiș orientată NV—SE, în parte acoperită de un masiv strat de pământ galben, purtat, provenit din săparea pivniței casei domnești (fig. 4, 18/2, 23/1), depunerile L15 — L14 fiind abia sesizabile; prin aceasta se vedește că ne aflăm nu numai la periferia vechilor depuneri din secolul al XIII-lea, dar că însăși cărarea de prundiș se încadrează cronologic în secolul amintit, fiind contemporană cu construcțiile (anexe) documentate în sectorul sudic (mai jos, d).

Cu toate acestea, pe o arie restrinsă am putut defini stratigrafic și depunerea L15 (mai exact), în suprafața ocupată de prispa nordică a casei domnești, unde acest nivel arheologic se află situat la adâncimi între 1,25 și 1,30 m; în cuprinsul stratului am găsit ceramică specifică primei părți a secolului al XIII-lea, precum și una din cele mai vechi monede de pe teritoriul fostei Curți voievodale: o *nomisma* de aramă (din păcate rău păstrată) emisă în Imperiul bizantin, foarte probabil de Alexios III Angelos (1195—1203). Cert, depunerea amintită a fost consistentă și în orice caz de grosime mai mare, ea dispărând în bună parte ca urmare a operațiilor de răzuire-nivelare ce au marcat construirea în secolul al XIV-lea a casei de sud (fig. 23/2).

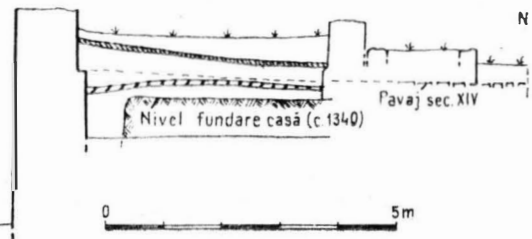
De asemenea, s-a constatat că în faza de construcție L21 au fost necesare pe alocuri reinălțări ale terenului, cum probează materialul de nivelare sesizat în secțiunea XXIV-72 (fig. 23/2), deasupra căruia a fost amenajat ulterior pavajul Curții (de subliniat observația: în această zonă pavajul constă din bolovani de riu, dar și din *fragmente de cărămizi*). Altminteri, o a doua nivelare a avut loc mult mai târziu, în secolul al XVI-lea (fig. 23/2, straturile L5 — L6), explicându-se de ce numai în această zonă se conservă paramentul nordic al casei domnești (firește este vorba doar de partea inferioară), parament protejat de materialele folosite la nivelările amintite: se pot distinge asizele de cărămizi, cu rosturi mari între ele, precum și bolovani de riu încasetați cu cărămidă, la înălțimea de 0,60 m în raport cu soclul pivniței (= cota pavajului din curte — fig. 23/2); mai mult, am putut constata că de la nivelul pavajului până la asizele de cărămizi fațada casei a fost tencuită, iar mai târziu și văruiată de cel puțin două ori.

Asupra situației din partea cealaltă a casei, cercetată prin secțiunile III-67, XXXI-71 și XIV-68, 72, stăruim mai puțin. Reținem de aici prezența cărării din secolul al XIII-lea, semnalată mai înainte, precum și situațiile care indică, arheologic-stratigrafic, dezvoltarea spre nord a casei domnești (fig. 23/3; spre a nu crea confuzii, precizăm că lentila de moloz cu frescă, L 17, marcată în profil, aparține umpluturii șanțului lui V. Drăghiceanu). Se degajează limpede depunerea L 8, marcând distanța în timp dintre pavajul curții și stratul de construcție L 4 (c. 1517) — fig. 25/2. Un profil schematic de-a lungul secțiunii XIV ne introduce (fig. 23/5) în una din cele mai interesante ambianțe arheologice, de care ne ocupăm în paginile următoare.

5

Pivnița Casei Domnești

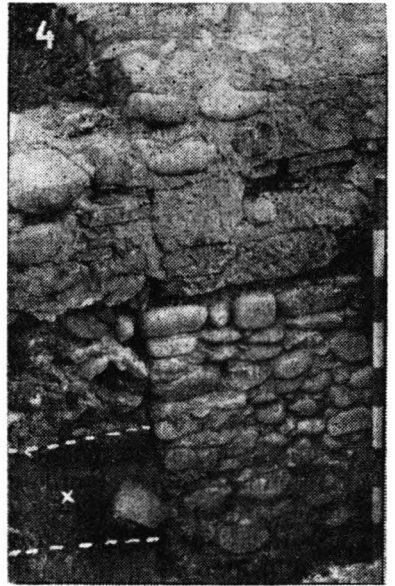
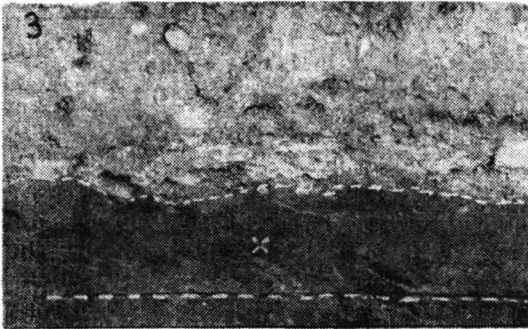
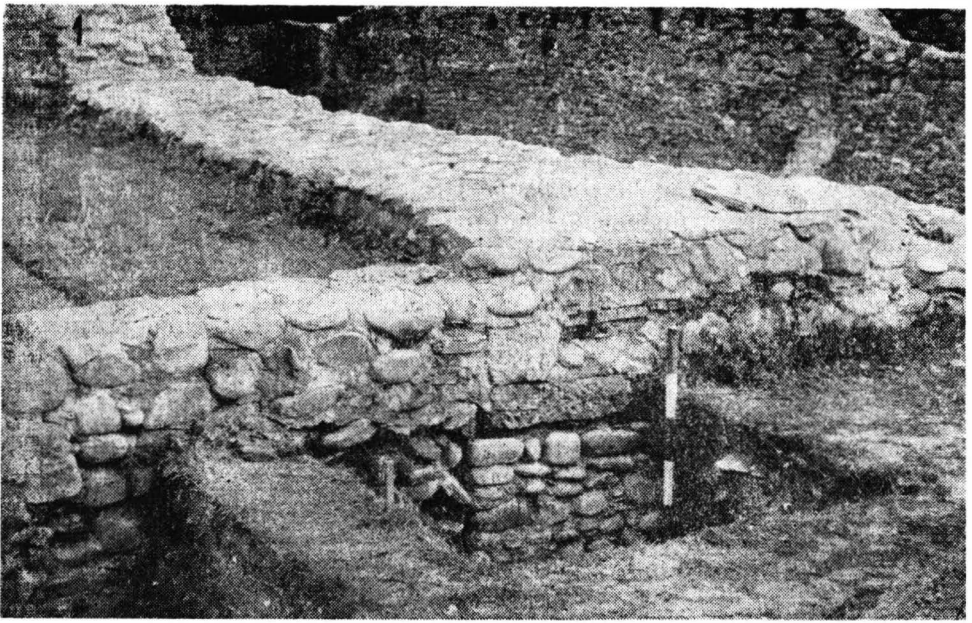

Fig. 24. Zona casei domnești (c. 1340): 1, 4, latura V (adaosul prispei iese în evidență); 2, detaliu, cu poziția stratelor de construcție L4 și L21 (IV-68, sud); 3, pământ purtat (x) sub nivelul L21 (XXIV-72, est).

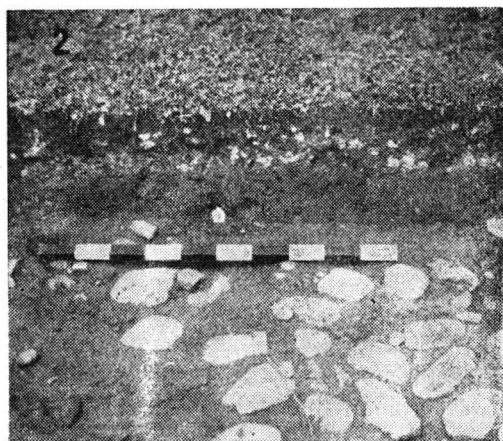
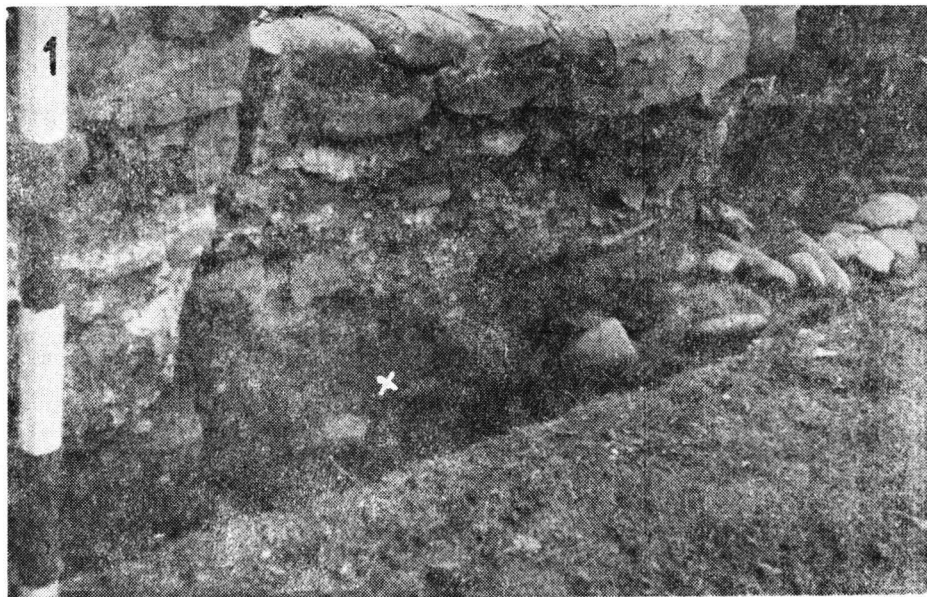

Fig. 25. Aceeași zonă: 1, temelie sec. XIII; este marcat (x) locul monedei din 1338 (Cat. 6); 2, pavaj sec. XIV acoperit de stratul L8 (deasupra: L4).

d) Zona dintre ziduri (sud)

Cum am precizat deja, intervențiile din anii '20 au făcut ca din acest spațiu îngust situat între incintă și casa domnească să dispară depunerile arheologice târzii. În consecință, toate săpăturile practicate aici pătrund direct în stratul arheologic corespunzător epocii lui Mircea cel Bătrîn sau nu mult după aceasta, adică în depunerea de nuanță negricioasă, marcată la bază de urme de incendiu, ce alcătuiește stratul L 9, iar la vest chiar în depunerea L 8. Monedele găsite atestă acest lucru: sînt fie emisiuni de la Mircea cel Bătrîn, *din perioada de după 1396*, fie una de la voievodul Moldovei, Iliș (1436–1442) – v. *Materialul arheologic*, precum și profilele din fig. 23/4, 26.

Sub depunerea L 9 înregistrăm pungi de moloz, *cu sau fără pictură murală*, o nivelare așadar de la sfîrșitul veacului al XIV-lea (marcînd, oricum, evenimentele consumate în 1394), iar sub moloz – la adîncimi

între 0,25 și 0,42 m — se așterne depunerea L 8 (cu monede emise în intervalul 1386—1394 de Mircea cel Bătrîn, la partea superioară a stratului și cu interesante piese ceramice găsite în registrul inferior al aceluiași strat, dintre care menționăm un *suport-sfeșnic de lut, o cupă smălțuită* (v. *Materiialul arheologic*, fig. 64, 67).

Sînt de semnalat în chip special situațiile stratigrafice din această microzonă, în măsură să ne deslușească mai limpede atît modul de implantare a Curții cît și faptul, sugerat deja, că *a existat pe același loc o locuire anterioară*.

Astfel, dacă luăm în considerare capătul sudic al secțiunii XXIV-72, constatăm (în pofida intervenției tirzii, faza L 4, cînd se reface zidul incintei pe temelia veche) că groapa pivniței a fost săpată de la un nivel situat la 0,75 m față de cel actual — necexistînd vreo depunere oarecare sub acest nivel de săpare; în umplutura gropii se distinge pămîntul galben scos de la adîncime (L 16), acoperit apoi de stratul de construcție L 21 (de reținut profilarea soclului pivniței), iar peste acesta se poate observa o nivelare cu același pămînt galben, urmînd apoi obișnuita depunere L 8 (fig. 23/4). Cu zece metri spre est și apoi în continuare, pe o lungime de alți c. zece metri, registrele stratigrafice sînt în parte aceleași dar intervin *elemente cu totul noi* (și avem în vedere constatările din suprafețele *j, k-72*, conexate cu cele din capătul sudic al secțiunii XIV-68 — vezi fig. 4, 23, 26). *Aici, într-adevăr, se conservă singurele urme materiale care ilustrează vechiul nivel de locuire*, strict contemporan cu biserica Argeș-I (respectiv *Curtea veche* — vezi *întra*, interpretările din cap. V). Avem în vedere, desigur, elementele de construcție.

Este vorba de o clădire, orientată probabil VNV — ESE (din necercire pătrunzînd în incinta actualului spital), a cărei latură de nord măsura cel puțin 10 m lungime, corespunzînd înșă aliniamentului sudic al incintei I, la care s-a folosit în *bună parte* fundația vechii clădiri. Am subliniat anume, întrucît colțurile acesteia din urmă au fost demolate pînă la talpă, cum probează șanțul de demolare găsit în suprafața *j-72* (fig. 26/1), în rest fundația veche conservîndu-se intact, pe alocuri chiar și soclul acesteia (fig. 26/3). Lucrată din bolovani de riu legați cu *mortar roșietic* (de reținut acest detaliu), datorită prafului de cărămidă din compoziție, fundația veche era adîncă în medie de 0,60 m față de nivelul contemporan — marcat de altfel, odată cu folosirea clădirii, de un *pavaș din piatră de riu*, refăcut cîndva (fig. 26/2 — 3,27) și întins pe o suprafață destul de mare (fig. 4). De menționat profilul secționat al fundației: drept sau ușor curbat la exterior, el nu se afla totuși în norma verticală a zidului clădirii, ci în poziție oblică (fig. 26/2-3). Acolo unde zidul vechii clădiri a fost scos cu totul — cel al incintei I prezintă fundația proprie (fig. 26/1); desigur, folosind fundația anterioară, noul zid se așază peste o talpă proeminentă (fig. 26/2) sau direct, peste temelia găsită, păstrînd soclul ei (fig. 26/3). O interesantă fuziune, așadar, între vechi și nou în opera de construcție din faza L 21. Altminteri, se cuvine precizat și un alt fapt de observație în măsură să ofere indicii certe, că vechea construcție, demolată, nu era una oarecare ci, dimpotrivă una lucrată cu îngrijire și din materiale specifice: în șanțul de demolare amintit, ea și în *stratul de demolare* aferent (care acoperă de regulă pavașul din piatră de riu, vezi fig. 26) am găsit mai multe fragmente de *cărămizi*, cu urme de mortar. (posibile formate, reconstituite: 0,28 × 0,13 × 0,05; 0,29 × 0,15 × 0,04 m). Pe criterii stratigrafice datăm vechea clădire la începutul secolului al XIII-lea (c. 1200). Vom reveni în această privință.

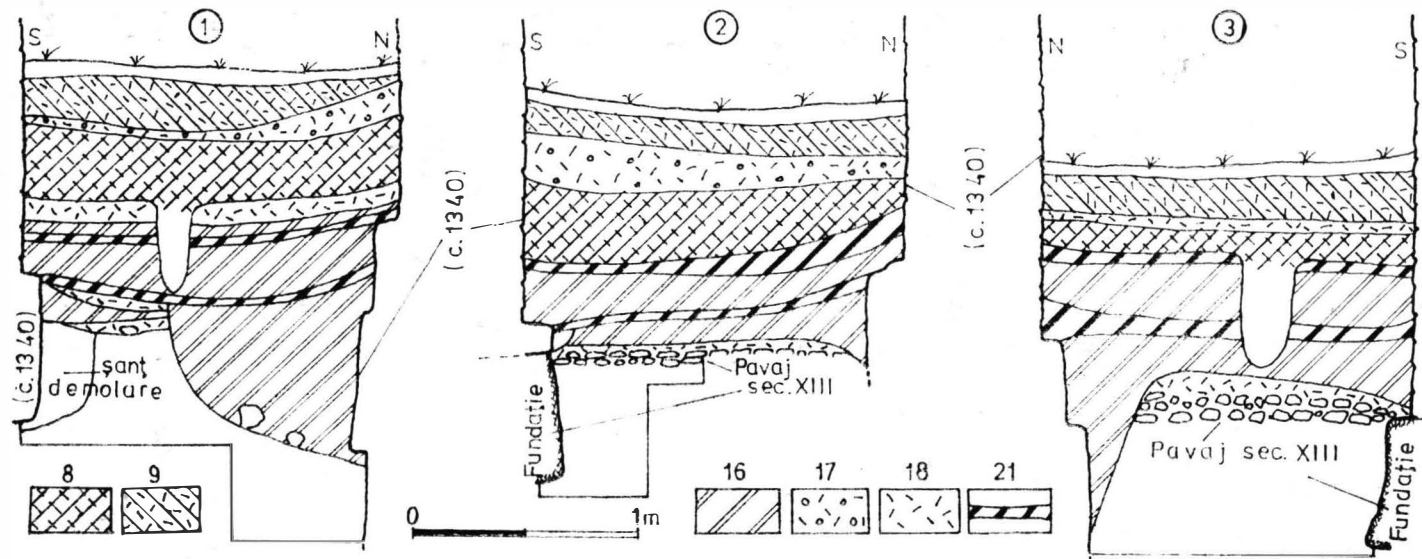

Fig. 26. Profile: 1, j-72; 2, k-72; 3, XIV-68.

În sfârșit, cercetările din microzona de care ne ocupăm ne-au permis alte observații de detaliu în legătură cu tehnica de fundare a incintei 1, respectiv a casei domnești de sud. Așa de pildă, profilul secțiunii XIV-68, ca și cele ale suprafețelor *j-k-72*, ne oferă situații particulare (dealtfel, firesc, doar aici înregistrăm stratul de demolare premergător fazei L 21), care dovedesc că faza L 21 a debutat cu fundarea casei domnești. De fapt, au fost sesizate clar două straturi L 21, etajate (observație valabilă și pentru suprafața *h-72*, nu însă și pentru suprafețele de control *c-d-69*). Reconstituim deci secvențele operei de construcție (faza L 21, c. 1340) : 1) demolarea vechii clădiri, dezafectarea pavajului aferent ; 2) săparea pivniței casei domnești, începutul zidirii (de reținut profilarea soclurilor, vădind etape de lucru), umplerea gropii ; 3) trasarea și săparea șanțului de fundație, începutul zidirii la incintă (așternerea stratului inferior L 21), continuă lucrul la zidul pivniței ; 4) înălțarea terenului între cele două ziduri, *fixarea soclului pivniței*, respectiv egalizarea acestuia spre vest, ambele construcții lucrându-se în aer liber (așternerea stratului superior L 21) și concomitent. A urmat o nivelare cu pământ și moloz — prin care penetrează apoi gropile de pari ale unei schele, probabil servind la operațiile de finisare ; în sfârșit, la locul ei, depunerea L 8 (vezi fig. 26).

*

Continuare organică a locuirii anterioare (demonstrată prin construcții, datind din faze diferite — respectiv prin depuneri arheologice, L 15 — L 14), incinta 1 sau Curtea nouă este ridicată de Basarab I în jurul anului 1340, în circumstanțe pe care le vom stabili, cum probează observațiile stratigrafice și determinările pe baza materialului arheologic recoltat în zona de sud, axat pe stratul de construcție L 21. De asemenea, în această parte a incintei 1 se găsesc și probe materiale în legătură cu alte construcții, privind de pildă faza L 20 (c. 1365 — 1369), cînd se ridică Biserica domnească (cazul condițiilor stratigrafice ale monedei Srațimir), de care ne vom ocupa mai jos.

Lămurind modul de implantare a Curții, săpăturile din acest sector sudic, în afară de un bogat și expresiv material arheologic, au permis și obținerea unor date privitoare la *activități specifice* care au avut loc în interiorul incintei — cazul atelierului-anexă, cu cuptor de topit metale, pe care îl punem în legătură cu activitatea de emitere a primelor monede ale Țării Românești sub Vlaicu Vodă și sub Radu I (deci aproximativ în perioada 1364 — 1383). Și despre acest ultim aspect ne vom ocupa în altă parte. De reținut, de asemenea, structura depunerii L 9 (în legătură cu momentul 1394).

În sfârșit, cercetarea arheologică evidențiază adaosurile și refacerile care au avut loc în cursul secolului al XVI-lea și mai târziu, atît la casa domnească de sud cit și pe traseul incintei 1.

3. Sectorul **NORD** și **NORD-VEST**

Cercetări : 1968 — 1970, 1972 (fig. 4, 7, 16, 28).

Probleme : stratigrafie generală ; datarea casei domnești de nord ; delimitarea zonelor pavate.

Data fiind orientarea casei domnești de care ne-am ocupat anterior, nu ne așteptam desigur să înregistrăm la nord de aceasta — mai exact la nord-vest — eventuale dependințe contemporane cu vechea clădire,

ceea ce s-a și confirmat pe cale arheologică. Într-adevăr, larga suprafață la care ne referim nu a fost folosită pentru alte construcții în vechime; excepție, ca să spunem astfel, face o mică porțiune situată lângă zidul de vest al incintei, unde se pare că datele obținute în secțiunea XXXVI-72 documentează existența unui mic șopron(?), amenajat însă pe la începutul veacului al XV-lea, cu alte cuvinte în vremea lui Mircea cel Bătrîn. Complexul, foarte răvășit, consta dintr-o aglomerare de pietre de riu, cărămizi (formate: $0,31 \times 0,16 \times 0,04$; $0,31 \times 0,21 \times 0,045$; $0,275 \times 0,125 \times 0,045$ m), unele dintre acestea din urmă fiind așezate în ordine, dar nelegate cu mortar; o mică groapă arsă, situată la est de acest complex (respectiv la distanță de 6 m de zidul incintei) și un bogat material recoltat de aici aparțin însă vechiului nivel de locuire (secolele XIII — XIV), v. *Materialul arheologic*).

O mențiune specială se cuvine pentru zidul de incintă din această parte a fostei Curții: săpăturile dovedesc indubitabil că un segment din latura de vest, aproximativ între secțiunile XII-68 și dincolo de secțiunea XXXVI-72 (vezi fig. 4), a fost în întregime reconstruit în veacul al XVI-lea (c. 1517), inclusiv fundația (să nu scăpăm din vedere că întreaga latură de vest se află de-a lungul unei margini de terasă pină în dreptul secțiunii XXXVI-72). În rest, fundația incintei 1, inclusiv a laturii de nord, aparține fazei din secolul al XIV-lea, fiind organic legată de stratul de construcție L 21, cum probează verificările din secțiunea XVII-69, 72 (fig. 4)¹⁰⁹.

Cît privește pavajul Curții, este de observat că acesta atingea curtea de vest tocmai în zona unde ea este refăcută (fig. 4).

În schimb, pavajul se oprea la o distanță în jur de 8 m față de latura de nord a incintei 1 (vezi cota acestuia pe locul casei Vilara, și raportul stratigrafic cu depunerea L 8, în fig. 28/1-2).¹¹⁰ De reținut că și cărarea din vechime — ca și cea nouă — se îndrepta spre albia râului Argeș; pe suprafața vechii cărări a fost găsită o *cataramă de bronz liriiformă*, databilă la sfîrșitul secolului al XII-lea — vezi *Materialul arheologic*.

Casa domnească „de nord”. Lucrările de degajare din anii '20 sînt vizibile marcate în jurul fundamentelor clădirii (fig. 7), cum rezultă și din profilele săpăturilor (fig. 28/3-4), fiind afectată toate cotele de fundare. Cu toate acestea, mediul stratigrafic ambiant — anterior și posterior clădirii — poate fi reconstituit cu relativă ușurință (în schemă generală):

La bază, pe trei din laturile casei domnești (vest, sud și est) regăsim pavajul din secolul al XIV-lea, solid amenajat, din bolovani de riu și prundiș, doar înspre sud; lipsesc însă depunerile vechi (L 14 — L 15);

Înregistrăm apoi, lucru acum obișnuit, depunerea din secolele XIV — XV (L 8), marcată la partea superioară (și numai spre sud și est) de o lentilă de pămînt galben, purtat, provenit cu siguranță din săparea pivniței casei domnești avînd deasupra binecunoscutul strat de construcție L 4 (c. 1517), iar peste acesta înregistrîndu-se depunerile următoare, inclusiv operații de nivelare cu nisip, moloz etc. (vezi fig. 28/3).

Să ne oprim însă la cîteva amănunte relevate de săpături.

Planul clădirii arată limpede că prispa înconjurătoare face corp comun cu casa propriu-zisă, prin intermediul girliciului de acces în pivniță.

¹⁰⁹ Este o zonă unde se impun noi explorări (impedicate de construcțiile moderne existente).

¹¹⁰ Este cazul să precizăm că moloz și alte materiale degajate din interiorul Bisericii domnești (1971 — 1972) au servit la umplerea alveolei lăsate pe locul casei Vilara de către V. Drăghiceanu.

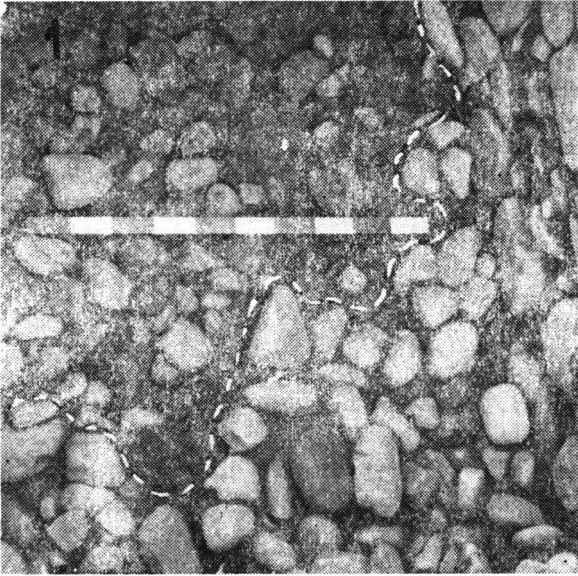

Fig. 27. Foile pavajului din sec. XIII (h-71).

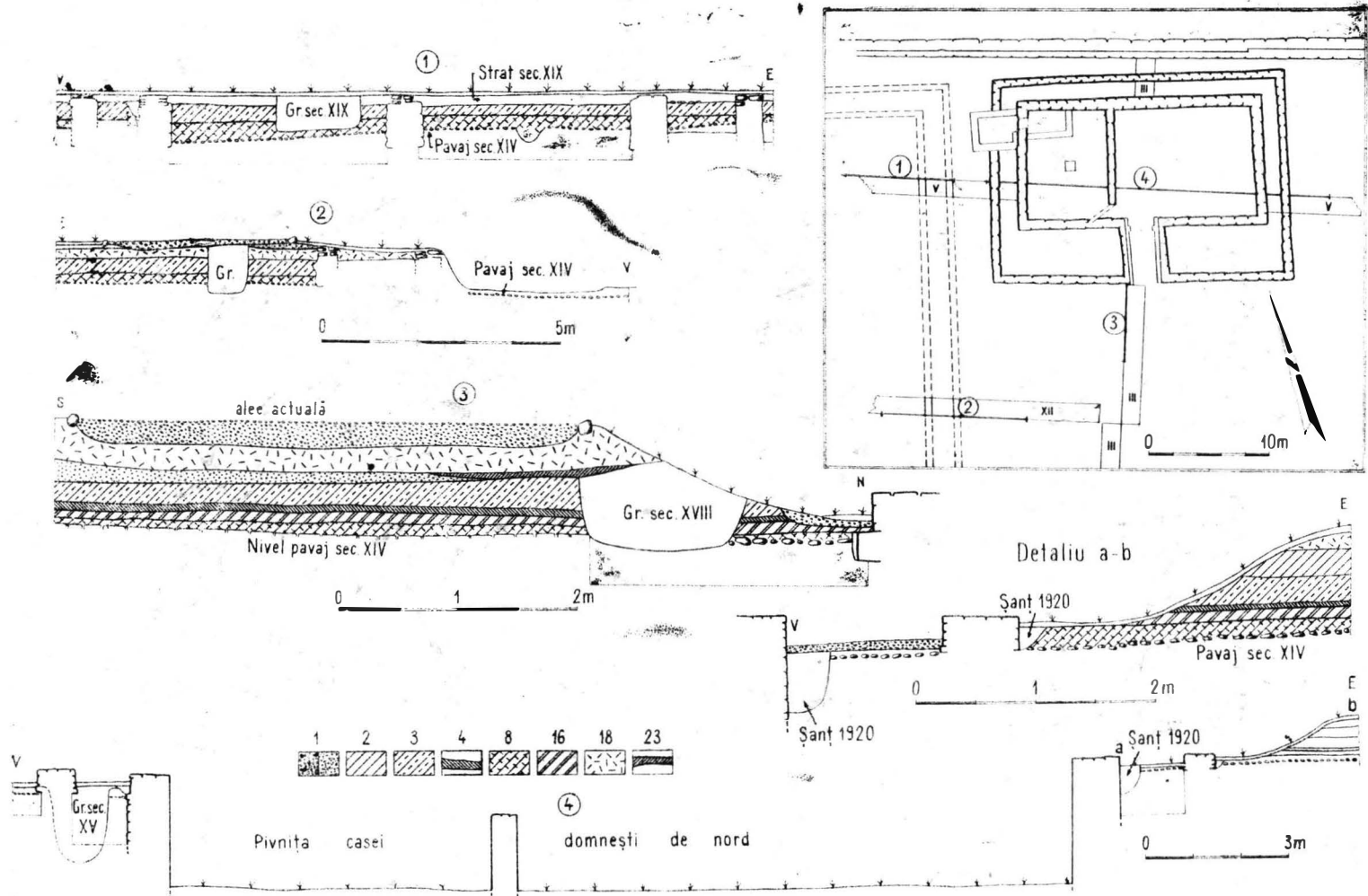

Fig. 28. Secțiuni NOBD și NOBD VEST. Plan și profile.

Or, în capătul nordic al secțiunii III-68, ancorată de latura de vest a girliciului, se păstrează un rest din șanțul de fundare : acesta, cum redăm în profilul de vest al secțiunii, perforează stratul L 8 și pavajul din secolul al XIV-lea, fiind însă acoperit, firesc desigur, de pământul galben, purtat (L 16), vezi fig. 28/3. Nu este însă și singurul indiciu că ne aflăm în fața unei clădiri de dată târzie, căci observații de aceeași natură au fost făcute și pe laturile de vest și est, cu ajutorul săpăturii V-68. Astfel, între zidul de vest al prispei și cel al pivniței a existat o groapă adincă, peste a cărei umplutură (cu materiale din a doua parte a secolului al XV-lea !) se situează tocmai talpa prispei de care aminteam (fig. 28/4). În sfârșit, a rezultat în afară de orice îndoială că nicăieri (exceptând intrarea prin girliciul pivniței) vechiul pavaj din secolul al XIV-lea nu este perforat de fundația prispei, ci dimpotrivă, aceasta din urmă se așază cu talpa din bolovani de riu deasupra pavajului ; semn evident că nu se poate stabili o articulare funcțională între pavaj și clădirea de nord, ultima fiind mai târzie pe scara timpului (fig. 28/3-4 și detaliul a — b).

În sfârșit, se cuvine amintit faptul că în secțiunea III-70, așadar într-un loc din zona de nord a incintei I (fig. 4, 28), am găsit masată o cantitate oarecare de moloz L 17, provenită din dărîmarea monumentului din secolul al XIII-lea. Este al doilea loc din interiorul incintei unde am putut sesiza prezența unui astfel de moloz specific.

*

Se dovedește arheologic că nu există echivalențe cronologice între casele domnești din incinta I — cea de nord aparținînd fazei L 4 (c. 1517), fiind deci separată în timp de cealaltă cu peste 170 de ani.

Nu au existat alte dependențe (atenanse) în cuprinsul incintei decît, poate, un mic șopron (atelier ?) lipit de latura de vest, datînd din vremea lui Mircea cel Bătrîn.

Întinderea zonei pavate (respectiv găsirea acesteia numai pe un mic aliniament de pe latura apuseană a incintei) poate sugera următorul fapt : este posibil ca pînă la refacerea incintei (c. 1517 și chiar după această dată, căci ceea ce vedem azi pe latura de apus se datorează restaurărilor din anii '20) să fi existat o porțiță, un loc de ieșire-intrare prin zidul de vest, situat mult mai aproape de albia riului Argeș ; dealtfel, și cărarea mai veche indică aceeași direcție de acces. Ca o reminiscență a acestor stări de lucruri din trecutul îndepărtat, este de menționat și *ulița* din spatele zidului, care în secolul trecut încă se prelungea aieva, trecînd prin incinta voievodală ruinată¹¹¹.

4. Sectorul NORD-EST

Cercetări : 1968—1973 (fig. 4, 16, 30 — 36).

Probleme : stratigrafie generală ; stabilirea raporturilor cronologice între incintele A, I și 2 ; între acestea și Biserica domnească (exterior) etc.

Este sectorul care a ridicat cele mai multe probleme și, în consecință, a solicitat permanent atenția în cursul cercetărilor arheologice. Deși topografic se află în acest sector (și majoritatea datelor arheologice obținute

¹¹¹ Detalii în cartea lui D. Udrescu, *supra*, n. 86.

Fig. 29. Secțiunea V-68, vedere spre vest; este marcat (x) zidul V al incintei 2 (c. 1750).

il privesc direct), monumentul Bisericii domnești va fi tratat separat din punct de vedere arheologic (evident, privit din interior, vezi mai jos, §5). În sfârșit, spre a înțelege mai bine situațiile stratigrafice din acest important sector al fostei Curți voievodale, să privim încă o dată situarea din teren (fig. 3): ne aflăm, indiscutabil, în partea cea mai înaltă a terasei, la + 3m față de fruntea marcată de latura vest a incintei 1 (respectiv la distanță de circa 90 m de amintita latură), aceasta fiind situația de azi; la fel era însă înclinarea pantei și în vechime, respectiv pe direcția VSV.

a) Zona interioară (NE) a incintei 1

Prin săpăturile executate în această parte a incintei 1 (V – VI, VIII și IX-68) au fost sesizate registrele stratigrafice pe care deja le cunoaștem din alte sectoare, cu precizarea că la sud de secțiunea VIII-68 vechiul nivel de viață (L 15 – L 14) fie că lipsește cu totul, fie că este înregistrat sporadic dar inconsistent ca structură (fapt constatat și în sectorul intrării, cf. §1)¹¹². În general, corespunzând liniei de pantă, straturile „cad” spre vest (fig. 30/3-4); incinta respectiv latura ei de est, are fundația mai puțin adâncă – 0,50 m – în comparație cu media din alte locuri, unde măsoară 0,60 m; de reținut mai este și faptul că fundația incintei 1 nu este peste tot marcată la partea superioară de obișnuitul soclu (vezi îndeosebi fig. 30/4). După construirea împrejuririi de zid s-a amenajat apoi pavajul din bolovani de riu și prundiș, de regulă așternut peste stratul de construcție L 21.

O notă cu totul particulară o dă acestei zone prezența unui complex sesizat în secțiunile VI și IX-68: este vorba de o mică suprafață *pavată cu cărămizi legate cu mortar*¹¹³, toate având un format absolut neobișnuit, din câte cunoaștem, pentru epoca și locul în care ne aflăm, respectiv cărămizi prezintă limpede: complexul, deși afectat masiv de o intervenție ulterioară (o groapă din secolul al XVIII-lea) se înscrie într-un patruleter de c. 2,15 × 2 m, fiind situat la adâncimea de 1,05 m față de cota solului actual și – subliniem – *acoperit de pavajul de care am amintit* (fig. 30/4 și detaliul A).

Cît privește colțul interior propriu-zis al incintei, este de reținut aici masivitatea depunerilor anterioare construcțiilor din vremea lui Basarab I, respectiv a straturilor L 15 – L 14, cel dintîi fiind de nuanță închisă (spre brun) și gros de 0,10 – 0,14 m, iar al doilea de nuanță cenușie, atingînd grosimea medie de 0,15 m și fiind caracterizat prin abundența neobișnuită a oaselor de animale (îndeosebi ovine și porcine). Pe alocuri au fost găsite și *vetre simple* cu suprafața puternic arsă. Stratul de construcție L 21 se așterne peste pămînt galben purtat (L 16), în schimb depunerea ce urmează (L 8) are aici culoarea negricioasă și este săracă în urme materiale; în sfârșit, de notat, aflăm și în acest colț NE al incintei 1 (al treilea loc din interiorul fostei Curți voievodale) un masiv strat de moloz cu fragmente de frescă (L 17), a cărui prezență aici, în preajma zonei de denolare a vechii biserici, nu mai are nevoie de explicații (vezi fig. 33/2, profilul E al secțiunii VI-68; să se rețină din acesta și cota pînă la care s-a întreprins coborîrea nivelului de călcare, după 1911).

¹¹² O situație asemănătoare se constată în partea centrală și de vest a incintei 1.

¹¹³ Cf. *Résidence* (1970), p. 25 și fig. 5.

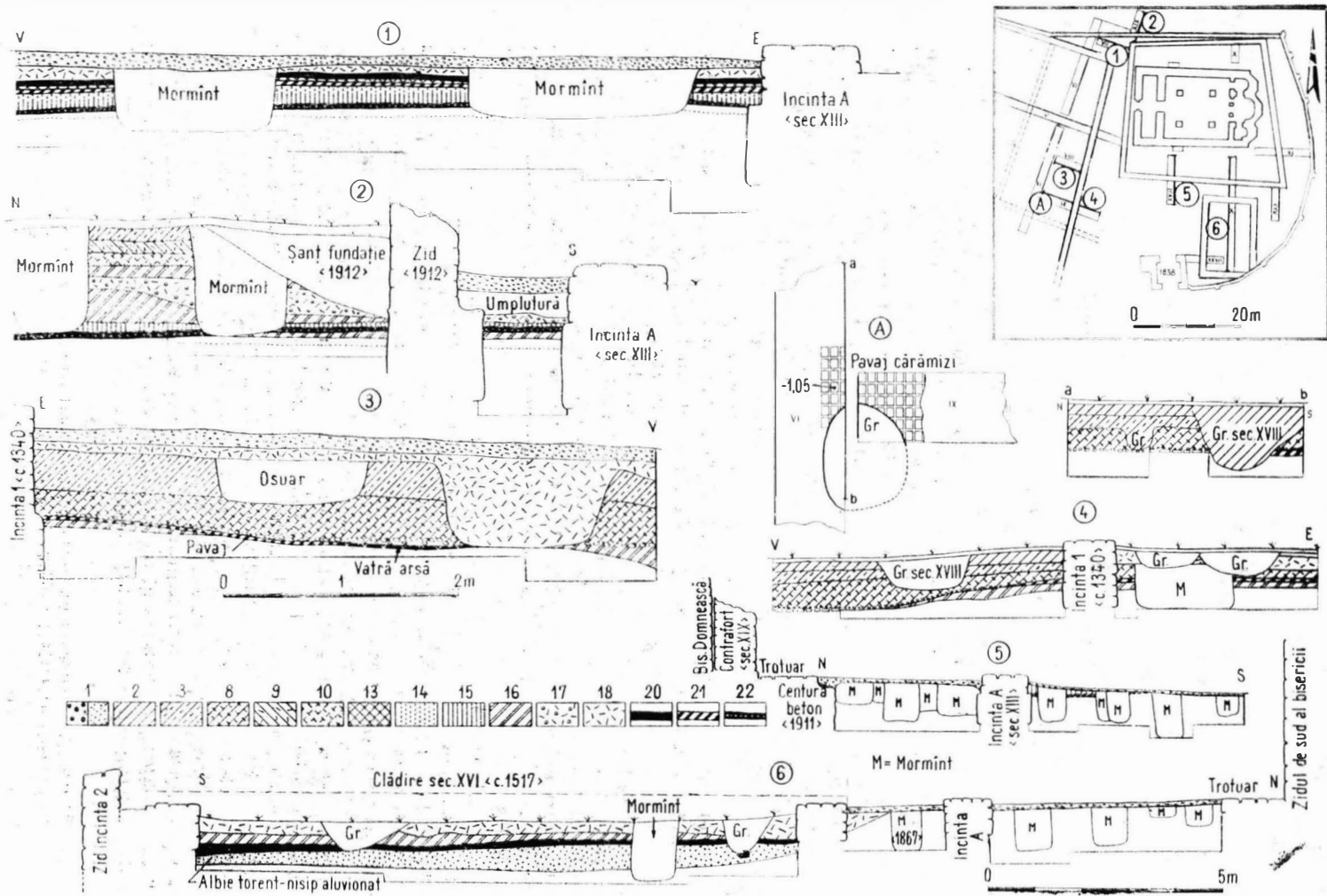

Fig. 30. Secțiuni NORD-EST. Planuri, profile.

Asupra registrului stratigrafic superior, s-a stabilit că peste nivelul de viețuire din secolul al XVI-lea (L 3)¹¹⁴ se înregistrează nivelări cu moloz obișnuit (L 18), pe alocuri depozitat chiar în gropi (fig. 30/3), semn al unor lucrări de refacere care au avut loc în cuprinsul incintei 1, desigur în veacurile XVII – XVIII; interesant este faptul, că firese, abia în aceste veacuri (mai degrabă în cel de al XVIII-lea), cimitirul din jurul Bisericii domnești se extinde, pătrunzind în incinta 1), bineînțeles după dărinarea colțului NE al acesteia (vezi distribuția mormintelor în fig. 4); ceea ce a făcut necesară construirea incintei 2, ale cărei laturi de vest și de sud au fost interceptate prin săpăturile V și VI-68: un zid din piatră și cărămidă, gros de 0,70 m, a cărui fundație din bolovani de riu pornește tocmai de la nivelul stratului L 2 (fig. 4, 28 – 29). Vom reveni în această privință.

b) Zona exterioară (incinta 2, NORD)

Pentru întâia oară în acest expozeu arheologic avem posibilitatea să distingem, marcate în succesiunea lor și în aceeași zonă, *trei vechi faze de construcție* din vatra voievodală de la Argeș, respectiv succesiunea: (incintele) A → 1 → Biserica domnească, corespunzând secolelor XIII și XIV, potrivit următoarelor probe stratigrafice pe care le administrăm¹¹⁵.

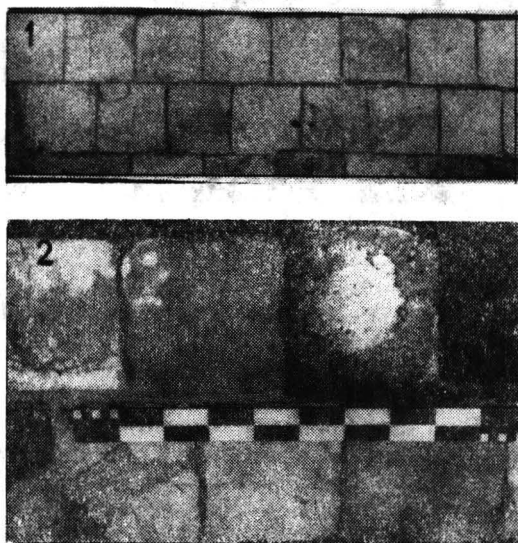

Fig. 31. Paviment din cărămizi pătrate, ante 1340 (VI-68).

Incinta A. Mai întâi, este cazul să precizăm aici datele specifice care privesc această împrejurare de plan trapezoidal: laturile măsoară lungimi de 24,80 m (V), 27,90 m (E), 24,60 m (N) și 30,75 m (S), zidurile ocupând așadar o suprafață totală de c. 690 m.p. (vezi fig. 45); grosimea zidurilor (lucrate din bolovani de riu, atît cit ni se păstrează în elevație, deși va fi

¹¹⁴ Deși latura de est a incintei 1 a fost aproape total refăcută în veacul al XVI-lea, pe vechea fundație, totuși stratul de construcție L4 nu este clar sesizat arheologic (de aceea nici nu îl indicăm în fig. 30 și 33).

¹¹⁵ La nord de zidul modern (1912) nivelul solului actual se află mai ridicat cu + c.0,60 m față de cota din interiorul incintei 2, de unde și diferențele de adîncime menționate mai jos.

fost folosită și cărămidă) diferă : pe laturile de N și V măsoară 0,80 m, pe cînd la cele de E și S ajunge la 0,90 — 1,10 m. Este de menționat că în vremea noastră nu se poate vedea o bună parte din latura de vest și aceasta din cauza scării de acces în actualul monument, respectiv a centurii de beton din 1911, care a anulat aproape o treime din zidul laturii amintite

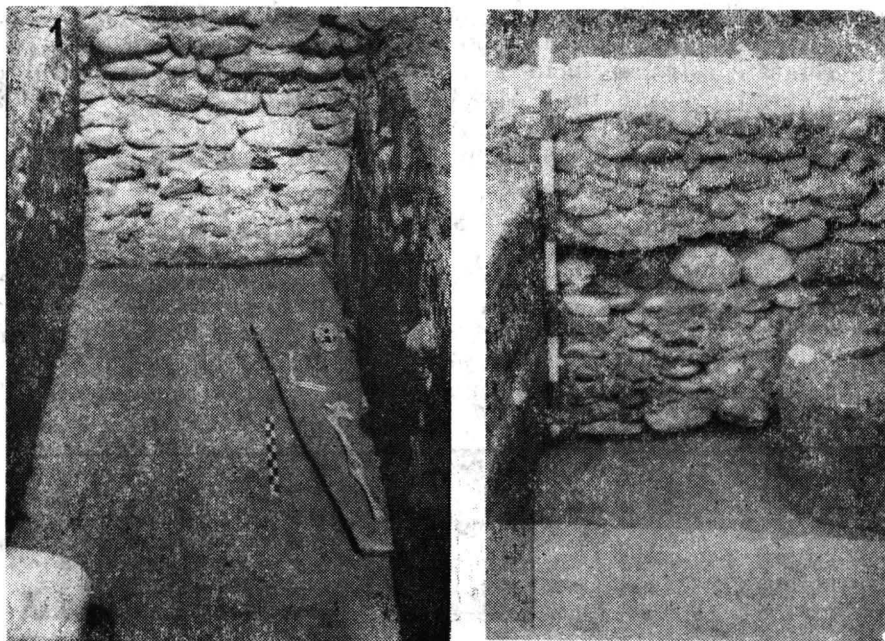

Fig. 32. Fundația incintei, I (c. 1340), latura E (1, IX-68; 2, V-68).

(vezi un detaliu parțial în profilul suprafeței I — 72, fig. 33/5). În rest, ca detalii arheologice privitoare la situația din zona în care ne aflăm, consemnăm :

Inițial, adică înainte de activitatea constructorilor din secolul al XIII-lea, terenul cu unele denivelări pe alocuri (vezi viroaga naturală marcată în fig. 33/5) *era acoperit de vegetație*; și anume, în așa măsură, încît a fost necesară intervenția focului pentru a se crea o poiană, *cum probează o masivă dungă de cenușă și cărbuni care impregnează pe grosimi de 0,05 — 0,14 m vechiul humus medieval* (vezi profilele în fig. 30 și 33). De menționat că, absolut nici o urmă de cultură materială nu a fost găsită încă sub dunga de cenușă; dimpotrivă, cele mai vechi depuneri zac stratigrafic peste dunga de defrișare și aparțin celor care în evul mediu timpuriu au lucrat pe șantierul de construcție a vechii biserici: cărăușii, săpătorii șanțurilor de fundație, zidarii etc. Cronologic, așadar, asemenea urme definesc faza de construcție L 22, dar ele se leagă și de faza de viețuire mai veche, pe care o desemnăm sub siglele A-A (vezi § 6).

Astfel, direct peste dunga de defrișare, se întîlesc sporadice fragmente ceramice, oase de animale, vagi urme de vetre de foc, toate acestea fiind acoperite fie de pămîntul galben L 16, scos din șanțurile de fundație (situație sesizată doar în colțul NV al incintei, vezi fig. 30/2, secțiunea XIX-69), fie de stratul de construcție L 22. Acesta din urmă constă din praf de var, solidificat sub acțiunea agenților atmosferici, mortar, prundiș

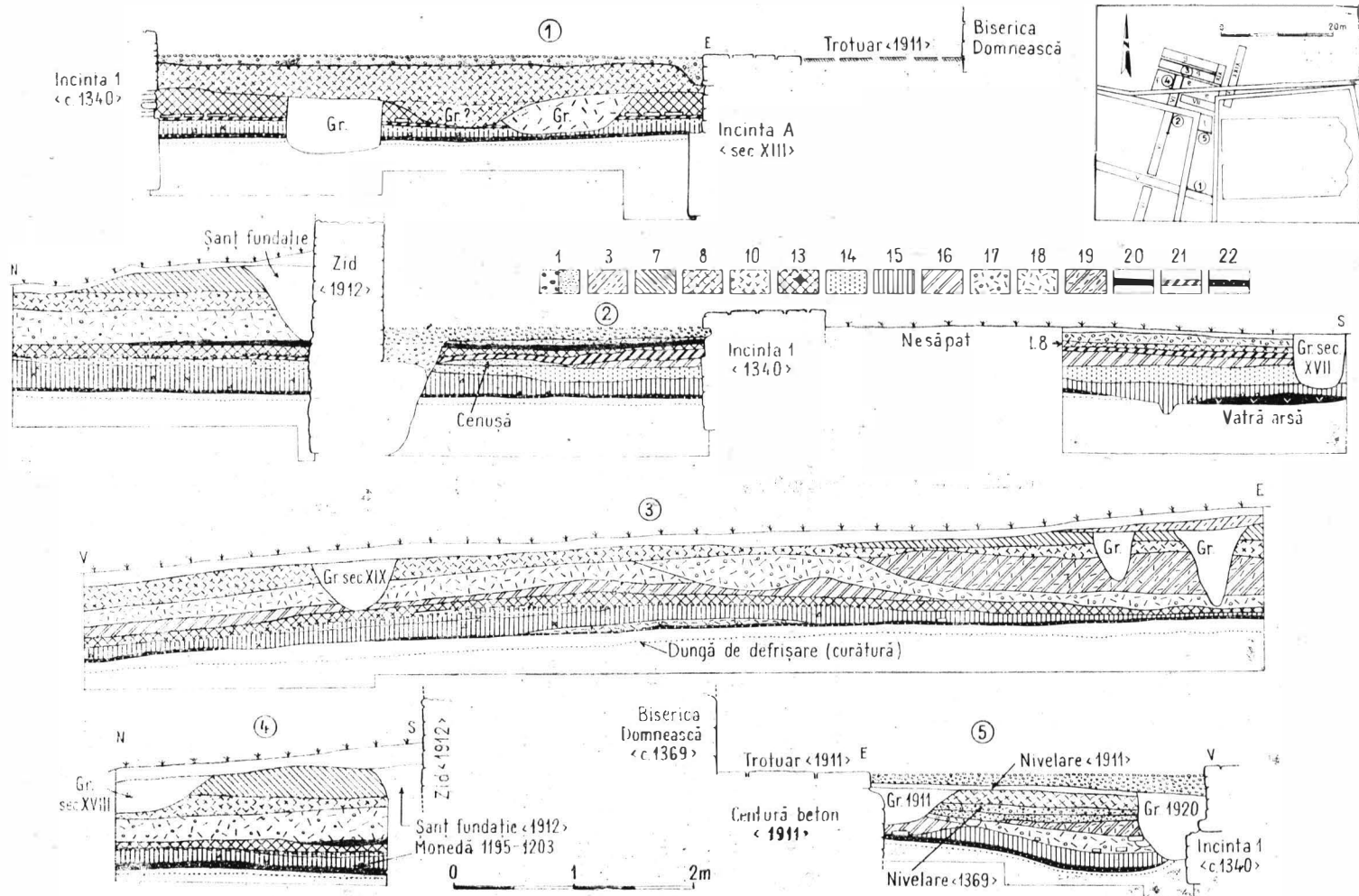

Fig. 33. Sectorul NORD-EST. Plan și profile
<https://biblioteca-digitala.ro>

mărunt, nisip ș.a. formînd o fișie distinctă, ca o placă, de întindere apreciabilă și legată organic de soclul fundației incintei A (fig. 30, 33—35), bineînțeles, atît la exterior cît și în interiorul incintei (situație verificabilă numai în această zonă de nord, de pildă în secțiunea XXIX-70, nu și în secțiunile X-69 și XL-73, unde lucrările din anii '20 au afectat depunerile în profunzime; în consecință, în funcție de relicele stratigrafice, soclul fundației incintei A și cota superioară a stratului de construcție L 22 se situează la adîncimi oscilînd între 0,38 m și 0,62 m).

Fundația incintei A, lucrată numai din bolovani de riu legați cu mortar albicios-cenușiu (var, nisip și prundiș), este adîncă de 0,68 — 0,76 m, umplînd de regulă complet șanțurile respective de trasaj; soclul fundației, de care am amintit pînă acum, măsoară lățimea medie de 0,10 m (fig. 30/1-2; 33/1).

Datarea incintei A (respectiv a fazei de construcție L 22) este asigurată de materialul arheologic descoperit sub placa de structură calcaroasă, pe de o parte, iar pe de alta — de acela recoltat din depunerea L 15 (ceramică, obiecte diverse), inclusiv o monedă de bronz, descoperită în suprafața f-70, la 1 m adîncime, emisă de împăratul bizantin Alexios I Angelos (1195—1203), v. *Materialul arheologic* și fig. 33/4.

Demn de subliniat este că descoperirile din afara împrejuririi de zid indică, totodată, și momentul construirii edificiului de cult din interiorul incintei: o dovedesc unele piese de ceramică decorativă, nefolosite (de obicei sparte datorită manipulării), despre care știm în mod sigur că erau destinate să împodobească fațada exterioară a vechii biserici dispărute, ele fiind găsite la baza stratului arheologic L 15, v. *Materialul arheologic*. De asemenea, aceluiași moment de construcție (=L 22) îi aparține și formarea unei mici pungi de moloz cu resturi de pictură murală (L 17!), interceptată în suprafața g-71 (de reținut poziția stratigrafică a acestei pungi de moloz: la baza stratului L 15, respectiv deasupra plăcii calcaroase, vezi fig. 33/3; 34/1-2). Rostul acestui moloz îl vom explica la încheieri.

Incinta 1. Fundarea sa de la partea superioară a depunerii L 14 este în această zonă neîndoielnică: cota stratului de construcție L 21 se află la adîncimi variînd între 0,18 m (VI-68, fig. 33/2) și 0,52 m (V-68, fig. 33/1). Un rest, deteriorat, din elevația (paramentul) incintei de est (c. 1340) a fost sesizat în secțiunea V-68; fațada exterioară a împrejuririi se vede lucrată după vechiul model bizantin, cu bolovani de riu încasetați cu cărămidă (fig. 33/1; este vorba, desigur, de registrul inferior al fațadei, afectat la rîndu-i de refacerea din veacul al XVI-lea — vezi fig. 32/2). Spre nord, un strat subțire de prundiș indică etapa de cînd începe folosirea incintei I (c. 1340) (fig. 33/2-4), pe cînd în spațiul îngust dintre incinta mai veche (A) și cea nouă a fost amenajat, probabil, un pavaj din cărămizi (format $0,31 \times 0,21 ? \times 0,04$ m), judecînd după resturile păstrate în microzonă cercetată prin secțiunea V-68 (fig. 32/2; 33/1); de reținut, oricum, că resturile de cărămizi ale pavajului zac direct peste stratul de construcție L 21, cum și faptul că, stratigrafic, etapa de folosire a incintei I (în condițiile existenței în continuare a incintei vechii biserici) este marcată de depunerea L 13, căreia în interiorul incintei voievodale îi corespunde depunerea L 8 (fig. 30/1; 33/1-4, vezi îndeosebi profilul secțiunii VI-68, fig. 33/2).

Biserica domnească. Peste depunerea L 13 și evident, doar la NE de incinta I se conservă pe alocuri stratul de construcție L 20 (c. 1365—1369), marcînd etapa în care se lucra la edificarea Bisericii domnești de la Curtea

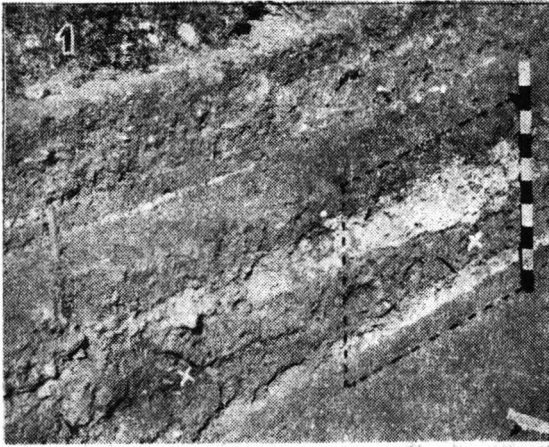

Fig. 34. Registru stratigrafic (g-71): 1, la bază — nivelul L22 (c. 1200); se distinge o pungă de moloz L17; 2, detaliu, a fost marcată cota pavajului de prundiș, c. 1340 (x).

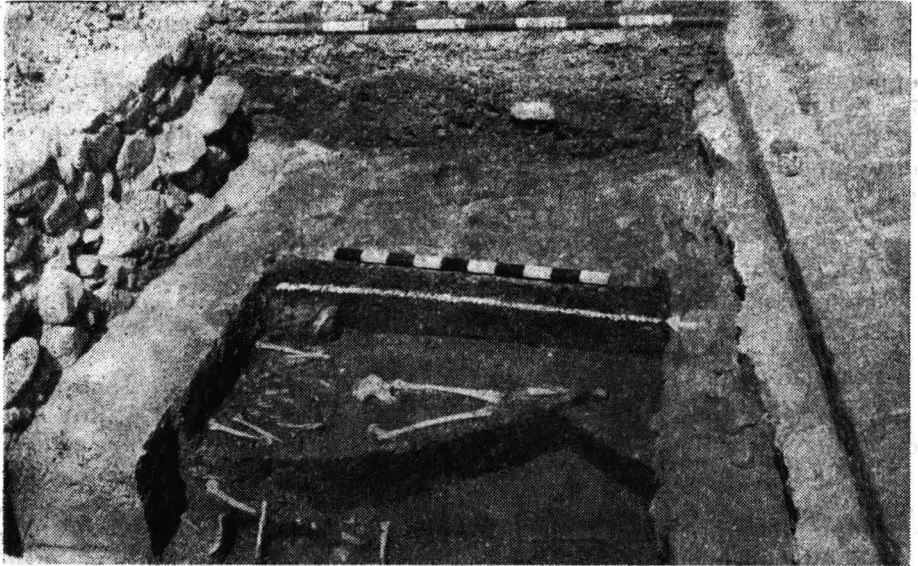

Fig. 35. Morminte tirzii, răvășite (I-72); ștacheta pe cota de călcare c. 1365.

de Argeș : o dungă subțiratică, în a cărei structură se pot distinge atît bucăți de cărămidă, mortar, etc. cît și mai ales fragmente numeroase de *tuf calcaros*, material întrebuintat, așa cum am avut prilejul să precizăm, la fațadele monumentului ; ca întindere, acest strat de construcție a fost înregistrat pe o fișie îngustă care nu depășește lățimea de 5 m față de zidul nordic al incintei 1 (fig. 30/1 ; 33/2, 4), fapt ce îngăduie presupunerea că va fi existat în această zonă un adăpost acoperit, necesar meșterilor și mai ales pietrarilor. În rest, în ce privește exteriorul, reamintim că nu se poate pătrunde la fundația Bisericii domnești din pricina centurii de beton (1911) (vezi fig. 35).

În continuare, *în întreaga zonă*, s-a constatat că îndată după terminarea construcției terenul din jur (deja denivelat, chiar decapat sau răscolit pe mici porțiuni) a fost reinălțat la vest și nord de biserică. S-a folosit în acest scop : o parte din pămîntul scos din șanțurile de fundare ; moloz (L 17) provenit de la dărîmarea vechii biserici (lesne de identificat, intrucît mortarul are nuanță roz-roșcată datorită constituențului praf de cărămidă și, pe de altă parte, molozul conține numeroase fragmente de pictură murală, precum și ceramică decorativă) ; moloz obișnuit (L 18), rezultat din demolarea incintei A (culoarea mortarului este de această dată albicioasă-cenușie) ; în sfîrșit, moloz cu resturi de pictură amestecat cu pămînt galben, purtat (L 19) — lentilă sesizată pe un spațiu restrîns în suprafața g-71 (vezi alternanța acestor straturi de materiale antrenate și îndeosebi profilul suprafeței amintite în fig. 30/1-2 și 33/2-5). O imagine sugestivă a acestei înălțări de teren, care atinge în unele locuri 0,40 — 0,48 m, este redată în fig. 34. Bineînțeles, în cuprînsul acestui nivel găsim și numeroase alte resturi de cultură materială aparținînd constructorilor Bisericii domnești și îndeosebi ceramică, v. *Materialul arheologic*.

În sfîrșit, săpăturile nu au documentat vreo amenajare specială (pavaj etc.) deasupra nivelării amintite ; căci, peste tot, se aștern cu timpul depunerile care marchează viețuirea ulterioară (L 10, L 9 ș.a.m.d.) așadar pînă în vremea noastră (din nou se impune precizarea că aceasta este situația la nord de zidul din 1912) ; depunerile tîrzii sînt perforate de mai multe morminte (în majoritate datînd din secolele XVI—XVIII, vezi fig. 4).

c) Zona exterioară (incinta 2, SUD)

Cu rare excepții, decaparea întreprinsă în secolul nostru a atîns pămîntul viu, drept care orice jalonare stratigrafică devine imposibilă în această zonă a incintei 2.

Doar înspre sud-vest (secțiunea IX-68), s-au înregistrat observații în legătură cu fundarea incintei 1 (c. 1340) și cu nivelul de viețuire posterior (L 8) : un strat de moloz (L 18) se leagă de refacerile și adaosurile din secolele XVII — XVIII (cf. *supra*, § a) și nu de faza de construcție L 4 (c. 1517), cum ar părea să rezulte din profilul secțiunii amintite (fig. 30/4). Cert, de asemenea, este și faptul că mormîntul descoperit aici, deși fără inventar (fig. 30/4 și 32/1) este unul din cele mai vechi aparținînd cîmîtirului din jurul Bisericii domnești, respectiv din secolul al XV-lea.

În secțiunea XVIII-69, fixată chiar pe axul fostei intrări de sud în Biserica domnească (fig. 4, 30, 36/1) dar care nu a dat rezultatele scontate, s-a putut distinge totuși un rest păstrat din stratul de construcție L 22 (incinta A, c. 1200), și aceasta în pofida a numeroase gropi de morminte care împinzesc microzona (fig. 30/5).

Extrem de interesante se dovedesc și datele stratigrafice înregistrate de-a lungul secțiunii X-68 (vezi pentru descifrarea curbilor isometrice fig. 3).

Terenul, în pantă pronunțată spre sud și astăzi ca și în trecut, era marcat în vechime de o largă *viroagă naturală* (sesizată dealtfel pînă și în secțiunea IX-68, colțul SE!) a cărei adîncime măsura 1,70 m față de mica terasă pe care s-a fixat latura sudică a incintei A; la bază, viroaga (poate *albia unui torrent*) avea o depunere caracteristică, îndeosebi ml nisipos de culoare vinată, evident aluvionat. Or, la partea superioară a stratului de ml, am găsit o *crustă* de structură calcaroasă (*var gras, nisip fin și fragmente de cărbuni*) adică exact compoziția stabilită pentru *tencuiala de finisare* a fațadelor Bisericii domnești (*supra*, cap. II, § 2 și fig. 10); iată de ce, considerăm că săpătura noastră a depistat chiar locul cuvei speciale („*varniță*” este termenul pentru locul de preparare a mortarului obișnuit) în care meșterii zidari au dozat amestecul diferitelor materiale necesare pentru tencuiala amintită, drept care, firește, indicăm aici faza de construcție L 20 (c. 1365—1369) — fig. 30/6.

Dealtfel, desafectarea cuvei s-a înscris în operațiile înălțare-nivelare a terenului stabilite mai întii în zona de nord; în partea de la sud de Biserica domnească, respectiv peste locul fostei viroage naturale are loc o *umplere*; peste crusta calcaroasă a cuvei am aflat așternut pămînt purtat (L 16), iar peste acesta un masiv strat de moloz (L 18), provenit cu siguranță din demolarea incintei A (fig. 30/6); de reținut absența oricăror alte materiale (ceramică etc.) în această zonă.

Cît privește construcția „chiliei”, străbătută longitudinal de secțiunea X-68, datarea ei într-o etapă de construcție tîrzie (c. 1517) este probată pe două căi: mai întii stratigrafic, întrucît rezultă limpede că fundația clădirii perforează umplutura din fosta viroagă și atinge cu talpa crusta calcaroasă de care am amintit (fig. 30/6); în al doilea rînd, deși secțiunea XXX-70 nu a fost concludentă din punct de vedere arheologic, zidul aflat prăbușit în apropiere de fundațiile „chiliei” ne arată cărămizi și mai ales un mortar care prezintă similitudini cu construcțiile precis încadrate în etapa L 4 (c. 1517).

Se cuvine precizat și faptul că fundația turnului-1838 (secțiunea XXVIII-70) mai coboară în adîncime față de cota-nivel rezultată din decapările din 1911 și urm. cu încă 1,15 — 1,36 m, talpa construcției fiind situată la o adîncime (reconstituită în raport cu nivelul contemporan, din sec. XIX) de 1,80 — 2 m.

Mormintele sînt și aici numeroase dar din nefericire nici unul nu păstrează indicii privind cota de săpare a gropii, iar inventarele fie că lipsesc, fie că le aflăm răvășite în umpluturile înmormintărilor succesive. Un mormînt mai vechi, *poate unul din cele mai vechi*, este cel notat cu nr. 1 (*infans I, cu monedă 1444, v. Materialul arheologic*), de la capătul N al secțiunii X-68 (fig. 30/6, al doilea din profil). Dintre înmormintările cele mai tîrzii reținem mormîntul nr. 34, situat între „chilie” și incinta A (adult, cu monedă Carol I, 1867 — fig. 30/6). (Înmormintări din anii 1874 și 1878, deci cu puțini ani înainte de închiderea definitivă a Bisericii domnești, sînt semnalate de arh. Iancovici, cf. CDA, *Jurnalul lucrărilor*, 94).

*

Sucesiunea incintelor A → 1 → 2 (ultima de dată foarte tîrzie) a fost demonstrată arheologic (stratigrafic). Construirea incintei A (= faza de construcție L 22) se situează în afară de orice îndoială către pragul

secolului al XIII (c. 1200), așa cum probează plasamentul stratigrafic al monedei de bronz bizantine (reamintim : piesa a fost găsită în depunerea L 15, deasupra stratului de construcție L 22). Moneda, așadar, reprezintă prin chiar condițiile ei de descoperire un *terminus ante quem* pentru ridicarea incintei A. Cu toate acestea, luind în considerare ansamblul observațiilor și al descoperirilor arheologice, o socotim *strict contemporană* cu momentul

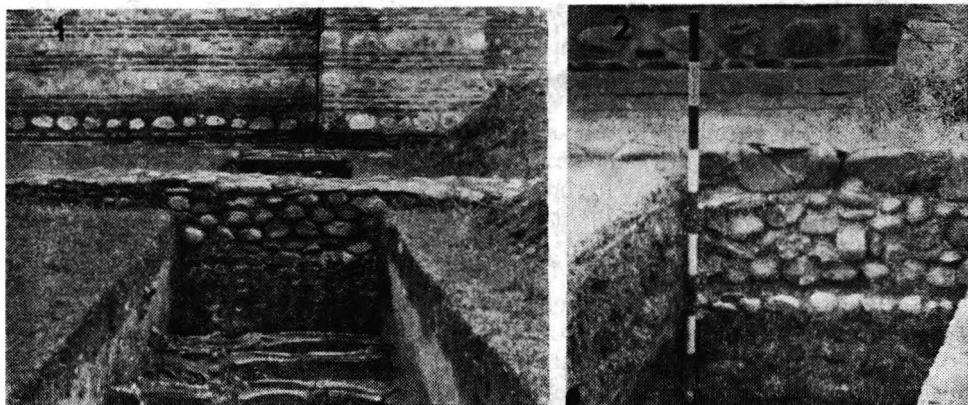

Fig. 36. Incinta A (c. 1200): 1, latura S (XVIII-69); 2, latura V (V-68).

edificării vechii biserici de la Argeș (alte precizări mai jos, cap. V). De reținut și amănuntul semnificativ : vechiul locaș de cult a fost *de la început împodobit cu pictură*; o dovedește puntea de moloz cu fragmente de frescă aflată în suprafața g-71 (supra § 4, b), moloz care nu provine din demolarea bisericii, ci reprezintă fie *probe de pictură*, fie rezultatul înlocuirii (sau refacerii) unei scene (= faza L 22).

Săpăturile arheologice nu documentează alte construcții în cuprinsul incintei A (eventual o clopotniță, de lemn, la unul din colțurile de NV sau SV?). În schimb, deși situată la exterior, a avut probabil legătură cu vechea biserică și cu incinta A mica suprafață pavată cu cărămizi, descoperită în secțiunile VI, IX-68; situarea stratigrafică este limpede : pardoseala este anterioară, dar nu cu mult timp, incintei I (c. 1340). Avansăm ipoteza că respectivele cărămizi *provin din vechea Curte*, fiind refolosite la amenajarea locului amintit (unde aveau loc probabil ceremonii în aer liber). Oricum, am avea o indicație prețioasă despre *natura* materialelor folosite drept pavimente în interioarele vechii Curți din Argeș (posibil și în interiorul vechii biserici).

Foarte limpede din punct de vedere arheologic se prezintă și aspectele legate de construirea actualei Biserici domnești (= faza de construcție L 20). Monumentul este pur și simplu înconjurat de molozul provenit din dărîmarea bisericii mai vechi precum și a incintei A (fără îndoială, materialul de construcție mai vechi a fost triat și refolosit în bună parte la edificarea construcției mai noi, cum am avut prilejul să precizăm și în altă parte). Întrucît materialele de umplutură (moloz și pămînt) antrenate acoperă pe alocuri stratul de construcție L 20 — rezultă că molozul provenit din operația de demolare a vechilor ziduri a fost așternut mai ales în jurul noii construcții, servind la nivelarea terenului, iar o altă parte a fost folosit în aceleași scopuri — în fața turnului de intrare și în interiorul incintei I, cum deja am precizat; restul a fost probabil dus la

malul Argeşului. Aşadar, se confirmă arheologic un fapt esenţial: *demolatorul este unul şi acelaşi cu constructorul din perioada c.1365—1369*. În această ultimă privinţă trebuie neapărat să reamintim de moneda Sraţimir, respectiv de situarea ei stratigrafică în sectorul SUD al incintei 1, (*supra* § 2 a); se conferă acesteia rolul de *principal reper numismatic* în legătură cu faza de construcţie L 20. Vom vedea că alte date converg spre acelaşi an 1369 în ce priveşte construirea, *din temelie şi atunci* a Bisericii domneşti de la Argeş.

În rest, săpăturile au scos la iveală un abundent şi semnificativ material arheologic, despre care ne vom ocupa şi mai jos, permiţându-ne totodată observaţii — deşi în bună parte neconcludente, stratigrafic — în legătură cu *cimitirul apărut mai târziu* în jurul Bisericii domneşti (în orice caz după domnia lui Mircea cel Bătrîn, judecînd după monedele găsite), cimitir care, evident, a necesitat în secolul al XVIII-lea înconjurarea sa cu zidul incintei 2, dezafectîndu-se astfel colţul NE al incintei 1.

5. Biserica domnească (interior)

Cercetări: 1969 (secţiunile I — XV) şi 1971 (secţiunile XVI — XXIII) (fig. 37 — 45).

Probleme: stratigrafie generală (recuperări) şi fazeologia construcţiei; pavimente; verificări parţiale asupra necropolei.

În momentul reluării săpăturilor arheologice (*19 mai 1969*) starea din interiorul monumentului se prezenta astfel:

Pavimentul consta din lespezi mari de carieră legate cu mortar de ciment, fiind situat aproximativ la nivelul platformei superioare a scării din capătul vest al axului longitudinal (fig. 37/1); treapta altarului era mai înaltă cu 0,11 m faţă de restul pavimentului (în cele ce urmează acesta va fi indicat cu termenul *dalaj*) din naos şi pronaos; în colţul SV al naosului, de exemplu în dreptul fostei uşi (= nişa cu piatra Voislav), dalajul se afla cu 0,08 m mai jos faţă de limita inferioară a nişei actuale. Facem astfel de precizări, întrucît numeroase cote de adîncime privitoare la realităţile arheologice din interior au fost calculate în raport cu acest dalaj (*azi dispărut*, v. mai jos n. 117).

În diverse locuri din naos, la nivelul dalajului, se găseau marcate 12 morminte şi anume, cu lespezi de piatră diferite ca mărime dar toate fiind sculptate pe margine cu un motiv asemănător celui de pe piatra din Cîmpulung a lui Nicolae Alexandru voievod¹¹⁶. Al 13-lea mormînt (respectiv cel cu nr. 11 indicat în CDA, fig. 30) nu era în nici un fel marcat pe dalajul amintit, iar cel de al 14-lea (respectiv nr. 10, al ctitorului) se afla în strania situaţie de a fi expus privirilor, datorită unei instalaţii rudimentare deasupra căreia trebuia să gliseze (teoretic cel puţin) o lespede de piatră (fig. 43/1). De notat că monumentul funerar de deasupra mormintului nr. 10, masiva piatră cu decor în relief plat se afla lângă stilpul SV (latura nord), deci la 1 m distanţă de mormînt¹¹⁷.

¹¹⁶ Lespezile au fost lucrate de Ioan Zigoneanu (1929 — 1930). Dealtfel, o placă comemorativă din Biserica domnească menţionează aceste lucrări.

¹¹⁷ În anul 1972 a fost reaşezată pe locul din vechime (tot astfel şi piatra lui Voislav, are a fost scoasă din nişa sudică).

Alte 8 morminte de aflau marcate în tinda bisericii (pronaos), trei dintre acestea păstrînd lespezile proprii, fiind vorba de înaintașii cunoscutului om politic I. I. C. Brătianu ¹¹⁸.

În sfîrșit, de asemenea în pronaos, partea din stînga (nord) a încăperii era ocupată de o masivă platformă-etajeră de stejar, unde stăteau expuse numeroase vestigii (pietre sculptate, ceramică etc.) aduse la lumină de V. Drăghiceanu.

Cele înfățișate și mai ales faptul că nu cunoșteam exact locurile unde s-a explorat în 1920, ne-au determinat să întreprindem noile săpături în două etape : în 1969, cînd au fost realizate principalele secționări din naos și altar — scopul acestora fiind în principal *de recuperare* (în ce privește relictelor stratigrafice intacte și, cu deosebire, în legătură cu eventualele construcții mai vechi) ; în 1971, cînd abia în condițiile șantierului DMIA s-a putut trece la dislocarea întregului dalaj, a pietrelor de mormînt instalate în anul 1930, obținînd astfel un cîmp mai larg de cercetare, inclusiv pentru verificările unor situații înregistrate anterior.

Revenind asupra plasamentului săpăturilor, trebuie să arătăm că am acordat totuși credit precizării lui V. Drăghiceanu : „Șap un șanț longitudinal prin axul bisericii, de la ușa de intrare pînă în fereastra absidei altarului” CDA, (*Jurnalul săpăturilor*, 134). În consecință, ne-am ferit să repetăm secționarea longitudinală prealabilă (cel puțin pînă la un moment dat), decizîndu-ne ca prima secțiune arheologică să fie perpendiculară pe axul lung și, totodată, pe direcția de pătrundere prin fosta ușă de sud, așadar, ca o prelungire a secțiunii din exterior XVII-69 (fig. 4 și 37, planul săpăturilor : I). Am continuat pe aceeași direcție N — S și în partea stîngă a naosului, între cei doi stîlpi (secțiunea II) ; dar, constatînd îndată că în 1920 nu se secționase peste tot de-a lungul axului indicat de V. Drăghiceanu, și mai ales luînd cunoștință de existența unor fundații mai vechi, am acordat desigur prioritate acestora din urmă (secțiunile III — V, VIII, XI — XV și urm.).

Biserica Argeș — I (c. 1200)

Era situată pe locul ocupat de naosul Argeș-II, mai exact : în cuprinsul traveei centrale și a celei laterale de sud. Într-adevăr (v. fig. 37, planul săpăturilor și detaliile), aliniamentul de nord al vechii biserici nu-l atîngea pe acela al stîlpilor din naos, iar la sud limita exterioară Argeș-I aproape că se suprapune celei interioare Argeș-II ; diferită se prezintă situația pe axul longitudinal, vest-est : latura de vest a bisericii vechi a fost retezată *aproape în totalitate* de actualul zid despărțitor, iar cea de est pătrunde în altarul Argeș-II (respectiv depășînd cu c. 0,10 m limita de est a templei de zid).

Așadar, biserica Argeș-I nu se păstrează în întregime (ne referim firește la fundații), părți însemnate dispărînd pe rînd, datorită : a) operației de demolare dinainte de c. 1369 (cum vom vedea îndată) ; b) construcțiilor bisericii Argeș-II (am precizat situația laturii de vest, dar porțiuni din vechea zidire au căzut mai ales sub stîlpul SV din naosul actual și sub zidurile-radier de care am amintit) ; c) înmormintărilor din naosul Argeș-II — în sfîrșit, d) altor cauze (de pildă dislocări provocate de parii schelelor

¹¹⁸ CDA, p. 78 și fig. 30 (M. 19—21, datînd din anii 1839, 1841 și 1845).

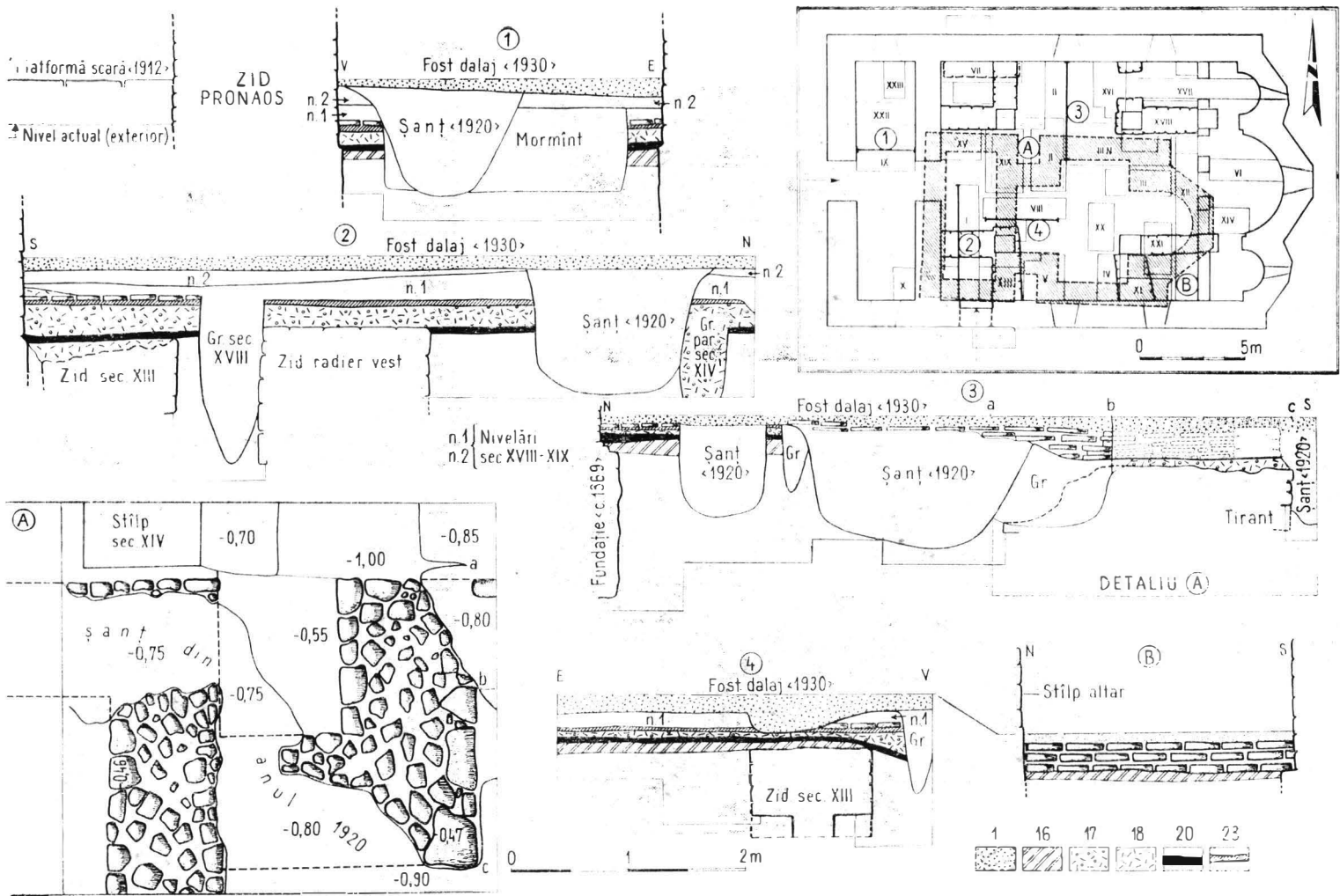

Fig. 37. Biserica ARCES II (interior). Planuri, profile.

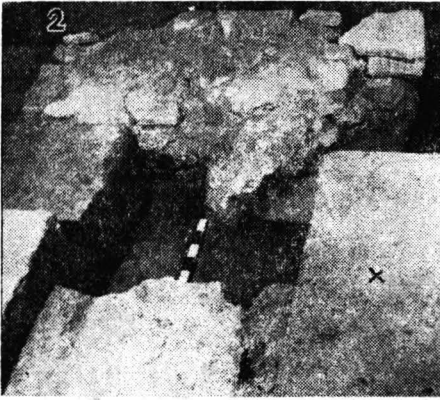
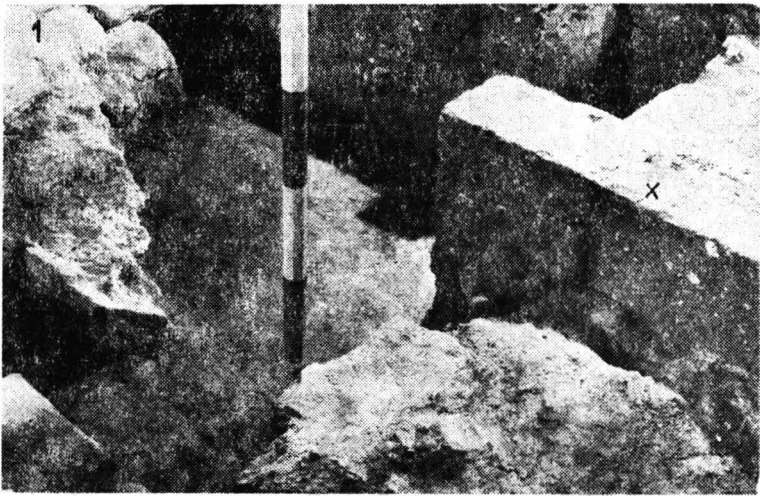

Fig. 38. Naos (săpături 1969); se disting fundațiile vechiului locaș (x= cota pardoselii 1, c. 1369).

Fig. 39. Biserică Argeș-I (c. 1200) zidul despărțitor (x).

interioare din timpul construcției <L 20>, bisericii actuale, ca să nu mai amintim de schelele din 1750, 1827, 1911 – 1915). De asemenea, trebuie să spunem că pe alocuri fundațiile Argeș-I au fost deteriorate de însăși cercetarea din anul 1920.

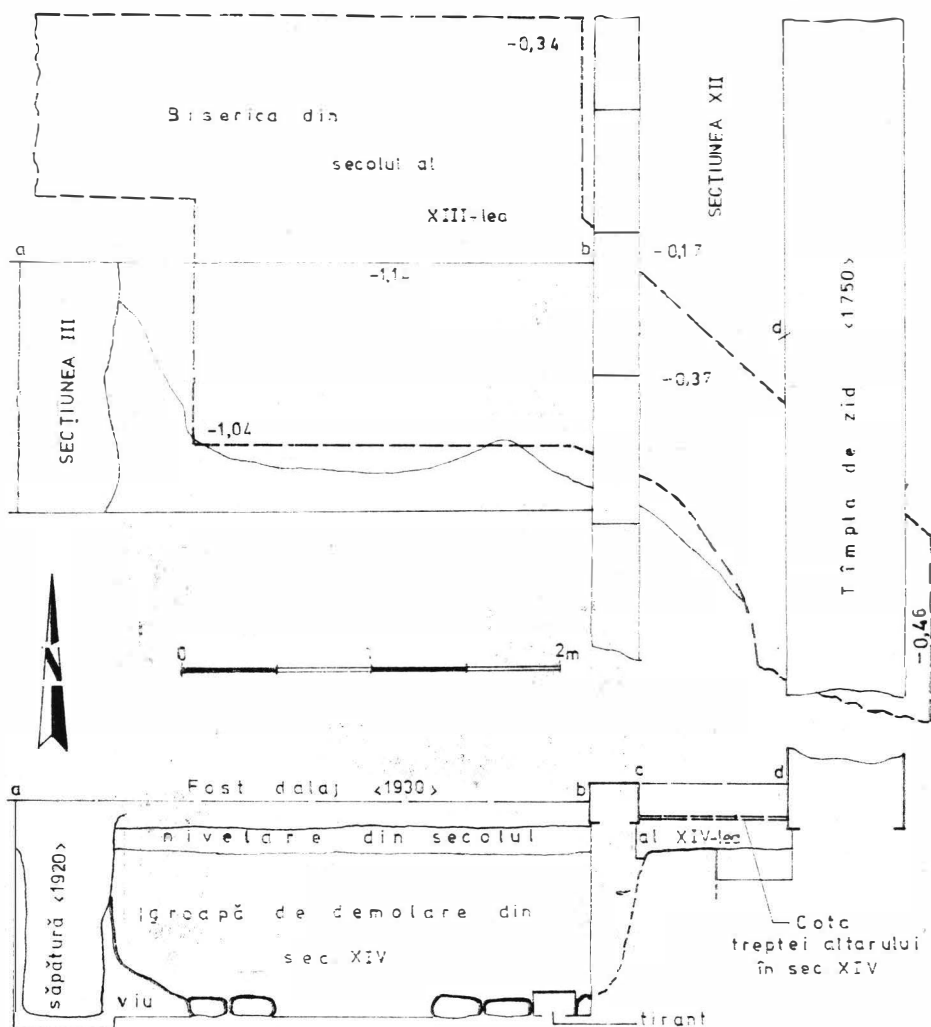

Fig. 40. Altarul Argeș-I. Plan și profil schematic.

Din fericire, pentru știință desigur, sint conservate ca prin miracol *porțiuni intacte din altar, naos și pronaos* (fig. 38 – 40 și mai ales fig. 41), deci segmente sigure de ziduri, îngăduindu-ne stabilirea precisă a planului bisericii Argeș-I și în consecință filiația sau derivația tipologică a monumentului.

Tehnică, plan, dimensiuni. Particularități. Întrucît mai întîi demolarea din secolul al XIV-lea a făcut să ne parvină doar *rămășițe* din fundații (atunci s-a procedat și în profunzime, dispărînd cota-nivel de fundare <L 22>), firește că este destul de dificil să apreciem toate detaliile privind

tehnica de lucru a vechiului monument. Cu toate acestea, atit cît se păstrează, ruinele bisericii Argeş-I vădese o tehnică îngrijită și o realizare solidă. În ce privește fațada, molozul găsit demonstrează limpede că s-a folosit atit piatra cit și cărămida (*formate incerte* : 0,29 — 0,30[?] × 0,19 × 0,05; ? × ? × 0,055; ? × ? × 0,04 m) — inclusiv *cărămizi de epocă romană*, provenind din vreun castru din zonă. După probele găsite, *rosăturile* dintre șirurile de cărămizi atingeau cel puțin grosimi de 0,032 — 0,037 m. Pe anumite registre ale fațadei se aflau șiruri de piese ceramice smălțuite — v. *Materialul arheologic*.

Materialul de construcție folosit la fundații era de proveniență locală : mai rar piatra de riu, precumpănitor însă piatra de carieră (șisturi de culoare cenușie-vinată, destul de friabile, scoase probabil din zona Oești-Albeștii de Argeș), mortarul fiind cel deja menționat (*supra*, § 4) : *var, nisip și prundiș, cărămidă pisată* — de unde și nuanța vag roșcată, mai ales în spărtura proaspătă.

Demn de subliniat este faptul că fundația a umplut peste tot șanțurile de trasaj și mai ales acela că, pentru asigurarea stabilității construcției, la talpa fundației s-au folosit *tiranți de lemn* (stejar), ei înșiși fixați cu „pene” din piatră de riu pe un pat de nisip. Spre exemplificare, tiranții așezați de-o parte și de alta, în lungul zidului ce despărțea pronaosul de naos, măsurau în secțiune 0,36 × 0,18 și 0,31 × 0,18 m (fig. 37/4). Bineînțeles, un alt rind de tiranți trebuie să fi existat la nivelul soclului fundației (dispărut, cum am văzut, în urma demolării din secolul al XIV-lea¹¹⁹).

În adîncime, fundația bisericii Argeș—I se păstrează după cum urmează : la pronaos, între 0,64 (secțiunea I) și 0,76 m (XV) ; la zidul despăr-

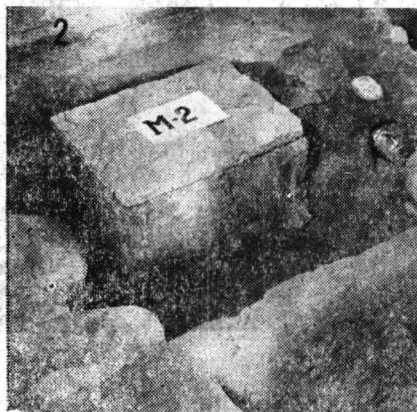

Fig. 42. Așa-zisul 'mormint' nr. 2 (starea din 1971).

țitor, 0,77 m (VIII) ; la naos, între 0,10 — 0,15 (III, III—N) și 0,52 (II) sau 0,49 — 0,56 m (IV, V) ; iar la altar, în ax, 0,68 m (XIV) (vezi fig. 37/2-4 și detalii din fig. 38 — 40). Desigur că, inițial, fundația atingea în jur de 1 m adîncime : o probă în acest sens, în afară de cotele mai ridicate de la vest, este *groapa de demolare* sesizată în secțiunea III, de unde rezultă că fundația măsoara acolo cel puțin 0,85 m (fig. 40).

¹¹⁹ Amănunte la arh. Horia Teodoru, în *Actes-CIÉB* (XIV, București, 1971), II, 1975, p. 621—624.

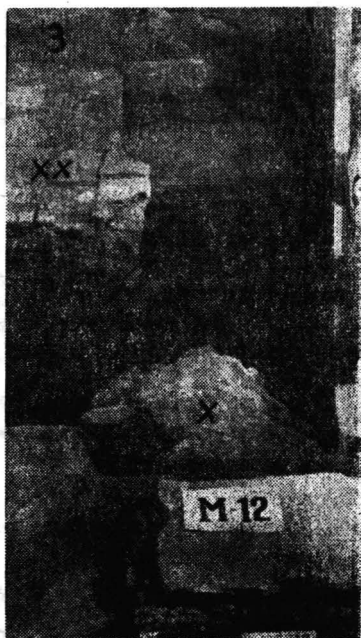
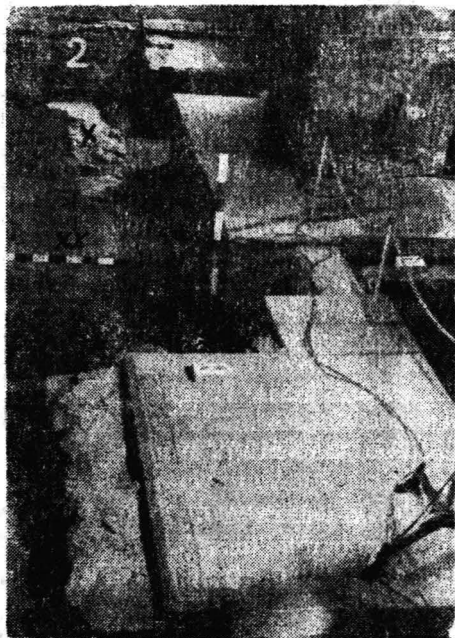
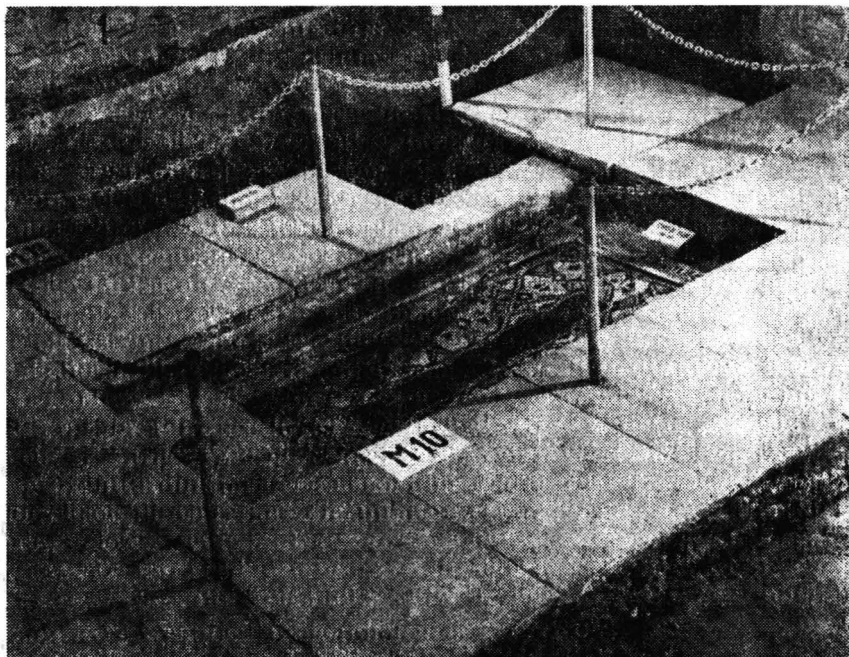

Fig. 43. Naos: 1, mormintul nr. 10 (Vladisav I-Vlaicu), vedere din 1969; 2—3, fundațiile Argeș-I (x) și pardoseala 1, c. 1369 (xx).

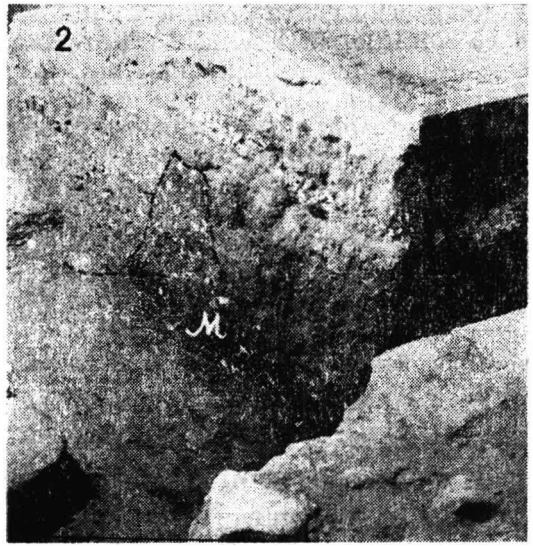
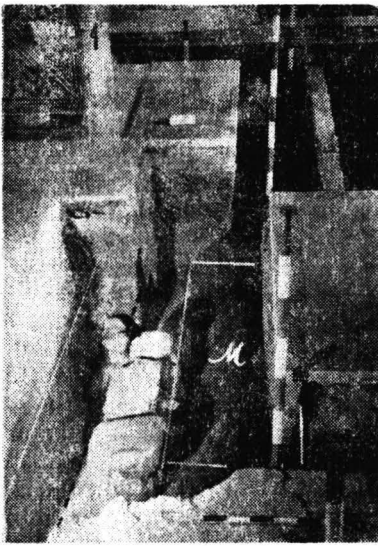

Fig. 44. Naos (III-N-1969); 1, mormint /M/ peste fundația N Argeș-I; 2, detaliu.

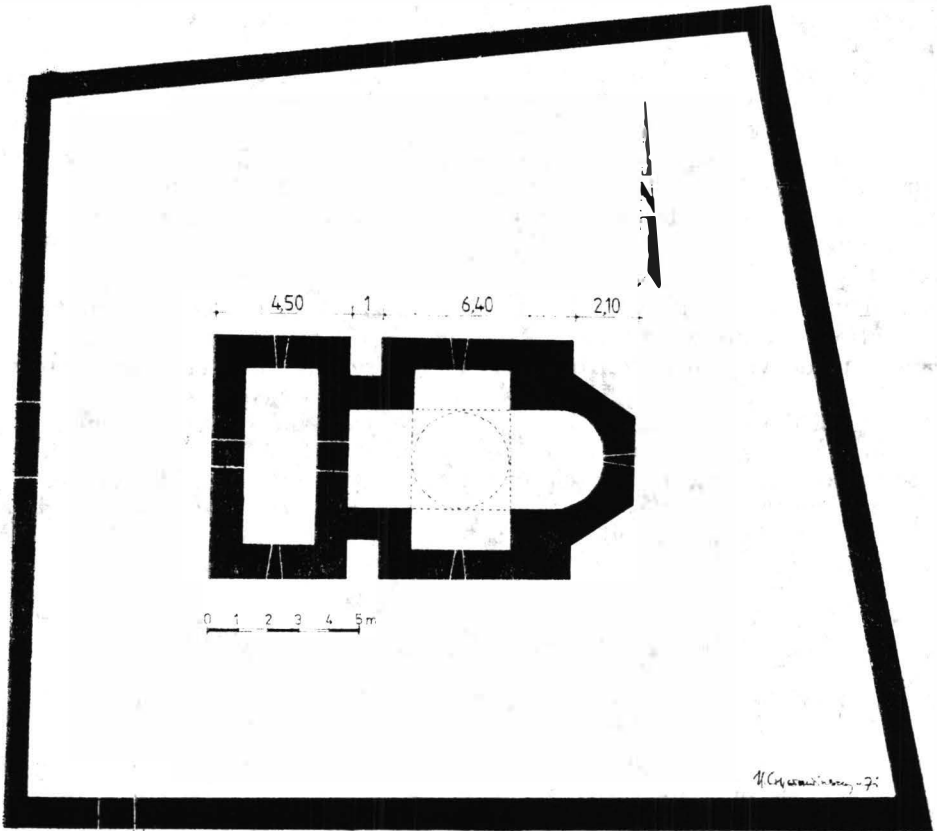

Fig. 45. Biserica Argeș-I și incinta A. Plan.

În ce privește grosimea, fundația bisericii Argeș-I este neunitară; dacă zidul despărțitor măsoară exact 1 m (fig. 37/4 și fig. 39), în schimb este de reținut că latura de sud a pronaosului (secțiunea I) este groasă de 1,16 m (fig. 37/4), pe alocuri chiar de 1,22 m, iar naosul (colțul NV) prezintă grosimi ale zidurilor de 0,94 — 1,15 m; cât de diferite sînt aceste situații se vede și la altar unde grosimile fundației măsoară între 0,62 și 0,80 m! Dacă se ia în considerare prezervarea soclului fundației (cel puțin 0,05 — 0,10 m de o parte și de alta) rezultă că zidurile bisericii Argeș-I nu depășeau nicăieri grosimea de 1 m, în elevația propriu-zisă.

Toate cele de mai sus se potrivesc cu dimensiunile mijlocii ale locașului 14 × 8 m (măsurători la exterior); într-adevăr, am putut stabili că între colțul interior NV al pronaosului (păstrat intact în secțiunea XV) și aliniamentul exterior de est (latura absidei) există o distanță de 12,90 m, căreia dacă îi adăugăm c.1,10 m reprezentînd grosimea laturii de vest (dispărută) rezultă o lungime totală de c. 14 m. Pe axul mic (N — S), măsurătorile calculate au indicat: 8,15 m între laturile exterioare ale pronaosului și c. 8 m la umerii bisericii (= linia de naștere a absidei altarului), vezi restul datelor în fig. 45. În sfîrșit, pentru a desluși mai bine articularea morfologică a monumentului, să precizăm că *tinda* (pronaosul) eral argă în interior de 2,45 × 5,90 m (ultima cifră fiind tocmai lărgimea, pe cînd prima reprezintă lungimea, în sensul axului vest-est), iar *naosul* se înfățișează în *plan cruciform*, inclusiv la exterior, lungimea brațelor — calculată la punctul interior de intersecție — fiind de 6 m (pe axul N — S) și de 7,30 m (pe axul V — E, desigur neincluzînd și absida); cât privește *altarul* — acesta se prezintă cu trei laturi la exterior (două de eite c. 2,50 m, iar cea din ax de aproximativ 2,80 m), în interior fiind semicircular (R = 1,25 — 1,30 cm), conturul fiind totuși ușor segmentat. Boltirea monumentalului este lesne de dedus: o boltă transversală semicilindrică în pronaos, brațele crucii din naos boltite și ele semicilindric — la încrucișarea lor, pe un tambur, ridicîndu-se turla (probabil încununată de o cupolă), iar cel de est terminîndu-se cu o semicalotă. Despre decorația interioară și exterioară vom mai vorbi.

Evidențiem încă o dată particularitatea de plan a acestui interesant și prețios monument pe pămîntul românesc: *modelarea naosului*, astfel că brațul de vest al crucii în interior se desenează lîmpede și la exterior (fig. 37/A, 41, 45, 69). De fapt, la joncțiunea dintre pronaos și naos se realizează prin decalc tocmai corpul de zidărie care încadrează brațul de est (și din care pornesc laturile absidei) — cu deosebirea că masa de zidărie care încadrează brațul de vest prezintă un spațiu gol, fără zidărie, de c. 1 × 1,30 m, laturile decroșîndu-se. Așadar, *se documentează prin biserică Argeș-I o variantă a tipului în cruce greacă liberă, fără puncte interioare de sprijin* (v. mai jos, CONCLUZII).

Biserica Argeș — II (c. 1365 — 1369)

Privite în schemă generală, datele stratigrafice rezultate din săpături în legătură cu actualul monument sînt următoarele:

a) Biserica Argeș-II s-a fundat în pămîntul galben argilos-nisipos, amestecat cu prundiș sub cota 1,50 m. Soclul fundației — lat de 0,10 — 0,18 m — se află situat la adîncimi variabile în raport cu dalajul de piatră (1930), respectiv la — 0,66 m (secțiunea I), 0,60 m (IX), 0,22 m (II)

0,31 m (VI) etc., ilustrând ceea ce am semnalat deja : terenul de construcție se afla în vechime în pantă ușor pronunțată către vest și sud-vest. Fundația însăși, lucrată din bolovani de riu legați cu mortar foarte consistent (var, nisip și prundiș) este adincă de 1,15 m (XI), 1,20 m (VI) sau 1,33 m (II) — fig. 37/1-3. Am constatat, de asemenea, că tălpuirea din naos — prin zidurile-radier ce legau stîlpii cu laturile sau cu stîlpii dinspre altar — a fost realizată prin corpuri de zidărie lucrate tot din bolovani de riu, groase de 1,10—1,55 m și atingînd adîncimi de 1,18 m (I), 1,25 m (IV) și doar 1,05 m în partea de nord (XV). De reținut traseul oblic al zidului-radier ce pornea din stîlpul SE (XI), precum și ciudățenia celui ce pornea din stîlpul opus către nord (secțiunile XVI, XVII, XVIII) : era alcătuit din două segmente : unul legat de stîlpul NE din naos, *adînc de numai 0,90 m*, pe cînd cel de-al doilea, legat organic de latura de nord a bisericii, abia depășește lățimea soclului, între ambele existînd un spațiu nezidit de 0,98 m lățime (fig. 37, planul general).

b) La nivelul soclului fundației (respectiv al zidurilor-radier) se distinge aproape peste tot stratul de construcție L 20, care zace de regulă peste o pătură de pămînt purtat (L 16) scos din șanțurile de fundație (fig. 37/1, 3-4) (excepție în această privință : zona de SV a naosului și de S a pronaosului, unde L 20 se așterne direct peste pămîntul neumblat sau — cazul secțiunii I — peste o pungă de moloz provenit de la biserica Argeș-I (fig. 37/2).

c) Se constată o nivelare masivă cu moloz sau cu pămînt (L 16) în partea de SV a naosului (fig. 37/2), care s-a întins apoi, subțindu-se, către NE și E ; molozul provine tot din biserica Argeș-I. Peste această nivelare se înregistrează o dungă compactă de mortar — respectiv *patul primului paviment de cărămidă* din biserica Argeș-II ; acest *nivel de călcare* în interiorul monumentului se păstrează încă intact, pe mici porțiuni, la adîncimi variînd între 0,08 — 0,25 m (în partea centrală și de nord a naosului) și 0,33 — 0,36 m (în partea de SV și în pronaos) fig. 37/1-4. Menționăm formatele de cărămizi care au alcătuit *pavimentul 1* : $0,32 \times 0,21 \times 0,045$; $0,32 \times 0,19 \times 0,03$; $0,0315 \times 0,22 \times 0,04$ și $0,28 \times 0,185 \times 0,04$ m.

d) În secțiunea XII, practică de-a lungul timplei de zid, a fost identificat (—0,17 m) locul *treptei vechi a altarului* : aceasta era lată de 1,05 m, constînd din cărămizi legate cu mortar (format $0,29 \times 0,185 \times 0,04$ m), așezate cap. la cap în șiruri paralele (fig. 40). Vom reveni asupra acestei probleme. De asemenea, am lămurit și situația amplasării zidului ce închide spre vest absidiola diaconiconului : zidul este lucrat numai din cărămidă, *nu are deloc fundație* (!), talpa zidului călcînd direct peste soclul laturii de sud, sub ea găsind același strat de pămînt galben, purtat, L 16 (fig. 37/B).

e) În sfîrșit, săpăturile din Biserica domnească au sesizat alte două operații de nivelare interioară, ambele ilustrînd refacerile care au avut loc în secolele XVIII (c. 1750) și XIX (1827—1851), cum atestă și monedele găsite (fig. 39, siglele n.1 , n.2). Nivelarea din secolul al XVIII-lea a făcut necesară pentru așezarea celui de *al doilea paviment de cărămidă*, cum dovedesc resturile de pavaj păstrate în secțiunile V, VIII și XV, la adîncimi între 0,23 și 0,30 m. Menționăm formatele de cărămizi folosite la *pavimentul 2* : $0,29 \times 0,185 \times 0,04$ m (V) ; $0,28 \times 0,185 \times 0,04$ m (VIII). Cu același prilej — reamintim — a avut loc și construirea timplei

de zid de la altar, drept care treapta din fața acesteia a fost parțial refăcută, dar păstrindu-se cota-nivel din secolul al XIV-lea (fig. 40)¹²⁰.

Problema mormintelor din Biserica domnească Argeș—II

De la început trebuie să precizăm, deschis, că nu ne-am propus în nici un fel să procedăm la verificări globale asupra tuturor mormintelor consemnate de V. Drăghiceanu (aceasta implicând cercetarea *din nou* a fiecărui mormint, deci coborînd în profunzime pînă la nivelul atins în 1920 ; ar fi fost un *non-sens*). Dimpotrivă, am fost interesați din alt punct de vedere, și anume să vedem dacă mai pot fi recuperate situații intacte (de ordin stratigrafic în primul rînd) care să ne permită concluzia : a existat sau nu un mormint pe locul respectiv. Dealtfel, am socotit că nu mai este necesar să revenim asupra mormintelor care nu stirnesc dubii : M. 7 (Nan Udobă) și M.10 (ctitorul, Vlaicu Vodă). De la sine înțeles, aici vom folosi în continuare — pentru a înlesni orientarea cititorului — numerotarea dată de descoperitorul din 1920.

M. 1. Am văzut că săpăturile de pe locul respectiv au urmărit altceva (supra, *zidurile-radier*), dar ne-a preocupat să stabilim mai exact coordonatele de localizare ale acestui mormint. Rezultatele nu s-au dovedit prea limpezi, datorită celor două mici șanțuri paralele pe care V. Drăghiceanu le-a practicat acolo (inclusiv pe locul unde zidul-radier spre nord este segmentat) ; sigur este faptul că dacă a existat un mormint pe acel spațiu larg de 0,98 m, atunci groapa respectivă va fi fost acolo unde o indică V. Drăghiceanu, intrucît în profilul de est al secțiunii XVI (vezi fig. 37) se păstrează încă o *coloană intactă de pămînt viu* (respectiv între cele două șanțulețe din 1920), fapt ce exclude săparea acolo a unei gropi. În rest, să rememorăm notările lui V. Drăghiceanu : „<13 august 1920> Se adîncește șanțul din stînga mormintului cavalerului zugrăvit ; la 1 m adîncime se dă, în fund <am constatat însă că șanțurile au atins doar adîncimi de 0,70 — 0,92 m, n.n.s.>, de pămînt noroios, de scheletul întreg, bine conservat și normal așezat, desigur tot al unui cavaler, cu capul sprijinit pe o cărămidă și țărmarit spre nord de o altă cărămidă, cu dimensiunile $29 \times 17 \times 5 \frac{1}{2}$ cm, $27 \times 18 \times 5$ cm. Nici urmă de cosciug, de îmbrăcă-

mințe, inele sau bumbi de tunică. O sărăcie biblică. Mormintul era neprofanat (No. 1 pe plan)” (*Jurnalul săpăturilor*, 145).

Expertiza Rainer se pronunță : bărbat matur, vîrsta de peste 40 de ani, statura probabilă 1,65 m (în n. 1 : oase de animal printre cele umane) — *Cercetări antropologice*, 153 și fig. 166/1-5.

Referindu-se la același mormint, P. Chihaia a bănuît — și pe bună dreptate — că ar putea fi vorba de înhumarea unui călugăr¹²¹. Ar trăda acest lucru, adăugăm, folosirea sub căpătii a cărămizilor, practică obișnuită în cimitirele monastice.

Nu mai că toate cele de mai sus, pe deasupra incertitudinilor care subzistă (inclusiv indicații greșite, de ex. impresia că mormintul străpunge zidul-radier, cum se redă grafic în CDA, fig. 30 — planul distribuției mormintelor), ar permite și formularea unei alte ipoteze : de fapt, *mormintul I aparține bisericii Argeș-I*, adică cimitirului pe care îl presupunem că va fi existat și în jurul acesteia (v. mai jos, CONCLUZII). Într-adevăr, topografic, acest mormint se află *la exterior* în raport cu biserica Argeș-I,

¹²⁰ Unele observații consemnate și în articolul nostru din BMI (1971), 3, p. 20, fig. 9.

¹²¹ *Cetăți de scaun* (1974), p. 27.

la c. 2 m nord de aceasta ; dacă așa stau lucrurile, înseamnă că o dată cu trasarea planului noii biserici Argeș-II constructorul a găsit de cuviință să cruțe acest mormint (mai exact capătul de vest al acestuia), rezolvînd așa cum am precizat plasamentul zidului-radier. Mormîntul *se vedea* deci la nord de fosta biserică, poate era de dată foarte apropiată în raport cu anul c. 1365 (relativ proaspăt deci, al vreunui prelat aflat în serviciul Curții ?). Simple ipoteze, așadar, izvorite — repetăm — din nesiguranța faptelor de observație arheologică înregistrate în 1920 și, de bună seamă, din împrejurarea des subliniată, referitoare la decapările de după 1911.

M.2 Precizările din CDA par ferme: cavou scobit în masivul de zidărie „ce lega baza stîlpului nord-est cu tîmpla (*Jurnalul săpăturilor*, 136), fiind vorba de fapt de zidul-radier spre est, ce unea stîlpul amintit de acela al altarului (vezi aici fig. 37,42), pretinzîndu-se că *pereții interiori erau tencuiți*, deci finisați, în scurt un cavou lung de 2,23 m, lat de 0,76 — 0,78 m și adînc de 0,70 m ; osatura, într-un sicriu de lemn cu „lățimea . . . de 0,35 m < !”, înălțimea în interior de 0,35 m” (*ibidem*), se prezenta „normal așezată, deși puțin mișcată din locul ei ; craniul răsturnat cu fața spre stîlp, etc.” (*ibidem*), subl. ns.

Un prim lucru pe care l-a omis descoperitorul : *treapta altarului*, adică nu a corelat *funcționalitatea acesteia* (în preajma accesului la și *dinspre proscomidie*) cu prezența unui mormint (*cu lespede sa, ibidem*) ; distanța dintre cei doi stîlpi este de 2,65 m, dar un cavou lung de 2,23 m trebuia să aibă deasupra cel puțin o piatră de 2,25 m . . . , rămîinînd pentru *treaptă* doar 0,40 m !

Un al doilea lucru omis : expertiza Rainer, care — pe o „osatură normal așezată” abia poate formula : „determinarea sexului se face cu o probabilitate mai redusă : invocăm mai ales curba regulată a profilului longitudinal median etc.” ; „Cranimetria nu s-a putut face, din pricina deteriorării obiectului . . .” ; în schimb, stabilește că vîrsta este de 25 — 30 de ani, iar statura — atenție ! — *probabil 1,71 m (Cercetări antropologice, 153)*, ceea ce nu se împacă deloc cu un sicriu lat de numai 0,35 m (chiar admițînd o eroare tipografică : 0,53 m)

Verificările noastre (secțiunile XII, XVIII) au stabilit că presupusa groapă-cavou se prezintă într-un contur cu totul neregulat (fig. 42), *pereții nefiind tencuiți*, iar fundul denivelat ; mai mult, în ce privește dimensiunile, am constatat că stîlpul NE din naos stă așezat pe un *soclu de piatră masivă* depășind laturile stîlpului, toate, pe lățimi de 0,25 — 0,48 m) ; piatra acestui soclu a fost luată de V. Drăghiceanu drept lespede de mormint (a cărui „groapă” trebuia să se afle deci la cel puțin 0,25 m est de stîlp, micșorînd și mai mult, în consecință, *treapta altarului* . . . , vezi fig. 45). Or, tocmai pe latura cu presupusul mormint se poate lesne constata că piatra soclului nu numai că a fost spartă din vechime, dar fragmente din ea se găsesc în groapa din zidul-radier.

Concluzia noastră : mormîntul 2 nu a existat pe locul indicat de cercetările din anul 1920.

M.3. Nu a fost verificat direct, dar în suprafața III—N am găsit și noi o *aplică* de tipul celor comunicate de V. Drăghiceanu¹²².

Mormintele 4 și 5. Asupra amîndorura planează dubii serioase, îndeosebi referitor la cel de-al doilea. Mormîntul 4, situat de V. Drăghiceanu lângă fața de nord a stîlpului de SE : din nou, greșit, indicații despre „un

¹²² CDA, p. 66—68 și pl. XII.

fragment din vechea piatră ce acoperea mormîntul”, pretinzîndu-se apoi descoperirea „de urme de cosciug, de îmbrăcăminte și de cuie de cosciug (*Jurnalul săpăturilor*, 147). Stirnește nedumerire împrejurarea că autorul cercetării din 1920 i-a prezentat spre expertiză lui Fr. Rainer două schelete cu o singură etichetă, căci iată ce scrie ultimul : „Dintre pachetele cu oase care poartă însemnarea „Soția lui Negru-Vodă”, unul conține osămintele unui tinăr : toate epifiziile oaselor lungi sînt deslipite. Am întregit femurul sting, ca să-l pot măsura. L-am găsit de 39 cm³. Statura ar fi atunci, pentru bărbat 1 m 53, pentru femeie de 1 m 49” (*Cercetări antropologice*, 160). Într-o notă, V. Drăghiceanu explică : „Osemintele au fost găsite în cutia de la picioarele mormîntului Radu Negru. Oasele bărbătești ar putea proveni din mormîntul No.4, găsit complet golit de orice os” — *ibidem*. Or, dacă această justificare (jenantă în sine) este perfect explicabilă în contextul arătat — a găsi în *Jurnal* însemnarea : „<7 septembrie> Săpîndu-se aci, se dete, mai întîiu, de o cutiuță zidită . . . în care se aflau strînse osemintele a două schelete întregi, poate ale Doamnei care fuseră cîndva exhumate <de ce oare? n.ns.> din mormîntul ei (No. 11 pe plan și ale scheletului 4) ” (p. 147), nu îndrituiește pe oricine să afirme că însemnarea citată a fost efectuată după cunoașterea expertizei Rainer? Vom reveni în legătură cu mormîntul Doamnei. Cît privește pe acela notat cu nr. 4 — ne indoim cu totul de existența lui, în temeiul datelor oferite de secțiunea XXI : la — 0,72 m am dat de pămîntul neumblat, pe cînd în *Jurnalul săpăturilor*, p. 143 se afirmă că se atinsese în zona respectivă adîncimea de 1,10 m (este drept, în legătură cu mormîntul următor).

Mormîntul 5 nu ar trebui luat în discuție (fiind denumit de însuși V. Drăghiceanu „Mormîntul închipuit”). Au fost găsite, se spune, în fața de est a stîlpului SE „urmele unei cuverturi sau haine, de brocard maron... Speram ca această mantie să fie aruncată peste un cosciug ce s-ar afla în interior. Sondagiile făcute pînă la 1,10 m adîncime, cînd se dă iar de prund nu dă (sic) nici o urmă de oseminte. Am dedus că ne aflăm în fața unui mormînt închipuit al vreunui mort în cine știe ce cîmp de bătaie, și a cărui mantie a fost zidită (sic) la picioarele acestui stîlp, pe care poate că a și fost zugrăvit, dar al cărui portret a fost distrus în nenorocita restaurare a zugravului Pantelimon” ! (*Jurnalul săpăturilor*, 143 ; subl. ns.). Comentariile sînt desigur de prisos. Fapt este că secțiunea XXI a dovedit că intervenția din 1920 a atins adîncimea de abia 0,72 m ; în plus, s-a constatat lîngă stîlpul SE și o plombă masivă de ciment, încadrată de lespezi din piatră așezate pe cant (grosimea plombei este de 0,90 m, iar adîncimea de 0,40 m ; o plombă asemănătoare ca structură, fixată într-o groapă, a fost sesizată în fața stîlpului SE din altar — secțiunea XII — afectînd serios fundația din această parte a bisericii Argeș-I). Este vorba, probabil, de operă lui V. Drăghiceanu¹²³. Interesant de subliniat, mormîntul 5 nu a găsit ecou în niciuna din lucrările serioase de după 1923.

M. 6 (*Voislav*). Săpăturile (XI, XXI) au dovedit că a existat un mormînt pe locul indicat în CDA, fig. 30 (și nu acolo unde, începînd cu c. 1930, a stat piatră nouă, care se afla cu capătul în linie cu latura V a stîlpului). Într-adevăr, s-a constatat că mormîntul a atins parțial marginea de est a zidului-radier SE, unde am găsit o cavitate de 0,70 × 0,60 m și adîncă de 0,65 m. În sfîrșit, se știe că din acest loc a fost ridicată în 1920 piatra lui Voislav, fiul lui Nicolae Alexandru voievod (frate așadar cu Vlaicu

¹²³ *Ibidem*, p. 143.

Vodă și cu Radu I) — vezi CDA, p. 55 — 57 și fig. 50; *Jurnalul săpăturilor*, 142 și 145 (5, respectiv 21 august 1920). Asemenea lucruri erau destul de limpezi până la expertiza Rainer, căci — fapt curios — a fost deajuns ca savantul antropolog să stabilească vîrsta osemintelor prelevate din mormînt: 25 — 30 de ani — și mai ales să declare: „frontalul ca de copil ori de femeie” (*Cercetări antropologice*, 156), că descoperitorul s-a văzut nevoit (în chip cu totul nejustificat) să amendeze în *Adaose și îndreptări*: pe piatră „s-ar putea citi *Вонславъ Дъци[ръ]* (fata lui ...), concluziile ce le-am tras pe baza existenței acestui mormînt în fața altarului, nu sînt întru nimic modificate” (CDA, p. X). Ciudat lucru: pînă și inventarul atribuit acestui mormînt se dovedește fie de bărbat (vezi „Egreta lui Voislav”, fig. 75), fie de femeie — de pildă, inelul de aur, „cu verigă subțire ... găsit în mormîntul lui Voislav” (CDA, p. 66 și fig. 69), care se dovedește într-adevăr că este un inel potrivit pentru mina unei femei¹²⁴.

Explicația acestor ciudate inadvertențe o vom da cînd vom discuta despre mormîntul nr. 11.

Mormintele 8 și 9. V. Drăghiceanu a găsit în mijlocul naosului, sub Pantocrator, o bordură de cărămizi (format $0,31 \times 0,20 \times 0,04$ m), așezate mai ales pe cant și „care, la prima vedere părea a fi o decorațiune pătrată, făcută în pardoseala de cărămizi în mijlocul bisericii” — ajungînd apoi la concluzia că, de fapt, este vorba de rama unui mormînt, respectiv a celui cu nr. 8 (*Jurnalul săpăturilor*, 141 și fig. 31, 133, 173); deși, în mod nejustificat, în planul de distribuție a mormintelor (CDA, fig. 30) o asemenea bordură încadrează la sud și M.9! Săpăturile noastre au putut verifica o parte din cele afirmate de cercetarea din 1920.

Mai întîi despre amintita bordură: am găsit-o într-adevăr, placată însă cu piatră, capătul de est fiind refăcut în unghi de 90° (fig. 37/3); dedesubt se află chiar colțul interior din naosul Argeș-I). Sigur este doar faptul, înregistrat în secțiunea II, că bordura de cărămizi zace cu talpa peste molozul-nivelare din secolul al XIV-lea (fig. 37/3).

Acceași secțiune II, alături de secțiunea III și de suprafața III—N, ne-au permis discernarea unei situații arheologice asupra căreia V. Drăghiceanu nu a întrezărit soluția justă. Ne referim la problema mormîntului 8, mai exact a numărului de schelete din cuprinsul acestui mormînt. Se știe, V. Drăghiceanu, ajunsese la soluția — absurdă în sine — de a fi identificat în aceeași groapă (nr. 8) atît pe Vladislav I, cît și pe soția acestuia, Doamna Ana. Să stăruim puțin asupra acestei identificări arbitrare.

La 4 august 1920, tocmai se explora microzona de la nord de bordura de cărămizi, unde sub pardoseala dintîi (mult albiată) apărură la adîncimea de 0,50 m o brățară de aur (CDA, fig. 161 și pl. XII), iar mai jos cu 1 m „se dă un craniu, cu fața intoarsă spre capul cavoului ...”, apoi de „femururile cari erau corect așezate și peste cari s-a (u) găsit urme dintr-o foarte frumoasă pasmanterie” — se indică în fig. 147: „Broderie de Veneția, găsită la scheletul Doamnei lui Vladislav”; și îndată: „În vîlmășagul osemintelor a două schelete de la cari lipsea, însă un craniu, se găsi un cercel de aur ... cum și resturi de pietre cu inscripții tăiate în adîncime, vopsite cu roșu, cari mi-au dat numele lui Vladislav-Vodă, etc.” (*Jurnalul săpăturilor*, 142). Pentru ca lucrurile să fie limpezi, în planul de distribuție

¹²⁴ Interpretările din 1969 ale lui P. Chihaiia sînt eronate: piatra se vede *absolut intactă* în fotografiile din CDA, fig. 133 și 173; inexactă este deci și afirmația că piatra acoperea M. 11 (*Cetăți de scaun*, p. 10—12).

a mormintelor (CDA, fig. 30) se indică sub M. 8 un schelet întreg, iar alături de acesta, *la sud*, un al doilea schelet dar fără craniu.

Cu toate acestea, lui Fr. Rainer i-au fost înfățișate spre expertiză : a) un lot osteologic cu însemnarea „Vladislav” — bărbat de 30 — 40 de ani, cu craniul perfect păstrat (întrecînd în această privință pe toate celelalte găsite în Biserica domnească), un *brahican*, ca să respectăm exactitatea determinărilor lui Rainer ; b) un alt lot, cu însemnarea „Vladislav Doamna” — dar asupra căruia, ciudat lucru, expertiza a trebuit să se pronunțe chiar în legătură cu partea de schelet care lipsea, cu craniul ! Căci aflăm despre „o mare parte din boltă deformată post-mortem, prin o compresie asupra laturei stîngi”. Dar continuă savantul într-o paranteză — în același pachet mai există, fragmentat, „și frontalul unei alte persoane”, precizînd apoi că „Fruntea aduce cu a cavalerului « zugrăvit pe stîlp » : arcuri superciliare d-abia pronunțate, glabela proeminentă (la „Voislav” e tot astfel,) fruntea frumos boltită. Dar *dolihocrania* e mai pronunțată”. Sexul nu a putut fi determinat, iar vîrsta — în jur de 40 de ani — a fost stabilită după gradul de obliterare a suturilor ; de același tip se prezentau și fragmentele de frontal intruse în lot (*Cercetări antropologice*, 156 și fig. 169 — 170).

Rezultă, așadar, că de pe locul respectiv se recoltaseră oseminte de la trei *indivizi* — fapt întărit și de nota pe care Fr. Rainer o consideră necesară în legătură cu expertiza așa-zisului „Vladislav” : „Oasele din cele 3 pachete însemnate « Vladislav » în majoritatea lor provin de la o persoană ; dar sînt și cîteva de la o altă persoană. Acestea se înfățișează ca și cele dintii, în ce privește starea lor de conservare, afară de un fragment de femur, foarte viguros, de altă culoare și consistentă” — notă la care V. Drăghiceanu găsește nimerit să precizeze : „Osemintele au fost găsite grămadă în același mormint No. 8 și intrucit am găsit oseminte de la două persoane/,/ am dedus că unele trebuie să fie ale unei femei/,/ intrucit s-au găsit o brățară și un cercel” ! . . . (*ibidem*, n.1, col. 2). El însuși, însă, precizase că brățara fusese găsită cu 1m deasupra scheletelor ! Să trecem totuși mai departe.

M. 9 : („16 August”). Se adîncește șanțul dintre mormintele lui Vladislav și Negru-Vodă ; *la 0,20 m adîncime se dă de un craniu turtit, și mai jos, de falca superioară, desigur a soției lui Vladislav, aruncată din mormint în ziua profanării, și de un femur. . . La 1,40 m în adîncime, se dă de un craniu. . . (No 9 pe plan și fig. 44). 17 august. Se dezvelește complet același mormint, din dreapta lui Vladislav, găsit ieri. Se găsesc cele două femure bine așezate. Urme de cosciug la colțul NV. Brățare de cosciug la cap și picioare. Un inel cu rubin transperat. Întreg acest mormint domnesc, strașnic profanat, etc.” (*Jurnalul săpăturilor*, 145, subl. ns.).*

Despre acest pretins „Dan I” expertiza lui Fr. Rainer a stabilit : un brahican, sex „poate masculin”, vîrsta peste 40 de ani, iar apoi mențiunea : „Printre oasele răvășite, aflate în acest mormint se află mai mult decît jumătate dintr-o mandibulă străină, a unei persoane adulte” (*Cercetări antropologice*, 160 și fig. 171/1—5). Din nou, cum era și firesc, V. Drăghiceanu se justifică : „Craniul « Vladislav Doamna » (?) și frontalul, au fost găsite sub pardoseală deasupra mormintului No. 9. El ar putea fi craniul ce lipsește la mormintul No. 3, iar frontalul ar putea să fie al Doamnei lui Vladislav. Mandibula străină trebuie se aparține (sic) craniului găsit deasupra acestui mormint” (*ibidem*, n. 1, col. 1). Fapt

este că el publică în fig. 44 o vedere a pretinsului craniu „Dan I”, inclusiv jumătatea de mandibulă — pe care, însă, Fr. Rainer am văzut că o elimină din lot. Dacă mai adăugăm și faptul că V. Drăghiceanu se credea îndreptățit să presupună că „o claviculă și oase subțiri, poate ale Doamnei lui Vladislav” se aflau în zona M. 7 (*Jurnalul săpăturilor*, 142) — vom înțelege mai bine temeiurile supozițiilor sale în materie antropologică, precum și ale identificărilor oferite. Căci, în pofida dificultăților cu care poate fi urmărit *Jurnalul* amintit, nu este greu de observat că expertiza lui Fr. Rainer stabilește pentru microzona mormintelor 8 și 9 oseminte de la cel puțin *cinci* indivizi !

Dar nu ne putem opri aici.

În legătură cu același M. 8, V. Drăghiceanu semnala (4 august 1920) : „La 0,80 m, se dă de urme de bordură, a fresco, de purpură roșie, cari desigur proveneau din tencuielile acestui cavou < sic > în care avem siguranța deplină că ne aflăm acum” — pentru ca, de data aceasta în legătură cu M. 7 (Nan Udobă), să consemneze în ziua de 6 august : „Se continuă adâncimea șanțului lângă mormintele lui Vladislav-Vodă. înspre direcția zidului de Nord al bisericii și, la 0,80 m adâncime se dă, mai întâiu, de un pat de cărămizi. . . , etc.” (= M. 7 : „Deschiderea lui — preciza V. D. — o amîn pentru ziua sosirii d-lui Gr. Cerchez”). Îndată, apoi, găsim acest pasaj care ne-a intrigat foarte mult :

„Alături de acest pat de cărămizi, la aceeași adâncime, se dă de o lespede, dispusă în același sens cu mormintul < nr. 7 >, în lungime, cu dimensiunile 1,50 × 0,50 × 0,06 m, avînd bordura tencuită pe o lățime de cinci centimetri, și vopsită a fresco, roșu. În mijlocul lespezii este vopsit în chinovar un fond, în felul cum se prezintă un cosciug în secțiune. Această piatră a fost proiectată deci pentru încheierea unui sarcofag de piatră, ai cărui pereți erau compuși din lespezi, demontabile, și anume pentru încheierea laturii de la capul sau picioarele sarcofagului < ?? >. Întrucît nu s-a găsit nici o urmă de oase, nici urmele unui alt mormint aci, este de presupus că a fost proiectat acest sarcofag pentru mortul aflat sub patul de cărămizi, mai sus descris” (V. *Jurnalul săpăturilor*, 142).

Așadar, din această enigmatică însemnare ar reieși că M. 7 a avut hărăzit un alt loc, *cu peste 1 m mai la sud* de acela pe care se află în realitate — la care s-a renunțat desigur, amenajîndu-se cavoul din cărămizi pentru Nan Udobă. Presupunerea lui V. Drăghiceanu s-a dovedit, și aici, *inexactă*. (De reținut că lespedea amintită, cu pictura 'a fresco' — dacă a existat chiar așa ceva și nu o simplă bandă roșietică din chinovar — a dispărut fără urme. . .). Neoperînd corect cu observațiile pe care le consemna, el nu și-a dat seama că *a existat într-adevăr un alt mormînt, absolut distinct și de M. 7 și de M. 8 și anume unul situat chiar la sud de M. 7 !* Acestui mormint, neinregistrat de V. Drăghiceanu (probabil din cauză că a fost complet jefuit și cu toate osemintele dislocate), i-a aparținut desigur piatra amintită (dimensiunile acesteia ar indica, plauzibil, un mormînt de prințesă)¹²⁵. A fost sesizat de noi în suprafața III—N, diferențîndu-se net de ambianța stratigrafică din jur, datorită mai ales coloritului negricios al umpluturii și prezenței a numeroase fragmente de pictură murală, provenind din molozul L 17 (recte, din nivelul țînînd de faza de construcție L 20, c. 1365—1369), deci nu dintr-un

¹²⁵ *Ibidem*, p. 28 (cu referire însă la M. 8).

„cavou” tencuit pe dinăuntru și ornat cu pictură ! De reținut, pe de altă parte, că fostul mormint a afectat o bună parte din grosimea laturii de nord a naosului Argeș-I (vezi vederile asupra rămășițelor umpluturii în fig. 44, siglele *M* : lățimea mormintului, reconstruită, măsura în jur de 1 m).

În sfârșit, s-a constatat (secțiunea XX) că imediat la sud de bordura de cărămizi, pe un spațiu larg de 1,65 m, se pot distinge trei benzi longitudinale de pământ neumblat (viu), care delimitau două umpluturi : una superficială, ca o pojghiță, lată de 0,10 — 0,16 m, se dovedește opera cercetării din 1920, cealaltă însă, mult mai adâncă (peste 1 m), lată de 0,90 m, deși umblată și ea ; aceasta din urmă ar fi locul presupusului mormint nr. 9.

Din cele înfățișate în legătură cu mormintele 8 și 9, unde faptele de observație (atât de nesigure) se amestecă în chip nejustificat cu identificările arbitrare ale lui V. Drăghiceanu, este evident pentru oricine că nu se pot trage concluzii tranșante : nici în legătură cu numărul mormintelor din zona centrală a bisericii Argeș-II, nici referitor la elementele de inventar funerar etc. Singurele date serioase de ordin științific ne vin tot din partea expertizei lui Fr. Rainer ; acesta a trebuit însă să opereze și cu elemente intruse în unele loturi (cazul craniului turtit găsit în umplutura M. 9, dar plasat de V. Drăghiceanu în lotul M. 8 „Vladislav-Doamna”). Un lucru este totuși sigur : *un mormint absolut distinct* a existat la sud de M. 7 (Nan Udobă), fiind plasat în parte peste latura de nord a naosului Argeș-I. Pe de altă parte, dacă totuși, pe locul mormintului nr. 8 au putut fi văzute oseminte de la două schelete, atunci putem presupune că unul din aceste schelete este anterior celui alt, fiind vorba de *două morminte suprapuse* ; așa indicăm, dealtfel, în fig. 41.

„*Mormîntul 11*”. Sarcina de a verifica situația arheologică a acestui pretins mormint a fost mai ușoară decât ne închipuiam, în pofida faptului că microzona a fost mult afectată de lucrările din 1920 (subzidiri, membrane de protecție) în legătură cu *aducerea la suprafață* a sarcofagului M.10. Și într-adevăr (secțiunile IV, XX) pe locul unde s-ar fi cuvenit să aflăm mormintul — plasat în CDA, fig. 30 la dreapta sarcofagului amintit, respectiv fiind cu latura sudică a stilpului SE, nu am găsit nici o urmă de mormint ; sau mai bine zis, am găsit acolo mici suprafețe *intacte* de pământ neumblat (viu), fapt ce exclude existența unui mormint. Iată ce nota V. Drăghiceanu la 7 septembrie 1920 : „Se sapă între mormintul lui Negru-Vodă și mormintul Doamnei... La adâncime de 1 m se află urmele unui coseciug de 1,60 m lungime, în care zăcea scheletul, desigur, al unui fiu < ? !, n.ns. > al lui Radu Negru, înmormintat posterior, cu un șnur-diametru pe cap, un alt șnur cordon pe mijloc, și cu nasturii tunicii pe cari se aflau : o paseră înaripată ; literele I.O.R., căzute în lături (No. 11 pe plan)” v. *Jurnalul săpăturilor*, 147. Cf. și p. 55 : „mormintul... nu poate fi decât al copilului și coregentului lui Radu, după monete, numit Vladislav” ! (vezi *supra*, cap. I, § 3), iar la p. 68 și în cea alăturată, putem citi legenda fig. 77/a-d : „Nasturii lui Vladislav, fiul lui Radu Negru”...

Bineînțeles, un lot de oseminte i-a fost prezentat și lui Fr. Rainer, care se pronunță răspicat : „E vorba într-adevăr de o ființă tânără, între 16 și 20 de ani... De notat și o turburare a dentiției (înainte, savantul constatase un proces patologic la craniu, bănuind o hidrocefalie vindecată) : caninul drept n-a ieșit, — locul lui e liber — fiindcă a rămas

inchis în grosimea osului, în care s-a dezvoltat deplin, așezat fiind oblic, etc.” *Cercetări antropologice*, 160 și fig. 172/1—5. Ce mister se ascunde în toate acestea? (lăsăm la o parte faptul, și acesta ciudat, că existența acestui 'mormint' este înregistrată în *ultima zi de cercetare din naos*, ca un corolar al investigațiilor anterioare, după descoperirea 'părinților' în M.10, respectiv M. 12...).

Deja P. Chihaia a putut deduce că în partea dreaptă, de onoare din naosul Argeș-II nu au existat mai mult de *trei morminte*, inclusiv al ctitorului și al Doamnei acestuia ! Așadar, *inclusiv mormîntul lui Voislav*, a cărui piatră cu inscripție fusese găsită în ziua de 5 august 1920 (v. *Jurnalul săpăturilor* 142), peste M. 6 — lespede despre care, afirmă același autor citat, cercetările lui V. Drăghiceanu ar fi totuși incomplete ; mai mult, se crede, observindu-se nepotrivirea dintre conținutul mormintului nr. 6 și inscripția de pe lespede, P. Chihaia stabilește că piatra a acoperit de fapt mormîntul nr. 11 ! Acesta se potrivește cu mormîntul unui *tînăr fiu de domn*, cum probează de fapt și inventarul etc.¹²⁶. În dubiu este deci situat mormintul nr. 6 și nu acela ce poartă nr. 11.

În realitate, considerațiile lui P. Chihaia sînt justificate numai în parte : lespeda lui Voislav a fost scoasă de pe mormîntul acestuia și se afla *intactă* în momentul descoperirii, așa cum probează cu extremă claritate vederile fotografice din CDA, fig. 133 și 173 (unde piatra poate fi văzută așezată pe muche, sprijinită de zidul tîmplei altarului !). Altceva s-a încurcat atunci în 1920 : voit sau nu, oseminte și inventar din mormîntul lui Voislav (nr. 6) au fost prezentate drept 'mormîntul nr. 11' ; oseminte separate dintr-un *mormînt de femeie*, dar și *inventar tipic* (de ex. inelul din CDA, fig. 69) — *aparținînd probabil mormîntului 12 — Doamnei Ana, soția lui Vlaicu Vodă* au fost atribuite lui Voislav ! Din două morminte reale (M 6 și M 12), s-a ajuns la patru, făcîndu-se loc „fiului” lui Radu Negru și inventîndu-se „osuarul” cu osemintele doamnei și ale presupusului mormînt nr. 4, cum am văzut... Expertiza-Rainer a pus ordine doar în ce privește osemintele, dar ea este inoperantă în restul inventarelor (obiecte, etc.). Mormintele, ca atare, pot fi întregite doar prin reconstituire, deci cu un anume grad de probabilitate. De exemplu, putem lua acum în considerare că faimoșii nasturi de tunică din „M. 11” provin de fapt din M. 6 — Voislav.

M. 13. Verificarea (secțiunile XII, XV) a fost neconcludentă. A fost găsită aici doar *fundafia scării* ce urca la nișa din colțul de NV al naosului : un corp alungit de zidărie, lat de c. 1 m și adînc de 0,70 m, lucrat din bolovani de rîu legați cu mortar ; de notat că este adosat atît laturii de nord cît și celei de vest (zidul despărțitor), iar capătul de est îmbracă, depășindu-l, zidul-radier ce unește stîlpul NV cu latura de nord (fig. 39 și 44). Așadar, e te vorba de o substrucție posterioară fazei de construcție Argeș-II (= L 20, c. 1365—1369), în orice caz tîrzie, dintr-o vreme cînd ascunzătorii din grosimea zidului despărțitor i se dau alte destinații¹²⁷.

Prezența acestei substrucții ridică însă o problemă interesantă, și anume a localizării mormîntului acoperit cu *piatra-gisant* despre care am mai avut prilejul să amintim. Indiscutabil, monumentul nu putea fi așezat decît *în acest colț al naosului* (pronaosul este exclus — cum vom preciza mai jos) ; dealtfel, însuși V. Drăghiceanu semnala atît substrucția

¹²⁶ *Ibidem*, p. 26.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 82 și urm.

cît și mormintul : „Aci părea sigură existența unui mormint, intrucit în lungul zidului nordic apărea (sic) urmele incastrării în zid a unei pietre de mormint, lungă de 1,77 m, înaltă de 0,60 m . . . Dau la 0,40 m adîncime de o substrucție de bolovani mari, prinși în mortar, și dispuși în retragere, formînd trepte, avînd dimensiunile 3,65 m lungul, 0,90 m latul, 0,59 înălțimea < aici greșeste, n.ns. > . . . Acest postament nu poate fi decît o subzidire, fie pentru consolidarea zidului bisericii, care, astăzi, are în acest loc o mare crăpătură, fie mai probabil, *pentru a servi de perete vreunui mormint săpat alături*, pentru explorarea căruia am făcut un șanț alături, în lungul postamentului” *Jurnalul săpăturilor*, 134 (27 iulie 1920), subl. ns. Într-adevăr, în planul din CDA, fig. 30, mormintul nr. 13 este situat la sud de substrucție, dar din păcate, puținele oseminte pe care le-a găsit acolo V. Drăghiceanu au fost socotite că nu merită să fie studiate de Fr. Rainer, nefiind înfățișate acestuia ¹²⁸.

„M. 14”. Plasat de V. Drăghiceanu lângă stilpul NV — extremitatea de est depășind mult latura stilpului (CDA, fig. 30) : „La 1,10 m adîncime — nota el la 24 august 1920 — se dă de un mic cavou de cărămidă, bine păstrat, lung de 1,54 m, lat de 0,60 m și adînc de 0,22 m. Cărămizile acestui cavou au dimensiunile de $24 \frac{1}{2} \times 17 \frac{1}{2} \times 4$ cm. Pe fundul

de cărămizi, în amestec de moloz și pămînt, se află normal așezate (sic !) occipitalul, dantura și femurile unui necunoscut. Tot restul oaselor era nimicît fără urme”, v. *Jurnalul săpăturilor*, 145—146. Expertiza lui Fr. Rainer se pronunță dubitativ : „Pe lingă frînturi de oase lungi de om, și oscioare de animale, o mare parte din bolta unui *craniu de om matur* (după starea suturilor și grosimea oaselor), de tip *bralicefal*”, *Cercetări antropologice*, 160. Așadar, ca primă observație, întregistrarea lui V. Drăghiceanu a fost și aici sub rigorile admise, fără să mai luăm în considerare că un om matur putea doar prin excepție să aibă o statură care să încapă într-un cavou de 1,54 m lungime ¹²⁹.

Verificarea arheologică (secțiunea XIX) ne-a permis să stabilim în afară de orice îndoială că, în 1920, săpăturile au provocat dislocarea unei părți din fundația bisericii Argeș-I, așa cum atestă conturul sinuos al șanțului de explorare ; totuși un mic segment din marginea exterioară a vechiului pronaos (mai exact, colțul său de NE) s-a păstrat încă, deși în preajmă a fost implantată fundația stilpului NV (care, din fericire, nu a atins limita vechii zidiri), vezi fig. 37, detaliul A. În rest, spărtura respectivă, largă de 0,66 — 0,92 m și adîncă de 0,75 — 0,90 m, nu ne-a îngăduit să depistăm urmele „cavoului” semnalat de V. Drăghiceanu — și cu atît mai puțin faptul că acesta ar fi putut fi amplasat parțial în decroșarea exterioară a fostei biserici Argeș-I (unde pămîntul neumblat se află intact la adîncimea de 0,55 m, fig. 37/A). În concluzie, un mormint mai mult decît suspect ¹³⁰.

La cele de mai sus trebuie să adăugăm și observațiile în legătură cu mormintele din pronaosul Argeș-II. Astfel (secțiunea X), a reieșit că mormintele familiei Brătianu erau situate exact invers decît indicau cele trei pietre de mormint, în sensul că limitele de est erau mai aproape de zidul despărțitor (la distanță de 0,55 — 0,68 m de acesta) ; exista deci un spațiu liber pentru circulație în jurul acestor morminte (azi pietrele stau lipite de latura V a pronaosului). În partea de nord a încăperii (secțiunile

¹²⁸ Neîndoielnic, numai în acest loc din biserică putea fi așezată „piatra cu gisant” — monument atît de discutat în literatura de specialitate.

¹²⁹ Vezi n. 125.

¹³⁰ Un „Necunoscut”, nota și V. Drăghiceanu — CDA, fig. 30.

XXII și XXIII) au fost găsite numeroase oseminte umane răvășite, locul fiind *complet săpat* în anul 1920. Groapa unui mormint a putut fi localizată numai în secțiunea IX : era lungă de 2,06 m și adincă de 0,70 m, iar pe fundul ei zăceau membrele inferioare ale unui adult (este de precizat că partea de vest a mormintului a fost perforată de un șanț din 1920). În funcție de reperele stratigrafice conservate aici (stratul de construcție L 20, pavimentul 1 de cărămizi și nivelarea 2 care acoperă mormintul) — vezi fig. 37/1 — opinăm că datarea acestui mormint se situează după c. 1750.

*

Săpăturile din Biserica domnească au furnizat elemente de extremă importanță privitoare la edificiul de cult existent anterior pe același loc și demolat ; au fost confirmate astfel înregistrările arheologice consemnate în celelalte sectoare, inclusiv în sectorul de NE (v. mai jos CONCLUZII).

Totodată, cercetările din anii 1969 și 1971 au permis elucidări ale unor probleme cum sînt : *amenajările interioare* din biserica Argeș-II (niveleări, pardoseli de cărămidă, substrucții, adaosul zidului la diaconicon, sau construcția tîrzie a tîmplei de zid etc.), toate acestea fiind decelabile cronologic într-un lung interval care pornește din perioada c. 1365—1369 și ajunge în a doua parte a secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru ; *în mormintările* din naos și din pronaos (chiar dacă verificările nu au putut cuprinde toate mormintele numărate în anul 1920). În această ultimă privință, am oferit suficiente argumente că, paradoxal, în interiorul Bisericii domnești au existat *mai multe morminte* decît și-a putut da seama Virgil Drăghiceanu (așa cum a putut sesiza, științific, Francisc Rainer), dar că în naos mai ales, cel puțin patru morminte (nr. 2, 4, 5 și 11) nu au existat pe locurile indicate de primul, iar un alt mormint (nr. 14) trezește legitime suspiciuni. În plus, considerăm că sînt suficiente temeiuri să presupunem existența unui mormint (nr. 1) anterior bisericii Argeș-II și, în consecință, să admitem organizarea unui prim cimitir (desigur limitat în ce privește numărul de morminte) în exteriorul bisericii Argeș-I.

6. Periodizare

Pe baza datelor arheologice, a registrelor stratigrafice îndeosebi, desprindem o *schemă de periodizare* suficient de limpede și deci aptă în a ne orienta asupra evoluției așezămîntului voievodal de la Argeș pe durata a peste șase secole ; timp în care s-au ridicat, au dispărut sau au fost înlocuite (pe alocuri reamenajate) diferite construcții. De aceea, criteriul principal care stă la baza amintitei scheme are în vedere tocmai *efortul constructiv de la Argeș*, corelat cu desfășurarea vieții propriu-zise în fosta vatră voievodală. Cum am avut prilejul să subliniem, valența de căpetenie a acestei vieți este *continuitatea*, chiar dacă, pe parcurs, sesizăm perioade de stagnare (de pildă în veacul al XV-lea și mai cu seamă în veacurile tîrzii, cînd însuși caracterul *voievodal* al Curții își pierde din atribute).

Considerînd cum este normal, că delimitările fazeologice sînt oglindite în principal de inserțiile construcțiilor care s-au succedat pe teritoriul cercetat (marcate în teren de straturile de construcție L 22, 21, 20 etc.),

schema de periodizare a Curții voievodale din Argeș¹³¹ se prezintă astfel :

Faza A, cu nivelurile 1 și 2 de locuire, acoperă în întregime secolul al XIII-lea și o parte din secolul al XIV-lea (vezi precizările de mai jos) ;

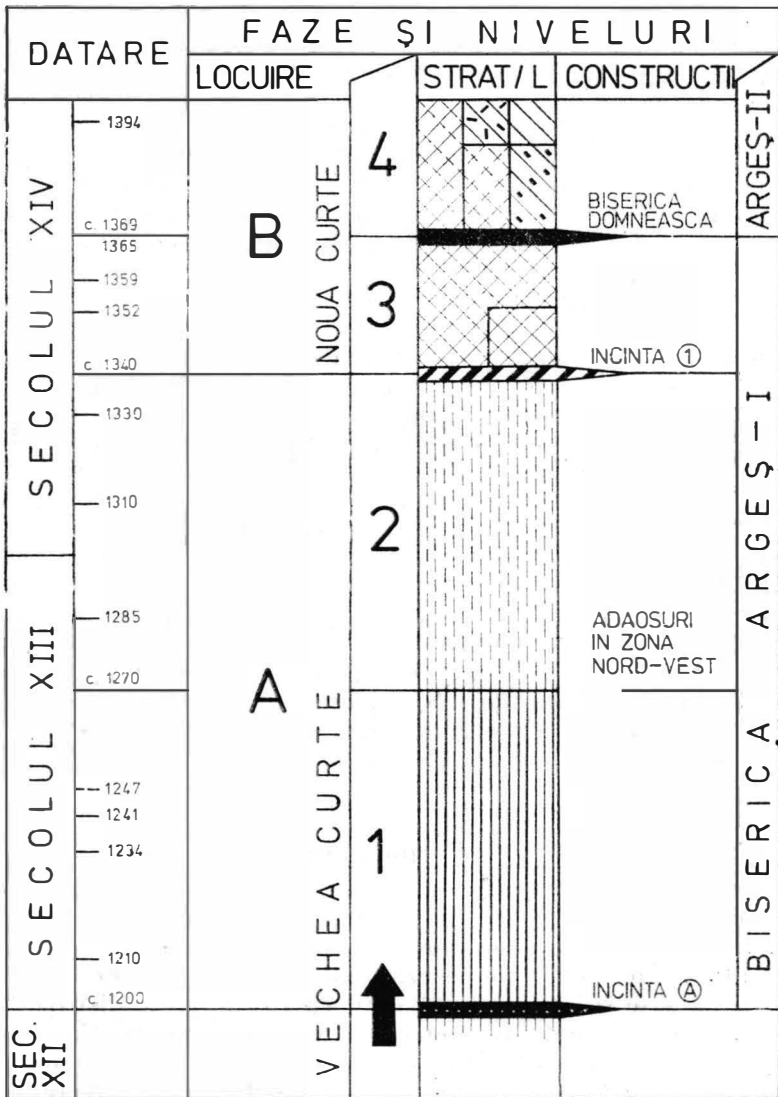

Fig. 46. Schemă de periodizare până la anul 1400 (niveluri de locuire, faze și etape de construcție, datare).

Faza B, cu nivelurile 3 și 4 de locuire, include ultimele șase decenii ale secolului al XIV-lea, iar nivelul 5 aparține secolului al XV-lea și începutului veacului al XVI-lea) alte precizări mai jos) ;

¹³¹ Cf. *Revista de istorie*, 34 (1981), 4, fig. 2.

Faza C, cu nivelul 6 de locuire, se situează în secolele XVI (după c. 1517) și XVII; este epoca de renaștere și de amplificare a Curții, datorită activității de constructor a voievodului Neagoe Basarab;

Faza D, cu nivelul 7 de locuire, datează din secolul al XVIII-lea (refaceri, adaosuri; se ridică incinta ²¹³²); fosta Curte își pierde deja substanțial destinația, rosturile ei în tirgul Argeșului fiind altele;

Faza E, cu nivelul 8 de locuire, aparține secolului al XIX-lea; au loc refaceri, apar construcții noi (turnul actual de intrare, case particulare, iar mai târziu — 1876 — casa Vilara, ulterior școală primară); Biserica Domnească suferă reparații radicale (și adaosuri) devenind o simplă biserică de cartier;

Faza F, cu nivelul 9 (și ultimul) de locuire, datează din secolul nostru, cînd au loc lucrările de restaurare și consolidare de sub egida fostei Comisiuni a Monumentelor Istorice (1911—1930). Ansamblul voievodal de la Argeș intră în patrimoniul cultural-muzeal al României.

Desigur, pentru a evidenția conținutul scrierii de față este necesar să punem în lumină primele două faze, respectiv nivelurile 1—4 de locuire, alcătuiind în acest sens tabelul fazeologic orientativ (fig. 46): aici am concentrat datele de substanță istorico-arheologică, direct sau indirect legate de existența evolutivă a Curții voievodale din Argeș pînă la limita anului 1400. Cîteva precizări suplimentare se impun.

Astfel, în coloana *Datare* am considerat că este util să rememorăm alături de determinările cronologice pe cale arheologică și acele repere istorice oferite de izvoarele scrise, care privesc desfășurarea însăși a istoriei viitoarei Țări Românești, cu firesc ecou (deseri neelucidat) în vatra voievodală din Argeș. De exemplu: admitem că descoperiri arheologice viitoare de la Argeș, chiar în perimetrul Curții, ar putea fi legate istoricește de episodul atestat documentar privitor la prezența românilor în oastea comitelui Joachim de Sibiu, care a întreprins o campanie la Vidin (c. 1210) coborînd pe defileul Oltului la sud de Carpați; indiferent de natura descoperirii (monedă, piesă de harnașament etc.) plasamentul crono-stratigrafic al acesteia va avea loc, potrivit schemei din fig. 46, în compartimentul A-1, respectiv în cuprinsul depunerii L 15 (pe care o indicăm potrivit deslușirilor din legenda fig. 16), iar ca atribuire se va avea în vedere fie Vechea Curte cu nivelul 1 de locuire, fie perioada de folosire a bisericii Argeș-I (recte a incintei A). În același mod trebuie privite referințele care indică datele 1234 (cunoscutul document papal de care ne-am ocupat — v. n. 64), 1241, 1247 etc.

Din același tabel fazeologic rezultă cu claritate și *interferențe* crono-stratigrafice, de pildă în legătură cu epoca lui Basarab I, oglindită arheologic deopotrivă de fazele A-2 și B-3; sau, ca să luăm un alt exemplu, indicația anului 1359 (momentul recunoașterii Mitropoliei Țării Românești), *ilustrată arheologic* de existența bisericii Argeș-I și nu a bisericii Argeș-II (coloana *Construcții*).

De la sine înțeles, întregul material arheologic prezentat aici își află locul cuvenit în etajările din tabel (de ex.: Faza B-4, c. 1370), cum vom preciza de fiecare dată.

¹³² În general, adoptăm datarea c. 1750 — ținînd seama totuși de observațiile Teodorei Voinescu (*supra*, n. 18).

În sfârșit, o ultimă explicație se referă la realitatea arheologică de la Curtea voievodală *dinaintea de limita anului 1200*. În mod cert, există la Argeș materiale care datează din secolul al XII-lea, iar faptul că un strat propriu-zis de depunere din acest secol încă nu a fost identificat ca atare, nu înseamnă că un asemenea strat lipsește; admitem că ulterior se va decela în morfologia stratului L 15 un subnivel mai vechi, fapt cu totul plauzibil îndeosebi în zona de sud-est a Curții. Explorările viitoare vor contura mai clar această problemă. Deocamdată, în cele următoare vom folosi siglele A — A pentru materialele dinaintea de pragul secolului al XIII-lea¹³³.

¹³³ Care sînt de așteptat să se ivască mai ales din zona ocupată azi de clădirile Spitalului orășenesc.

MATERIALUL ARHEOLOGIC

Prezentăm în acest capitol piese și loturi arheologice descoperite în cursul săpăturilor din anii 1967—1973, menite bineînțeles să ilustreze atît determinările crono-stratigrafice stabilite în capitolul precedent, cît și aspectele vieții de toate zilele din fosta vatră voievodală de la Argeș.

Ne oprim — cronologic — la finele veacului al XIV-lea, așadar în plină domnie a voievodului Mircea cel Bătrîn, mai exact vorbind, luăm ca reper final a doua parte a domniei amintite, de după 1396; ceea ce nu înseamnă, firește, că nu merită o deosebită atenție și materialele arheologice datînd din secolele XV—XVIII, multe din acestea (de ex. ceramica) prezentînd un real interes științific. Totuși, exceptînd lotul de monede, pe care îl prezentăm în *întregime*, rezervăm lotului arheologic de după anul 1400 un studiu special.

Am socotit, de asemenea, că nu este cazul să reluăm în discuție materialele descoperite de V. Drăghiceanu¹³⁴, datorită pe de o parte condițiile incerte de gă sire, cum am și subliniat în alt loc, iar apoi și faptului că o serie de piese ne-au fost în parte inaccesibile (și ne referim îndeosebi la obiectele de podoabă, accesorii etc., provenind din necropola voievodală, aflate astăzi în colecțiile Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România). Ne îngăduim și de această dată o excepție: ea privește paftaua de aur din Mormîntul nr. 10 (Vlaicu Vodă), pe care o vom analiza dintr-un unghi absolut neglijat pînă cum; vom întreprinde acest lucru în § 5. În legătură cu unele descoperiri numismatice dăm precizări în § 6 (mai jos, n. 164).

Considerînd valoarea documentară, excepțională, a ceramicii vechi de la Argeș, am rezistat cu greu tentației de a proceda la obișnuita prezentare ramificată, exhaustivă a acestui gen de descoperiri; de aceea, îi dedicăm o privire sintetică, declarînd de pe acum că nu am omis nici un element de substanță pe planurile tipologie și stilistic¹³⁵.

1. Unelte

1.1. *Creuzete de lut*. Cele trei exemplare se caracterizează prin culoarea negricioasă a pastei și mai ales prin miezul spongios al acesteia, vitrifiat; suprafețele exterioare sînt acoperite de cruste și aderențe, iar cele din

¹³⁴ CDA, fig. 156—157 (diverse obiecte de fier), 300, 302—304 (ceramică). O spadă de fier a fost publicată de G. Olszewski — BCMI XVII (1924) p. 79.

¹³⁵ Întrucît materialul arheologic recoltat în cursul cercetărilor noastre se află deja răspîndit în colecții muzeale, indicăm aici siglele depozitelor: IA (Institutul de arheologie, București); MP (Muzeul județean de istorie, Pitești); CA (Muzeul orășenesc Curtea de Argeș).

interiorul recipientelor de o crustă specifică depusă peste pasta cu aspect de grafit. Forma creuzetelor este tronconică, conturul fiind ca la vasele obișnuite (exterior) dar de profil arcuit în interior. În ordinea mărimii :

a. Exemplar format mare, întregibil ; înalt de 0,170 m, cu pereții având grosimi de 0,019—0,027 m (0,050 m la fund), diam. gurii atingînd 0,230 m, iar al fundului 0,180 m ; marginea superioară este teșită oblic spre interior — buza creuzetului avînd probabil un cioc de turnare, cum încercăm în reconstituire (fig. 47/2).

b. Exemplar mijlociu, fragmentar (se păstrează c. un sfert din partea inferioară) ; pereți mai subțiri — 0,016 — 0,020, respectiv 0,010 m la fund, al cărui diam. măsoară 0,164, m, fiind ușor concav (fig. 47/1).

c. Exemplar mic, fragmentar, cu pereții subțiri (4—6 mm), diam. fundului măsurînd 0,037 m (fig. 47/3).

<IA>. Faza B-4, c. 1380. Secțiunea IV-1968, gr. cu monedă Radu I (vezi mai jos, § 6.9, nr. 10).

Neavînd posibilitatea să obținem o analiză metalografică asupra tuturor exemplarelor găsite, respectiv asupra crustelor din interiorul creuzetelor, oferim aici

rezultatele determinărilor spectrografice privind piesele b — c, după cum urmează :

PROBE CREUZETE ¹³⁶

— Analiză spectrografică —

Elemente	Proba 1(b)	Proba 2(c)	LD
Cu	0,08	M	0,0003
Pb	0,25	M	0,0003
Zn	0,01	0,09	0,01
Sn	0,002	M	0,0003
Ag	MM	MMM	0,0001
Sb	SLD	0,15	0,01
As	0,02	0,25	0,03
Co	0,0010	0,0018	0,0003
Cr	0,013	0,026	0,0003
Gc	SLD	SLD	0,0001
Mn	M	0,3	0,001
V	0,01	0,008	0,0003
Mo	0,0006	0,0012	0,0001
Ni	0,0025	0,0125	0,0003
Bi	0,0020	M	0,0001

Legendă; LD = limita de detecție; SLD = sub limita de detecție; M = major; MM = mult major; MMM = peste 5%.

¹³⁶ Analiza o datorăm ing. chim. Emilia Circiumaru, căreia îi mulțumim și pe această cale.

Interpretarea acestor date, atât de grăitoare, *îndeosebi referitor la prevalența argintului în crusta ambelor creuzete*, nu mai lasă loc nici unui dubiu că folosirea acestor unelte specifice stă în legătură cu *topirea metalelor într-o instalație adecvată*, respectiv cu *activitatea monetară* (inițiată de Vlaicu, Vodă, probabil încă din 1364).

1.2. *Daltă de fier*. Format mijlociu, lungă de 0,136 m, pătrată în secțiune (0,016 m) cu muchiile bătute; tăiș de 0,026 m (fig. 48/1).

< IA > Faza B-4, c. 1369. Biserica Domnească, secțiunea III-1969, în gr. de demolare sec. XIV.

1.3. *Corn cu ștampilă*. Piesă retezată din virful unui corn de căprior¹³⁷, lungă de 0,105 m; partea ascuțită este cioplită, suprafețele fiind lise, iar în virf, într-o mică suprafață de plan romboidal a fost gravat negativul ștampei: un motiv de inspirație florală (?), oricum un *semn* sau *decor* (fig. 48/6). Unealta pare să ne indice că a fost folosită de un meșter olar local, de exemplu la ornatul torților de vase¹³⁸. Din nefericire, nici la Argeș și nici în altă parte nu înregistrăm un asemenea motiv ornamental în ceramica veche medievală.

< IA >. Faza A-1 c. 1250. Suprafața f-1970, 0,92—1,04 m.

2. Obiecte de uz casnic

2.1. *Amnar*, fragmentar. Lucrat din fier, bătut, amnarul aparține tipului cu brațe deschise: corp dreptunghiular în secțiune, ușor marcat pe mijloc de o proeminență (reconstituire în fig. 48/5). Derivat din tipuri mai vechi, destul de răspândite în ținuturile noastre — la Dinogetia¹³⁹ — exemplarul de la Argeș este similar altora de la Păcuiul lui Soare¹⁴⁰, Suceava¹⁴¹, fiind documentat și în Bulgaria¹⁴² etc.

< IA >. Faza B-4, c. 1370. Secțiunea I-1970, 0,40 m.

2.2. *Cuțite*. Numeroase exemplare găsite, cele mai multe în stare fragmentară. Se împart în două tipuri:

a) *Tip comun*, de dimensiuni variabile ale lamei (lată în medie de 0,020 m) și cu mîner-peduncul care se introducea într-un corp de lemn sau retezat din corn de animal (fig. 48/3-4). Piese de largă răspândire în mediile arheologice vechi și noi.

< MP > (48/3), < IA > (48/4). Faza B-4, c. 1390. Suprafața n-1972, 0,48 m.

b) *Tip cu mîner lat și p'ăsele* (acestea din urmă probabil de os), cu garnituri, șaibe etc. Lamă mai lungă, cu lățimea maximă de 0,014 m (fig. 48/2).

< IA >. Faza A-2, c. 1300. Secțiunea XXXVI-1972, 1, 40 m.

3. Arme

3.1. *Sabie de fier* (?) Lama păstrată în întregime — lungă de 0,310 m și lată de 0,025 — 0,030 m, muchea avînd grosimea medie de 0,008 m; de asemenea se păstrează o mică porțiune din mîner, lat de 0,024 m,

¹³⁷ Determinarea osteologică aparține colegei Alexandra Paul-Bolomey, căreia i se cuvin mulțumirile noastre.

¹³⁸ Mai jos, *Ceramica*.

¹³⁹ I. Barnea, în *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 75, fig. 38/26 (sec. X).

¹⁴⁰ P. Diaconu, în *Dacia*, N.S., XVI (1972), p. 317—323 și fig. 1/2.

¹⁴¹ Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Scheia*, București, 1960, p. 85, fig. 42/5.

¹⁴² Cf. *Arch. Sofia*, V (1963), 1, fig. 11 (sec. XII—XIV).

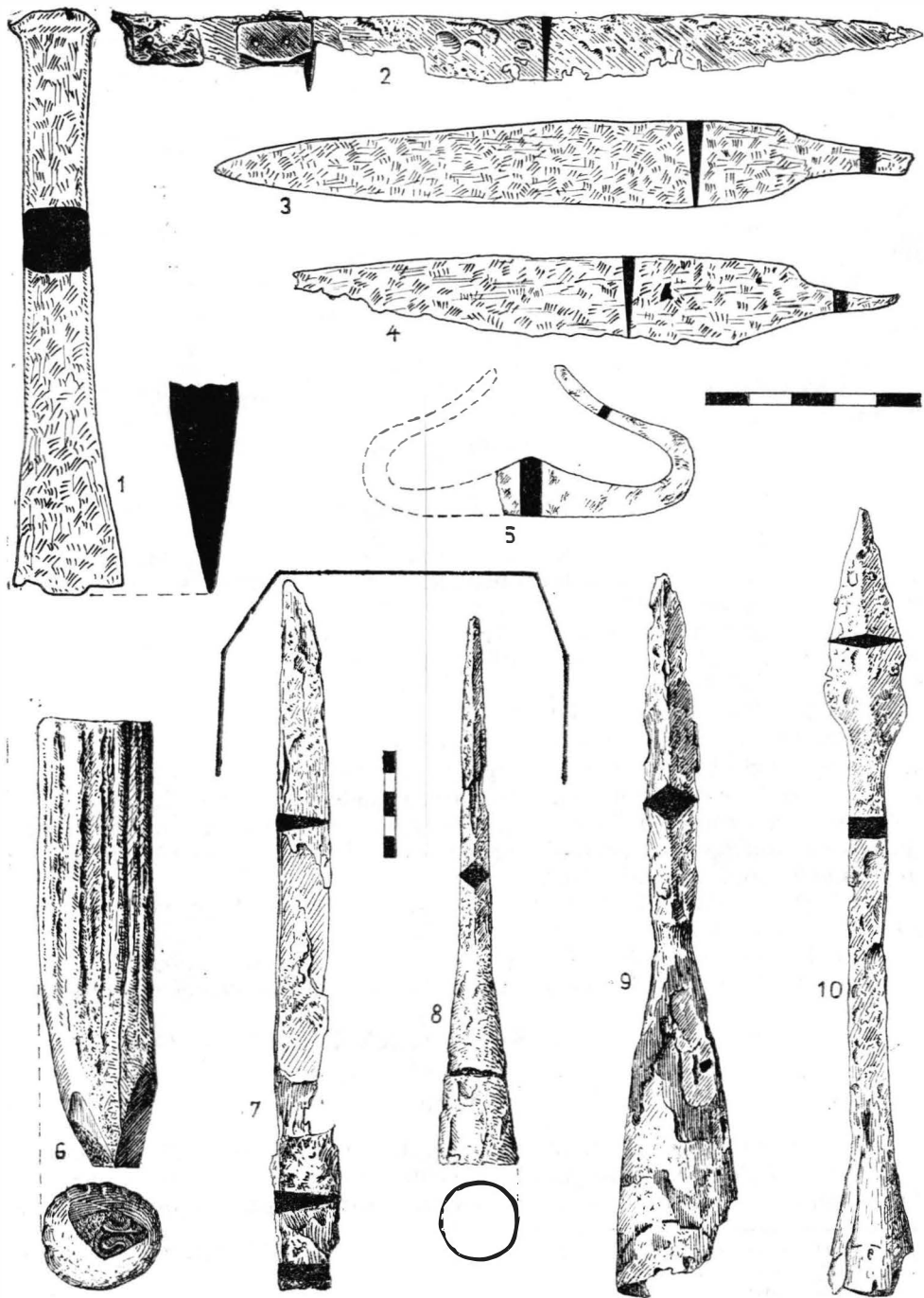

Fig. 48. Unelte, obiecte de uz curent, arme.

dreptunghiular în secțiune. Foi clivate în sens longitudinal pe corpul lamei indică *tehnica cementării*¹⁴³ (fig. 48/7). Dimensiunile piesei o încadrează în categoria săbiilor scurte, eventual pumnale¹⁴⁴.

< IA >. Faza B-3, c. 1350. Secțiunea XIII-1968, 0,42 m.

Accesorii

— *Buterolă de fier*. Foaie indoită și petrecută la spate, formind un corp tronconic aplatisat, cu o deschidere dreptunghiulară la partea superioară (diam. c. 0,020 m) și un mic bulb terminal la partea inferioară; câteva orificii pentru nituri se păstrează în jurul deschiderii superioare, buterola fiind fixată probabil la capătul unei teci de lemn sau din piele (fig. 49/3)¹⁴⁵.

< MP >. Faza B-3, c. 1350. Suprafața *g*-1971, 0,45—0,50 m.

3.2. *Vîrfuri de sulită*. Două exemplare de fier, de același tip, cu lama (spinul) de secțiune romboidală, dezvoltată dintr-o dulie (tub de înmănușare sau *hampă*). Deosebiri în ce privește dimensiunile și aspectul:

a. Exemplar în lungime totală de 0,254 m, din care lamei îi revine mai mult de jumătate, respectiv 0,150 m; diam. max. al tubului de înmănușare măsoară 0,035 m (fig. 48/8)¹⁴⁶.

< IA >. Faza B-3, c. 1340. Suprafața *p*-1973, 0,58 m.

b. Exemplar mai scurt, lung de 0,166 m, cu spinul mai detașat și lung de 0,085 m; tubul de înmănușare are diam. max. de 0,033 m (fig. 48/9).

< IA >. Faza B-3, c. 1340. Secțiunea VI-1969, 0,86 m.

3.3. *Vîrf de lance*. Piesă lucrată din fier, cu urme de aramă la partea inferioară (exterior) la o lungime totală de 0,183 m. Se disting trei părți: — tubul de înmănușare (fragmentar), diam. max. de 0,023; — o tijă lungă de 0,085 m, dreptunghiulară în secțiune (4 × 9 mm); — frunza, lungă de 0,057 m (cu vârful rupt), romboidală în secțiune, tășuri ascuțite (fig. 48/10)¹⁴⁷.

< IA >. Faza B-4, c. 1370. Secțiunea I-1970, 0,25 m.

3.4. *Vîrf de săgeată*. Fier ciocănit, tip comun, foliform cu peduncul (lungime totală 0,066 m) — fig. 49/6.

< IA >. Faza B-3, c. 1340. Secțiunea XXXIX-1972, 0,58 m.

4. Piese de armură

4.1. *Pinteni de fier*. Mai multe exemplare, în general fragmentare (brațe, rozete dispartate) — toate aparținând însă aceluiași tip: *pinteni cu rozetă*. Se pot clasifica în următoarele variante:

a. Fragmentar (c. jumătate), lung de 0,105 m, cu brațe în formă de U, ovale în secțiune, extremitățile rupte; vârful, respectiv tija rozetei, în formă de furcă, fiind străbătut transversal de un orificiu pentru axul rozetei (aceasta lipsește) și la punctul de curbură a brațelor și în plan

¹⁴³ Detalii și bibliografie la Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în epul mediu*, București, 1969, p. 66 (Șt. Olteanu).

¹⁴⁴ Calitatea lamei pare să excludă folosirea piesei ca uncală de bucătărie.

¹⁴⁵ Cf. lucrarea noastră *Coconi. Un sat din Ctmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, București, 1972, p. 98 și pl. XI/16 (a doua jum. sec. XIV).

¹⁴⁶ Cf. Al. Ruttkay, *Waffen* (1975), fig. 26/15, 31/13, 16 (mijl. sec. XIV), cu bibliografia respectivă; vezi S. Baraschi în *Păciul lui Soare*, II, București, 1977, p. 134, fig. 103/1, 6 și pl. XX/10, 17 (sec. XIII—XIV); din R. P. Bulgaria — *Carevgrad Târnov*, II (1974), în red. Kr. Mijatev, D. Anghelov, S. Gheorghieva, T. Gherasimov, fig. 94—96.

¹⁴⁷ Al. Ruttkay, *op. cit.*, p. 134, fig. 17/7 (Devin-Bratislava, ante sec. XIV).

oblic față de acestea se ridică o placă triunghiulară, concavă (fig. 49/1). Exemplar timpuriu, probabil import ¹⁴⁸.

< MP >. Faza A-2, c. 1300. Suprafața g-1971, 0,65 m.

b. Exemplar întreg, lung de 0,117 m, cu brațe ovale în secțiune în formă de U asimetric, ușor îndoit pe plan vertical și terminate cu ochiuri inelare (diam. ext. 0,012 m); tijă cu două brațe sudate la capăt, rozeta

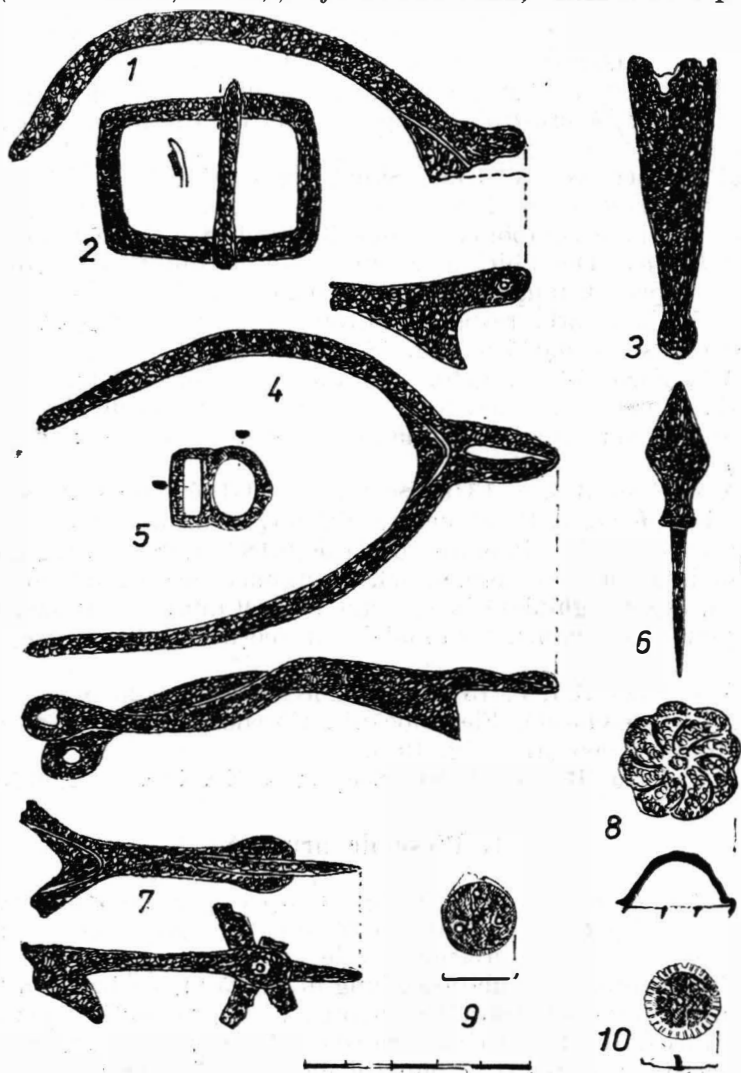

Fig. 49. Piese și accesoriile de armură-harnașament, virf de săgeată (6).

lipsind; aceeași placă, însă mai plină, la punctul de unire a brațelor (fig. 49/4). Varianta frecvent semnalată în epoca angevină din Ungaria¹⁴⁹.

¹⁴⁸ Exemplare din Ungaria la Nagy Géza, în *Arch. Ért.*, XVIII (1898), p. 62 și pl. I; din Bulgaria - J. Čangova, *Sevtopolis XI-XIV vek*, Sofia, 1972, p. 46-47, fig. 31/1, 34. Frumoase exemplare au fost găsite la Păcuil lui Soare, S. Baraschi, *op. cit.*, p. 145-146, fig. 107/3 și pl. XXII/2 (sec. XIV).

¹⁴⁹ Nagy G., *op. cit.*, *loc. cit.*; pe larg, Zofia Hilcezerówna, *•strogi Polskie z X-XIII wieku*, Poznań, 1956, p. 66-67, tip. III, tab. VIII.

< MP >. Faza B-3, c. 1350. Secțiunea XXXVIII-1972, 0,75 m c. Fragmentar, probabil în formă de V; virful mai lung (de 0,046 m) cu capătul în formă de bulb; rozetă cu șase raze, iar placa de deasupra tijei este de profil ascuțit, ca la exemplarul a (fig. 49/7). Variantă tipică pentru a doua parte a secolului al XIV-lea¹⁵⁰.

< MP >. Faza B-4. c. 1370. Suprafața f-1970, 0,76 — 0,88 m.

5. Accesorii (harnașament ? îmbrăcăminte etc.)

5.1. *Cataramă*. Doar două exemplare, dintre care unul de importanță majoră pentru încadrările cronologice de la Argeș, fiind și cea mai timpurie piesă de metal găsită pînă în prezent. Astfel :

a. *Cataramă de bronz*, turnată format mic (0,023 × 0,018 m), spinul lipsind. Este compusă dintr-o ramă elipsoidală la partea superioară unită cu o alta, dreptunghiulară, la partea inferioară (fig. 49/5). De aceea, asemenea piese, mari sau mici, sînt cunoscute sub termenul de „*cataramă în formă de liră*”, cu originea către anul 1000¹⁵¹.

< IA >. Faza A — A, a. 1200. Secțiunea XII-1968, 0,75 m.

b. *Cataramă de fier*, tip comun, piesa măsurînd 0,049 × 0,036 m. Partea superioară a ramei este profilată unghiular, drept care și spinul se prezintă ușor curbat la virf (fig. 49/2). Probabil accesoriu de harnașament.

< IA >. Faza B-3, c. 1350. Suprafața j-1972, 0,54 m.

5.2. *Aplice*!

a. *Aplică (probabil argint aurit)* avînd forma cifrei 3 întoarsă, cu orificiile a cinci nituri de prindere¹⁵².

< CA >. Faza B-4, sec. XIV (?). Biserica Domnească, secțiunea III/1969, în umplutură.

b. *Aplică de bronz*, turnată, în formă de calotă cu marginea lobată (diam. 0,028 m, săgeata înaltă de 0,010); suprafața exterioară prezintă incizii ușoare, potrivit lobilor de pe margine, adunate către partea superioară; dedesubt — patru gheare de fixare (fig. 49/8). Piesă de harnașament (?), în orice caz un accesoriu de curea.

< IA >. Faza B-3, c. 1350. Secțiunea XXXV-1971, 0,22 m (turn intrare, pavaj).

c. *Aplică de argint aurit*, stanțată, diam. 0,015 m, cu o ramă scundă și trei orificii pentru nituri (fig. 49/9)¹⁵³.

< IA >. Faza B-3, c. 1340. Suprafața j-1972, 0,58 m.

¹⁵⁰ Nagy G., *op. cit., loc. cit.* Cf. S. Baraschi, *op. cit.*, p. 146, fig. 107/7, p. XXII/6.

¹⁵¹ Piese de același tip la Pliska (R. P. Bulgaria), în sec. X—XI) — St. Stancev, în *I-vestiia-Institut*, 20 (1955), p. 206, fig. 26/2; St. Mihailov, *ibidem*, 22 (1959), p. 287, fig. 253 (sec. XI—XII — cf. p. 290); în Ungaria la Szabolcs-Földvár (sec. XI), Nemeth P., în *Arch. Ért.*, 100 (1973), 2, p. 174 și fig. 10. În ce privește teritoriul țării noastre, v. discuția la I. Barnea, în *Dinogetia*, I (1967), p. 297—298 și fig. 171/12, ca și considerațiile lui Radu Harhoiu, în *SCIV*, 23 (1972), 3, p. 417—425 (Tîrgșor, sec. X) și ale lui P. Diaconu, în *Păciul lui Soare*, I (1972), p. 156—157, fig. 62/16. Cf. V. Spinei, în *Arh. Mold.*, 7 (1972), p. 312 (fig. 3) și bibliografia, n. 309—312.

¹⁵² *Supra*, n. 122.

¹⁵³ Analogii apropiate în tezaurul de la Cotul Morii-Popricani (Iasi) — cf. Eugenia Neamțu, în *Arh. Mold.*, I (1961), p. 283 și urm. fig. 1/16—17, 5/6 (sec. XV); piese mai vechi, în tezaurul de la Olteni (Telcorman) — cf. D. V. Rosetti, în *BMI*, XLI (1972), 4, p. 3 și fig. 14 (sec. XIV).

d. *Aplică de aramă*, stanțată în formă de disc cu marginea dantelată ; în centru, în contur circular, un motiv cruciform ușor reliefat ; un nit de prindere (fig. 49/10).

⟨IA⟩. Faza B-3, c. 1340. Suprafața j-1972, 0,58 m.

5.3. Centura și paftaua de aur a voievodului Vladislav I (ante 1377)

Descoperire arheologică de binemeritată celebritate, paftaua de aur găsită în Mormîntul nr. 10 din Biserica Domnească (1920), a stat firește în centrul atenției specialiștilor, dedicîndu-i-se și studii amănunțite, așa cum a procedat cu mai mulți din ani în urmă P. Chihaia, ale cărui concluzii arată :

Bijuteria, prin plastica decorativă, redă un complex de arhitectură gotică precum și motive vegetale, în care se integrează două personaje umane și o figuratie centrală, de natură mitologică — lebăda cu cap de femeie (singura microzonă executată în email albastru peste o placă de aramă). În întregul ei, piesa ilustrează *tema dragostei*, mult gustată în literatura galantă din Europa veacului al XIV-lea, ca și în alte diferite *forme laice* de expresie artistică. Pe pafta, deci, e redată alegoric o cetate a dragostei — *Minneburg* —, într-o inegalabilă pînă acum execuție artistică.

Datarea piesei se plasează, indiscutabil, în decada 1370—1380, corespunzînd epocii lui Vlaicu Vodă (autorul, la data elaborării studiului, nu își formulase și concluzia în legătură cu apartenența Mormîntului nr. 10).

Locul de proveniență este însă necunoscut, ca și originea meșterului orfăurar. Tema, familiară Franței cît și Germaniei ar îndrepta atenția într-acolo ; dar anumite elemente conduc și către Boemia. „Este firesc să ne gîndim, afirmă P. Chihaia, că paftaua a fost lucrată în apropierea țării noastre, în vestul ei, în Europa Centrală”. Totodată, trebuie luată în considerare și reputația bine stabilită a argintarilor din Transilvania, măiestria lor în arta emailurilor, unii ajungînd sau fiind chiar originari din Cîmpulungul muntean ¹⁵⁴.

Ar fi firesc, să considerăm încheiată discuția despre ilustra relicvă istorică ; în realitate, subzistă încă aspecte neabordate și aceasta datorită faptului că paftaua a fost privită unilateral, adică în sine (remarcăm că frumoasa piesă nu a fost niciodată, probabil, redată fotografic sau în desen din spate). Mai mult, *piesa nu a fost discutată în relație cu cordonul ei*, descoperit de V. Drăghiceanu în același mormînt și reprodus fragmentar în CDA (1923), fig. 52, 55 și pl. X (un desen în culori realizat de pictorii D. Noroceea și G. Teodorescu).

„Dar ceea ce atrage mai ales luarea aminte în costumele lui Radu, consemna V. Drăghiceanu, desigur potrivit identificării sale, de care am amintit de atîtea ori aici, este splendida centură cea mare, aflată peste cea mică (un șnur) brodată cu fir de aur și ornamentată cu mărgăritare dispuse în romburi, la colțurile cărora se află mici stele de aur (fig.

¹⁵⁴ P. Chihaia, *Cetăți de scaun* (1974), p. 35—45.

No. 55 și planșa X). Este caracteristic acestei epoci modul de așezare al ei peste șolduri, cum și bogăția ornamentației, de pe gradul persoanei ce o poartă. Are dimensiunile : $0,79 \times 0,05 \text{ m}$ ¹⁵⁵.

Reținem că lățimea cordonului (sau centurii, „briu” îi mai zicea V. Drăghiceanu) era de 5 cm, ceea ce corespunde cu înălțimea (=lățimea) părții laterale, mobile, a paftalei de aur, în deschizătura căreia stătea prins cordonul prin cele două nituri de aur (v. aici fig. 50), adică

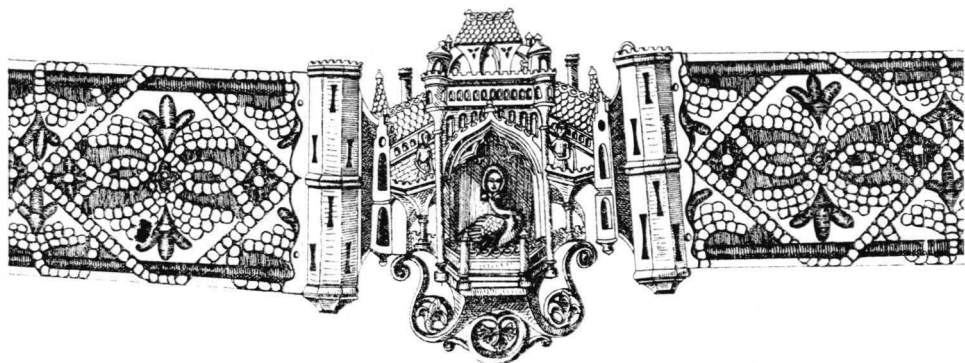

Fig. 50. Centura lui Vladislav I-Vlaicu, ante 1377 (desen după CDA — 1923, fig. 57 și pl. X). Interpretarea grafică de D. Rednic.

două de o parte și alte două de cealaltă parte. Acest mod de prindere a paftalei de cordon sugerează limpede că încheierea cordonului se făcea la spate, fie prin legarea capetelor libere ale acestuia, fie mai degrabă prin copcie, nasturi sau alte piese de metal; descoperitorul nu a putut opera însă în această direcție, intrucât am văzut că nu a prelevat osemintele și tunica lui Vlaicu Vodă. Rămîne misterios acel „șnur” — centură „mică” — pe care V. Drăghiceanu îl considera că dublase cordonul amintit (în fotografia din CDA, fig. 52 se vede clar acel „șnur”). Este un amănunt neelucidat, cum tot un amănunt care intrigă se referă la prezența pe partea superioară a paftalei, la unul din turnurile crenelate, a unei mici verigi de aur legată de o tijă¹⁵⁶.

Să revenim la cordonul lui Vlaicu Vodă.

Descrierea ornamentației este sumară la V. Drăghiceanu, care scotea în evidență fastul piesei, prin abundența perlelor și firului de aur țesut. Ceea ce nici el și nici alții de după dînsul nu au observat, se referă la faptul că tocmai această ornamentație fastuoasă a cordonului s-a *inspirat dintr-un model de curea din piele decorată cu aplici de metal!*

Într-adevăr, suportul textil, o purpură groasă, judecînd după frumoasa reconstituire a picturilor amintiți, prezintă cite o bordură șnurată din fir de aur brodat, care delimitează, longitudinal, cîmpul rezervat decorației: o suită de medalioane în formă de romb, cu spațiile dintre ele umplute cu vrejuri („rincaux”), atît romburile cît și vrejurile — realizate cu perle—fiînd petrecute pe sub bordurile șnurate; capetele vrejurilor redau motive florale cu trei petale, realizate însă în broderie cu fir de aur. Ne interesează îndeaproape cîmpul propriu-zis al medalioanelor.

¹⁵⁵ CDA, p. 60, cu un detaliu în fig. 55: „Briul lui Radu-Vodă Negru”.

¹⁵⁶ Ulterior desprinsă și lipită apoi *ad libitum* (cf. reproducerea CDA).

La colțuri, cum preciza și V. Drăghiceanu, se află cite un motiv brodat — dar nu o stea, ci tot o floare cu patru petale marcată central de o perlă cusută. În rest, medalioanele redau *două motive decorative*: 1) un fel de rozetă (?) cu liniile în spirală, din perle, cu spațiile dintre ele umplute cu motive în spirală realizate însă din fir de aur și 2) un motiv asemănător acvililor bicefale duble (gemelare), între „capete” fiind brodate flori de tipul celor de la capetele vrejurilor; în partea centrală, în schimb, se găsește o floare cu patru petale și cu perlă centrală, asemănătoare celor din colțurile romburilor; în plus, din partea de mijloc a motivului, romboidală, se detașează două corpuri ovale, sugerind însăși sursa vrejurilor și laturilor romburilor (fig. 50). O realizare de înaltă măiestrie artistică (CDA, pl. X).

Problema care se ivește este dacă al doilea motiv redă într-adevăr o acvilă bicefală sau nu (este de precizat că frecvența acestui motiv precumpănește: așa rezultă cel puțin din reconstituirea D. Noroceea — G. Teodorescu), mai mult, o acvilă bicefală cu o coroană deasupra? Răspunsul poate fi și pozitiv. Considerăm totuși că atenția trebuie să fie îndreptată în altă direcție, pentru a căuta modelul de inspirație de care am amintit mai sus (fig. 50).

Astfel, pe teritoriul țării noastre au fost găsite numeroase variante ale unor tipuri de aplice de metal (argint, argint aurit, bronz), care ornau centurile din piele¹⁵⁷, prezenta acestor aplice fiind cunoscută și în R. P. Bulgaria¹⁵⁸, precum și în R. S. F. Iugoslavia, unde există și reprezentări în picturile murale, de pildă, centura jupanului Brajan din tabloul votiv de la Bela Crkva (Karan), pictură datînd din perioada 1332—1337¹⁵⁹, sau reprezentarea de același gen din biserica din Zenta (sfîrșitul secolului al XIV-lea)¹⁶⁰.

O centură întreagă, decorată cu 29 de aplici (din care 15 exemplare sînt de tipul Voinești—Bela Crkva—Orbeasca—Olteni) a fost găsită (1934) în Ungaria, într-un *mormînt cumanic*¹⁶¹, considerîndu-se că asemenea accesorii erau la modă în mediul cuman din a doua parte a secolului al XIII-lea, deși se admite originea lor bizantină dar și posibilitatea ca acestea să fi fost produse în ateliere ungare¹⁶².

Astfel încît numai aceste probe sînt suficiente pentru a îndreptăți afirmația noastră: în realizarea cordonului lui Vlaicu Vodă — în tehnica

¹⁵⁷ Dan Teodor, în *Arh. Mold.*, I (1961), p. 259, fig. 9/4—6, 10/1—6 (sec. XII—XIII); N. Constantinescu, Al. Marinescu, în *Revista Muzeelor*, III (1966), 1, p. 71 și urm., fig. 3/4, 6—10 (Orbeasca-Telcorman sec. XIV—XV); N. Constantinescu, în *SCIV*, 17 (1966), 3, p. 551—555; D. V. Rosetti, în *BMI*, XLI (1972), 4, p. 3 și urm., fig. 11—12 (sec. XIII—XIV); P. Diaconu, în *Păciutul lui Soare*, II (1977), p. 116—118, fig. 93/4, 94/1—2 (sec. XIII); la precizările pe care le face ultimul (p. 116, n. 6), adăugăm că interpretarea de față a fost prezentată de subsemnatul la *A VIII-a Conferință arheologică*, Suceava (19—21 mai 1974).

¹⁵⁸ Vera Antonova, în *Arch. Sofia*, VI (1964), 2, p. 46, fig. 1/7 (Zdravce, cu monedă bizantină, 1238—1263).

¹⁵⁹ Pálóczi-Horwáth, A., în *Cumania*, I. *Archaeologica*, Kecskemét, 1972, fig. 13/5; alte referințe bibliografice la D. V. Rosetti (1972), v. n. 157.

¹⁶⁰ Pálóczi-Horwáth, *op. cit.*, *loc. cit.*

¹⁶¹ *Ibidem*, fig. 3/13 (reconstituire din 1938 de Szabó K.).

¹⁶² *Ibidem* p. 203.

specifică a broderiei cu perle — a existat într-adevăr un model de curea cu aplici de metal; judecînd după cunoștințele de pînă acum, modelul respectiv trebuie să fi avut variante de aplici de tipul *Orbeasca* — 4,6 și chiar 8 — 10 (vezi SCIV/1966), variante care au fost „prelucrate” (adică interpretate) în frumoasa cusătură descoperită la Argeș acum peste șase decenii.

Pe de altă parte, același cordon fastuos justifică și concluzia că, în ansamblul ei, piesa de inventar din mormîntul nr. 10 a fost produsă într-un mediu artistic apropiat de teritoriul nostru, dacă nu chiar pe întinderea acestuia.

6. Monedele

Descoperirile monetare în săpăturile arheologice din anii 1967 — 1973 sînt în număr relativ restrîns : abia 65 de piese, multe din acestea păstrate în stare rea (rupte, șterse)¹⁶³, iar din întregul lot numismatic doar circa o jumătate se leagă direct de fazele A — B, respectiv nivelurile 1 — 4.

Dar tocmai acest mic număr de monede mai vechi au constituit un solid suport pentru încadrările cronologice pe care le-am întreprins aici. Dacă mai luăm în considerare, cu rezervele pe care le exprimăm îndată, un număr de monede — de pildă piesa arpadiană găsită de V. Drăghiceanu în altarul Bisericii Domnești —, sau alte cîteva, despre care se știe că provin de pe teritoriul vetrei voievodale *sau sînt bănuite că provin din ambianța acesteia* (în orice caz după apariția CDA, 1923)¹⁶⁴, în acest caz acoperirea numismatică a celor patru niveluri de locuire se prezintă în felul următor (în ordine cronologică descrescînd) :

FAZA	Nivelul	Total monede	Perioada de emisiune
B	4	26 (+ x)	1360 — 1400
	3	4 (+ x)	1331 — 1355
A	2	4 (+ x)	1272 — 1328
	1	3 (+ x)	1195 — 1230

(x) = monede încă nedescoperite

Piese mai vechi sînt reprezentate de emisiunile bizantine de tip comun (bronz, aramă), specific ținuturilor balcano-dunărene, fiind vorba de monede bătute de Imperiu înainte de cucerirea latină și de faimoasa ‘partitio’ din 1204, cum stabilește un reputat numismat¹⁶⁵. Cu toate acestea, datorită stării de conservare, exemplarele de la Curtea de Argeș ne îndeamnă la o justificată prudență (v. precizarea din n. 164) — tot astfel cum nici *nomisma* (Cat. 3, fig. 51/2) nu este în afară de orice îndoială în ce privește identificarea (altminteri, piese de acest tip sînt rarități pentru ținutul nord-dunărean, respectiv de la despotul din Epir, Theodor Angelos, cel care a creat efemerul « Imperiu de la Salonic », 1224 — 1230)¹⁶⁶.

¹⁶³ Monedele de la Curtea de Argeș au fost identificate de Octavian Iliescu, Elena Isăcescu și Constanța Jecu, cărora le adresăm și pe această cale mulțumirile noastre colegiale.

¹⁶⁴ V. mai jos *Catalog*, semnele de întrebare denotînd incertitudini în ce privește proveniența și chiar determinarea emitentului.

¹⁶⁵ Precizări la D. M. Metcalf, în *Annual of the British School at Athens*, 56 (1961), p. 42 — 43.

¹⁶⁶ Cf. G. Ostrogorsky, *Histoire de l'État Byzantin*, Paris, 1969, p. 259 — 461 (și harta VI).

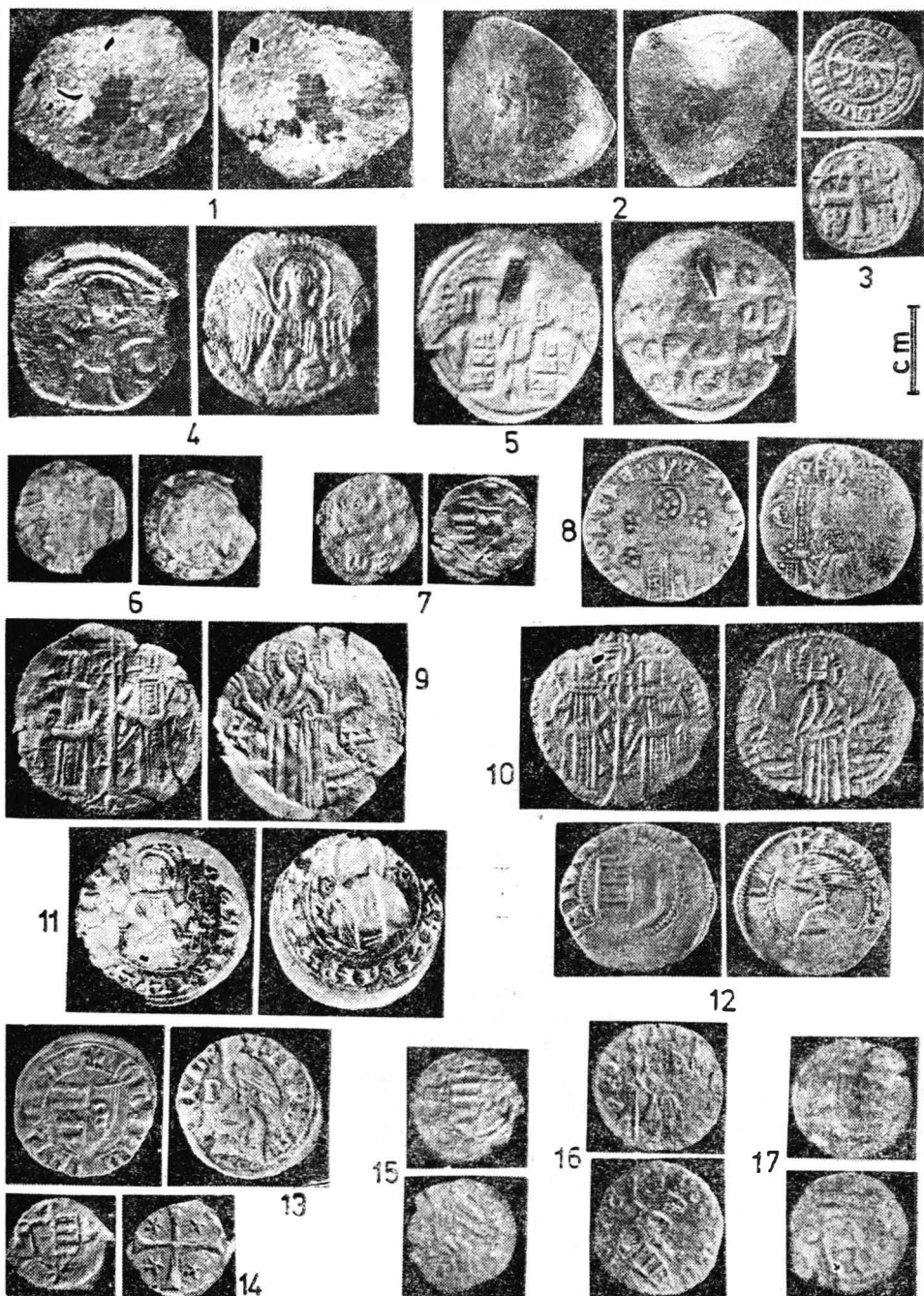

Fig. 51. Monede (v. *Catalog*).

Cit privește monedele ungare și circulația lor la sud de Carpați, atragem din nou atenția asupra celei de la Ladislau IV Cumanul, găsită în anul 1920 : este un dinar banal, emis desigur de cămara regală din

Zagreb¹⁶⁷, deocamdată singura piesă numismatică încadrabilă cronologic în acel important *moment-Litovoi*, consemnat în actul din 1285 de la regele amintit. De asemenea, să reținem monedele angevine din anii 1327 și 1338 (importanța ultimei a fost deja subliniată): ele ilustrează, ca atare, încercările de reformă monetară întreprinse de Carol Robert, fără vreun succes notoriu¹⁶⁸.

În sfârșit, un interes particular îl prezintă și moneda emisă de Srațimir din Vidin; aceasta, găsită în condiții stratigrafice precise, este anterioară anului 1369 — mai mult, anterioară anului 1365 (când țarul bulgar este alungat de pe tron și încarcerat de către regele Ludovic I de Anjou — v. lucrările citate în n. 1, 64 și 93), ea aparținând așadar primei domnii (1360—1365); faptul se confirmă prin descoperirea din zona jugoslavă a Porților de Fier, la Padina-Gospodijn Vir (1968). Într-adevăr, printre cele 250 de monede diferite tezaurizate (angevine, sîrbești, bulgărești, ș.a.) se aflau: două piese emise de țarul Srațimir și cinci piese emise de voievodul Vladislav I-Vlaicu (dinari — trei cu legenda latină, doi cu legenda slavă)¹⁶⁹, monedele țarului bulgar aparținând tipului semnalat la Argeș. Descoperirea acestui tezaur poate arunca așadar lumini asupra cronologiei emisiunilor bulgărești de la Vidin și, deopotrivă, în legătură cu începuturile monetăriei domnești de la Curtea de Argeș.

Catalog

(Notă: monedele notate a—e provin din descoperiri întâmplătoare sau din vechile cercetări)

6.1. Imperiul bizantin (I)

(?) *Alexios III Angelos* (1195—1203)

1 Nomisma, ștearsă. AE, 21 mm (*f* — 1970, 1,00 m). /CA/.

2. Nomisma, ștearsă, ruptă. AE, 20 mm, schifată (XXIV—72, 1,35 m), fig. 51/1. <IA>.

6.2. (?) «Imperiul de la Salonic»

(?) *Theodor Angelos Comnenos Ducas* (1224—1230)

3. Nomisma, ștearsă. AE, c. 20 mm, schifată (IV—68, 1,15 m), fig. 51/2. <CA>. (cf. *Résidence*, 1970, fig. 3/1).

6.3. Regatul Ungariei (I)

Ladislav IV Cumanul (1272—1290)

a Dinar (AR, descrierea la C. Moisil, CDA, p. 150, nr. 16; Bis. domnească, altar, 1920). Exemplar de referință: fig. 51/3, ap. Metcalf, *Coinage* (1965), p. 264, pl. XII/2.

6.4. Imperiul bizantin (II)

Andronic II Paleologul și Mihail IX (1295—1320)

4 AE, 21 mm, știrbită (IV—68, 1,05 m), fig. 51/4. <CA>.

(cf. *Résidence*, 1970, fig. 3/2).

Andronic II și Andronic III (1325—1328)

b AE, 22 mm (Curtea de Argeș, desc. D. V. Rosetti; identificare B. Mitrea — Inst. Arh. inv. 1712), fig. 51/5.

¹⁶⁷ Un interesant studiu îl datorăm lui I. Sabău, în SCN, II (1958), p. 269—301.

¹⁶⁸ Idem, în SMIN, IV (1960), p. 7—61.

¹⁶⁹ Sv. Dušanić, *Nataz novca* (1972), p. 112 (tezaurul a fost îngropat în primăvara anului 1365, cum indică monedele de la Srațimir și Vlaicu); în același sens, D. M. Metcalf: „The Gospodijn Vir hoard is plausibly dated to Lajos attack on Vidin in 1365” (*Comments*, 1975, p. 135).

6.5. Regatul Ungariei (II)

Carol Robert de Anjou (1308–1342)

- 5 Dinar, AR, 13 mm, emisiune 1327 (I–EM, 1970, 0,36 m), fig. 51/6. <IA>.
(Unger, II, 37, nr. 378 = CNH–III, 13).
- 6 Obol (1/2 dinar), AR, 12–13 mm, emisiune 1338 (III–67, reluare 1968, 0,86 m), fig. 51/7.
<CA>.
(Unger, II, nr. 412 = CNH–III, 19); (cf. *Résidence*, 1970, fig. 3/4).

6.6. Regatul Serbiei

Ștefan Dușan, rege (1331–1346)

- c Groș, AR, 18 mm (Curtea de Argeș ?), fig. 51/8. <IA>.
(cf. Metcalf, *Coinage*, 1965, p. 233, pl. XIII–XIV; Sv. Dušanić, *Nalaz novca*, 1972, p. 88–89, nr. 149–153, pl. II/5).

6.7. Țaratul Bulgariei (Tirnov)

Ivan Alexandru și Mihail Asen (1331–1355)

- 7 Groș, AR, 24 mm (IV–68, 0,87 m) fig. 51/9. <CA>.
8 Ca mai sus, cu sigla de pc av. diferită (IV–68, 0,87 m), fig. 51/10. <CA>.
(cf. *Résidence*, 1970, fig. 3/3).

6.8. Țaratul din Vidin

Ivan Srațimir (1360–1365, 1369–1396)

- 9 Groș, AR, 20 mm, emisiune 1360–65 (IV–68, 0,80 m), fig. 51/11. <CA>.
(cf. Ileana Băncilă, în SCN, II/1958, cl. I, var. 1, gr. D; legendele 17, 19 'sub tron nimic');
(cf. *Résidence*, 1970, fig. 3/5).

6.9. Țara Românească

Vladislav I (1364–1377)

- d Ducat, AR, 18 mm (legenda latină). (Curtea domnească, după 1923 ?), fig. 51/12. <CA>.
(cf. O. Iliescu, *Corpus*, 1956, I, A., tipul 1, a (nr. 16)).

Radu I (1377–1383)

- e Ducat, AR, 17 mm (legenda latină). (Curtea domnească, după 1923 ?), fig. 51/13. <CA>.
(cf. C. Moisil, CDA, fig. 127; O. Iliescu, *Corpus*, 1956, III, seria XVIII, legenda cronată).
- 10 Ca mai sus, trecută prin foc, ruptă (IV–68, gr. cu creuzete). <IA>.
11 Ban, AR, 12 mm, variantă (stea sub scut) (XIII–68), 0,20 m), fig. 51/14.
<CA>. (cf. *Résidence*, 1970, fig. 3/6).

Mircea cel Bătrîn (1386–1418)

- 12–26 Ducați, tipul comun, AR, emisiuni 1386–1394 (*h* – 1971, 0,58–0,69 m). <CA>.
V. observațiile de la nr. 29–31.
- 27 Ducat, AR, fragm. (XXIV–72, 0,33 m). <IA>. V. nr. 29–31.
- 28 Ducat, tipul comun, AR, 13 mm, emisiune 1386–1394 (XXIV–72, 0,51 m), fig. 51/15.
<IA>.
- 29–31 Ducați, tipul comun, AR, emisiuni 1386–1394 (*j* – 1972, 0,40 m /29/, *k* – 1972, 0,37–0,41 m <30–31>). *Obs.* Monedele de sub nr. 12–26, 27 și 29–31 sînt rîu păstrate și se caracterizează prin conținutul mai mare al aramei din aliaj.
- 32 Ducat, AR, emisiune c. 1400 (*c* – 1969, 0,33 m). <IA>. trecută prin foc.
- 33 Ducat, AR, 15 mm, emisiune 1410–1418 (XIII–68, 0,22 m), fig. 51/16. <CA>.
- 34 AR, 14 mm (*n* – 1972, 0,40 m), fig. 51/17. <IA>.
(Tipul 'Redwitz')¹⁷⁰.

6.10. Moldova

Alexandru cel Bun (1400–1432)

- 35 Anepigrafat, AR, perioada 1409–1410, degradată (XIII–68, gr.). <CA>.
Iliaș (1436–1442)
- 36 Tipul comun, AR (*h* – 1971, 0,47 m). <CA>.

6.11. Regatul Ungariei (III)

Vladislav I (1440–1444)

- 37 Dinar, AR, fragm. (X–68, Mormint 1). <IA>.
(CNH–III, 141?).

¹⁷⁰ O recentă punere la punct: Elena Isăcescu, în SCN, VII (1980), p. 99–107 (cu concluzia: este vorba de emisiuni ale Țării Românești din perioada 1396–1430, monedele fiind bătute probabil la Severin).

Interregnum (1444–1446)

- 38 Dinar, AR, 14 mm (X–68, Mormint 29). <IA>.
(Unger, II, 486; *rv.* siglele M/P).

Mathias Corvin (1458–1490)

- 39 Dinar, AR, 16 mm, găurită (XXIX–70, M. 57). <IA>.
40 Ca mai sus (XV–68, 0,45 m). <IA>.
41 Ca mai sus, emisiune 1482–86 (X–68, M. 38). <IA>.
(CNH, 232, *rv.* siglele $\frac{V}{A}$).

Vladislav II (1490–1516)

- 42 Dinar, AR, 16 mm (XXIX–70, M. 55). <IA>.
(CNH–III, 272, *rv.* siglele K–H).

6.12. *Imperiul otoman* (I)

Soliman I (1520–1566)

- 43 Accè, AR, 13 mm, găurită (XVI–69, 0,41). <IA>.
44 Ca mai sus (*g* – 1971, M. 59). <IA>.

6.13. *Regatul Poloniei* (I)

Sigismund II August (1548–1572)

- 45 Groș, AR, 19,5 mm, găurită (XV–68, 0,42 m). <CA>.

6.14. *Regatul Ungariei* (IV)

Neprecizat, sec. XVI

- 46 Dinar, AR, 14 mm, ștearsă, ruptă (XXXIX–72, 0,35 m). <IA>.

6.15. *Regatul Poloniei* (II)

Sigismund III Wasa (1587–1632)

- 47 $1 \frac{1}{2}$ groș, AR, 21 mm, emisiune 1624 (XV–68, 0,25 m). <CA>.

6.16. *Imperiul Roman German*

Ferdinand III (1637–1657)

- 48 Gröschel, AR, 15 mm, emisiune 164., găurită (X–68, M. 31). <IA>.

Leopold I (1658–1705)

- 49 AR, 15 mm, emisiune 1694 (pentru Ungaria), (XVIII–69, M. 45). <IA>.

6.17. *Imperiul otoman* (II)

Neprecizat, sec. XVII–XVIII

- 50 Pară, AR, 15 mm, găurită (I–EM, 1970, M. 51). <IA>.

6.18. *Rusia* (I)

Ecaterina II (1762–1796)

- 51 2 parăle/3 kopeici AE, 35 mm, emisiune 1773 (pentru Moldova = tipul Sadagura), (VIII–68, 0,94 m, gr.). <IA>.

6.19. *Imperiul otoman* (III)

Abdul Hamid (1774–1789)

- 52 Pară, AR, 16 mm, emisiune H. 1187 ?, (XVIII–69, M. 47). <IA>.

- 53 Accè, AR, 12 mm (Bis. domnească, III—69, umpl.). <IA>.
54 Ca mai sus (Bis. domnească, XIX—71, 0,30 m). <IA>.

6.20. Austria (I)

Francisc I (1806—1835)

- 55 Kreuzer, AE, 16 mm, emisiune 1816, tocită (XV—68, 0,15 m). <IA>.
56—57 Ca mai sus (*h*—71, 0,15 m; 56, *i*—72 umpl. 57/). <IA>.
58 3 Kreuzer, AR, 18 mm, emisiune 1835, găurită (V—1868, 0,32 m). <IA>.

6.21. Imperiul otoman (IV)

Mahmud II (1808—1839)

- 59 Accè, AR, 12 mm, găurită (V—68, 0,52 m). <IA>.
60 Ca mai sus, găurită (*g*—1971, M. 58). <IA>.

Abdul Medjid (1839—1861)

- 61 Accè, AR, 12 m, emisiune 1839 (XV—68, 0,31 m). <IA>.
62 Parî, AR, 17 mm, emisiune 1839, găurită (XVIII—69, Mormint 49). <IA>.

6.22. Austria (II)

Franz Joseph II (1848—1916)

- 63 Kreuzer, AR, emisiune 1849, găurită (1—1972, M. 67). <IA>.

6.23. Rusia (II)

Alexandru II (1855—1881)

- 64 10 kopeci, AR, 17 mm, emisiune 1865 (V—68, 0,20 m). <IA>.

6.24. România

Carol I, principe, 1866 (1881)—1914

- 65 2 Bani, bronz, 20 mm, emisiune 1867 (X—68, M. 34). <IA>.

7. Ceramica din secolele XII — XIV

Lotul de produse ceramice recoltat din nivelurile 1—4 de locuire, îndeosebi din primele două, este remarcabil în toate privințele și înainte de toate prin faptul că pune în lumină strînse legături genetice între ceramica de la începutul mileniului actual, de aspect cunoscut mai mult sub numele de Dridu, și ceramica documentată în civilizația medievală românească de tip Zimnicea-Coconi¹⁷¹. Într-adevăr, în ceramica veche de la Argeș putem identifica astăzi câteva verigi importante de legătură, care ne permit să urmărim mai lesne *firul evolutiv autohton* în producția ceramică de pe teritoriul dintre Carpați și Dunăre, mai exact vorbind, din *aria subcarpatică* a acestuia. Și dacă această evoluție, pe plan tehnic, așază de pildă ceramica din veacul al XIII-lea mai aproape de anul 1000, în schimb sesizăm morfologic și stilistic o largă diversificare, ceea ce ne îndreaptă către formele și variantele tipologice înregistrate în veacul al XIV-lea, *consolidate* de fapt în a doua parte a veacului. O dată mai mult, așadar, se vedește că perioada dintre 1200 și 1300 este polivalentă, reprezintă o epocă de acumulări organice, prevestind sinteza din veacul al XIV-lea.

¹⁷¹ Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, București, 1967, p. 156 și urm. — în continuare: *Dridu* (1967); cf. *Coconi* (1972), p. 107 și urm.

7.1. Ceramică locală

Prin *ceramică locală* înțelegem produsele autohtone, realizate fie în centrul de la Argeș, fie în ținutul înconjurător — oricum în ateliere de producție nord-dunărene. Deși încă nu am găsit cuptoare de ars oale, vechimea centrului de olari din Curtea de Argeș este indiscutabilă, meșteșugul amintit fiind documentat de probe indirecte (reamintim că în ambianța imediată a reședinței voievodale se află cartierul și biserica „Olari”). Astfel, în afară de unealta de os prezentată mai sus (§ 1), de crăițele tripode semnalate de V. Drăghiceanu¹⁷², semnalăm aici descoperirea unor fragmente ceramice provenind din nivelurile A-1, A-2 și

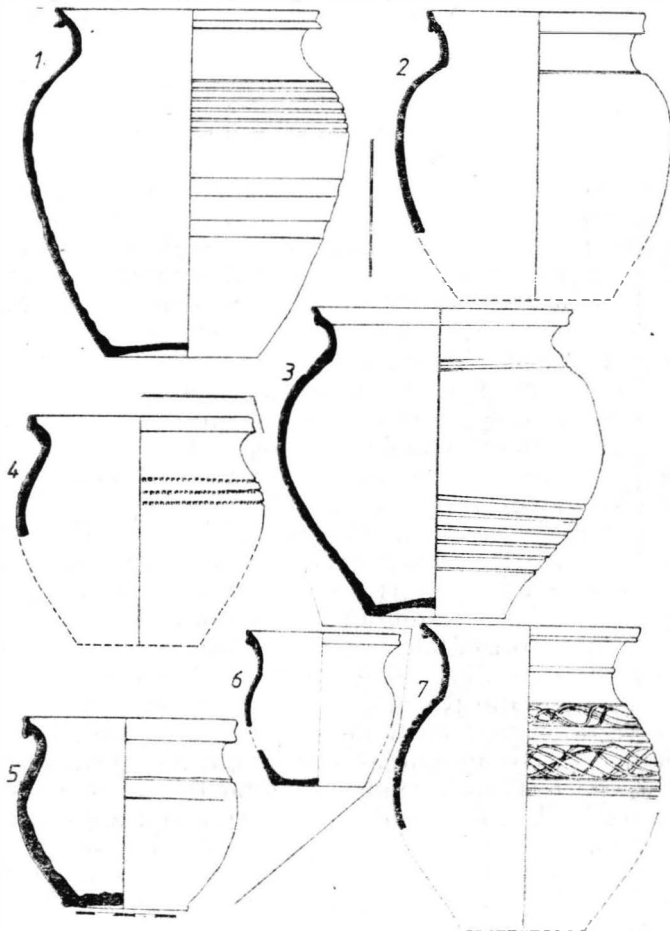

Fig. 52. Ceramică de uz curent — borcane: 1-2, 6 (B-4); 3 (B-3, c. 1340); 4-5 (A-2); 7 (A-1).

B-3, care au comun faptul că o parte din marginile spărturii sau în totalitate sînt corodate, perfect rotunjite; or, cum este știut și ușor de constatat, în practica olarilor de azi asemenea cioburi de oale sînt folosite la finisarea pereților vasului (neteziri, eliminarea aderențelor, porilor etc.)¹⁷³.

¹⁷² CDA, fig. 302 (nu se precizează locul exact al descoperirilor).

¹⁷³ Nu este exclus ca un atelier de olar (sau mai multe) să fi existat în zona de la NE de Curtea domnească (nu întimplător și azi cartierul poartă denumirea 'Olari').

Categoria de care ne ocupăm este precumpănitoare în ce privește descoperirile de la Argeș. Produsele ceramice sînt realizate numai la roată, din argilă avînd în amestec nisip cu mult siliciu — o caracteristică a lutului argeșean — pereții vaselor fiind în general cu asperități. O bună parte din ceramica locală (procentul este mai greu de stabilit, dar se prezintă în jur de 20 %) a fost lucrată la *roata înceată*: o dovedesc ușoare deformări (nu rareori găsîm funduri de contur oval!), lipsesc impresiunile specifice lăsate de turația discului roții, datorită fasonării suplimentare etc. Dealtfel, cu rare excepții, numai în această tehnică a roții cu învîrtituri lente a fost produsă o grupă aparte de ceramică — pe care o denumim *specia lustruită*, caracterizată prin lustruirea în întregime a pereților exteriori, după ce în prealabil suprafețele au fost acoperite cu un slip roșietic, rezultînd după ardere o culoare vinăt-roșie. În privința arderii, întreaga ceramică locală a fost coaptă oxidant, adică în cuptoare cu tiraj de aer, rezultînd variate tonuri roșietice-cărămizii, miezul fiind totdeauna de nuanță închisă, de obicei cenușiu. O altă grupă ceramică, lucrată la roata rapidă, se caracterizează de asemenea prin pereții acoperiți cu un slip roșietic (fiind vorba numai de căni și cănițe).

Formele curente, în toate nivelurile de locuire, sînt reduse la număr; predomină vasele fără torți, respectiv borcanele, dar sînt frecvente cănila și cănițele, iar în grupa acestora tipul cel mai obișnuit este cănița cu gura lobată (de tip *oenochoe*); foarte rare sînt în schimb ulcioarele, ba chiar ne vedem siliți aici să nu prezentăm nici un exemplar întregibil, din pricina stării fragmentare în care se găsesc. De asemenea, în cuprinsul olăriei locale sînt rare și oalele cu toartă, acestea fiind înregistrate mai ales în nivelul B-4 de locuire, unele exemplare — fapt de reținut — avînd o peliculă de smalt verde-brun pe buză. O semnificație aparte, cum vom vedea, o are olăria cu destinație specială, respectiv cahele de sobă din nivelurile de locuire B-3 și B-4.

Ornamentarea vaselor, în afară de plastica deosebit de expresivă rezultă din modelarea la roată, a gurii, constă cu precădere din incizii în pastă, pe buze și umeri, pe torți, adesea și la partea inferioară; motivele, în genere, sînt liniile orizontale simple sau în bandă, valul (uneori în combinație cu liniile orizontale), apoi alveolele, creștăturile, impresiunile cu pieptenele. O parte din vase (borcane, oale cu toartă) prezintă sub buză fie nervuri trase din pastă, fie *brîne* aplicate, decorate cu alveole și creștături diverse. Alte tehnici de ornamentare, înregistrate numai la forme precum cănila și ulcioarele, sînt liniile lustruite, verticale sau în rețea, inclusiv pe torți (în ultimul caz fiind destul de frecvent motivul „spicului de grîu”)¹⁷⁴, apoi *pastilajul* — pastile aplicate mai ales pe torți, în sfîrșit, decorul cu humă albă (specific olăriei din secolul al XIV-lea) și mai ales acela realizat în *serie*, cu roțița sau prin matrice, tehnică prezentă în ceramica din toate nivelurile de locuire de la Curtea voievodală din Argeș¹⁷⁵.

Repertoriul formelor

1. *Borcane*. Vase avînd dimensiuni variabile, multe de format mare și mijlociu (fig. 52); o grupă destul de numeroasă privește exemplarele minuscule („cești”), prezente numai în nivelurile tirzii de locuire (B-3

¹⁷⁴ S. Baraschi, în *Păciul lui Soare*, II (1977), fig. 40/2, 42/12—motivul fiind frecvent în ceramica smaltuită.

¹⁷⁵ Pe larg în această privință la V. Nekuda, *Pfaffenschlag. Zanklá středověka ves u Slavonice*, Brno, 1975, p. 121—127, 255—256 și fig. 112—119 (sec. XIII—XIV).

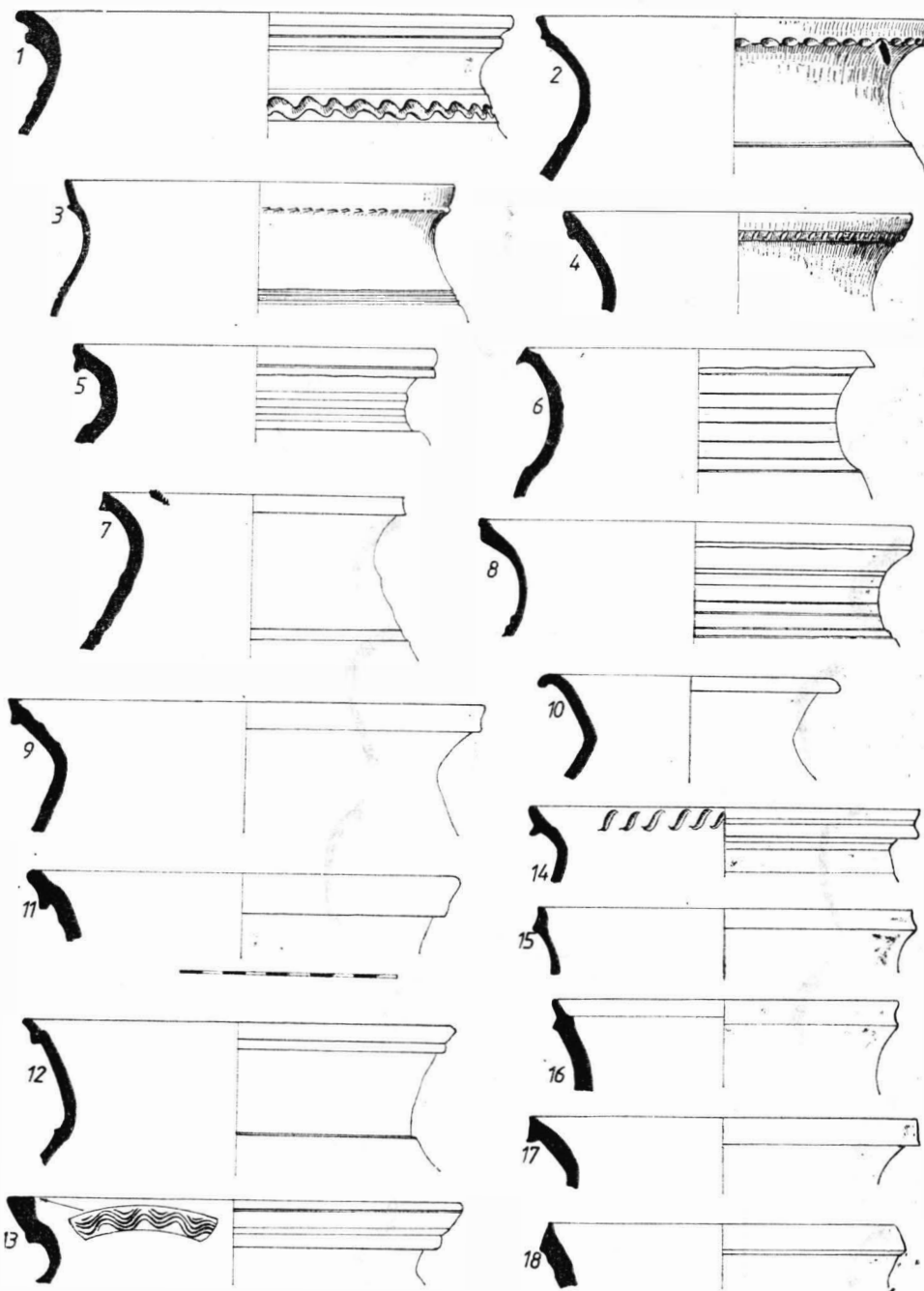

Fig. 53. Borcane, variante tipologice: 1–3 (B-4); 4, 6 (B-3); 5, 7–11 (A-2); 12–13 (A-1); 14–18 (A-A).

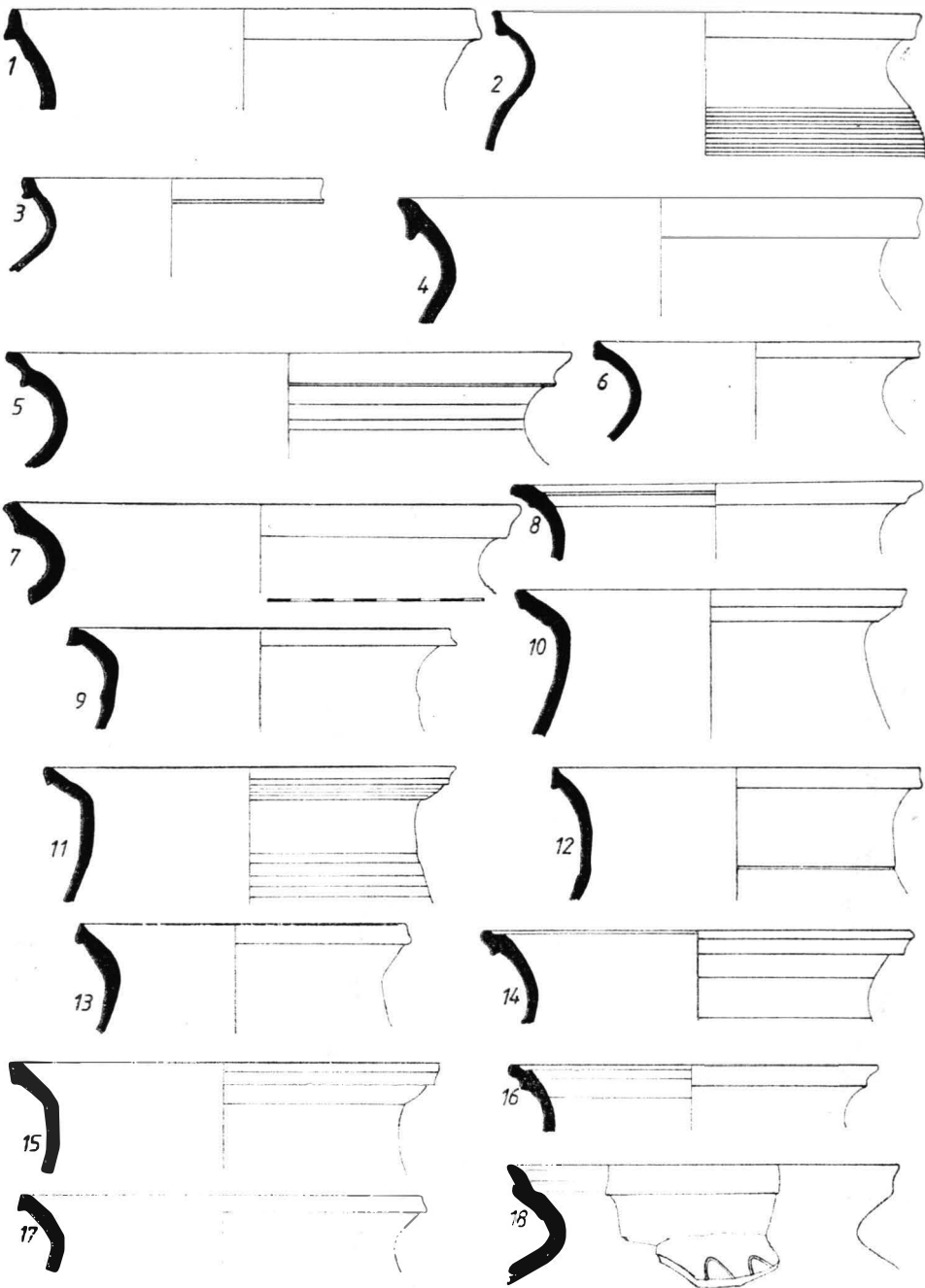

Fig. 54. Borcane, variante tipologice (A-1).

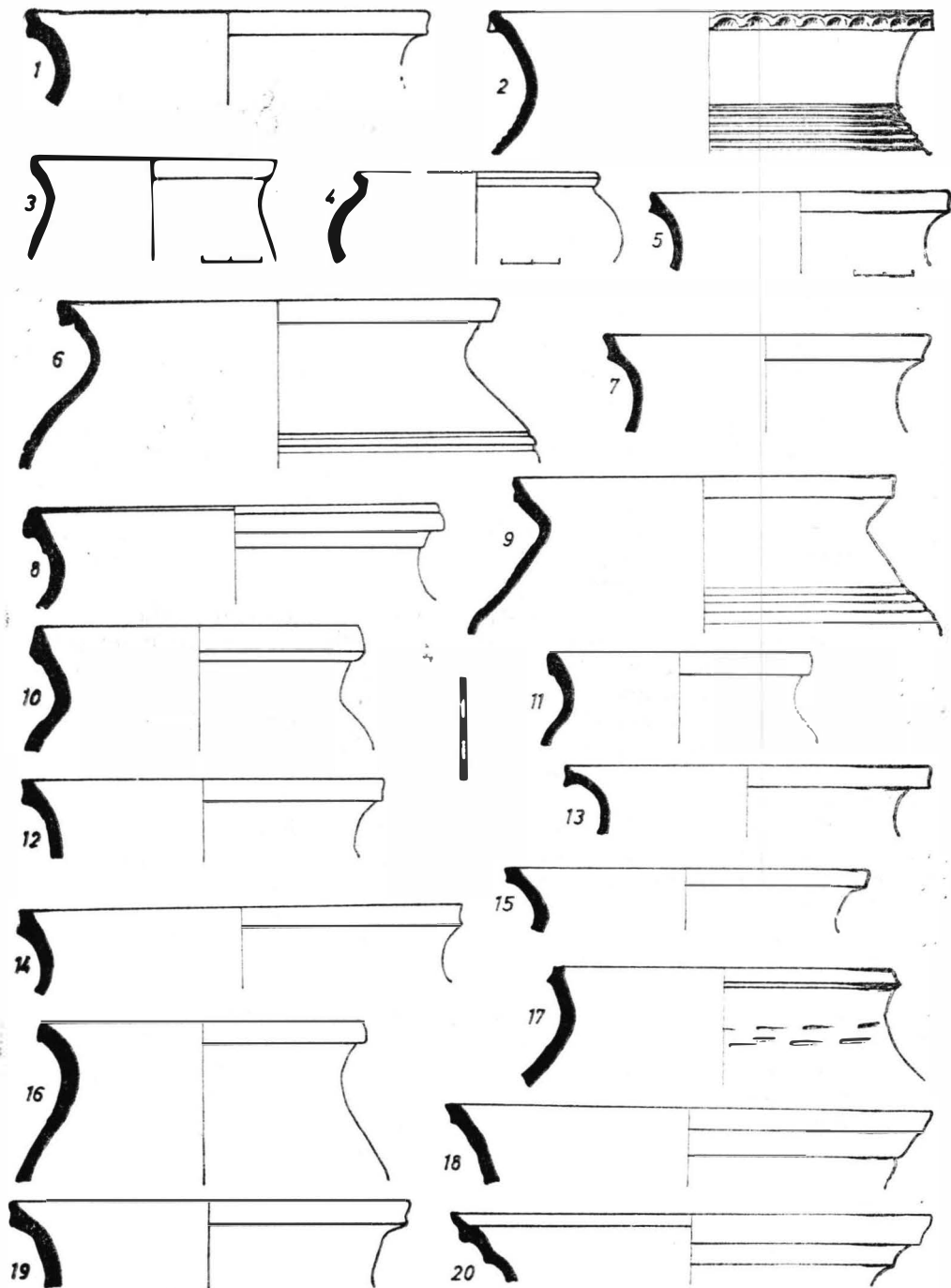

Fig. 55. Borcane, variante tipologice: 2 (B-4); 1, 6-15, 17 (A-2); 16, 18-19 (A-1); 20 (A-A) — și vase mici; 3 (B-4); 4 (B-3); 5 (A-2).

și B-4), tocmai de aceea fiind dificil de întregit (fig. 52/6). Diversificarea tipologică este într-adevăr de reținut, profilele-variante fiind numeroase (fig. 53-55), piesele timpurii (A-A) redându-le în fig. 53/14-18 și 55/19-20. Se constată în nivelul A-2 remanența unui tip de borcan de adâncă vechime (fig. 53/10), cu originea în primul mileniu.

Mărci de olar. Un număr restrâns de borcane, doar 11 exemplare, au semne în relief aplicate pe fund și tipologic distingem :

(1) Roata cu șase spițe (fig. 58/19, nivelul A-1)¹⁷⁶,

(2) Roata cu patru spițe înscrisă în cerc sau în contur oval (fig. 58/18, nivelurile A-A și A-1)¹⁷⁷, în sfârșit,

(3) Crucea simplă, în relief puternic (fig. 58/16, nivelul A-2)¹⁷⁸. Predomină tipul 2 (9 exemplare),

2. *Oale cu toartă.* Vase de toate dimensiunile, în două variante principale și anume :

a) Corp bitronconic, de regulă bombat, cu buza înaltă și evazată (fig. 56/1-4, 7-9). Exemplare mai numeroase în nivelul B-4 ;

b) Corp ușor alungit sau îndesat, cu umerii lin arcuiți, iar gura evazată și răsfrintă spre interior (fig. 56/5). Tipică pentru nivelul B-4.

De reținut decorația sumară, constând îndeosebi din incizii dese, deși se pare că vase din prima variantă au fost împodobite cu motive realizate cu roțița (fig. 58/1,5). De asemenea, exemplare din nivelul A-2 au marginea dantelată (fig. 56/9), iar altele, din nivelul B-4, prezintă urme de smalt verde sau brun în jurul gurii.

Se cuvine subliniată și prezența însoțită a unui tip de oală — neîntilnit altfel în vechea ceramică românească, după cunoștințele de până acum : în stare fragmentară (nivelul B-4, c. 1370), oala are profilul gurii ca de borcan, cu decor exterior de mici alveole (diam. gurii, reconstituit, măsoară 0,170 m). Particularitatea vasului constă în *toarta supraînnălțată*, ovală în secțiune, care pornește din interior și de pe marginea buzei, fiind petrecută apoi de partea cealaltă, sub forma unui miner de coș (fig. 56/6)¹⁷⁹.

3. *Căni și cănițe.* În afară de un tip izolat (B-4, c. 1390), cu git înalt și gura rotundă, crestată, cu smalt în interior, iar la exterior cu decor de humă albă, restul cănilor și cănițelor de la Argeș aparțin tipului cu gura pilniată, lobată, toate având un plisc în partea opusă torții, așadar *tipul comun*, larg răspândit în epocă. Partea inferioară, respectiv piciorul vaselor, este de regulă tronconică, cu baza netedă sau ușor concavă, marginea fiind sub formă de inel profilat ; decorul, în afară de obișnuitele nervuri de sub buze sau care marchează umerii, constă din linii verticale lustruite (fig. 57/1, 60/1), din incizii vălurite (fig. 57/2), iar exemplarele din specia lustruită — unele — au motive ștampilate (fig. 58/7, 11) ; menționăm că o cană din această grupă (A-2, c. 1300) are o marcă de olar pe fund (fig. 58/17). Cit privește cănițele, foarte numeroase, acestea imită formele mai mari (fig. 57/3, 60/2).

¹⁷⁶ Semne Inrudite în *Dinogelia*, I (1967), fig. 132/11, 133/3, 140/2-a (M. Comșa).

¹⁷⁷ *Ibidem*, fig. 132/9-10, 13, 15 ; 134/12-13, 15-16.

¹⁷⁸ *Ibidem*, fig. 136/2 ; 138/21 ; cf. E. Zaharia, *Dridu* (1967), pl. XXIX/3.

¹⁷⁹ Pentru Europa centrală cf. Holl Imre, în *Bud. Rég.*, XVI (1955), p. 175 și fig. 49 (Buda, sec. XIII — v. și *Burypilast Buda*, 1963, p. 312, fig. 21) ; idem, în *Arch. Ért.* 100 (1973), 2, p. 205, fig. 28/13 (e vorba însă de un ulcior cu 'll'e', Sopron, sec. XIII) ; cf. Vl. Nekuda, K.V. Reichertová, *Středověká keramika v Čechách a na Moravě*, Brno, 1968, p. 145 și pl. XVII/3, XXVII/3 (sec. XIII?) etc. La noi, acest tip de vas este semnalat în ceramica mai nouă — de pildă la Oboga, v. Barbu Slătineanu, *Ceramica românească*, București, 1938, p. 156 și fig. XXII/a.

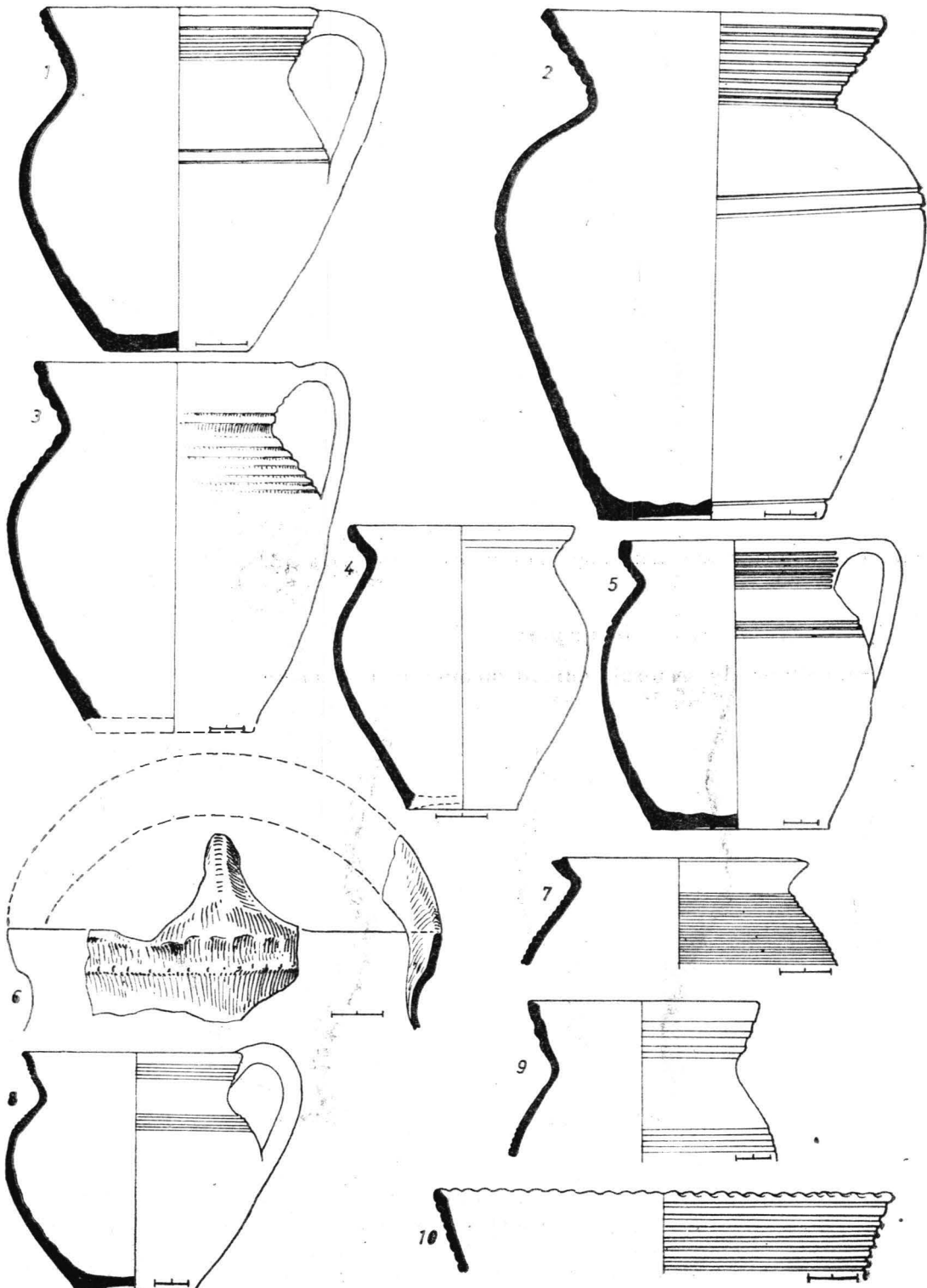

Fig. 56. Oale cu toartă: 1–7 (B-4); 6, 9 (B-3); 8, 10 (A-2).

În sfârșit, sînt de menționat *torțile decorate*, pe care în lipsa altor probe de identificare le atribuim cănilor (existînd desigur posibilitatea ca ele să aparțină și ulcioarelor); predomină decorul incizat — alveole diverse, sau tehnica pastilajului, precum și motivele realizate în serie,

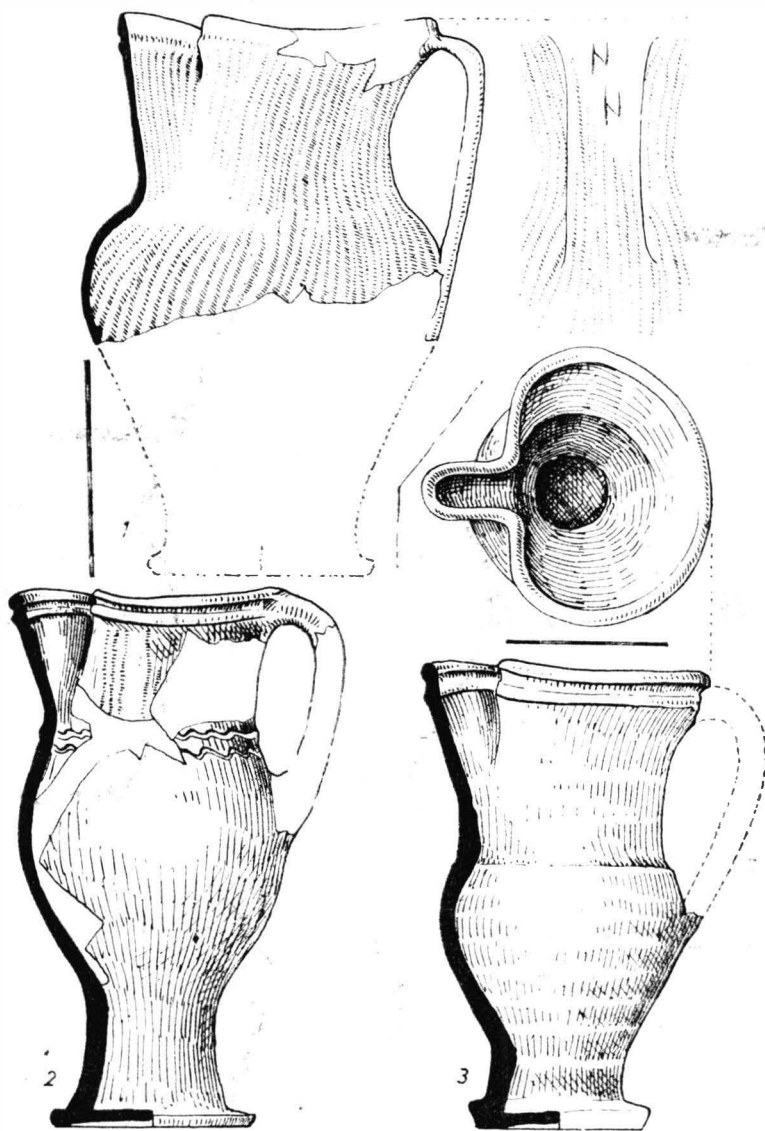

Fig. 57. Căni și cănițe cu gura trilobată: 1, 3 (B-3; cf. 60/1-2); 2 (B-4).

prin ștampilare — rozete în șiruri duble sau simple, șiruri de triunghiuri hașurate (fig. 59). De asemenea, cum am mai avut prilejul să precizăm, nu rare sînt torțile decorate cu linii lustruite.

4. *Urcioare*. Forme greu de reconstituit, datorită stării fragmentare a vaselor; în orice caz, am întîlnit urcioare cu gît înalt, cilindric, cu gura rotundă sau trilobată. Ornamentarea este de regulă incizată. De reținut

și faptul că tortile unor urcioare prezintă semne zgîriate, iar pe pereți și resturi de scriere în slavonă.

5. *Castroane*. Forme rare în vechea ceramică de la Argeș. Semnalăm mai întâi câteva fragmente (A-2, B-3) din pastă roșie, pereți groși în jur de 0,010 m, de formă tronconică; gura cu buza profilată, marcată de

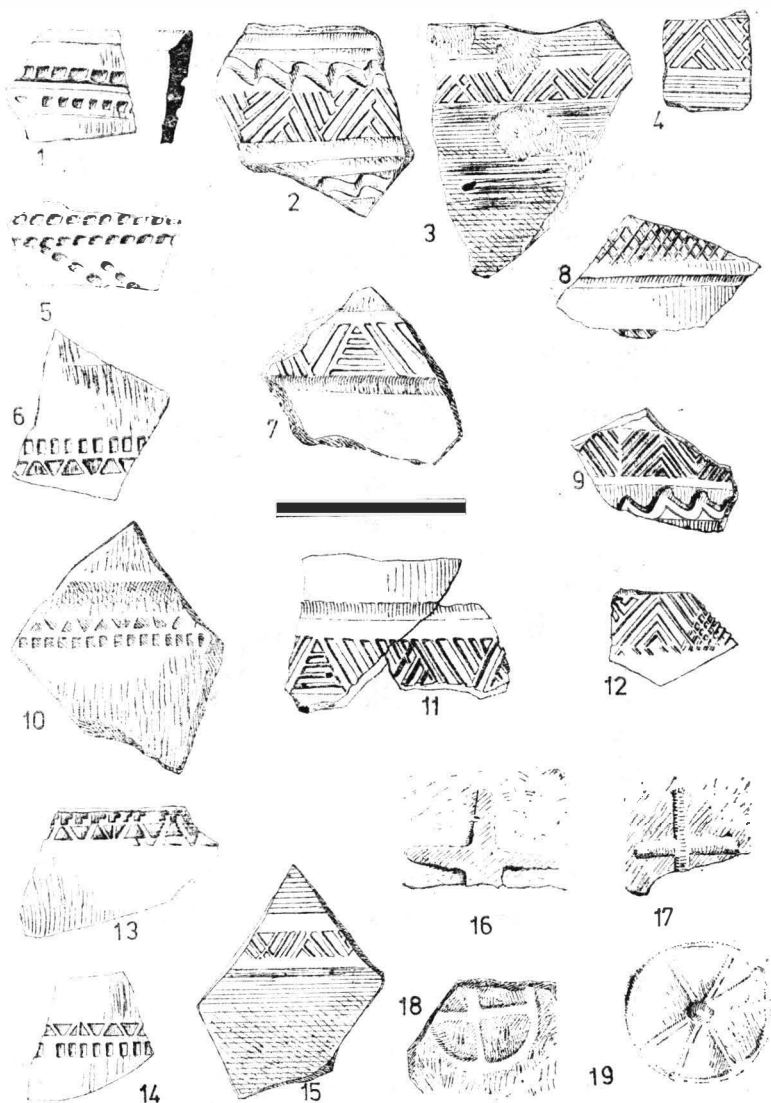

Fig. 58. Motive decorative de serie: 2-4 (B-1); 1, 5-6, 8 (B-3); 7 (specia lustruită), 9 (A-2); 10-15 (A-1; 11, sp. lustruită) — și ștampile (mărci de olar): 16-17 (A-2; 17, sp. lustruită); 18-19 (A-1).

o țesătură spre interior, ușor albiată, unele piese fiind chiar crestate pe rama interioară, iar altele fiind împodobite sub buză de o nervură alveolată. Asemenea castroane pot fi lesne confundate cu mai vechile căldări de lut, care nu sînt însă documentate în ceramica de care ne ocupăm aici.

Menționăm apoi un castron fragmentar, din nivelul B-4 (c. 1390) : pastă cărămizie, bine arsă, pereți subțiri și de grosime uniformă, lin arcuți pînă la fund (care lipsește, fiind probabil plat); decor exterior, constînd dintr-o bandă de caneluri sub buză; de o parte și de alta cite o mică toartă, pornind din marginea buzei (ambele lipsesc). Dimensiuni : 0,105 m înălțime, diam. gurii 0,298 m (fig. 61/1).

Un interesant castron, fragmentar (nivelul A-1) a putut fi întregit : vas lucrat la roată înceată, pastă bună de culoare cenușie (datorită arderii secundare), forma generală tronconică, deși partea superioară este

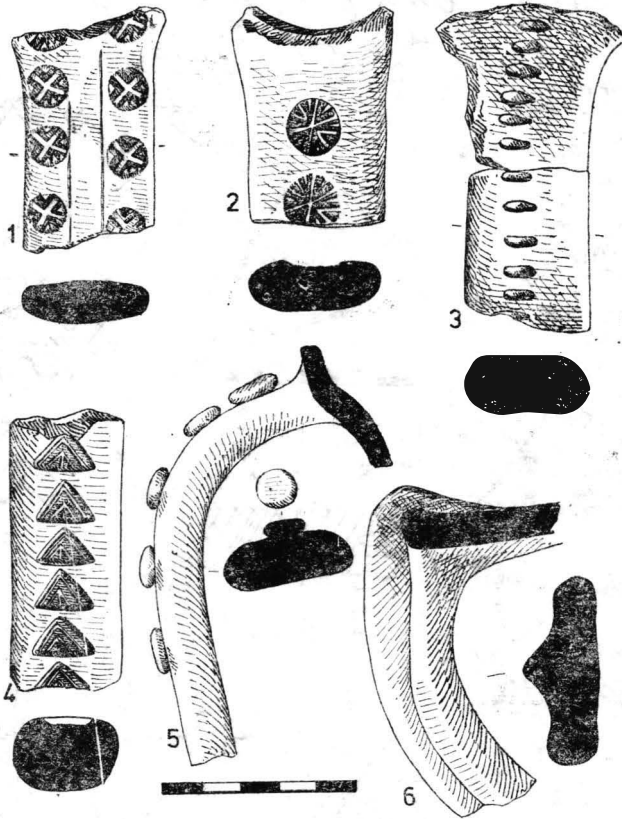

Fig. 59. Torți de căni și urcioare: 1-2 (B-4); 3-6 (A-1; 6, sp. lustruită).

puternic subliniată de o nervură ascuțită din care se ridică profilul buzei. Dimensiuni : 0,126 m înălțime, diam. gurii de 0,330 m, maxim (la nivelul nervurii amintite) de 0,342 m, iar al fundului (plat) de 0,240 m. Pereții sînt groși pe alocuri de 0,011 m. De reținut pliscul de pe marginea gurii, precum și decorul incizat — o linie vălurită mai larg sub buză, alta mai strînsă sub nervură, iar pe corpul tronconic o bandă de caneluri orizontale (fig. 61/2)¹⁸⁰.

¹⁸⁰ Cf. nota precedentă (pentru Europa centrală); de adăugat : B. Nechvátal, *Der mittelalterliche Brunnen von Pílen-Solní ulice*, Praga, 1976, fig. 19/101-102, 25/4, 29/k și Parádi Nándor, in *Arch. Ért.*, 100 (1973), 2, p. 232 și urm., fig. 9/1 (variante tipologice).

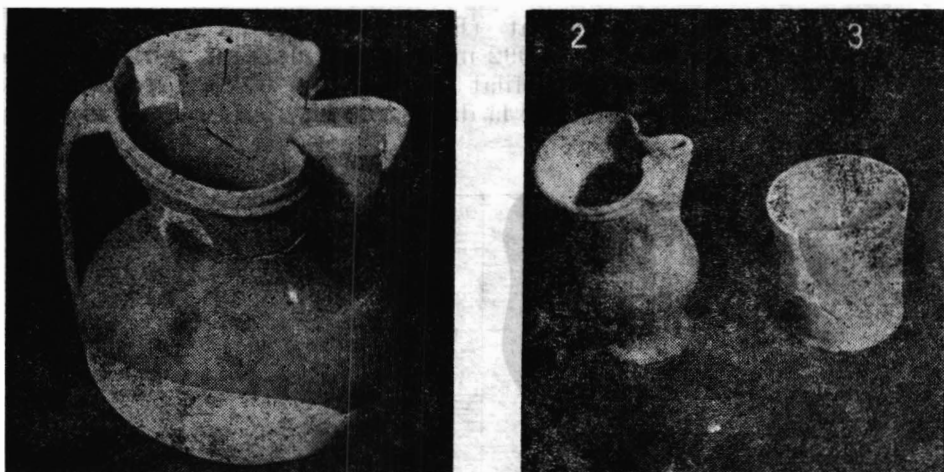

Fig. 60. Cană și căniță (B-1; cf. 57/1, 3); 3, pahar (B-3, ante 1359).

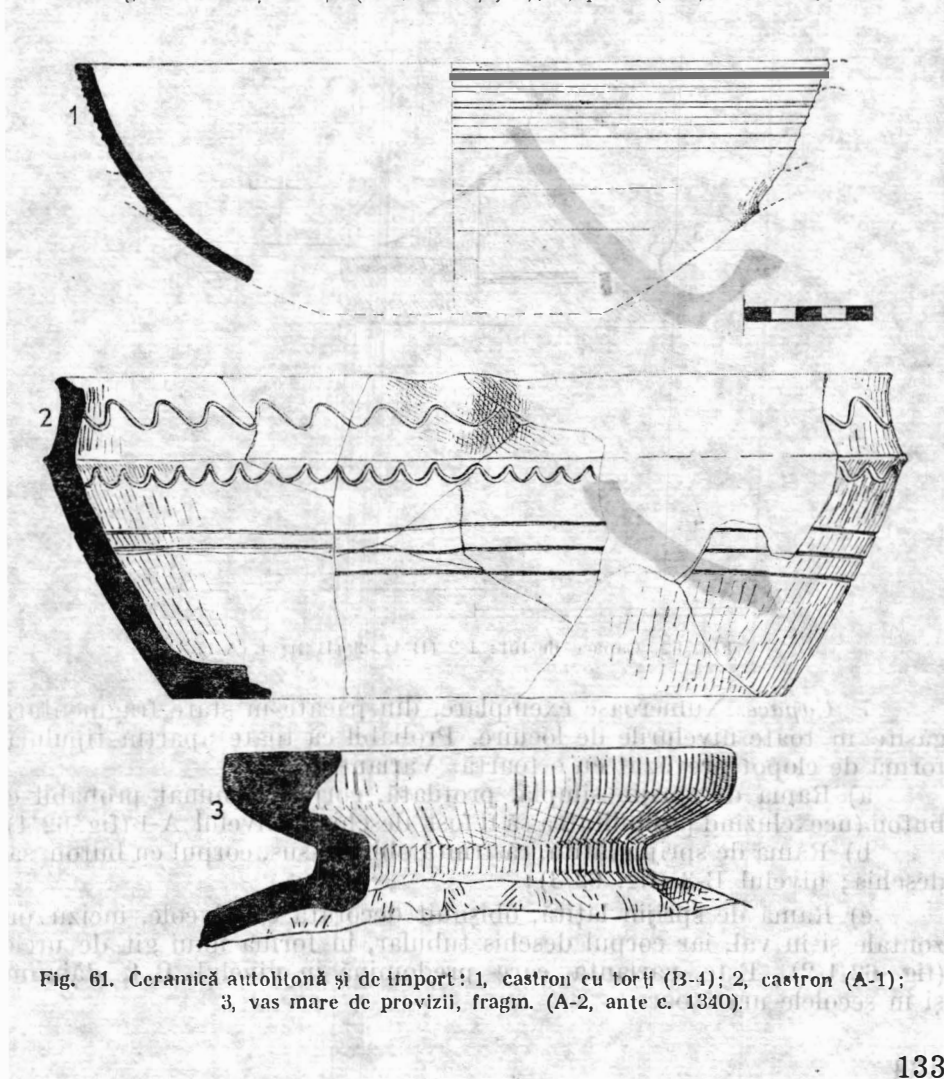

Fig. 61. Ceramică autohtonă și de import : 1, castron cu torți (B-4); 2, castron (A-1); 3, vas mare de provizii, fragm. (A-2, ante c. 1340).

6. *Pahare*. Exemplar izolat (B-3, a. 1369), cu pereții complet lustruiți. Formă cilindrică, de 0,092 m înălțime, cu diam. gurii măsurând 0,080 m; fundul plat, ușor profilat la bază (fig. 60/3). Precizăm că a fost găsit sub molozul rezultat de la dărîmarea bisericii Aigeș-I, în suprafața 1/1972.

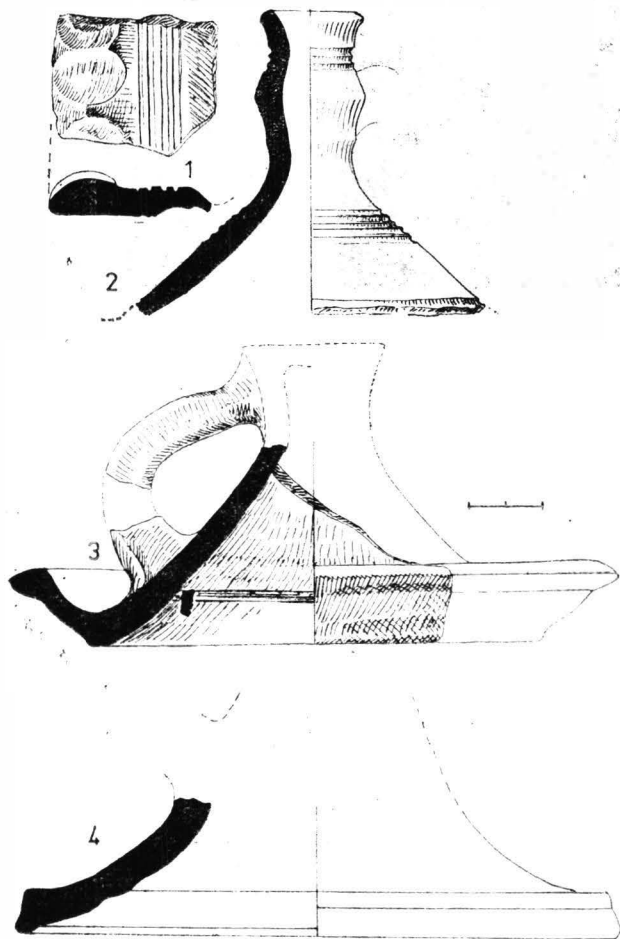

Fig. 62. Capace de lut: 1-2 (B-1); 3 (B-3); 4 (A-1).

7. *Capace*. Numeroase exemplare, din păcate în stare fragmentară, găsite în toate nivelurile de locuire. Probabil că toate aparțin tipului în formă de clopot prevăzut cu o toartă. Variante:

a) Rama de sprijin simplă, profilată, corpul terminat probabil cu buton (neexcluzînd posibilitatea să fi fost deschis); nivelul A-1 (fig. 62/4);

b) Rama de sprijin lățită, răsfrintă oblic în sus, corpul cu buton sau deschis; nivelul B-3 (fig. 62/3);

c) Rama de sprijin lățită, obișnuit decorată cu alveole, incizii orizontale și în val, iar corpul deschis tubular, în forma unui git de urcior (fig. 62/1-2). Este varianta care predomină în nivelul B-4, dăinuind și în secolele următoare.

8. *Opaițe*. Exemplar izolat, fragmentar (A-2), lucrat din pastă cu asperități, la roată; are forma unei tăvițe înalte de 0,027 m, cu gura circulară (diam. reconstituit de c. 0,120 m), prevăzută cu un mic plise, pereții fiind ușor oblici și marcați la exterior de o nervură. Marginea buzei este dreaptă dar canelată, iar fundul plat (diam. reconstituit de 0,090 m). Se cunosc numeroase tipuri mai vechi, fără toartă, în special la sud de Dunăre dar și în părțile noastre nord-dunărene¹⁸¹, inclusiv în perioadele mai noi din Europa centrală¹⁸². Totuși, am luat în considerare și prezența în zonele sudice a unor tipuri cu toartă, și de aceea în reconstituirea noastră indicăm acest lucru (fig. 63), sub rezerva unor elucidări ulterioare¹⁸³.

9. *Suport de candelă (?)*. De fapt, sintem tot în grupul corpurilor de iluminat, fiind vorba însă de una dintre cele mai importante descoperiri de ceramică de la noi, totodată și una dintre cele mai rare.

Piesa aparține stratigrafic nivelului de locuire B-3 (c. 1340), dar este cu certitudine mai veche, iar ca factură tehnică se încadrează în specia lustruită. Era alcătuită dintr-un picior tubular bitronconic (păstrat în întregime), marcat la mijloc de două nervuri pronunțate, și o cupă relativ scundă, a cărei margine se înscrie într-un contur cvadrilobat (din recipient se păstrează doar partea inferioară). Particularitatea piesei constă mai ales în faptul că piciorul de sprijin, decorat cu două registre de incizii orizontale, prezintă pereții traforați și anume, pe patru registre succesive, însumând un număr de 38 de ferestre triunghiulare de mărimi diferite. Dimensiuni: 0,230 m (înălțime păstrată); 0,195 m (diam. piciorului, bază); 0,102 m (diam. minim, între cele două nervuri amintite).

Cit privește eupa, axele lobilor măsoară 0,176 m, respectiv 0,106 m între punctele de imbinare ale celor patru lobi. Numai în funcție de această ultimă dimensiune poate fi luat în considerare recipientul de sticlă care, umplut cu seu, era așezat în cupă, pentru a servi la iluminat, așadar candelă. Cum însăși candela trebuia să aibă o înălțime convenabilă, de cel puțin 0,060 m față de fundul cupei, rezultă că aceasta din urmă era și ea mai înaltă, întregul suport atingând în jur de 0,260 m (fig. 64/1 și 1-a).

Alături de fragmentele de suport am găsit și numeroase altele de sticlă fină, cu pereții subțiri de 1 mm, provenind de la două tipuri de

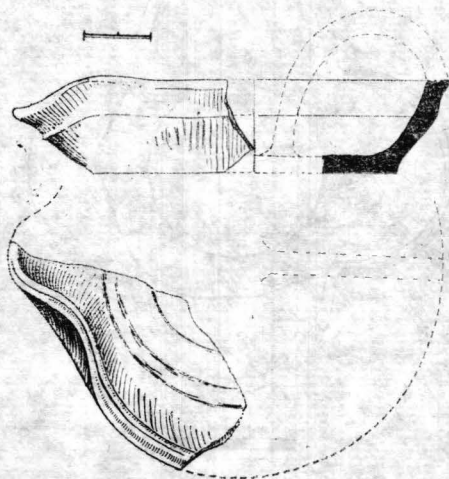

Fig. 63. Opaițe de lut, formă reconstituită (A-2).

¹⁸¹ M. Comșa, în *Dinogetia*, I (1967), p. 185, fig. 119/2; p. 196 și fig. 129/3, 5-6 (sec. XI-XII).

¹⁸² Parádi N., *l.c.*, fig. 10/9 (sec. XIII); Vl. Nekuda, Kv. Reichertová, *op. cit.*, p. 383, pl. LXXVIII/3.

¹⁸³ S. Baraschi, în *Păciul lui Soare*, II (1977), p. 66, fig. 45/1 și pl. IX/1-2. Un exemplar asemănător de la Buda (sec. XIII) este considerat *capac* - Holl Imre, *Burgpalast Buda* (1963), fig. 70/7.

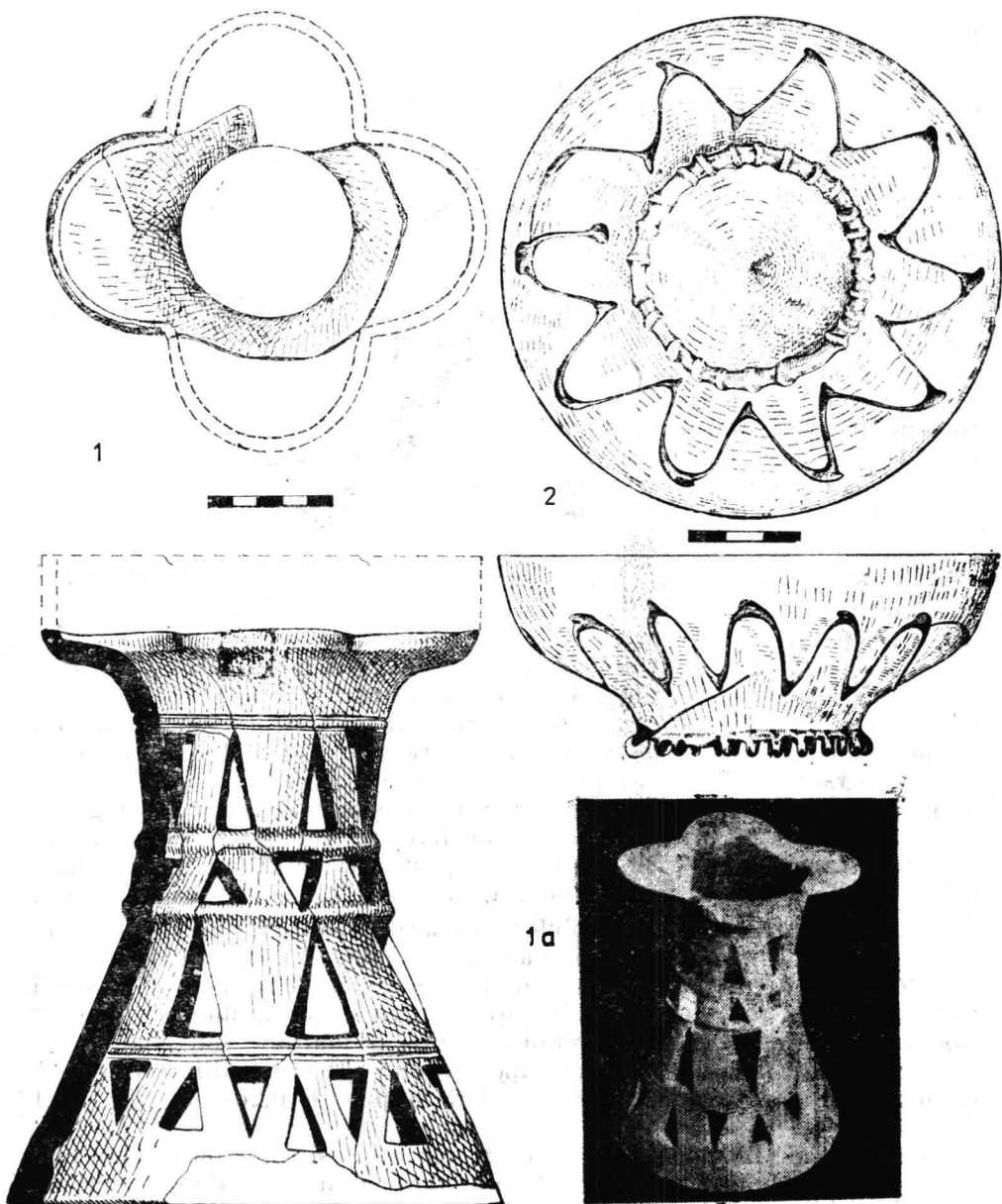

Fig. 61. Suport-sfeșnic de lut, *specia lustruită* (B-3, posibil A-2): 1, formă reconstituită; 3, starea piesei; 2, material comparativ pentru candelă: exemplarul de la M-rea Cozia (ante 1388).

candelă, ambele cu fund inelar, dantelat la bază, deosebite însă prin decorul pereților: una prezintă dungi dese în relief, de culoare albastră, pe cînd cealaltă are șuvițe în relief, de aceeași culoare, așezate în zig-zag. Din fericire, cunoaștem un exemplar întregit aparținînd celui de al doilea tip de candelă, și acesta provine de la mănăstirea Cozia, fiind datat aici *înainte de 1388*: este un exemplar ceva mai mare (diam. gurii de 0,133 m), dar înălțimea (0.054 m) și diam. fundului (0,066 m)¹⁸⁴ se potrivesc întocmai fragmentelor de la Argeș. De aceea, *dacă există vreo legătură funcțională între piesa de lut și fragmentele de candelă*, în fig. 64/2 indicăm cu titlu de analogie tipul de candelă folosit odată cu suportul de lut. Căci altfel, ar însemna că considerăm piesa de lut nu ca suport de candelă, ci ca un *sfeșnic sau opaiș cu suport*, potrivit analogiilor pe care le cunoaștem. Într-adevăr, un tip de sfeșnic cu picior înalt și cupă simplă este documentat în ținuturi mai îndepărtate, de pildă la Sarkel-Belaja Veja (secolele IX—X), sau la Corinth (în a doua jum. a secolului al XI-lea)¹⁸⁵ — ca și pe teritoriul țării noastre, la Capidava (sec. X—XI)¹⁸⁶ — toate caracterizîndu-se și prin faptul că piciorul de sprijin se prezintă trasurat. Piesa de la Argeș, oricum, ilustrează pregnant posibilitățile și înfrînșta meșterilor locali (este posibil, desigur, ca ea să provină de la vechea curte).

10. *Cahle de sobă*. Încă din 1920 V. Drăghiceanu semnala descoperirea a numeroase teracote la Curtea domnească, despre unele afirmînd că ar fi fost fixate pe pereți și redînd, prin motivele lor decorative, scene „din marea bătaie lui Basarab de la Castrul Argeș, care formau o friză în interiorul camerilor, din nenorocire azi total pierdută”¹⁸⁷. În realitate, ceea ce s-a publicat în 1923 reprezintă piese de sobă, așadar *cahle*, iar în ce privește datarea este indiscutabil că avem de-a face cu exemplare de după 1400, în special din secolele XVI și XVII.

Cu toate acestea, săpăturile noastre au oferit probe materiale că și în cursul veacului al XIV-lea reședința voievodală din Argeș era înzestrată cu sobe și anume, cum dovedesc rarele fragmente găsite, cu sobe alcătuite din *cahle-oală* și alte accesorii ornamentale, toate fixate pe suportul (sau stelajul) din lut și cărămidă al instalației de încălzit. Tipologic, piesele găsite sînt următoarele:

a) *Cahle-oală*. Lucrate la roata rapidă, din pastă bună, cu nuanțe roșii sau cărămizii, de dimensiuni variabile, în orice caz înălțimea fiind sub 0,200 m. Se aseamănă mult cu oalele obișnuite și numai urmele de arsură și afumătură de pe fundul lor, precum și aderențele de lut păstrate pe pereți atestă destinația specială a acestor poduse ceramice. Am înregistrat deocamdată variantele:

— (1) Buza înaltă, evazată, umerii oalei ușor pronunțați; diam. gurii măsoară în total 0,160 m (B-3, c. 1340) — fig. 65/5;

— (2) Buza înaltă, ușor evazată dar îngroșată; diam. gurii în jur de 0,165 m (B-3, c. 1340) — fig. 65/4;

— (3) Buza scundă, puternic profilată spre interior; diam. gurii de 0,120 m (B-3, c. 1340) — fig. 65/3;

¹⁸⁴ N. Constantinescu, în MO, XV II (1965), 7—8, p. 594, fig. 5 (cu precizarea condițiilor de descoperire etc.).

¹⁸⁵ S. A. Pletneva în *Materiali i issledovanija po archeologii SSSR*, 75 (1959), p. 224, fig. 11/1, 3—4; pentru Corinth, cf. Theodora Stilwell McKay, în *Hesperia-Athens*, XXXVI (1967), 3, p. 302, 320 și pl. 69/L4090, 4158 (L = 'lamps').

¹⁸⁶ C. Cirjan, în *Revista Muzeelor*, VII (1970), 1, p. 64, fig. 6.

¹⁸⁷ CDA, p. 71, fig. 79—82, 305.

— (4) Buza scundă, profilată și teșită spre interior; diam. gurii între 0,098 și 0,102 m; sînt piese în general de formă tronconică, asemănătoare cu un paar¹⁸⁸ (cu precădere în nivelul B-4, a. 1394) — fig. 65/6).

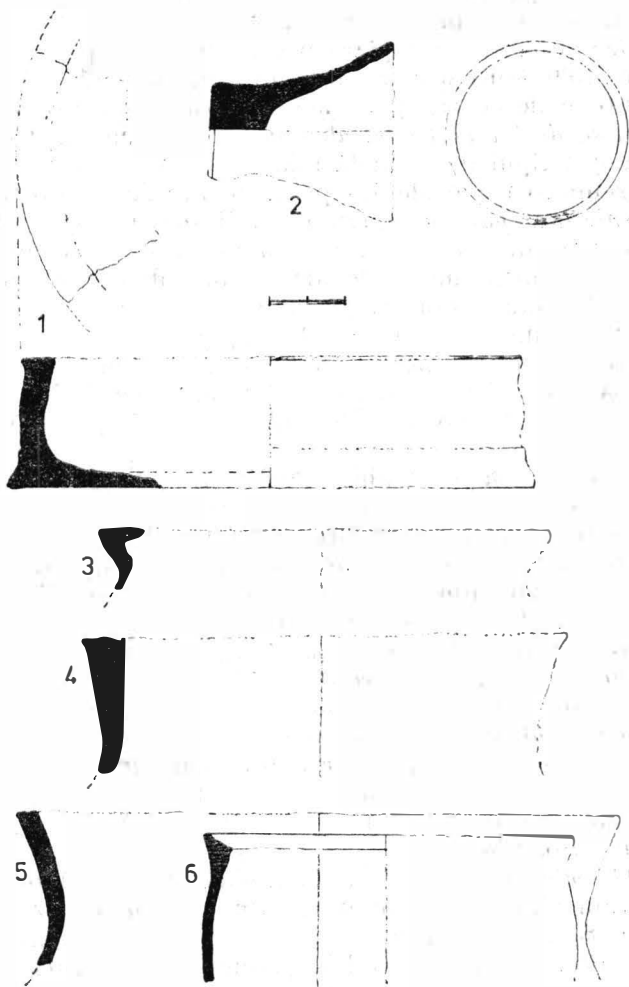

Fig. 65. Căhle de sobă (fragmente din zona casei de sud — B-4, B-3).

b) *Discuri de sobă*. Numai un singur exemplar, în stare fragmentară, lucrat la roata rapidă din pastă cu asperități. Are forma unei tăvițe, cu pereții ușor înclinați spre interior, înalți de 0,034 m; gura circulară, cu o ramă groasă în jur de 0,008 m, are diam. de 0,132 m, iar fundul se prezintă profilat pe margine (B-4, c. 1370) — fig. 65/1 (judecînd după analogii din epocă sau mai târzii, discul trebuie să fi avut și un alt element decorativ în interior)¹⁸⁹.

¹⁸⁸ Dealtfel, în literatura de specialitate se folosesc frecvent termeni ca: *Becherkachel* *pohárovitý kachel* (ceh.), *pećnjak u vidu pehara* (srb.) etc.

¹⁸⁹ Detalii la N. Constantinescu, arh. C. Ionescu, în *SCIIVA*, 31 (1980), 1, p. 53—75.

c) *Pahare de sobă*? Nu găsim alt termen potrivit pentru piesa ceramică, asemănătoare într-adevăr unui mic pahar: corp tronconic, înalt de 0,049 m, diam. gurii de 0,047 m, cu fundul neobișnuit de îngroșat și avind diam. de 0,025 m (B-4, c. 1370), fig. 65/2. Piesa își afla locul în partea superioară a sobei, probabil în registrele unde erau fixate discurile, îmbogățind astfel plastica decorativă a acesteia.

Aceste descoperiri, conturează *cea mai veche atestare arheologică a sobelor cu cable în Țara Românească*, în raport cu cea dintii sobă de acest fel cunoscută pe același teritoriu, la Țirgoviste¹⁹⁰. Totodată, se vedește faptul că *residencia* din Argeș a voievozilor noștri căuta să țină pasul cu realitățile din jur în ce privește confortul locuirii, deși — vădit lucru — nu în măsura oglindită de descoperiri similare din Ungaria și Cehia¹⁹¹ precum și din Serbia¹⁹².

În afară de îndoială este totuși faptul că produsele ceramice de care ne ocupăm au fost realizate de meșterii olari ai locului — dovadă fiind chiar particularitățile stilistice ale cahlilor prezentate —, în primul rind stînd centrul de veche tradiție din Argeș¹⁹³. Desigur, nu este de exclus posibilitatea ca unele prototipuri să fi fost vehiculate din aria intracarpatică¹⁹⁴, dealtfel, în centrul voievodal de la Cuhea (Maramureș) au fost găsite numeroase resturi dintr-o sobă — sau mai multe —, cu cable-oală (multe în formă de pahar), datind din perioada 1330—1340, deci contemporane cu exemplarele înregistrate arheologic la Curtea voievodală din Argeș¹⁹⁵.

7.2. Ceramica de import

1. *Ceramica nesmălțuită*. În sectorul sudic al incintei au fost găsite câteva fragmente de vase mari, distincte mai ales prin colorit și tehnică de execuție, respectiv trei grupe:

a) Fragmente de vase din pastă cărămizie, cu pereții groși de 0,008—0,012 m și avind suprafața exterioară angobată, cu numeroase caneluri dese (rărite însă către umeri); toarta este masivă, ovală în secțiune și înaltă de peste 0,200 m. Fragmentele, importate de la sud de Dunăre, indică neîndoiește prezența unor amfore cu torți supraînălțate în nivelul A-1 (c. 1200), ele putind aparține și nivelului A-A (a. 1200)¹⁹⁶.

b) Fragmente din vase din pastă foarte fină, catifelată, de culoare galbenă-portocalie, cu pereți groși în medie de 0,014 m și de asemenea

¹⁹⁰ V. n. precedentă (descoperirea de la Țirgoviste se situează înainte de 1394 și după c. 1389).

¹⁹¹ Holl I., *Kályhaesmpék* (1958), p. 280, n. 4 (un doc. din 1387: „clibanus sive fornus... sive ex lapidibus seu olliculis foret stabilienda” — subl. ns.); ample informații la Rosemarie Franz, *Der Kachelofen* (1969); mai nou, Jürg Tauber, *Herd und Ofen im Mittelalter*, Walter-Verlag, Olten und Freiburg i. Br., [1980], p. 14-17 (terminologie, clasificare) pl. 1 — 10)

¹⁹² Maria Birtașević, *Srednjovekovna keramika*, Belgrad, 1970 (Museum of the City of Belgrade, Catalogue, 11), p. 22-23, pl. XIX (sec. XIV-XV, „ugarska keramika”).

¹⁹³ B. Slătineanu, *op. cit.*, p. 43-44.

¹⁹⁴ Nuanțări în acest sens la Radu Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Mărturie de civilizație medievală românească. O casă a domniei și o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ștefan cel Mare*, București, 1979, p. 130.

¹⁹⁵ R. Popa, în SCIVA, 24 (1973), 4, p. 671-679.

¹⁹⁶ I. Barnea, în *Dinogeta*, 1 (1967), p. 259-264, fig. 159/4 (sec. XIV).

angobați la exterior ; unele fragmente prezintă un decor realizat cu culoare roșie. Aparțin nivelului A-2 de locuire (c. 1300), unele fragmente fiind scoase chiar din stratul L 21 de construcție (c. 1340).

— c) În sfârșit, fragmente din vase de provizii — cum este gîtul și gura unui vas mare, pe care îl redăm în fig. 61/3 : pastă fină, de culoare cenușie, pereți groși de 0,011 m ; gura în formă de colac (diam. maxim de 0,200 m), cu rama orizontală și lată de 0,045 m. Aparțin nivelului de locuire A-2 (a. 1340).

Tot aici trebuie să consemnăm și prezența unei forme de vas care nu a fost sesizată în categoria ceramicii locale : este vorba de un fragment din marginea unei *străchini nesmălțuite*, cu buza ușor lățită ; interesul major decurge din faptul că, în afară de urmele de var curat, fragmentul respectiv prezintă în interior *resturi de culoare roșie* și întrucît provine din nivelul de construcție L 22 (c. 1200) — presupunem că a aparținut pictorilor bisericii Argeș-I. De altfel, spre a nu reveni în această privință, menționăm că și în nivelul de construcție L 20 (c. 1365—1369) au fost găsite fragmente de vase cu urme de culori diferite (roșu, alb, verde și galben).

2. *Ceramica smălțuită*. Această categorie ceramică nu este numeroasă, iar starea fragmentară nu ne-a permis să reconstituim toate formele. Totuși, semnificativ este faptul că exemplarele smălțuite se întilnesc în toate nivelurile de locuire, bincînțeles ele fiind mai frecvente în nivelurile B-3 și B-4. Ca funcționalitate, distingem următoarele două grupe :

a) *Ceramica uzuală*. Include forme comune întregii perioade de care ne ocupăm și anume : *cupe, boluri, străchini și farfurii* — toate caracterizîndu-se morfologic prin piciorul de sprijin inelar, în sfârșit, *ulcioare*, unele din acestea din urmă avînd un plisc lung, tubular, pornit oblic din umerii vasului. În decorație predomină tehnica *sgraffito*, existînd însă destul de frecvent și vase împodobite cu *motive pictate*, iar la ulcioarele smălțuite se remarcă deseori *tehnica pastilajului*, aplicată mai ales pe torți, gîtul și umerii vaselor. Motivele decorative nu ies nici ele din comun : fie că este vorba de cele florale stilizate, de cele geometrice (uneori în combinație cu primele) și de cele zoomorfe, respectiv păsările (fig. 66—67). Cît privește culorile — predomină diverse nuanțe de verde (inclusiv verde măsliniu) îndeosebi în nivelul A-1, apoi galbenul, cafeniul și albul.

Așa cum am avut prilejul să precizăm, proveniența ceramicii smălțuite din centre de producție sud-dunărene este indiscutabilă, acolo tehnica smălțului și a folosirii acestuia avînd tradiții îndepărtate în timp, aportul bizantin fiind remarcabil¹⁹⁷. Totodată, nu trebuie să excludem producerea ceramicii smălțuite la nord de Dunăre, în Țara Românească, descoperirile din ultima vreme aducînd probe directe în acest sens¹⁹⁸. Oricum, încetățenirea tehnicii smălțuirii în centrul de olari de la Argeș are loc către sfîrșitul veacului al XIV-lea, iar producția din secolul următor prezintă trăsături proprii, mai ales în cuprinsul unor forme cum sînt străchinile și farfuriile¹⁹⁹.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 230 și urm. ; cf. Corina Nicolescu, în vol. *Moștenirea artei bizantine în România*, București, 1971 ; vezi și Maria Comsa, în *Actes-ClEB (XIV, București, 1971)*, III, 1976, p. 295—297 (Bucov) ; eadem, *Cultura materială veche românească. (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov-Plotești)*, București, 1978, p. 106—113, fig. 88—91.

¹⁹⁸ Vezi considerațiile noastre în *Coconi* (1972), p. 113—114 ; cf. Panait I. Panait, în SCIV, XXI (1971), 2, p. 247 și urm.

¹⁹⁹ CDA, fig. 303—301.

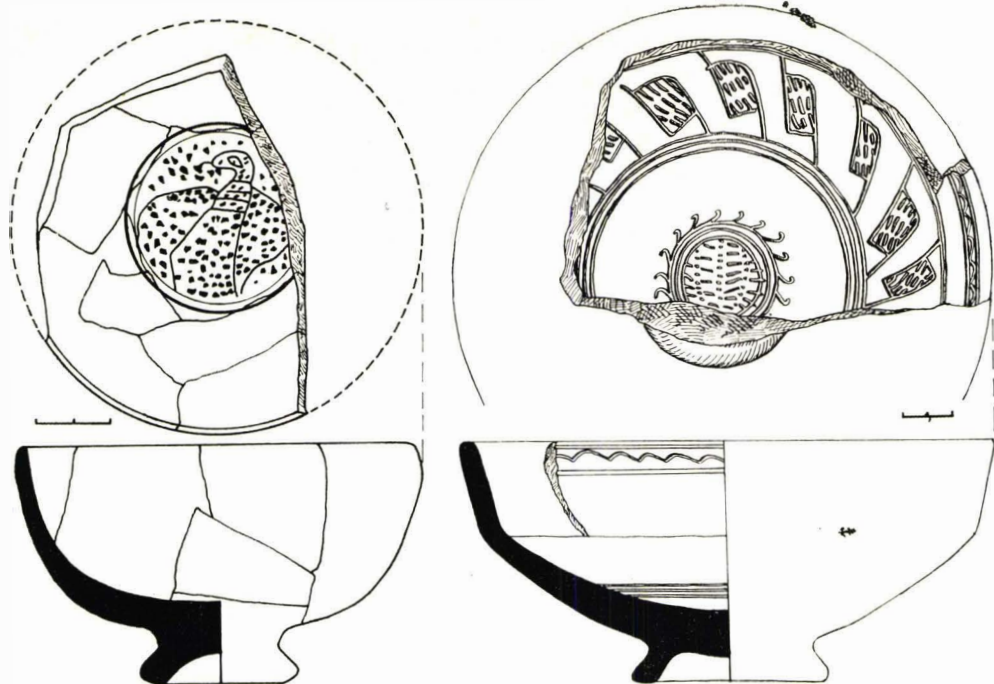

Fig. 66. Ceramică smălțuită: 1, cupă (B-3, c. 1340); 2, strachină (B-3, c. 1310).

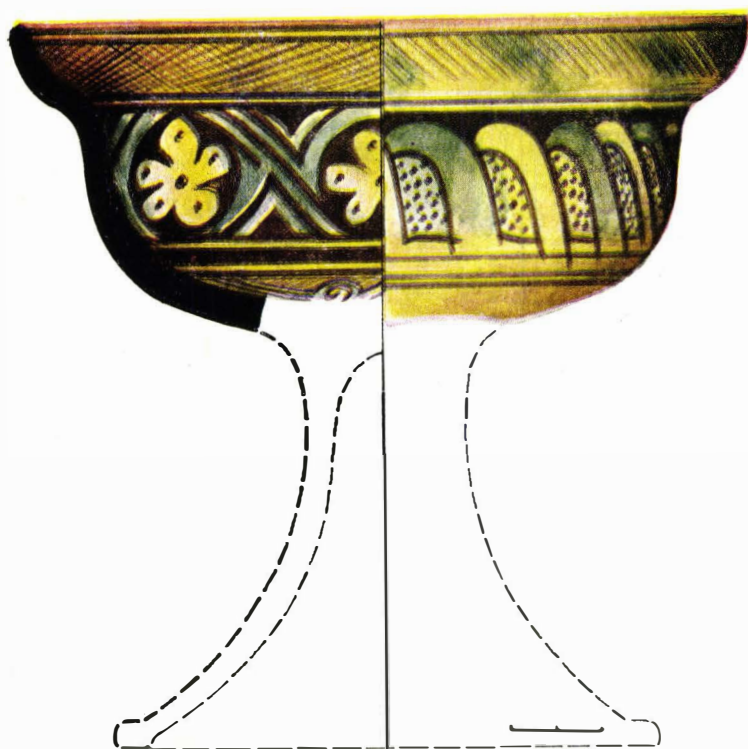

Fig. 67. Cupă cu picior înalt, smălțuită (formă reconstituită – B-3, c. 1340).

b) *Ceramica monumentală*. Ne referim la piesele ceramice întrebunțate numai la împodobirea fațadelor bisericii Argeș-I (c. 1200), ele zăcînd, cum am notat în chip repetat, mai ales în molozul rezultat de la dărîmarea monumentului (sau fiind vorba de *deșeuri*: piese sparte, deci nefolosite ca atare). Așadar, oriunde s-a găsit moloz (L 17) cu asemenea ceramică decorativă, am avut certitudinea înregistrării exacte,

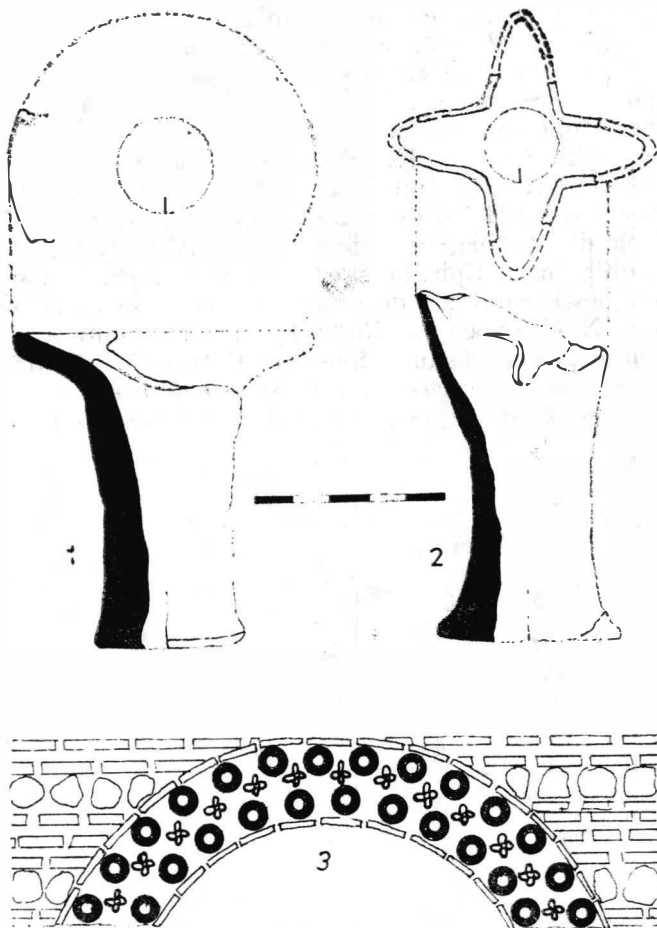

Fig. 68. Ceramică decorativă (monumentală) de la biserica Argeș-I (c. 1200): 1—2, 'ciupercuțe' smălțuite; 3, algoritmul decorului (ipoteză).

stratigrafic și cronologic, a fazei de construcție privind biserica Argeș-II (L 20, c. 1365—1369). Piesele de care ne ocupăm sînt numite îndeobște „*ciupercuțe*”, ele avînd comun un picior cilindric (uneori înfundat la bază) din care se dezvoltă elementul decorativ propriu zis, smălțuit în verde, cafeniu, mai rar și galben-portocaliu; tocmai în funcție de configurația acestui element, *singurul care era aparent pe fațade*, căci piciorul piesei era înecat în zidărie, distingem două tipuri de ciupercuțe :

1. Piese înalte în medie de 0,085 m, partea superioară fiind în formă de farfurioară cu diam. de 0,080 m ; de fapt întreaga piesă este asemănătoare unei mici trompete (fig. 68/1) ;

2. Piese înalte de c. 0,095 m, cu partea superioară modelată în patru lobi, închipuind așadar un motiv oarecum cruciform (fig. 68/2).

Primul tip este cel mai des înregistrat în comparație cu al doilea, lucru de care trebuie să ținem seama când încercăm să sugerăm îmbinarea celor două tipuri de ceramică decorativă, cum o facem în fig. 68/3, bazându-ne și pe analogiile cu alte monumente, unde un asemenea decor ceramicoplastic se păstrează și astăzi.

Într-adevăr, folosirea ceramicii smălțuite în arhitectură și îndeosebi în cea religioasă ²⁰⁰ se dovedește larg răspândită în epocă, deși, fapt ce merită a fi subliniat, nu caracterizează monumente mai vechi de la Constantinopol sau Salonic ²⁰¹. În schimb, decorul cu ceramică — predilect arhitecturii religioase bizantine din Balcani — este prezent la biserica nr. 3 de la Preslav (sec. IX—X), la noua Mitropolie din Mesembria (sec. X—XI), la biserica Sf. Dumitru din Tîrnovo (1186), la biserica His-salik din Loveci (sec. XII)²⁰², devenind obișnuit în veacurile XIII și XIV la monumentele din Serbia ²⁰³; o notă aparte se distinge însă în Grecia de nord-vest, de pildă în Epir, la bisericile din Arta ²⁰⁴. În părțile noastre, ale Țării Românești, ceramica decorativă a fost folosită la biserica de la Cotmeana (sec. XIV, epoca lui Radu I) ²⁰⁵, iar în chipul cel mai desăvîrșit cu putință, la ctitoria lui Mircea cel Bătrîn de la mănăstirea Cozia (c. 1388) ²⁰⁶. *La Argeș însă, cum rezultă din cele de mai sus, ceramica decorativă smălțuită se dovedește deocamdată a fi cea mai timpurie în spațiul românesc.*

²⁰⁰ Gabriel Millet, *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Paris, 1916 p. 252 și urm.

²⁰¹ *Ibidem*, p. 283 și urm.

²⁰² N. Mavrodinov, *Văsnata ukrasa* (1934), p.312 (desigur, afirmația că astfel de materiale ceramice decorative „caractérisent uniquement l'architecture bulgare” — p. 313 și rez. franc. p. 329, sub. ns. — este de nesustenut). Mai nou, S. Gheorghieva, J. Nikolova N. Anghelov, *Carevgrad Târnov*, I, Sofia, 1973, p. 123, fig. 66 și pl. VI.

²⁰³ Al. Deroko, *Architecture monumentale et décoration dans la Serbie au Moyen Age* ², Belgrad, 1962, p. 125, 149 și fig. 182, 197—200, 243.

²⁰⁴ Aici ceramicoplastica, de pildă la Sf. Vasile, Sf. Theodora (sec. XIII—XIV), constă doar din plăci smălțuite.

²⁰⁵ N. Ghika-Budești, *Evoluția*, I (1927), p. 17, fig. 81—82, 90, 93; cf. *supra*, n. 70.

²⁰⁶ *Ibidem*, p. 132, fig. 61—63, 77—79 (numai ciupercuțe cruciforme); cf. R. Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400—1400)*, București, 1976, p. 205 și fig. 219—225 — în continuare: *Un mileniu de artă* (1976).

CONCLUZII ASUPRA CERCETĂRII ARHEOLOGICE

Monumentele de la Argeș, existente în picioare sau în ruină, precum și cele descoperite în cursul cercetării arheologice, laolaltă cu observațiile privind depunerile, complexe și materialul arheologic, ridică o seamă de probleme permițând concluzii pe bază concretă. Unde a fost cazul acest lucru a și fost făcut, cu scopul de a se sublinia valoarea probatorie a elementului arheologic. Ne rămâne acum să conturăm liniile mari ale rezultatelor investigației noastre din anii 1967—1973, pe care le rezumăm în viziune diacronică, spre a putea apoi distinge mai lesne, și interpreta, desfășurările istorice legate de vatra voievodală argeșeană.

1. *Locuire neîntreruptă : două Curți — două epoci în strinsă legătură, dovadă efortul permanent de a zidi și a adăuga.* Este prima din concluziile ce se degajă și ea nu ar căpăta sensul deplin dacă nu am mai preciza : o locuire a cărei vechime coboară cu cel puțin un secol în raport cu datele general acceptate pînă acum de istoriografie.

Pe locul supus cercetării viața a pulsat începînd din secolul al XII-lea și a durat pînă tîrziu, dincoace de veacul al XVI-lea cînd „profilul” așeză-mîntului voievodal începe să se schimbe. Desigur, rămîne în sarcina viitorului să se demonstreze mai limpede intensitatea locuirii timpurii — dacă și în ce chip așezarea însăși a Argeșului își trage temeiurile din una mai veche (ceea ce socotim cu totul plauzibil).

Toate observațiile înregistrate evidențiază *succesiunea neîntreruptă* a celor patru niveluri stratigrafice de viațuire (pînă la 1400). Așadar, arheologia nu confirmă părerile că au existat pauze în viața acestei vetre voievodale (în urma unor evenimente politice, de pildă după 1330, pre-tinzîndu-se mutarea Curții și a scaunului țării la Cîmpulung și revenirea la matcă după o perioadă oarecare ; o astfel de pendulare a Curții nu este dealtfel înregistrată de vreun izvor istoric). Nici starea de paragină înscăunată la Argeș după stingerea lui Mircea cel Bătrîn nu înseamnă o abandonare a Curții, dovadă că de aici se emit încă acte pe parcursul veacului al XV-lea. A fost o creștere pe plan secundar, explicabilă prin ridicarea noului centru rezidențial de la Tîrgoviște (c. 1400)²⁰⁷.

În sfîrșit, continuitatea de viațuire ne este probată nu numai de evoluția Curte Veche — Curte Nouă (= *Residencia*, 1372) — Curtea de Argeș (apelativ geografic pentru întreaga așezare), ci și de materialul

²⁰⁷ N. Constantinescu, Gr. Moisescu, *Curtea domnească din Tîrgoviște*², București, 1969, p. 6—7; N. Constantinescu, C. Ionescu, *op. cit.*

arheologic propriu-zis — *monedele* de pildă, expresie palpabilă a circulației monetare, care acoperă absolut toate perioadele și nu lipsesc din principalele reperi stratigrafice. Toate acestea îndreptățesc opinia noastră : *până la cumpăna dintre veacurile XIV și XV, deci până la apariția reședinței voievodale de la Tîrgoviște, CURTEA DE ARGEȘ, a fost singura vrednică de acest nume, unicul scaun de domnie peste țară.*

Cîteva sintetizări se mai impun și în legătură cu cronologia depunerilor arheologice și cu fazele de construcție de la Argeș.

Descoperirile legate de secolul al XII-lea nu sînt prea numeroase, dar ele există : în ceramică — amforele cu torți suprînălțate și alte tipuri de vase, în metale — catarama liriformă din bronz turnat ; de fapt, ceramica găsită imediat peste stratul de construcție L 22 nu poate să aparțină tipologic și stilistic decît secolului al XII-lea (nivelul de locuire A-A). Am văzut (*supra*, cap. III) că depunerile din nivelul A-1 se repartizează topografic în două zone principale : în partea de sud a viitoarei incinte 1, și la nord-est (în legătură directă cu incinta A și biserica Argeș-I) ; descoperirile din ultima zonă sînt evident mai numeroase în comparație cu prima zonă și faptul se cere explicat. Deocamdată, să reamintim că moneda de bronz de la Alexios III, cu ajutorul căreia am datat stratul de construcție L 22, a fost găsită în depunere arheologică (+ 4-5 cm față de cota superioară L 22), așadar în depunerea L 15 (fig. 33/4), ceea ce ne-a determinat să încadrăm incinta A și biserica Argeș-I în jurul anului 1200. Cealaltă monedă de la Alexios III, din zona de sud, a fost găsită tot în stratul de depunere L 15, numai că prezența acestuia, în această zonă, se leagă de o altă construcție, a cărei fundație a fost folosită de zidul vestic al incintei 1 (c. 1340). Întrucît mortarul din structura fundației amintite este de aceeași compoziție cu acela folosit la ridicarea bisericii Argeș-I (distingindu-se prin nuanța roșietică, datorită prafului de cărămidă) — concluzia nu poate fi decît aceea că fundația găsită în zona de sud aparține și ea fazei de construcție L 22 (c. 1200).

Dar nu ne putem opri doar la constatări de acest fel, *ci trebuie să lămurim ce reprezintă construcția veche din zona sudică.* Una din două : a) ori este vorba de însuși nucleul Curții Vechi, ridicat odată cu biserica Argeș-I (c. 1200) — negăsind însă vreo justificare pentru relativa inconsistență a depunerilor arheologice din zona de sud (comparativ cu cele din zona incintei A, unde abundența materialelor arheologice, a ceramicii în special, este remarcabilă) ; b) ori zona de sud, cu construcția la care ne referim, cu pavajul ei, iar apoi temelile de piatră (faza A-2) reprezintă de fapt *periferia Curții Vechi*, partea ei de anexe gospodărești și ca atare ar trebui să căutăm în alt loc așezămîntul propriu-zis al Curții Vechi ²⁰⁸.

Toate datele arheologice de care dispunem în prezent ne îndreaptă către singura alternativă : *Curtea Veche* din Argeș era situată în apropiere de incinta A (circa 100 m) — respectiv la SE de incinta 1 —, pe mameionul ascuns astăzi de clădirile Spitalului orașenesc (vezi fig. 3, locul marcat cu X), o zonă unde nu este încă posibilă cercetarea arheologică de amploare ²⁰⁹. Sugerează acest plasament topografic și cărarea de prun-

²⁰⁸ Firește, unele incertitudini în legătură cu vechile depuneri din zona exterioară de SV (fig. 4 secțiunea XIII—68), care lipsesc acolo, se vor risipi pe măsură ce explorarea din zona amintită se va extinde către Piriul Doamnei, căci marginea platoului prezintă astfel de urme.

²⁰⁹ Un sondaj de informare (practicat în curtea Spitalului, 1973) a oferit deja unele date stratigrafice încurajatoare.

diș de care am amintit (*supra*, cap. III, § 1 — b și fig. 4), care, indiscutabil, nu putea decît să aibă rostul de a lega reședința propriu-zisă de locașul religios situat la nord.

Din nou, însă, se ivește o problemă de cronologie : de cînd datează începuturile propriu-zise ale Curții Vechi, dacă una din anexele sale, cea mai timpurie pe care o cunoaștem (și ne putem întreba dacă a fost și singura), a fost ridicată către 1200 ?

Nu ne putem pronunța decît sub forma unei *ipoteze de lucru*. Luînd în considerare aceleași vechi elemente de cultură materială amintite, aparținînd secolului al XII-lea, ca și postulatul logic : *însăși biserica Argeș-I a avut rolul de anexă a Curții Vechi, ea avînd rostul ei numai în legătură cu ceva construit anterior* (nevoia de a zidi un locaș de închinare — scria odinioară A. Sacerdoțeanu — „vine totdeauna mai tîrziu : mai întîi îi trebuie omului o casă”²¹⁰), putem admite un decalaj cronologic între nucleul rezidențial al Curții Vechi și incinta A, respectiv biserica Argeș-I. Un decalaj care ar trebui măsurat oricum în decenii față de anul 1200 și, în consecință, sub rezerva lămuririlor pe care viitoarele explorări din zona „X” le-ar aduce, ne îngăduim să afirmăm : *Curtea Veche a Argeșului își trage începuturile din perioada de după 1150, posibil din jurul anului 1180*²¹¹.

Structural, Curtea Veche va fi avut o alcătuire simplă, impusă și de configurația terenului (vîrfurile mamelonului are formă de triunghi cu laturile sub 40 m) : desigur, inițial o casă de locuit — avînd în jurul ei o împrejmuire de zid, ulterior apărînd anexele amintite, situate la NV. Nu este exclus să fi avut aspectul de *cetățuie*, atrăgînd privirea de departe — în care caz ar fi îndreptățit termenul *castrum Argyas* de mai tîrziu (1330), cînd Curtea Veche era deja un ansamblu de construcții, chiar unul secular.

Cert este că primele distrugerii provocate aici nu se leagă de invazia mongolă din 1241 (cum se afirmă uneori), întrucît nu am găsit nici o urmă în nivelul arheologic corespunzător acestui eveniment, iar cele definite stratigrafice probează că este vorba de urmările invaziei angevine din 1330 cînd are loc un incendiu, constatat în zona anexelor Curții Vechi (*supra*, cap. III, § 2-a și fig. 19/2). Dacă acest incendiu a cuprins și reședința de pe mamelon, nu știm deocamdată, dar ne putem pronunța hotărît : *invazia din 1330 nu a avut urmări în ce privește incinta A cu biserica Argeș-I, locașul religios a rămas nevătămat*. Dealtfel, un alt indiciu că viața continuă în cuprinsul Curții Vechi și după 1330 îl reprezintă depunerile L 8 și L 13, care se sprijină deopotrivă pe incintele A și I (fig. 32/1, 35/1-2).

Totuși, o înlocuire a Curții Vechi cu alta s-a petrecut curînd după 1330, în răstimp de un deceniu, construindu-se *alături* Curtea Nouă (= incinta I, păstrată și azi în ruină). Datarea după 1330 este indiscutabilă : o dovedesc cele două monede bulgărești din perioada 1331—1355 găsite în stratul de construcție aferent incintei I și casei domnești de sud (L 21) ; tot astfel depune mărturie și moneda angevină emisă în 1338, găsită în condiții stratigrafice clare : sub pămîntul provenit din săparea pivniței

²¹⁰ A. Sacerdoțeanu *Considerații asupra istoriei românilor în Evul mediu. Dovezile continuității și drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale*, București 1936, p. 199—200.

²¹¹ Încă O. Tafrali semnală o monedă bizantină, atribuită împăratului Ioan Tzimiskes (RIAF, XVI/1922, p. 154—155), ulterior caracterizată : „asemănătoare celor de la Ioan I Tzimiskes și de la Comneni” (*Monuments byzantins*, I, 1931 p. 22—23). Altminteri, pe teritoriul orașului Curtea de Argeș au fost găsite și alte monede bizantine de pildă de la Mihail IV Paflagonianul (1034—1041) — cf. Paul A. Dicu, în „Argeș”, XV (1980), 1, p. 7.

casei domnești de sud (fig. 19/1, 25/1). De aceea, ne pronunțăm pentru o datare c. 1340 în privința ridicării incintei 1 (fază de construcție incluzând casa domnească de sud și turnul 1 de intrare de pe latura de est). De reținut — pe lângă amenajarea interioară a incintei noi, prin întinsul și solidul pavaj de piatră — și amănuntul semnificativ, că noua casă domnească a fost înzestrată de la început cu elemente de confort, care încă nu erau pe atunci la îndemina oricui în Europa, fiind vorba de sobele lucrate din cahle-oală, discuri etc. (v. *Materialul arheologic*).

În legătură cu amplasarea incintei 1 și relația cu mai vechea incintă A (aceasta din urmă rămânând în continuare alături de reședința voievodală propriu-zisă, ca în trecut) ni se evidențiază argumentul cel mai de seamă că biserica Argeș-I nu-și încetase existența. Ne referim la poziția în teren a turnului 1 de intrare : acesta se află situat nu la jumătatea laturii de est a incintei, ci mai aproape de capătul sudic al acestei laturi — așa-dar a fost construit în funcție de amplasamentul casei domnești. Dar nu este pură întâmplare că vechiul turn a fost ridicat aproximativ la distanță egală între colțul SE al incintei 1 și colțul SV al incintei A (fig. 4). Ceea ce înseamnă că în momentul construirii incintei 1 (c. 1340) exista la nord obstacolul reprezentat de incinta A (cu biserica Argeș-I)²¹². Tocmai această situație i-a determinat și incintei 1 configurația planului : pe lângă inegalitatea laturilor, se poate observa limpede devierea celei răsăritene, impusă tocmai de prezența incintei A (vezi fig. 4 : segmentul nordic al laturii răsăritene se abate spre vest, altfel s-ar fi proiectat exact în colțul exterior NV al incintei A!) ; se explică și de ce latura de nord a incintei 1 este cu 16 m mai scurtă decît cea de sud, între cele două incinte rezervîndu-se un spațiu de trecere, care a și fost pavat cu prundiș și, eventual cu cărămizi. De asemenea, se explică și poziția în teren a casei domnești : de acolo, de pe latura de sud, fațada principală a casei avea în unghiul vizual locașul de închinare al voievodului (fig. 6). Desigur, s-a evitat construirea casei în zona de vest sau în cea de nord, pentru motivul că s-ar fi situat prea aproape de drumul de acces către Curte, ca și de zona noilor anexe gospodărești — grajduri, locuințe pentru slujitori etc. — despre care bănuim că se aflau la nord de Curte.

În lumina acestor precizări, cu atît mai logică și limpede exprimată ni se înfățișează faza de construcție L 20 (c. 1365—1369), adică momentul cînd, prin alte probe documentare, constatăm deja că biserica Argeș-I fusese înlocuită de actuala Biserică domnească, sau Argeș-II. Cînd s-a petrecut acest lucru ?

Înainte de toate se cuvine să reamintim că demolarea vechii biserici și a incintei sale s-a desfășurat în mod sistematic, molozul rezultat fiind depozitat în preajma punctului de lucru, recuperîndu-se o parte din materialul de construcție (care a și fost refolosit la noua clădire). De asemenea, o mare cantitate de moloz a servit pentru umplerea unor viroage, în general pentru nivelarea terenului, atît în afara incintei 1 cît și în interiorul acesteia, cinci asemenea micro-zone cu moloz fiind înregistrate de cercetările noastre (trei situîndu-se în interiorul incintei 1). Un moloz care nu poate fi confundat cu altul, provenit de la alte construcții, deoarece conține de regulă elemente de compoziție specifică (de pildă mortar roșietic sau pictură, fragmente de ceramică decorativă, existente cîndva numai la biserica Argeș-I). În sfîrșit, se cuvine și precizarea : nu s-a putut observa nicăieri vreo depunere arheologică peste pungile cu moloz, care să îngă-

²¹² Cetății de scam (1971), p. 79, dar cu interpretări inacceptabile.

duie concluzia că între operația de demolare și ridicarea noii construcții s-ar fi scurs un timp îndelungat; dimpotrivă, acolo unde a fost înregistrat, stratul de construcție L 20 fie că este încadrat (fig. 37/2), fie acoperit de moloz — indicând nivelarea ulterioară a terenului (fig. 30/1,6; 33/2). Așadar, cum am mai spus demolatorul bisericii Argeș-I este același cu constructorul bisericii Argeș-II, operațiile succedându-se în ordine firească și fără pauză între ele.

Dar constructorul bisericii Argeș-II nu poate fi Basarab I, cum s-a afirmat și se stăruie, pe temeiul greșitei interpretări a grafitului conținând data 1351/1352, *ci un voievod de după 1360*. Într-adevăr, investigația arheologică de la Curtea de Argeș a avut șansa să afle o monedă emisă de țarul Srațimir din Vidin (1360—1365; 1369—1396), *situată sub o pungă de moloz provenit de la biserica Argeș-I (supra, cap. III, § 2-a și fig. 20/2-3)*. Este unul din *reperele cronologice principale* oferite de arheologie în probleme ce ne interesează aici. O altă dovadă că moneda găsită la Argeș face parte din primele tipuri monetare emise de Srațimir — în prima parte a domniei lui în Vidin, *așadar pînă la 1365* — o constituie și împrejurarea că două piese similare se aflau în conținutul tezaurului de la Padina-Gospodijn Vir, ascuns tocmai datorită evenimentelor din acel an, provocate de invazia lui Ludovic I asupra Vidinului.

Bineînțeles, o monedă bătută între 1360 și 1365 putea oricînd în acest interval să ajungă la Argeș — de unde poate rezulta interpretarea: construcția Bisericii domnești începe fie sub Nicolae Alexandru, fie sub Vladislav I-Vlaicu, ambii contemporani cu prima etapă a domniei lui Srațimir. Din nefericire, știința numismatică încă nu a stabilit exact cronologia emisiunilor monetare ale lui Srațimir (și în această privință putem afirma că arheologia românească și-a adus prinosul), întrucît dacă s-ar dovedi că tipul respectiv de monedă a fost emis după 16 noiembrie 1364, data morții lui Nicolae Alexandru — numele acestui voievod nu ar mai avea vreo legătură cu edificarea monumentului.

Totuși, nu putem ignora *unicul indiciu* care ne îngăduie concluzia că biserica Argeș-II a trecut în faza ei „de roșu”, adică înainte de așternerea frescelor, prin *două etape de construcție*, de amploare inegală ce-i drept; avem în vedere adăugarea zidului de cărămidă care a obturat accesul naos-diaconicon, ceea ce a produs o ușoară modificare de plan și spațială a colțului SE al naosului. Acest adaos a avut implicații, deoarece zidul amintit nu are fundație proprie (fig. 37/B), el sprijinindu-se la nord de stîlpul altarului iar la sud de latura clădirii, ceea ce nu înseamnă cîtuși de puțin că nu a avut nevoie de un răgaz oarecare pentru tasare, spre a se realiza frescele ce-l împodobesc din vechime (asupra acestora vezi indicațiile din CDA, fig. 201/78—86; 241—243, 245, 248).

De asemenea, *o inserție se dovedește și inscripția slavonă pictată*, situată deasupra tabloului votiv din naos: sub slovele ei se distinge și azi briul ornamental pictat anterior — motive geometrice, șterse nu prea bine de cel care a pictat inscripția, păstrate însă intacte în acel ‘ciubuc’ menționat de V. Drăghiceanu (CDA, 49 și fig. 37, 264) ca și în studiile noastre (cf. *Résidence* (1970), 14 și n. 25)). Aceasta înseamnă că în 1369, momentul istoric la care se referă inscripția, cum vom stabili mai jos, pictura Bisericii domnești era implinită, cel puțin pe peretele de vest al naosului (să mai reamintim că absidiola diaconiconului nu a fost pictată vreodată).

Să rezulte din aceste probe arheologice, artistice și istorice că biserica Argeș-II a fost începută de Nicolae Alexandru (desigur după 1360), terminată „de roșu” dar încă nepictată — situație moștenită de fiul său Vladislav I-Vlaicu (care adaugă zidul diaconiconului și realizează pictura, înainte de 1369), pentru ca tot sub Vlaicu Vodă să fie consemnat momentul, 1369? Aparent numai, asemenea supoziții ar fi îndreptățite. Căci, în realitate, zidul amintit aparține aceleiași faze de construcție L 20, cărămizile fiind de același format folosit la restul bisericii, iar liantul prezintă aceeași compoziție ca la stilpul altarului, de pildă, ceea ce dovedește că modificarea din colțul de SE al naosului s-a făcut *din mers*; un adaos cu rosturi multiple: diaconiconul devenea un fel de 'ascunzătoare' (de aceea, credem, nu a fost zugrăvit cindva), se căpăta un plus de suprafață pentru pictura în frescă, dar mai ales se delimita spațiul rezervat numai mormintelor ctitorilor, anulindu-se tocmai accesul spre și din altar pe partea sudică a bisericii. Cu alte cuvinte *monumentul trebuie privit integral*, nefiind vorba de doi ctitori — unul cu zidăria, altul cu pictura; același constructor-ctitor a realizat și pictura. Or, simpla prezență în tabloul votiv din naos a figurii lui VLADISLAV I-VLAICU, fapt explicit înfățișat de inscripția slavonă din 1369, constituie *proba cea mai evidentă* că biserica Argeș-II i se datorează acestuia *în întregime*. Vlaicu Vodă este *unicul ctitor* al monumentului argeșean. Dealtfel, cum s-a subliniat de repetate ori, *unitatea intimă* dintre zidărie, ca spațiu și volume, și pictură, pledează ea însăși pentru o viziune integrală asupra monumentului.

Așa încît, după această necesară punere la punct, putem rezuma: noua biserică o înlocuiește pe cea veche în deceniul al 7-lea al veacului, după 1365 (reper: moneda Strațimir) și înainte de 1369 (vară-toamnă, v.n. 64), potrivit inscripției slavone. *Întrucît nimic nu se opune interpretării că pictarea bisericii Argeș-II era pe terminate în momentul cînd se realiza inscripția amintită* (justificîndu-se inserția ei peste un motiv ornamental preexistent), *sau chiar proaspăt terminată în preajma evenimentului consemnat de inscripție* (cu aceeași justificare pentru inserția ei) — *încadrarea cronologică în perioada c. 1365—1369, pentru întreaga operă, se impune de la sine. Un monument de proporțiile bisericii Argeș-II a putut fi realizat așadar în decurs de circa patru ani, în toate articulațiile sale interioare și cu ansamblul de pictură în frescă.*

Cît privește grafitul cu data 1351/1352 (însemnarea de pe peretele nordic al naosului), acesta reprezintă un excepțional *fapt de memorie* (și nu este singurul de acest fel): meșterii lui Vlaicu Vodă — și unul din ei va fi fost neîndoielnic acel *Rădilă*, cu nume românesc, menționat în grafitul de pe fațada sudică (fig. 10) — știau sau putuseră afla că Marele Basarab Voievod, bunicul celui pentru care lucrau, se stinsese din viață în acel an '6860', la Cimpulung, așadar cu circa 13 ani în urmă față de momentul cînd biserica Argeș-II era ridicată „de roșu”. *Evenimentul relatat (altminteri succint) nu este deci strict contemporan cu edificiul realizat în deceniul al șaptelea.*

Deocamdată, se cuvine să amintim că *residencia* lui Vlaicu Vodă, evocată de acesta în 1372, nu pare să fi suferit transformări și adaosuri sub voievozii imediat următori — exceptîndu-l poate pe Mircea cel Bătrîn, care în finalul veacului va fi fost desigur nevoit să repare stricăciunile provocate de luptele sale cu Vlad I — Uzurpatorul (1394—1396); totuși, arheologic, nu am putut sesiza subfaza de reconstrucție, datorită decapărilor din anii '20 din jurul casei domnești, care au eliminat o bună parte din registrul stratigrafic superior.

De asemenea este oglindită starea de relativă paragină a Curții în cursul veacului al XV-lea (după stingerea lui Mircea cel Bătrîn, 1418), ceea ce a determinat ampla restaurare din epoca lui Neagoe Basarab (c. 1517 = stratul de construcție L 4) ; se realizează atunci un volum de construcții care egalează pe acela datorat lui Basarab I (c. 1340). (Nu este exclusă nici posibilitatea ca însăși Biserica domnească să fi fost reparată sub Neagoe Basarab, dar nu avem probe arheologice în acest sens).

Probleme nelămurite subsistă în legătură cu incinta 2, a cărei datare tirzie, în veacul al XVIII-lea, este în linii mari stabilită. Nu am putut rezolva chestiunea, dacă biserica Argeș-II a avut sau nu de la început o incintă proprie. Să ne înșelăm cumva în privința traseului arcuit al incintei 2 — respectiv segmentele de la nord de 'chilia' din veacul al XVI-lea — traseu care poate fi mai vechi decît veacul al XVIII-lea ? Amenajarea stradală modernă, excavările care au însoțit restaurarea de după 1911, ca și clădirile moderne din jur fac inoperantă expertiza arheologică asupra zidului arcuit. În scurt, o problemă nerezolvată de cercetarea noastră își așteaptă dezlegarea.

2. *Mărturiile ale creativității românești pe planurile culturii și civilizației sud-est europene din feudalismul timpuriu.* Este a doua concluzie majoră oferită de cercetarea arheologică de la Curtea de Argeș.

Dincolo de valențele intrinseci ale probelor arheologice cu care am operat, acestea au o calitate comună : reprezintă documente de epocă, specifice, sînt *izvoare arheologice* prin excelență. De aceea le-am privit pînă acum de pe pozițiile aride ale arsenalului așa-zis factologic, descriptiv, precum și din unghiul determinărilor cronologice — condiție pe care ne-am impus-o deliberat, tocmai pentru a ne înlesni stabilirea identității inițiale și mai ales *interpretarea lor*, ceea ce încercăm în acest loc.

Dacă se documentează aici o locuire neîntreruptă de-a lungul veacurilor tot atît de evident este și faptul că esența sau *caracterul* acestei locuiri a fost și a rămas *laic*. Pe cele două etape ale dezvoltării sale, vatra voievodală oglindește traiul virfurilor crescute din societatea autohtonă, poziția și rolul lor de conducători. Curtea, cu locașul de închinare de alături reprezintă așadar o entitate — fie că ne referim la *treapta voievodatului* din veacurile XII — XIII, fie la *treapta* superioară a *Domniei autocrate* din veacul al XIV-lea, la condițiile vieții de stat propriu-zise. Amplasarea și structura morfologică a construcțiilor, dotările din interior și din afara lor, inventarul mobil, ș.a. toate acestea exprimă un *mod de viață propriu feudalității laice, în devenirea și consolidarea sa istorică. Acest caracter nu s-a schimbat vreodată, nici măcar temporar.*

În consecință, nu poate fi acceptată opinia, dealtfel neprijinită de izvoare, că sediul instituției Mitropoliei Țării Românești se afla, după 1352 și desigur după 1359, la Curtea domnească (= incinta 1) și că întîia biserică a țării a fost hărăzită să fie tocmai Biserica domnească (Argeș-II). Am văzut că una din sursele acestei erori constă în interpretarea grafitului cu știrea despre moartea lui Basarab I : o biserică, începută prin 1351—1352 putea deveni în 1359 locaș al Mitropoliei. Dar am stabilit că edificiul se înalță ceva mai tirziu, între c. 1365 și 1369 și eșafodajul cade. Desigur, s-ar putea replica : vlădica Iachint a putut primi biserica veche, Argeș-I ; dar ne putem iarăși întreba : unde era în fapt Mitropolia în răstimpul de cîțiva ani dintre dărîmarea vechii clădiri și construirea celei noi ? Se vede limpede că lucrurile au stat cu totul altfel : sediul Mitropo-

liei din Argeș a fost de la bun început situat acolo unde îl vor indica surse documentare de mai târziu, adică pe locul viitoarei mănăstiri a lui Neagoe Basarab, *la distanță față de așezământul voievodal.*

În aceeași privință mai sînt cuvinte de adăugat. O biserică de rang mitropolitan este de neînchipuit fără prezența călugărilor *în jurul ei* (și nu alături de ea), cum cerea practica Răsăritului ²¹³; or, cercetarea arheologică nu a dat de urma unor chilii — nici în legătură cu biserica Argeș-I și nici cu biserica Argeș-II (desigur, nu intră în discuția de aici problema așa-zisei 'chilii', datînd din veacul al XVI-lea). Armele și piesele de armură găsite nu ilustrează nicidecum 'feudalitatea ecleziastică', pe care unii o văd instalată în incinta I, încercînd fără temei să „urce” Domnia pe muncelul Sin Nicoară, unde nu există nici loc și nici urme pentru o reședință voievodală. În sfîrșit, un argument hotărîtor elimină definitiv teza mitropolitană: *existența monetăriei domnești în cuprinsul incintei I (supra, cap. III, § 2-a și cap. IV, § 1.1), fapt afirmat de Octavian Iliescu înainte de a descoperi noi înșine anexa atelierului monetar* ²¹⁴. Atribut al suveranității de stat și apanaj al Domniei Țării Românești, baterea monedei în interiorul Curții este perfect explicabilă, dar incompatibilă cu existența pe același loc a sediului Mitropoliei.

Am întrebuițat mai sus expresia *mod de viață*, raportat înainte de toate la *traiul zilnic* al stăpînitorilor din cele două Curți care s-au succedat în decursul vremii. Un trai caracterizat mai curînd prin modestie decît prin opulență, dar care nu excludea *fastul vieții de Curte*; un voievod cu concepții de *moșnean*, dar cu „îndestulare internă imperială”, astfel îl vedea Nicolae Iorga pe primul Basarab ²¹⁵. Sensurile expresiei amintite apar deci mult mai profunde, căci relicele argeșene sînt nu numai oglinda spiritualității epocilor de care aparțin (să ne amintim și aici de afirmația lui N. Gabrielescu) dar ele încorporează în chip necesar o rodnică și îndelungată expriență umană în valorificarea resurselor naturii. Ele reprezintă, așadar, deopotrivă *elemente de cultură și de civilizație, sînt mărturii grăitoare ale creativității românești medievale*. Aceste două planuri — cultura și civilizația — nu se pot desigur confunda, dar nici nu sînt disociabile: atît cultura, cît și civilizația *se manifestă împreună*, sau, cum postula savantul geograf și etnolog *Simion Mehedinți*, ele sînt „inseparabile și simultane” ²¹⁶.

Indiferent însă de unghiul din care sînt privite, monumentele de la Curtea de Argeș (și le avem în vedere deocamdată pe cele de arhitectură), așa cum au fost acestea încadrate cronologic (aspect oarecum neglijat în unele scrieri recente, care operează în chip nejustificat cu o cronologie „lungă” ²¹⁷) — sînt apte să ne contureze mai clar și chiar să modifice

²¹³ Cazul Mitropoliilor din Argeș și Tirgovîște. Firește, este fără temei și presupunerea că biserica Argeș-I și incinta ei ar reprezenta de fapt o mănăstire (cf. C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, București, 1974, p. 255—256), căci absența altor clădiri în incintă ne oferă un răspuns limpede, negativ.

²¹⁴ „Deși săpăturile arheologice [...] nu au scos la iveală urmele acestei monetării, ca nu a putut funcționa decît în acest cadru”, adică la Curtea domnească — cf. *București. Materiale de istorie și muzeografie*. VIII (1971), p. 105, n. 12.

²¹⁵ N. Iorga, *Ist. rom.*, III (1937), p. 167.

²¹⁶ S. Mehedinți, în ARMSI. s. III, t. XI (1930), p. 2—3.

²¹⁷ R. Theodorescu, *Un mileniu de artă* (1976), p. 158, 160 („monument de secol XIII” etc), deși încă în urmă cu peste un deceniu ne-am pronunțat: „posibil în jurul perioadei 1220—1235” (*Argeș*, 1971, p. 23); cf. Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 118.

imaginea, pînă acum nebuloasă, despre lumea românească din primele veacuri ale mileniului actual. Departe de a fi fost închistată în forme perimate de existență — 'întirziată', sau în situația de permanent recep-tacul pe planurile culturii și civilizației, deci 'tributară' cu totul celei din jur, cum caută să ne convingă anumite curente istoriografice —, dimpo-trivă, este lesne de constatat că lucrurile au stat cu totul altfel, grație mai ales investigațiilor arheologice din ultimele trei decenii. Or, tocmai acestea din urmă au demonstrat fără putință de tăgadă : românii, din adîncă vechime, inclusiv cei de acum 6 — 8 veacuri, au știut nu numai să creeze ei înșiși, cu forțe proprii, în toate laturile vieții materiale și spirituale, dar au știut în egală măsură să țină pasul cu experiențele din preajma lor și să beneficieze de acestea — *dar numai atît cît le-a fost necesar*.

Cu exact două decenii în urmă, *Virgil Vătășianu* își exprima justifi-cate rezerve față de opiniile « care considerau începuturile arhitecturii din principate ca rezultatele unor reflexe tîrzii ale unor fenomene petrecute în jurul Țării Românești cu mult înainte », d-sa subliniind rolul arheologiei în lămurirea unor laturi de conținut încă obscure, nu mai puțin din punct de vedere cronologic. „Dar — continuă savantul citat — alături de noile descoperiri, trebuie să mai înțelegem că nu putem crea pentru arhitectura din provinciile românești o cronologie aparte, întirziată, detașată de cro-nologia fenomenelor care se petrec în vecinătatea Țării Românești și că trebuie să înlăturăm definitiv unele rezerve formulate în acest sens, rezerve care mai stăruie încă în unele lucrări de ansamblu publicate pînă în prezent”²¹⁸.

În legătură cu problema influențelor din afară, istoriografia noastră recentă s-a pronunțat principial, evidențiind două laturi esențiale, istorice-ște complementare. Mai întii, că exigențele feudalității românești au fost îndeobște satisfăcute de *tradițiile populare locale* (să nu scăpăm din vedere că veacuri în șir a predominat la noi *arhitectura în lemn*). Elocvent în acest sens este chiar exemplul Argeșului : către 1340, voievodul din fruntea Țării Românești își construia o casă — *dar după modelul locuințelor țără-nești din ținutul subcarpatic* (îndreptățind și supoziția, că însăși casa voie-vodală a Curții Vechi va fi fost de același tip). Adaptat cerințelor unei reședințe domnești — conchide *V. Vătășianu* — acest tip de veche casă românească „va rămîne și de aci înainte valabil pentru asemenea con-strucții și îl vom întilni aproape întocmai și în perioadele mai tîrzii”²¹⁹ ; într-adevăr, o dovedește și locuința voievodală construită la Argeș de Neagoe Basarab (c. 1517).

În al doilea rînd, că aceiași reprezentanți ai feudalității românești — cnejii și voievozii — au apelat și la modele din exterior în materie de cti-torii religioase, preferînd, cum era de așteptat, sudul bizantin — de unde veneau dealtfel și meșterii principali (constructori, zugravi). Prin aceasta, însă, nu se poate pune în cauză *creația românească* încorporată de pildă în monumentele Argeș-I și Argeș-II ; acestea s-au integrat organic în cultura și civilizația de la nord de Dunăre, căci exprimau gusturile, aspirațiile și în ultimă privire poziția socială a virfurilor feudalității românești. Astfel de locașuri, deci, nu trebuie privite ca simple împrumuturi sau „lipituri” care nu aveau nimic comun cu mediul receptor ; dimpotrivă, ele îl explici-tau pe acesta din urmă și contribuiau fără îndoială la consolidarea terenu-

²¹⁸ V. Vătășianu, *Arta feudală*, I (1959), p. 127 — 128.

²¹⁹ *Ibidem*, p. 208 ; cf. M. Berza, în *Ist. Rom.*, II (1962), p. 206.

lui social-economic în care apăruseră²²⁰. Altminteri, cu referire tocmai la 'cadrul cultural' corespunzător mai multor popoare (ca expresie a dezvoltării lor comune), savantul medievist P. P. Panaitescu era categoric: „respingem explicația împrumuturilor de la popor civilizată la popoare mai înapoiate”²²¹.

De la sine înțeles, subzistă încă nelămuriri cu privire la problema originii tipului de monument reprezentat de biserica Argeș-I, adevărat *unicat tipologic* în arhitectura noastră medievală. Dacă luăm în considerare încăperea principală — *naosul* — și încercăm să identificăm analogiile, cum am și procedat în 1971, referințele sînt relativ numeroase. În principal, este vorba de monumente de mici dimensiuni, cu naosul avînd planul în cruce liberă — adică fără puncte interioare de sprijin pentru boltire, tocmai de aceea denumit în literatura elenică de specialitate: *σὸν τύπο ἐλεύθερου σταυροῦ*²²². Pot fi iarăși amintite acele monumente, mai vechi și mai noi, care preced tipologic sau sînt din aceeași vreme cu biserica Argeș-I, ținînd seama desigur de deosebirile stilistice (în funcție de materialele folosite, nu mai puțin de rezolvările date de mina meșterilor), de rosturile diferite ale fiecărui monument în parte, făcînd totodată abstracție de scara diferențelor cronologice: *Pirinčetepe-Varna* (sec. VI, cum se acreditează), apoi *Boiana* (sec. XI), *Dinogetia* (sec. XI — XII), *Saparevo Banja* (sec. XII — XIII), în sfîrșit *Nicopol* (sec. XIII — XIV)²²³. Analogiilor menționate li se pot adăuga și altele — cazul interesantei bisericuțe din părțile sirbești de azi (odinioară, însă, aflate sub stăpînirea țaratului de Vidin), de la *Donja Kamenica* (incep. sec. XIV), o construcție de aspect „cubic”, adică masivă în ciuda micilor ei dimensiuni (ca și Nicopol dealtfel), unde se remarcă dispoziția în plan a brațului de vest al crucii naosului²²⁴; în apropiere de Belgradcik se găsește un alt monument, oarecum similar, la *Rakovica*, datînd însă din secolele XII — XIII²²⁵, așadar o construcție contemporană cu biserica Argeș-I.

Prin urmare, chiar aceste analogii, oricît de îndepărtate ar fi ele de modelul bisericii argeșene, nu mai lasă loc îndoielii că originea tipului de monument trebuie căutată la sud de Dunăre. De fapt se cunosc și *arhetipurile* din care au derivat aproape toate construcțiile religioase menționate: este vorba de biserici bizantine de plan cruciform aparținînd antichității tirzii — cum dovedesc cele descoperite în R.P. Bulgaria, la *Ivanjane* și *Klissekioi* (sec. V — VI, eventual VII)²²⁶ și în R.S.F. Iugoslavia,

²²⁰ Barbu T. Cămpina și M. Berza, în *Ist. Rom.*, II (1962), p. 176—178.

²²¹ *Ist. cult. rom.* (1969), p. 12—15, 202.

²²² A. K. Orlandos, *Ναὸς* (1935), p. 47 și urm., fig. 4 (tipul B'); idem, *Μνημεῖα* (1948), p. 86, fig. 73; cf. I. Barnea, *Monumentii* (1971), p. 91, fig. 4.

²²³ N. Mavrodinov, *Ednokorabnata i krástovidnata carkva po búlgarskite zemi do kraja na XIV v.*, Sofia, 1931, p. 43, 62 și fig. 51, 71; Kr. Mijatev, *Architekturata v srednevekovna Búlgarija*, Sofia, 1965, p. 183—190, fig. 205—208, 215 (Boiana, Saparevo Banja); cf. I. Barnea în *Dinogetia*, I (1967), p. 350—356, fig. 187 și *Monumentii* (1971), p. 86—87, fig. 2. Pentru Nicopol, vezi precizările lui R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident* (1974), p. 271—273, care nu anulează totuși interpretările lui N. Ghika-Budești (dealtfel, autorul ignoră articolul nostru din BMI/1971, unde indicam analogiile pentru naosul bisericii Argeș-I).

²²⁴ Al. Deroko, *Architecture* (1962), p. 243—244 (o situează în sec. XVI, ca și în articolul nostru din 1971). În realitate, monumentul datează de la începutul veacului al XIV-lea, cf. D. Panajotova, în *Byzantino-Bulgaria*, IV (1973), p. 275—291; M. Kiel, în *Actes-CIÉB* (XIV, București, 1971), II, 1975, p. 159—166, fig. 7/1.

²²⁵ M. Kiel, *loc. cit.*, fig. 7/2.

²²⁶ Vera Ivanova, în *Izvestiia-Institut, VIII* (1934) p. 220—229 (Ivanjane: sec. V. p. 224); mai nou — R. F. Hoddinot, *Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia. A study of the Origins and the Initial Development of East Christian Art*, Londra—New-York, 1963 p. 211—213 (propune datarea: *post. 527*).

la *Caričingrad* (sec. VI) ²²⁷, în apropiere aflându-se și o veche capelă de tipul celor înfățișate mai sus, la *Sjarina* (a. sec. X ?) ²²⁸. Toate aceste monumente de referință pentru biserica Argeș-I se găsesc deci masate, exceptând pe

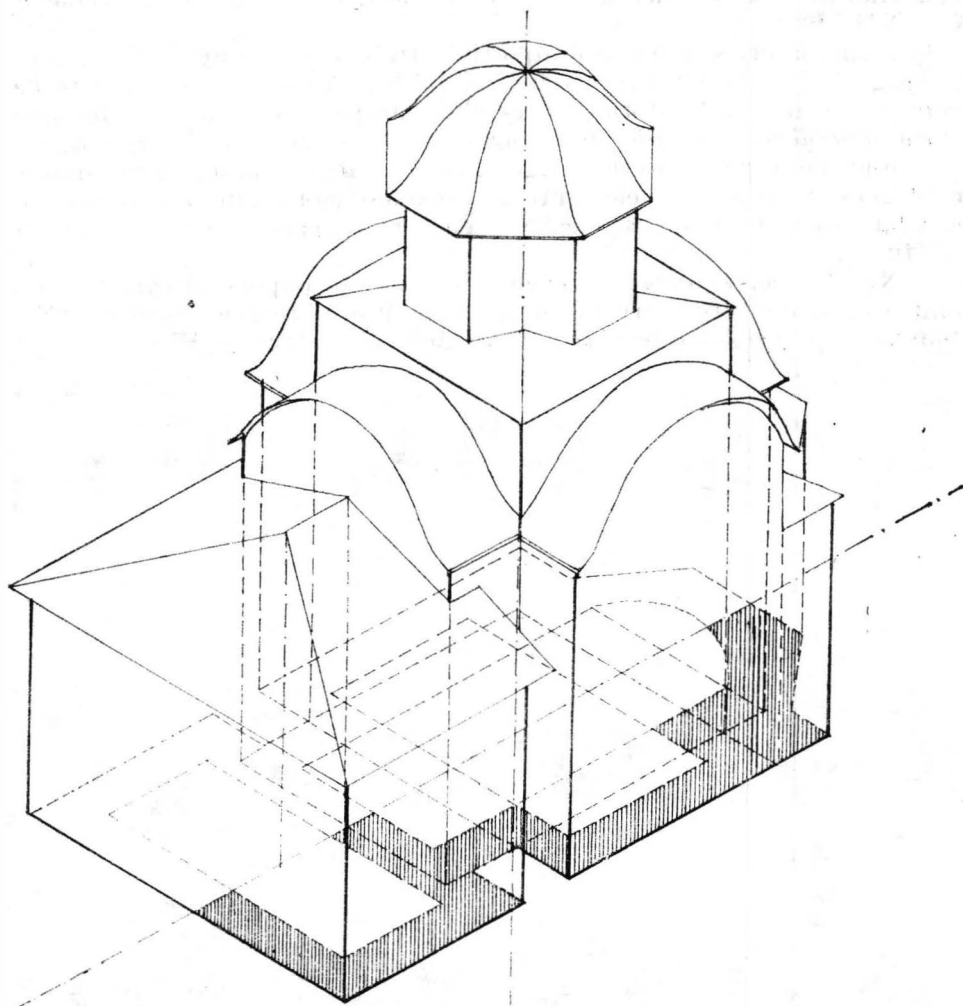

Fig. 69. Argeș-I (c. 1200). Reconstituire în perspectivă axonometrică de arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu.

acela de la Nicopol, în aceea zonă de confluență sirbo-bulgară ; este chiar zona unde — observă *R. Theodorescu* — se consuma evoluția planului cruciform de biserică — „între secolul al XII-lea și începutul secolului al XIV-lea în lumea bulgară prin excelență” ²²⁹. Mai limpede, ideea de mai sus este înfățișată în ultima sa sinteză ; biserica argeșeană ilustrează

²²⁷ R. F. Hoddinot, *op. cit.*, fig. 139.

²²⁸ Ibidem, p. 195, fig. 106—107. Un monument de același tip este semnalat de Kr. Miĵatev la Boboševo (sec. XIV) — *Arhitektura* (1965), p. 190—191, fig. 216.

²²⁹ R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident* (1974), p. 274.

pe de o parte „începutul unei noi etape a relațiilor feudalității nord-dunărene, din epoca anterioară anilor 1330, cu ținuturile oriental-balcanice, acolo unde și atunci când suveranii asenizi și terterizi înscriau o **anume** pagină a vechii culturi sud-est europene, iar, pe de altă parte, continuarea unor tradiții arhitectonice la Dunărea de Jos, din Paristrionul secolelor X — XII”²³⁰.

Întimplător, sau poate dimpotrivă, trebuie să adăugăm că amintita pagină a vechii culturi este indisolubil legată de un fenomen care de asemenea marchează istoria sud-estului european și anume, *afirmarea tot mai puternică a românilor de pe ambele maluri ale Dunării*. Insuși corectivul, impus de datarea bisericii Argeș-I în jurul anului 1200, dă un anume relief acestei afirmări a elementului românesc nord-dunărean — bineînțeles fără absolut nici o relație cauzală cu Terterii, care apar pe scenă mult mai târziu.

Ne rămîne, așadar, să vedem *cine* au fost exponenții acelei lumi românești și cum au încrustat ei la Argeș inșiși treptele viitoarei Țări Românești — probleme pe care le vom aborda cu alt prilej²³¹.

²³⁰ Idem, *Un mileniu de artă* (1976), p. 160.

²³¹ Considerații preliminare, inclusiv interpretări de ordin istoric, în articolul semnalat (*supra* n. 64).

CURTEA DE ARGEȘ (1200—1400)
Asupra începuturilor Țării Românești

CURTEA DE ARGEȘ (1200—1400)

Über die Anfänge der Walachei

București, Editura Academiei, 1984, 170 p., 69 fig., 3 planșe

ZUSAMMENFASSUNG *

I. *Geschichtsschreibung. Quellennachweis. Probleme und Forschungen. Deutungen.* Der ehemalige Woiwodensitz in Argeș — oder *Curtea de Argeș* („der Hof von Argeș“), wie er später gewürdigt wurde (Vgl. Anm. 5 — 6) — erfreute sich im Mittelalter keiner Berühmtheit; ein *castrum Argyas* wird 1336 in Verbindung mit der Invasion Karl Roberts von Ungarn (1330) erwähnt und einige Urkunden wurden im Verlauf des 14. und 15. Jhs. in Argeș (bzw. in *nostra residencia*, 1372) angegeben. Als jedoch nach 1400 der Fürstenhof von Tirgoviște entstand, breitete sich die Anonymität über den weitzurückliegenden Sitz der walachischen Woiwoden. Auf diese Weise bildete sich die Grundlage der Entstehung und Festigung einer historischen Tradition, die seit einiger Zeit das Weichbild von Argeș (im Wettbewerb mit der Siedlung von Cimpulung) umwob. Diese Erscheinung, die sich bereits gegen die Mitte des 16. Jh. abzeichnet, wurde um ein Jahrhundert später in den walachischen Chroniken als Schema festgelegt. Nebst anderen Quellen heben die erwähnten Chroniken die sogenannte „Besiedlung (rum. *descălecat*)“ als Ergebnis eines sagenhaften „Herüberkommens aus Făgăraș“ hervor; sie versuchen die Anfänge des Staatslebens südlich der Karpaten durch das Werk des „Schwarzen Fürsten“ (*Negru Vodă*, 1310 — laut Luccari, 1605) zu erklären, der später (1215 — der Tradition von Cimpulung gemäß; 1290 und 1292 — nach Chroniken und Urkunden) Radul Negru genannt wurde. (Vgl. trotzdem die Urkunden der Jahre 1234, 1247, 1285 u.a. Anm. 22 — 23).

Es steht fest, daß die Bauten des Fürstenhofes von Argeș nach dem 17. Jh. einem raschen Verfall ausgesetzt waren. Im vorigen Jahrhundert ist sogar eine Verwechslung festzustellen, die keinem Zufall zuzuschreiben ist: die Stätte des ehemaligen Hofes (besonders die Hofkirche) hatte bereits — auch topographisch — ihre Identität eingebüßt, denn außerdem, daß sie als Stiftung des „Schwarzen Fürsten“ betrachtet wurde, wurde sie auch mit der von Neagoe Basarab (1512—1521) gestifteten Klosterkirche von Argeș (1517) verwechselt. Das geht auch aus der Jugendschrift M. Kogălniceanus (1837, 1854) hervor, so daß R. Roesler, dessen Gegner auf wissenschaftlichem Gebiet, versucht hatte, die Sache richtigzustellen (ohne jedoch vom Bestehen der Hofkirche Kenntnis zu haben); „weil — schrieb Roesler — es in der Walachei wohl kein Gebäude gibt, das nachweisbar älter ist als das 15. Jahrhundert“ (1867). Die Konfron-

* Übersetzt von Prof. Hulda Constantinescu.

tation mit den Theorien Roeslers über die angebliche späte „Einwanderung“ der Rumänen nordwärts der Donau hat die moderne Richtung der rumänischen Geschichtsschreibung geprägt, wobei die *kritische Schule* am Ausgang des 19. Jh. und besonders die Schriften D. Onciuls (1891—1892, 1899) hervorzuheben sind. Es war auch eine Zeit, in der die architektonischen Bauten in Argeş an Bedeutung gewannen (siehe Arch. N. Găbrilescu u.a.).

Unter der Obhut der 1892 gegründeten Kommission für historische Denkmäler leitete Arch. Grigore Cerchez die Wiederherstellungsarbeiten der Hofkirche (1911—1914). Bald erschienen auch Kontroversen in bezug auf das Alter des Denkmals — wie z.B. die zwischen O. Tafrali einerseits und D. Onciul, I. Bogdan und N. Iorga andererseits (1915—1916); im Bericht letztgenannter wurde kurz danach die zum Leitsatz gewordene Hypothese betont, derzufolge das Denkmal in Argeş zweifellos mit den Anfängen des walachischen Staates in Verbindung stehe und das Werk des Woiwoden Basarab I. (ca. 1310 — 1352) sei, wobei der Beitrag seines Nachfolgers Nicolae Alexandru (1352—1364) nicht ausgeschlossen wäre.

Nach einer durch den ersten Weltkrieg verursachten Unterbrechung wurden in Curtea de Argeş die Restaurierungsarbeiten erneut aufgenommen (1920). Die alten Fresken wurden dank der Bemühung des Malers D. Noroccea freigelegt, der auch an der nördlichen Wand des Naos die Anmerkung in kirchenslawisch: „Im Jahre 6860 (1351—1352) ist zu Cimpulung der große Woiwod Basarab gestorben“, sowie einen Teil der Inschrift über dem Votivbild (vgl. Kap. II) entdeckte. Zugleich wurden auch unter der Anleitung von Virgil Drăghiceanu Ausgrabungen — besonders im Innern der Hofkirche unternommen. Der 1923 erschienene Band CDA (*Der Fürstenhof von Argeş*) vereinte die Bemerkungen und Deutungen der multidisziplinären Forschung zu Beginn des dritten Jahrzehnts (vgl. hier, S. 36 f.). Die Hauptschlußfolgerungen der Verfasser des Bandes CDA bestätigen besonders die von Onciul, dem Leiter der Forschungen, verfochtenen Meinungen. Selbst die von Drăghiceanu unternommene archäologische Forschung war von der Denkweise des Gelehrten sichtbar beeinflusst, die schrittweise bestätigt wurde: die Hofkirche wurde von Basarab I. angefangen (als Beweis dafür galt der *grafitto* mit dem Datum 1351—1352), dessen Werk von den Nachfolgern bis zu Radu I. („dem Schwarzen“, Woiwod von 1377—1383) fortgesetzt wurde; als seine Grabstätte galt das am 31. Juli 1920 entdeckte berühmte Grabmal Nr. 10; derselbe Radu I. dürfte mit seiner Gemahlin auf dem Votivbild des Naos dargestellt worden sein usw.

Leider haben viele der im Band CDA enthaltenen Interpretierungen nicht in hinreichendem Maß den vom Denkmal selbst gebotenen Angaben Rechnung getragen. Dabei hatten die Ergebnisse der archäologischen Beobachtungen Drăghiceanus ernste methodologische Mängel. Es gelang ihm nicht die wirkliche Bedeutung mancher Entdeckungen zu entziffern (z.B. der Grundmauern der unter der Hofkirche gelegenen alten Kultstätte, sowie die der dazugehörenden Umfriedung). Es ist somit erklärlich, weshalb die Mißdeutungen und die 1923 aufgezeichneten Schlußfolgerungen später angefochten und völlig nachgeprüft wurden. Dabei ist die Hypothese von Aurelian Sacerdoţeanu (1935) hervorzuheben, die heute durch unsere Investigation bestätigt wurde (deshalb werden weiter die Termini Argeş-I und Argeş-II laufend verwendet).

Im Bereich der rumänischen Geschichtsschreibung bahnte sich auch eine besondere Interpretation den Weg und zwar: die hier genannten Bau-

ten würden eigentlich nicht den Fürstenhof darstellen, sondern den Metropolitensitz der Walachei. Diese Behauptung wird jedoch durch die Quellen und nicht zuletzt durch die archäologischen Gegebenheiten widerlegt, einschließlich jener in Argeş auf chronologischer Ebene festgesetzten (vgl. Kap. V).

II. *Das Urweichbild von Argeş.* In einer geographisch komplexen Gegend gelegen (Abb. 1) und ununterbrochen bewohnt, bildete sich die frühmittelalterliche Siedlung von Argeş an dem linken Ufer des Flusses, von dem sie ihren Namen ableitete. An ihrer nördlichen Seite lag auf einer Terrasse der Fürstenhof (Abb. 2 — 3). Auf Grund der archäologischen Funde und Betrachtungen, sowie der sich heute an Ort und Stelle darbietenden Beweise (die Abb. 4 stellt auch die dem Auge verborgen gebliebenen Spuren des Mauerwerks dar) ergibt sich Folgendes :

— Die Umfriedung 1 (ca. 1340) ist der eigentliche Hof — ein leicht trapezförmiges Viereck, dessen 81 — 98 m Längsseiten aus 1 — 1,20 m dicken Mauern gebildet sind ; Innenfläche von ungefähr 7 300 m² (Abb. 4). Der Eingangsturm (Nr. 1) ist an der O-Seite verankert (Abb. 4—5, 17). An der S-Seite stand das fürstliche Wohnhaus, mit rechteckigem Grundriß (32 × 11,80 m) über einem mit Bohlen (also ungewölbten) bedeckten Kellerraum, wobei der Zugang durch den Kellerhals an der N-Seite möglich war ; darüber dürfte ein Aussichtsturm (rum. *foşor*) gewesen sein (Abb. 4, 6). Später (ca. 1517) wurden an dem Fürstenhof Änderungen vorgenommen : der Turm Nr. 1 wurde durch einen neuen (Nr. 2) ersetzt, dem erwähnten Wohnhaus kommt noch ein breiter Vorbau (rum. *prisă*) an der N-Seite hinzu ; gegenüberliegend wurde ein neues Wohnhaus erbaut, dessen Grundriß von demjenigen des alten verschieden ist (Abb. 4,7). Umbauarbeiten erfolgten (17. — 18.Jh.) und selbst auch später entstanden einige Wohn- und öffentliche Gebäude innerhalb der Umfriedung 1 (Abb. 4 — 5, 17, 19 — 20, 23 — 25).

— Die Umfriedung 2 (ca. 1750). Durch die Bogenform der O- und S-Seite und deren Strebpfeiler gekennzeichnet besteht die Umfriedung 2 aus dünneren Mauern die zu unterschiedlichen Zeitpunkten erbaut wurden. Der südwestliche Teil hat bereits die Umfriedung 1 außer Gebrauch gesetzt ; der südliche Abschnitt stammt aus dem Jahr 1838, als der Glockenturm erbaut wurde (Abb.9). Weitere Mauern wurden gelegentlich der Arbeiten in den Jahren 1912 und ff. errichtet (Abb.4).

Das Hauptdenkmal von hier ist die Hofkirche (Argeş-II) und rings um dieselbe sind die Grundmauern einer dritten, durch A gekennzeichneten Umfriedung erhalten geblieben, die ehemals die Kirche Argeş-I (ca. 1200) umzäunte (Details in dem Kap. III, § 5). Die Hofkirche (ca. 1365 — 1369) — ein Baudenkmal von reinen byzantinischen Linien —, mit dem Grundriß der sogenannten „griechischen eingefügten Kreuzkuppel“ (Abb. 11), wurde aus Steinen und Ziegeln erhoben (Abb. 8—9). Die inneren Fresken sind in der Art der paläologischen Renaissancekunst des 14. Jhs. gestaltet. Der Stifter — Vladislav I. (1364—1377) — ist sowohl in der Szene *Deesis* im Pronaos (Abb. 12) als auch im Motivbild an der W-Wand des Naos neben seiner Gemahlin, der Fürstin Anna, dargestellt. Leider wurde das Bild im 19. Jh. (1827, 1851) nicht entsprechend wiederhergestellt (Abb.13) ; erfreulicherweise stehen noch über dem Motivbild teilweise Spuren der erwähnten gemalten dreireihigen Inschrift. Wiederhergestellt (Abb. 14) lautet die Übersetzung der Inschrift wie folgt : „[†Ich Vladislav, in Christus Gott gutgläubiger] *Woiwod und selbtherrlicher Herrscher des Walachischen Landes, Widins und des gesamten Gebietes Widins.* [†Selbtherrliche

Kera Anna, in *Christus Gott gutgläubige Herrscherin des Walachischen Landes und des gesamten [Gebietes Widins]*".

III. *Archäologische Forschungen.* Die vorgeschlagene Thematik sowie die Aspekte betreffs der Denkmäler — die die Gesamtheit des ehemaligen Woiwodensitzes bilden — haben von selbst erwiesen, daß die Hauptaufgaben unserer Forschung besonders in der Identifizierung der *intakten* archäologischen Ablagerungen besteht. Auf Grund derartiger Funde muß die Chronologie der Spuren menschlichen Lebens aufgestellt werden (in erster Reihe die Datierung der Bauten) die während den Ausgrabungen (Abb. 4, 37) verzeichnet wurden. Die chronologisch-stratigraphischen Festsetzungen werden weitgehend in der Abb. 16 dargestellt, aus deren Zeichenerklärung wiederholt unter L(egende) 1 — 24 (z. B. : L4, L15, L 22 usw) zitiert wird.

1. *Der O-Sektor (Eingang).* Der N-S ausgerichtete Kiessteg (Abb. 4; 17/5) bildet den ältesten freigelegten Gehweg, der mit dem mutmaßlichen Kern des *alten Hofes* in Verbindung steht (siehe Abb.3/x). Die spätere Ablagerung L 15 wurde zugleich mit der Ablagerung L 14 in der Aufbauphase L 21 (ca. 1340) teilweise entfernt, als das Kopfsteinpflaster (einschließlich im Innern des Turms Nr. 1) gelegt wurde (Abb. 17/2-3). Beachtenswert ist dabei der Standort der 1327-Münze (*Katalog* 5) sowie derjenige der Schuttschichte L 17 östlich des Turms — wodurch die Aufbauphase L 20 (ca. 1365—1369) belegt wird (Abb. 17/5). Ersichtlich ist die späte Aufbauphase L 4 (des Turms Nr. 2, ca. 1517, mit Zusätzen von 1750. Abb. 17/1 — 2, 4).

2. *Der S-Sektor.* Die der Umfriedung 1 vorgehende Bewohnungsphase wird klar bestimmt : freigelegt wurde das Fundament eines befestigten Bauwerks (rötlicher Mörtel, mit Ziegelstaub in der Mischung — vgl. §5), dessen N-Seite ungefähr 10 m lang und von der S-Mauer der Umfriedung überlagert ist ; ein Pflaster aus zwei Schichten bestehend erstreckte sich nach NO und ein anderer Kiessteg nach NW (Abb. 4 ; 18/2 ; 23/4—5 ; 26 — 27). In der späteren Ablagerung L 15 wurden typische Materialien (s. Kap. IV) und zwei Münzen (*Kat.* 2 — 3) freigelegt, die die Datierung des erwähnten Bauwerks um das Jahr 1200 (= L 22) gestatten. Nebengebäude wurden in derselben Zone entdeckt ; auf Grund der Keramik sowie einer Münze (*Kat.* 4) wird diese der L 22 nachfolgende Bauetappe als aus dem letzten Drittel des 13. Jhs. — Anfang des 14. Jhs. stammend datiert (Abb. 4 ; 19/1—2 ; 25/1). Der obere Teil der Ablagerung L 14 läßt Brand- und Schuttspuren erkennen (also *Zerstörungen* die vermutlich durch die Ereignisse des Jahres 1330 hervorgerufen worden sind). Ersichtlich ist auch die Aufbauphase L 21 (ca. 1340. Abb. 19/3—5 ; 20/1 ; 25/1 ; die Münzen — *Kat.* 6, 7—8). Hervorzuheben ist desgleichen die stratigraphische Lage der Münze von Sracimir (1360—1365. *Kat.* 9) — ein bedeutender Anhaltspunkt zur Bestimmung der Aufbauphase L 20 (Abb. 20/2—3). Die zur Geldprägwerkstatt gehörende Anlage (nach ca. 1364) wurde östlich des Wohnhauses verzeichnet : es sind die Überreste eines Schmelzofens aus Ziegeln (Abb. 21 — 22), wobei auch die nahegelegene Grube zu erwähnen ist, in der Tonschmelztiegel (s. *Kap.* IV, §1) gefunden wurden. Schließlich treten spät hinzugekommene Bauten, bzw. aus der Aufbauphase L 4 (ca. 1517) in Erscheinung.

3. *Der N- und NW-Sektor.* Es wird das späte Datum (L 4) des nördlich gelegenen Wohnhauses (Abb. 28) archäologisch bewiesen ; in derselben Zeit wurde die W-Seite der Umfriedung 1 von Grund auf wiederhergestellt (vielleicht dürfte hier eine kleine Pforte mit Zugangsmöglichkeit

zum Argeş-Tal bestanden haben). An der Außenseite (XVI-72) wurde eine Hütte (13.—14.Jh.) freigelegt; aufgehäufter Schutt L 17 lag in der NO-Mikrozone des Wohnhauses.

4. *Der NO-Sektor.* Die ursprüngliche Vegetation vor der Aufbau-phase L 22 wurde durch Feuer ausgerodet. Die stratigraphische Lage einer Münze (Kat. 1) gestattet die Datierung der Umfriedung A (und der Kirche Argeş-I) : ca. 1200 (Abb. 33/4). Die Aufeinanderfolge der Umfriedungen A — 1 — 2 (für letztere, Abb. 29) steht fest (Abb. 30/1; 33/2), wobei gleichzeitig bewiesen wird, daß unter den Bedingungen der Errichtung der Umfriedung 1 (= L 21, ca. 1340) die Kirche Argeş-I sowie die Umfriedung A weiter bestanden haben (vgl. die Lage L 13, Abb. 33/1). Gleichfalls wird die Aufbau-phase L 20 (1365—1369) stratigraphisch bestimmt, zuvor jedoch das systematische Niederreißen der Umfriedung A und der alten Kultstätte (Argeş-I) implizierend (massive Schutthaufen L 17 wurden in diesem Sektor verzeichnet, die Aufbauschicht L 20 bedeckend oder einschließend — Abb. 30, 33, 34). Desgleichen wurde die in einem Sandbett liegende Vertiefung entdeckt (Abb. 30/6), die zur Zubereitung des Verputzes (d. h. Endbearbeitung) der Kirche Argeş-II gedient hatte (Detail mit einer gleichzeitigen *grafitto*-Inscription, Abb. 10). Seit dem 15.Jh. fanden rings um die neue Kirche (sowie in der NO-Zone der Umfriedung 1—nach ca. 1750 d.h. die Umfriedung 2) Beerdingungen statt (Abb. 4, 30, 35 — 36).

5. *Die Hofkirche (das Innere).* Die Ausgrabungen (Abb. 37) haben bedeutende Angaben in bezug auf die Kirche Argeş-I geboten: *Grundmauern* — 0,62 — 1,22 m dick, aus örtlichem grünen Schiefer erbaut, wobei der Mörtel (mit Ziegelstaub) rötlich ist (Details: Abb. 38 — 41, 43 — 44); *Grundriß* — (in mittelgroßen Abmessungen: 14 × 8 m) eine ungewöhnliche Variante des sogenannten „freien griechischen Kreuz“-Typus, ohne Innenstützpunkte (Analogien, in dem Kap. V, Anm. 222 u. ff.). Beachtenswert ist die Gestaltung der N- und S-Seite, wobei das kreuzförmige Bild auch von außen zur Geltung kommt (Abb. 37/A; 41, 45, 69). Für den Bau der Fassaden wurden Ziegel (einige aus der Römerzeit) gebraucht, wobei die Verzierungen aus glasierter Keramik (Abb. 68) und im Innern aus gutausgeführten Wandmalereien bestanden. Es geht die Beziehung der Kirche Argeş-I zur Umfriedung A hervor; letztere erstreckte sich auf einer Gesamtfläche von ungefähr 690 m² (Abb. 45).

Schließlich wurden wertvolle Angaben in bezug auf die Kirche Argeş-II erhalten: *die Bautechnik der Untermauerung* (Abb. 37/1—4); *die Errichtung der blinden Mauer vom Diakonikon* (Abb. 37/B); *der Fußboden I* (Abb. 37/1—4; 38/x; 43/2—3) usw. Es wird besonders auf die Beerdingungen hingewiesen, indem belegt wird, daß die Grabmale Nr. 2, 4, 5 und 11 (laut Drăghiceanu, CDA-1920) nicht als solche anerkannt werden können und das Grabmal Nr. 14 berechtigte Zweifel hervorruft. Hingegen scheint das Grabmal Nr. 1 dem Friedhof Argeş-I angehört zu haben — möglicherweise auch andere außerhalb der Kirche Argeş-II. Die archäologische Begutachtung wird jedoch durch die Erdexkavation aus dem Jahre 1911—1914 wirkungslos.

6. *Periodisierung.* Auf Grund der erwähnten chrono-stratigraphischen Kriterien wurde das (orientative) Periodisierungsschema der Bauten von Curtea de Argeş bis zum Jahr 1400 (Abb. 46) entworfen, indem auch die eigentlichen historischen Anhaltspunkte betreffs des wirklichen oder möglichen Zusammenhangs des Woiwodensitzes mit der Geschichte der Walachei (Spalte *Datierung*) beachtet wurde. Die auf verschiedener Ebene

aufgeteilten Elemente — bzw. die AB-Hauptphasen mit 4 Bewohnungs-niveaus — hoben die Entwicklung *alter Hof* — *neuer Hof* ersichtlich hervor, die als solche erläutert wurde (Spalte *Bauten*).

IV. *Das archäologische Fundmaterial*. Es werden die 1967—1973 in Curtea de Argeş entdeckten Einzelgegenstände und Materialengruppen vorgeführt, die zum Niveau A—A, A 1 — 2 und B 3 — 4 (dem Schema gemäß, Abb. 46) gehören und zwar : Werkzeuge (Abb. 47 : Schmelztiegel aus Ton), Gebrauchsgegenstände, Waffen, Einzelstücke und Zubehöre von Rüst- und Sattelzeug (Abb. 48 — 49). Es wird auf den Gürtel von Vladislav I. (Abb. 50) näher eingegangen, indem ein neuer Standpunkt erstmals erörtert wird (vgl. Anm. 157 — 162). Die bei den Ausgrabungen freigelegten Münzen werden im *Katalog* kurz und in der Abb. 51 geschildert, wobei die Hauptstücke den chronologischen Rahmen vorliegender Arbeit erhellen. Besondere Betrachtungen sind den örtlichen sowie den Gruppen von Importkeramikstücken einschließlich der glasierten Keramik : Kategorien, Gruppen, Arten, Formen und Typen, Spielarten (Varianten), siehe Abb. 52 — 64, 66 — 68, gewidmet. Zu erwähnen ist die Entdeckung der Ofenkacheln (die Topf- und Becherkacheln sind vorherrschend) in der Nähe des südlich gelegenen Wohnhauses (Abb. 65), die zu den ältesten in der Walachei urkundlich belegten gehören (vgl. Anm. 189).

V. *Schlußfolgerungen auf Grund der archäologischen Forschung*. Die in Curtea de Argeş stehenden oder als Trümmer befindlichen, sowie die in Verbindung mit der archäologischen Forschung entdeckten Denkmäler, einschließlich der Bemerkungen in bezug auf die Ablagerungen, die Komplexe und das Fundmaterial werfen eine Reihe von Fragen auf und gestatten uns zugleich auf konkreter Grundlage Schlußfolgerungen zu ziehen :

1. Erstens ist die seit dem Ende des 12.Jh. ununterbrochene Aufeinanderfolge der vier Bewohnungs-niveaus menschlichen Verweilens im Weichbild des Woiwodensitzes von Argeş hervorzuheben. Morphologisch und topographisch handelt es sich um folgende identifizierte Großkomplexe :

— Ein *alter Hof*, dessen Kern wahrscheinlich auf dem südlichen Hügel lag, worauf heute die Gebäude des städtischen Spitals stehen (Abb. 2, 3/x). Nebengebäude dieses um das Jahr 1180 datierbaren mutmaßlichen Kerns (ein eventuell umzäuntes Wohnhaus) entstanden im NW um das Jahr 1200, als auch nördlich die durch die Kirche Argeş-I (mit der Umfriedung A) dargestellte Kultstätte errichtet wurde. Mit diesem Baukomplex, der auch um das Jahr 1270 entstandene Wirtschaftsgebäude umfaßt (Abb. 4, 46), kann die Erwähnung *castrum Argyas* (1330 bzw. 1336) in Beziehung gesetzt werden. Zweifellos hat dieser Baukomplex während des Angewiner Einfalls zu leiden gehabt (wie es auch später, 1394, nach der Schlacht von Rovine — s. Anm. 75 und Abb. 16/9 — geschehen ist).

— Die Wohnlandschaft ändert sich bedeutend um das Jahr 1340, als der Woiwod Basarab I. die Umfriedung I oder den *neuen Hof*, unter den Bedingungen des Weiterbestehens der Kirche Argeş-I, errichtet. Den dargebotenen archäologischen Beweisen gemäß reißt erst der Woiwod Vladislav I. zu Beginn seiner Herrschaft die alte Kultstätte ab und errichtet an derselben Stelle die Hofkirche des hl. Nikolaus (Argeş-II) in der Zeit von 1365 bis 1369 ; vorzumerken ist die Tatsache, daß der neue Bau einschließlich der Malerei um das Jahr 1369 fertig war — als sich der Woiwod auf dem Feldzug von Widin befand, wie es die Inschrift im Naos beweist.

2. Die Denkmäler an dem Fürstenhof von Argeş stellen Belege der mittelalterlichen rumänischen Schöpfung im Bereich der Kultur und Zivilisation im Süd-Osten Europas dar.

— Sie widerspiegeln vor allem das Leben einer der einheimischen Gesellschaft hervorgegangenen feudalen Herrscherschicht, ihre Stellung sowie ihre Rolle als politisches Oberhaupt — sowohl auf der Stufe des vorstaatlichen Woiwodentums (im 12.—13.Jh.), als auch auf der höheren Stufe der autokratischen Herrschaft (im 14.Jh.), unter den Bedingungen des eigentlichen Staatslebens.

— Der Standort sowie die morphologische Beschaffenheit der Bauten, die Innen — sowie die Außenausstattung, das bewegliche Inventar — all das bringt eine dem Feudaladel eigene Lebensweise zum Ausdruck, die sich nie — nicht einmal zeitweilig (wenigstens im 14.Jh.) — verändert hatte.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1. Kreis Argeş, heutige Verwaltungseinteilung.
 Abb. 2. Curtea de Argeş. Zone des Woiwodensitzes (Photo „Decorativa“).
 Abb. 3. Der Woiwodensitz, topographische Lage: 1, Umfriedung A (ca. 1200); 2, Umfriedung I (ca. 1340); 3, Hofkirche (ca. 1365—1369); 4, Kirche Sin Nicolară (ca. 15. Jh.). Der wahrscheinliche Standort des *alten Hofes* (Ende des 12. Jh. — ca. 1340) ist vermerkt unter x.
 Abb. 4. Der Woiwodensitz. Gesamtlageplan (topographische Aufnahme von E. Mironescu).
 Abb. 5. Turm Nr. 1 (ca. 1340); 1, 3, N — Seite (Detail SW — Ecke); 2, S — Seite, Detail (die Verbindungsgrundmauern des Turms Nr. 2 (ca. 1517) sind zu unterscheiden unter x).
 Abb. 6. Das südliche Wohnhaus (ca. 1340). Ansicht von WSW.
 Abb. 7. Das nördliche Wohnhaus (ca. 1517). Ansicht von ONO.
 Abb. 8. Ältere Zeichnung; die Hofkirche (um 1875—1880?). Nach Şt. C. Bilciurescu.
 Abb. 9. Die Hofkirche, heutiger Zustand. Ansicht von OSO (im Vordergrund — die Umfriedung 2).
 Abb. 10. Die Hofkirche, südliche Fassade. Detail (mit *grafitto* — Inschrift aus der Aufbau-phase).
 Abb. 11. Die Hofkirche, Grundriß (nach Arch. N. Ghika-Budeşti).
 Abb. 12. Der Stifter Vladislav I. (Zeichnung nach der Darstellung im Pronaos, *Deesis*, ca. 1369).
 Abb. 13. Naos, Motivbild (ca. 1369, wiederhergestellt im 19. Jh.) und die darüber gemalte Inschrift (nach V. Drăghiceanu, CDA — 1923).
 Abb. 14. Die Inschrift in kirchenslawisch (ca. 1369). Wiederherstellung.
 Abb. 15. Vladislav I. im Sarkophag (so wie er am 31. Juli 1920 gefunden wurde). (Nach V. Drăghiceanu, CDA — 1923).
 Abb. 16. Zeichenerklärung der stratigraphischen Register (im Text; L1, L2 usw.): 1, Kies (a) und Sand (b); 2, grauer Erdboden (gEb) mit Mörtelbruchstücken (Mörtelbr.) (= Ablagerung 17.—18. Jh.); 3, gEb mit Schutt, verbrannten Erdbodenpigmenten (verbr. Erdb.) und Holzkohlen (Hkohl.) (= Ablagerung 16. Jh.); 4, Aufbauschicht ca. 1517; 5, versetzter gelber Ton (gT) und Schutt (= Einebnung ca. 1517); 6, gEb und Schutt (= Einebnung ca. 1517); 7, schwarz-grauer Erdboden (schw. gEb) (= Ablagerung nach 1394); 8, dichter gEb mit Schutt, verbr. Erdb. und Hkohl. (= Ablagerung ca. 1340 — 15. Jh.); 9, schw. gEb mit vielen verbr. Erdb. und Hkohl. (= Ablagerung nach 1391 — Mitte des 15. Jh.); 10, gEb mit Mörtelbr., Schutt, verbr. Erdb. und Hkohl. (= Ablagerung nach ca. 1369); 11, dichter schw. gEb mit verbr. Erdb. und Hkohl. (= Ablagerung nach ca. 1340); 12, gEb mit gT — und Schutt L19 Mischung (= Einebnung ca. 1340); 13, schw. gEb mit verbr. Erdb. und Hkohl. (= Ablagerung nach ca. 1340); 14, gEb mit verbr. Erdb., Hkohl. und seltener Mörtelbr. (= Ablagerung vom Ausgang 13. Jh. — ca. 1340); 15, dichter violett-blauer Erdboden mit seltener Mörtelbr., vielen verbr. Erdb. und Hkohl. (= Ablagerung vom Ausgang 12. Jh (A-A) bis zur 2-ten Hälfte 13. Jh.); 16, versetzter dichter gT; 17, Schutt mit Wandmalereifragmente und Monumentalkeramik

(stammt nur von der Kirche Argeş-I); 18, gewöhnlicher Schutt (einschließlich aus dem Abbruch der Umfriedung A); 19, gT — mit Schutt L17 Mischung (= Einebnung ca. 1369); 20, Aufbauschicht ca. 1365—1369; 21, Aufbauschicht ca. 1340; 22, Aufbauschicht ca. 1200; 23, dichter Mörtel (im Inneren der Kirche Argeş-II = Lagerung des I-ten Fußbodens); 24, gewöhnliche Keramik (a) und — wenn nicht anderes angegeben wird — Tierknochen (b).

- Abb. 17. Der O-Sektor. Grundriß, Profile, Schnitt-Perspektive.
 Abb. 18. Die Umfriedung I, Pflaster: 1, 3, ca. 1340 (I-67, Zone des Turms Nr. 1); 2, erste Hälfte des 13. Jh. (XXIV-72). Vgl. Abb. 4.
 Abb. 19. Der S-Sektor. Grundriß, Profile, Schnitt-Perspektive.
 Abb. 20. Die SO-Zone: 1, Querschnitt zur O-Seite des Wohnhauses; 2-3, schematische Profile (IV-68, XXXVII-72, Fragm.); die Schichtlage der Münze von Sracimir (Kat. 9) ist angezeichnet.
 Abb. 21. Nebengebäude der aus dem 14. Jh. stammenden Geldprägwerkstatt (XXXVIII-72, m-72). Ansichten.
 Abb. 22. Grundriß desselben Komplexes (XXXVIII-72, m-72).
 Abb. 23. Der S-Sektor. Grundriß und Profile.
 Abb. 24. Zone des fürstlichen Wohnhauses (ca. 1340): 1, 4, W-Seite (der Zusatz des Vorbaus tritt hervor); 2, Detail mit den Aufbauschichtlagen L4 und L21 (IV-68, S-Profil); 3, versetzter Erdboden (x) unter Aufbauschicht L21 (XXIV-72, O-Profil).
 Abb. 25. Dieselbe Zone: 1, Grundwerk aus dem 13. Jh.; der Fundort der Münze von 1338 (Kat. 6) ist angezeichnet; 2, mit der Schicht L8 bedeckt Pflaster aus dem 14. Jh. (darüber: Aufbauschicht L4).
 Abb. 26. Profile: 1, j-72; 2, k-72; 3, XIV-68.
 Abb. 27. Die Schichten des Pflasters aus dem 13. Jh. (h-71).
 Abb. 28. Der N- und NW-Sektor. Grundriß und Profile.
 Abb. 29. Der Graben V-68, Gesamtblick nach West. Die Westmauer der Umfriedung z (ca. 1750) ist angezeichnet x.
 Abb. 30. Der NO-Sektor. Grundrisse, Profile.
 Abb. 31. Fußboden aus Quadratziegeln, vor ca. 1340 (VI-68).
 Abb. 32. Grundmauer der Umfriedung I (ca. 1340), O-Seite: 1, IX-68; 2, V-68.
 Abb. 33. Der NO-Sektor. Grundriß und Profile.
 Abb. 34. Schichtungsregister (g-71): 1, unten — die Aufbauschicht L22 (ca. 1200); zu unterscheiden ist eine Schutthäufung L17; 2, Detail (das Kiespflasterniveau (ca. 1340) ist angezeichnet x).
 Abb. 35. Spätere zerstörte Gräber (l-72); die gradierte Latte zeigt die alte Oberfläche, ca. 1365.
 Abb. 36. Umfriedung A (ca. 1200): 1, S-Seite (XVIII-69); 2, W-Seite (V-68).
 Abb. 37. Die Kirche Argeş-II (Innenraum). Grundrisse, Profile.
 Abb. 38. Naos (Ausgrabungen, 1969); zu unterscheiden sind die Grundmauern der alten Kultstätte (x = das Fußbodenniveau I, ca. 1369).
 Abb. 39. Die Kirche Argeş-I (ca. 1200), die Scheidewand, x.
 Abb. 40. Altarraum Argeş-I, Grundriß und schematisches Profil.
 Abb. 41. Lage der alten Kultstätte innerhalb der heutigen (die Gräber im Naos Argeş-II wurden angezeichnet).
 Abb. 42. Das sogenannte „Grab Nr. 2“ (der Zustand von 1971).
 Abb. 43. Naos: 1, Grab Nr. 10, Vladislav I. (der Zustand von 1969); 2-3, die Grundmauern Argeş-I, x und der Fußboden I, ca. 1369, xx.
 Abb. 44. Naos (III N-1969): 1, Grab (M) über der N — Grundmauer Argeş-I; 2, Detail.
 Abb. 45. Die Kirche Argeş-I und die Umfriedung A. Grundriß.
 Abb. 46. Periodisierungsschema bis 1400 (Habitatebenen, Bau — Phasen und Etappen, Datierung).
 Abb. 47. Werkzeuge: Schmelzziegel aus Ton (B-4).
 Abb. 48. Werkzeuge, Gebrauchsgegenstände, Waffen.
 Abb. 49. Gegenstände und Zubehöre von Rüst- und Sattelzeug (6, Pfeilspitze).
 Abb. 50. Gürtel von Vladislav I., vor 1377 (Zeichnung nach CDA — 1923, Abb. 57 und Tafel X).
 Abb. 51. Münzen (siehe *Katalog*).
 Abb. 52. Gebrauchskeramik, henkellose Töpfe: 1-2, 6 (B-4); 3 (B-3, ca. 1340); 4-5 (A-2); 7 (A-1).
 Abb. 53. Henkellose Töpfe, typologische Varianten: 1-3 (B-4); 4, 6 (B-3); 5, 7-11 (A-2); 12-13 (A-1); 14-18 (A-A).
 Abb. 54. Henkellose Töpfe, typologische Varianten (A-1).
 Abb. 55. Henkellose Töpfe, typologische Varianten: 2 (B-4); 1, 6-15, 17 (A-2); 16, 18-19 (A-1); 20 (A-A) — und *kleine Gefäße*: 3 (B-4); 4 (B-3); 5 (A-2).

- Abb. 56. Henkeltöpfe: 1–7 (B-4); 6, 9 (B-3); 8, 10 (A-2).
- Abb. 57. Kannen und Kännchen mit Kleeblattmündung; 1, 3 (B-3; vgl. Abb. 60/1–2); 2 (B-4).
- Abb. 58. Serien-Ziermotive: 2–4 (B-4); 1, 5–6, 8 (B-3); 7 (*glänzende Art*), 9 (A-2); 10–15 (A-1; 11, *glänz. Art*) – und Stempel (Töpferzeichen); 16–17 (A-2; 17, *glänz. Art*); 18–19 (A-1).
- Abb. 59. Henkel von Kannen und Krügen; 1–2 (B-4); 3–6 (A-1; 6, *glänz. Art*).
- Abb. 60. Kanne und Kännchen (B-4; vgl. Abb. 57/1, 3); 3, Becher (B-3, ca. 1369).
- Abb. 61. Einheimische- und Importkeramik; 1, Henkelschüssel (B-4); 2, Schüssel (A-1); 3, großes Vorratsgefäß, Fragm. (A-2, vor ca. 1340).
- Abb. 62. Tondeckel; 1–2 (B-4); 3, (B-3); 4 (A-1).
- Abb. 63. Lichtschnuppe aus Ton, wiederhergestellte Form (A-2).
- Abb. 64. Leuchterstütze aus Ton, *glänz. Art* (B-3, vielleicht A-2); 1, wiederhergestellte Form; 3, Zustand des Gegenstandes; 2, Vergleichsmaterial f. die Glasampel: das Exemplar in Kloster Cozia (vor 1388).
- Abb. 65. Ofenkacheln (Fragm. im Bereich des südlichen Wohnhauses, B-4, B-3).
- Abb. 66. Glasierte Keramik: 1, Becher (B-3, ca. 1340); 2, Schüssel (B-3, ca. 1340).
- Abb. 67. Glasierter hoher Becher, wiederhergestellte Form (B-3, ca. 1340).
- Abb. 68. Monumentalkeramik von der Kirche Argeş-I (ca. 1200); 1–2, glasierte Formvarianten; 3, Algorithmus der Verzierung (*Hypothese*).
- Abb. 69. Die Kirche Argeş-I (ca. 1200) in axonometrische Perspektive. Wiederherstellung von Arch. Monica Mărgineanu-Cârstoiu.

INDICE

1. Denumiri geografice

A

Albota 30, top. 31
Aninoasa 30
Arcf (depresiunea —) 28
Argeş (aşezare) — v. Curtea de Argeş
Argeş (riu) — passim; *Argests*, *Ordessos* 28
Argeş (ținut, județ medieval și actual)
9, 28–30, 46; *Arghiș* 30
Arta (Epir, Grecia) 142
Austria 122

B

Balcani (munții —) 142
Bascov /Bașcov/ 31
Bădești 13, 30, 31
Băiculești 28
Bela Crkva /Karan/ (Iugoslavia) 116
Belaja Veja /Sarkel/ (U.R.S.S.) 137
Berindei, top. 31
Bizanț — v. Imperiul bizantin
Bîrlogu 30
Boboșevo (Bulgaria) 153
Boemia 113
Boiana (Bulgaria) 152
Boișoara top. 31
Bratia (riu) top. 31
Brazda lui Novac 30
Bucov 140
București 12, 41; oraș de scaun Țara Românească 12
Buda (Ungaria) 135
Bulgaria 20, 24, 109, 111, 113, 116, 120, 152

C

Capul Piscului top. 31
Capidava 137
Caricingrad (Iugoslavia) 153
Carpați (munți) — passim
Călinești 30
Cehia 139
Cepari 28
Cetățeni 28, 30, 31
Chora (M-rea —, Constantinopol) /Karye Djami/ 18, 19

Ciineni top. 31
Cîmpia Română 28, 111
Cîmpulung 13, 14, 17, 18, 25, 30, 31, 83, 114, 143, 148; Cîmpul lung 15; depresiunea — 28; biserică domnească în — 13; tipăritură veche în — 14; vechime 14
Coconi 111, 122, 140
Corbeni top. 31
Corbi (Corbii de Piatră) top. 31
Corinth 37
Cotmeana 30, 142; top. 31
Cotul Morii-Popricani 113
Cozia (M-re) 136, 137, 142
Cuhea 139
Curtea de Argeş — passim; Curtea-de-Argeş (Curtea Argeșului), top. 12; Argeş, oraș de scaun — passim; capitala lui Seneslau 22; centru de olari 123; stema — 38; *Argis* 13; *Argisch* 12; (*Dvor*) *Arghiș* 11, 12, 31; (*castrum*) *Argyas* 11; *Argies* 11; *Nerx*, *Merp* 11

D

Dacia (Dacie, Dacia Traiană), — inferior 16, 30
Davidești 28
Devin (Cehoslovacia) 111
Dinogetia 109, 113, 135, 139, 152
Dîlbovița (riu) 28
Domnești, top. 31
Donja Kamenica 152
Drajna, sat de moșneni 13
Dridu 122
Drobeta-Turnu Severin 28
Dunărea — passim; — de Jos, Paristrion 142, 154

E

Epir (Grecia) 117, 142
Europa (Europe), — Centrală 15, 17, 114, 128

F

Făgăraș (munți) 28; descălecat din țara — 155
Filiani 30

Földvár — v. Szabolcs
Franța 114

G

Germania 114
Glavacioc 30
Gorj (district) 30
Govora (M-re) 12
Gruul Lupului top. 31

I

Ialomița (riu) 12
Iași (județ) 113; top. — v. Valca Iașului
Iezer-Păpușa (munți) 28
Imperiul bizantin (Bizanț) 20, 61, 119;
Imperiul de la Salonic 117, 119
Imperiul otoman 121, 122
Imperiul romano-german 121
Iugoslavia 116, 152
Ivanjane (Bulgaria) 152

J

Jidava 30

K

Karan — v. Bela Crkva
Klissekioi (Bulgaria) 152

L

Leaota (munți) 28
Loveci (Bulgaria) 142
Loviște (țara —) 30, 31
Lucieni 31

M

Maramureș 60
Mănăstirea Argeșului 12, 14, 31, 155; *Argisch*
templum 12
Mănicești 28, 30
Merșișani 30 /Rovine, 1394 lingă—/ 31
Merp — v. Curtea de Argeș
Mesembria 142
Mozăceni 30
Moldova, țara — (Moldavie, Moldau) 15,
60, 120
Muscel (județ istoric) 28, 30
Muscelele Argeșului 28
Mușătești top. 31

N

Nerx — v. Curtea de Argeș
Nicopol (Bulgaria) 24, 152

O

Oboga 128
Oit (riu) 28, 30, 47; defileul — 105

Orbeasca de Jos 116, 117
Oratea 30
Olteni 113, 116

P

Padina-Gospodijn Vir (Iugoslavia) 119, 147
Păciul lui Soare /Vicina/ 109, 111—113,
116, 124, 135
Pădureți (județ medieval dispărut) 30
Pfaffenschlag (Slavonic, Cehoslovacia) 124
Pitești 9, 30, 107; sat medieval, top. 31
Piscul Lung top. 31
Piscul Moșului top. 31
Pîrîul Doamnei — v. Valca Doamnei
Pliska (Bulgaria) 113
Plzen (Cehoslovacia) 132
Podișul Getic (Piemontul Getic, Platforma
Getică) 28
Poinari 30
Polonia 121
Popricani — v. Cotel Morii
Porțile de Fier 119
Preslav (Bulgaria) 142
Purcăreni 30

R

Rakovica (Bulgaria) 152
Retevoești 28, 30
Rîul Doamnei top. 31
Rîul Tîrgului top. 31
România — passim
Rovine (lupta de la —) 31, 160 — v. Meri-
șani
Rucăr 30
Rusia 121, 122

S

Salonic 54, 142; v. Imperiul de la —
Saparevo Banja (Bulgaria) 152
Sarkel — v. Bclaja Veja
Săpata 30
Serbia 20, 120 142
Seytopolis (Bulgaria) 112
Sjarina (Iugoslavia) 153
Slavonic — v. Pfaffenschlag
Sopron (Ungaria) 128
Stănești (sat de moșneni) 13
Stroiești top. 31
Subcarpații Getici 28
Succava 109
Soslănești 30
Szabolcs-Földvár (Ungaria) 113

Ș

Șuici 28; depresiunea — 28

T

Teiu 28
Tigveni 28

Titești 28, 31
Tismana (M-re) 13
Tirnovo (Bulgaria) 56, 111, 120, 142
Tirgoviște 12, 28, 36, 139, 143, 144, 150, 155; oraș de scaun 12
Topolog (riu) 30; top. 31
Topoloveni 30; top. 31
Transilvania 30, 114
Trărure, top. in Loviște (Titești) 31
Turcești, top. 31

Ț

Țara Românească — passim

U

Ungrovlahia 14, 21, 26
/ *Vongrovlahia* 42, 44/
Valachie 15; Valahia (Vallachia) 13, 14, 16; Walachei 11, 15, 16, 155, 156;
Walachey 15; Walachisches Land 157
— v. Țara Românească
Ungaria (Ūngarn) 112, 113, 116, 119—121, 139, 155
Uruieni 30

V

Valea Danului 21
Valea Doamnei 32, 144
Valea Iașului top. 31
Valea Sasului top. 31
Valea Telcajenului (moșneni pe —) 13
Varna (Bulgaria) 152
Veneția 97
Vicina 26; v. Iachint de —
Vidin (Bulgaria) 12, 43, 59, 119, 120, 147, 157, 160 / *Bdin* 42, 44/
Vilcea (județ) 30
Vilsan (riu) 31
Vlașca (județ vechi) 30
Vlădești 31
Vodița (M-re) 19, 43
Voinești 116

Z

Zagreb (Iugoslavia) 119
Zdravec (Bulgaria) 116
Zenta (Iugoslavia) 116
Zimnicea 122

2. Nume de persoane

A

Abdul Hamid (sultan) 121
Abdul Medjid (sultan) 122
Alexandrescu, Alexandrina 30
Alexandru cel Bun 60, 120
Alexandru I — v. Nicolae Alexandru
Alexandru II (țar) 122
Alexios III Angelos (împărat) 61, 78, 119, 144
Alioth, Alfred C. 25
Ana Doamna (*Kera Ana*/Kerana/ 21, 23, 42, 43, 97, 101, 157; soția lui Vladislav I, ctitoră la Argeș — passim; portret 43; în inscripție /Kera Ana/ 42, 44; în pomelnic /Kerana Doamna/ 23; pretinse oseminte 98; soție a lui Radu I (ap. CDA) — passim, în pomelnic 23
Andronic II Paleologul (împărat) 54, 119
— v. Mihail IX; **Andronic III**
Andronic III Paleologul (împărat asociat) 119
Anghelov, D. 111
Anghelov, N. 42
Antonova, Vera 116

B

Barnea, Ion, 27, 30, 109, 113, 139, 152
Barnea, Iuliana 6
Baraschi, Silvia 111—113, 124, 125
Basarab I 11, 13, 15, 18, 19—21, 24—26, 31, 53, 67, 73, 105, 148, 149, 156, 160
Insemnare despre moartea lui — 20

Băcănarul, Ion 28
Băncilă, Ileana 120
Bărbat, fratele lui Litovoi voievod 15
Bătrina, Adrian 30
Bătrina, Lia 30
Becheș, Elena 6
Berza, Mihai 10, 151 152
Birtašević, Maria 139
Bogdan, Ioan 8, 18, 156
Bouquet, Michel (grafician, XIX) 11, 31, 36, 38
Brătianu, Gheorghe I. 25
Brătianu, Ion I.C. 84
mormintele fam. Brătianu la Argeș 22, 25, 102
Brătulescu, Victor 20

C

Calist I (patriarh C-pol) menț. 26
Cancel, P. 20
Čangova, J. 112
Cantacuzino, Gheorghe I. 30
Cantacuzino, Mihai (banul —) 15, 30
Capșa, Paul 6
Carol I (principe, rege) 81, 122
Carol Robert de Anjou (rege) 11, 53, 56, 119, 120, 155
Câmpina, Barbu T. 152
Cerchez, Grigore, 18, 19, 41, 99, 156
Chihăia, Pavel 23, 26, 30, 49, 94, 97, 101, 114
Circiumaru, Emilia, 108

Cirjan, Corneliu 137
Comneni (Imp. biz.) menț. 145
Comșa, Maria 128, 135, 140
Conea, Ion 31
Constantinescu, Nicolae — passim
Constantinescu, Hulda, 155
Constantiniu, Constantin 6
Costeneccki, Constantin (cârturar sîrb) 11
Cuza-Vodă (Alexandru Ioan I, Cuza) 32

D

Dan I, mormînt atribuit lui — 98, 99
Deroko, Aleksander 142, 152
Despina Doamna, soția lui Neagoe Basarab,
în pomelnic 23
Diaconu, Gheorghe 109
Diaconu, Petre 109, 113, 116
Dicu, Paul A. 28, 145
Diehl, Charles 18
Dorobanțu, I., pr. 12
Drăghicescu, Virgiliu N. 19, 21—25, 35, 38,
43, 44, 46, 50, 61, 68, 84, 94—97, 99—103,
114, 117, 123, 137, 147, 156, 159
Drăguț, Vasile 150
Dumitru-Snagov, I. 11
Dumitru, Gheorghe 6
Dušanić, Svetozar 27, 119, 120
Duschek, Fr. (fotograf, XIX) 37

E

Ecaterina II (țarină) 121
Eftimie (patriarh) 11
Engel, J. Christian von 15

F

Ferdinand III (împărat) 121
Filipașcu, Alexandru, 7
Florea (diac, 1317) 12
Francisc I (împărat) 122
Franz-Joseph II (împărat) 122
Franz, Rosemarie 139

G

Gabriclescu, Nicolae, 17, 150, 156
Gala Galaction 20
Georgescu, Valentin A. 27
Gheorghieva, Sonja 111, 142
Gherasimov, Todor 111
Ghika-Budești, Nicolae 18, 20, 24, 142, 152
Giurescu, Constantin C. 25, 26, 150
Giurescu, Dinu C. 25, 150
Gorovei, Ștefan S. 25
Grecescu, Constant 25
Györfy, György 7

H

Harhoiu, Radu 113
Hasdeu, Bogdan P. 108

Herodot 28
Hilczerówna, Zofia 112
Hoddinot, R.F. 152, 153
Holban, Maria 11
Holl, Imre 27, 128, 135, 139

I

Iachint de Vicina (mitropolit în Țara Românească) 26, 140
Iancovici, /?, arh. 81
Iliăș 64, 120
Ilie, Mircea 28
Ilie din Teiuș (zugrav sec. XIX) 14
Iliescu, Octavian 23, 117, 120, 150
Ioan Tzimiskes (Imp. biz.) menț. 145
Ioan de Tirnavc 15
Ionescu, Cornel, 6, 10, 138, 143
Ionescu-Gion, Gh. 41
Ionescu, Grigore 26, 35—36, 41
Ionescu, Ioan 36
Ionescu, Marin 6
Iorga, Nicolae 7, 12, 15, 18, 21, 23—26,
150, 156
Iosipescu, Sergiu 27
Isăcescu, Elena 117, 120
Ivan Alexandru (țar bulgar) 56, 120
Ivan Srațimir (țar Vidin) 57, 59, 67, 119,
120, 147, 148, 158
Ivanova, Vera 152

J

Joachim de Sibiu menț. 105
Jecu, Constanța 117

K

Kera Ana, Kerana — v. Ana Doamna
Kiel, Michael 152
Kogălniceanu, Constantin 21
Kogălniceanu, Mihail (Michel de Kogălnit-
chan) 15, 21, 155

L

Ladislaw IV Cumanul (rege) 24, 118, 119
Lapedatu, Alexandru 18, 26
Lăzărescu, Emil 26, 30
Lecomte du Noüy, André 17
Leopold I (împărat) 121
Litovoi (voievod sec. XIII) 15, 119
Luceari, Giacomo di Pietro menț. 13, 155
Ludovic I de Anjou (Lajos) 119, 147
Lupșa, Ștefan 7

M

Mahmud II (sultan) 122
Mandrea, George 17, 47
Marinescu, Alexandru 116
Martinovici, Trifu 10
Matei Basarab 14
Matei (Mathias) Corvin (rege) 60, 121

Mavrodinov, Nicola 27, 142, 152
 Mazilu, D. R. 12, 14, 15
 Mărgineanu-Cârstoiu, Monica 6, 139
 Mehedinți, Simion 150
 Metcalf, D. M. 27, 119, 120
 Mihai Viteazul 13
 Mihail, I. 20
 Mihail Asen (țar bulgar, asociat) 56, 120
 Mihail IV Paflagonianul (împărat) meņt.
 145
 Mihail IX Paleologul (împărat, asociat)
 54, 119
 Mihailov, Stamen 24, 113
 Mijatev, Kr. 111, 152, 153
 Millet, Gabriel 142
 Minea, Ilie 13, 25
 Mircea cel Bătrîn 12, 31, 49, 53, 60, 64, 65,
 68, 71, 83, 107, 111, 120, 142, 143, 149
 Mitrea, Bucur 119
 Moisescu, Cristian 143
 Moisescu, Gheorghe 7
 Moisil, Constantin 20, 23, 119
 Musicescu, Ana-Maria 10, 25, 41, 42

N

Nagy, Géza 112
 Nania, Ion 30
 Năsturel, Petre S. 13
 Neagoe Basarab 12, 13, 15, 17, 23, 26, 31,
 38, 105, 149–151, 155
 Neagu l^{er} 15
 Neamțu, Eugenia 113
 Nechvátal, B. 132
 Negru Vodă (domn legendar al Țării Româ-
 nești) 13, 96, 98, 155
 soția lui – 96
Negro Voevoda, îngropat la Argeș 13;
Niger 15
 – v. Radu Negru
 Nekuda, Vladimir 124, 128, 135
 Nemeth, P. 113
 Neofit Cretanul (mitropolit în Țara Româ-
 nească) 14
 Nestor, Ion 10
 Nicolae Alexandru / Nicola Alexandru / 13,
 20, 25, 42, 45, 83, 96, 147, 148, 156
 Alexandru I Basarab 26
 Nicolaescu, Stoica 21, 22
 Nicolescu, Corina 10, 140
 Nikolova, Janka 142
 Norocea, Dimitrie 18, 20, 41, 114, 115, 156

O

Olszewski, G. 107
 Onciul, Dimitre 15, 17–22, 156
 Orlandos, Anastasios K. 27, 38, 152
 Ostrogorsky, G. 117
 Oțetea, Andrei 15

P

Palóczy-Horwáth, András 116
 Pandelimon (zugrav, 1827) 41, 42, 96

Panait, Panait I. 140
 Panaitescu, Petre P. 12, 20, 25, 31, 152
 Panajotova, D. 152
 Papacostea, Șerban 27
 Parádi, Nándor 132, 135
 Paul de Alep 14
 Paul-Bolomey, Alexandra 109
 Păunescu, Alexandru 28
 Păunescu, Anca 30
 Pârvanovici, Ivancea (făurar, sec. XIX) 41
 Pelimon, Alexandru 35, 36, 38
 Pleteva, S. A. 137
 Petriman (popă, clisiarh domnesc 1550) 12
 Petru Cercel meņt. 12
 Popa, Radu 27, 139
 Popescu, Emilian 30
 Popescu, Eugenia 28, 30
 Pray, Georgius 15
 Protich, Andrei 22, 24

R

Radu I 17, 18, 20–23, 26, 57, 60, 67, 97,
 114, 120, 142, 155, 156
 alias „cel negru” 22, 115, 155
 în pomelnic, cu Ana Doamna 23
 Radu Negru /Radul Negru, Radu-Vodă-
 Negru, Radu-Negru/ (domn legendar
 Țara Rom.) 13–18, 21, 155
 * Radu vodă ce se poroclea negru * 15
 Rodolphe le Noir 16
 'Radu Negru' = Radu I 17, 96, 100, 101
 – v. Negru Vodă
 Radu sin Mihail (zugrav, sec. XVIII) 14, 41
 Rainer, Francisc 21, 22, 94, 96–103
 Rednic, Domnica 6
 Reichertová, Kvetá 128, 135
 Roesler (Rösler), Robert 15, 155
 Roman, Petre 28, 31
 Rosetti, Dinu V. 30, 113, 116, 119
 Ruttkay, Al. 27, 111

S

Sabău, Ioan 119
 Sacerdoțeanu, Aurelian 10, 14, 15, 20, 24,
 25, 30, 46, 145, 156
 Sambucus, I. 12
 Săvulescu, C. (Argeș) 6
 Scarlat, Nicolae 6
 Selim I (sultan) 60
 Seneslau (voievod român, sec. XIII) 9,
 22, 47
 Sigismund II August (rege) 60, 121
 Sigismund III Wasa (rege) 121
 Sion, George 15, 30
 Sion, Gheorghe 45
 Sivori, Franco meņt. 12
 Slătincanu, Barbu 128, 139
 Soliman I (sultan) 121
 Sparnau. Peter (pelerin, sec. XIV) 11
 Spinei, Victor 113
 Stancev, Stancio 113
 Stancu, Radu 9

Stilwell McKay, Theodora 137
Stoicescu, Nicolae 13, 14, 27
Sulzer, Franz-Joseph 15
Szabó, Kálmán 116

Ș

Serban, Constantin 111
Șincai, Gheorghe 15
Ștefan Dușan (rege) 120
Ștefan, Gheorghe 10
Ștefănescu, Ștefan 27

T

Tafrali, Orest 18, 19, 24–26, 145, 156
Tauber, Jürg 139
Tărtășescu, Dinu 24
Teodor, Dan 116
Teodorescu, G. 20, 114, 115
Teodoru, Horia, 10, 89
Theodor Angelos Comnenos Ducas (despot de Epir, împărat la Salonic) 54, 117, 119
Theodor Metochites (ctitor la Chora) menț. 19
Theodorescu, Răzvan 9, 26, 142, 150, 152, 153
Thunmann, Johann 15
Thuróczi, Ioan menț. 15
Tihomir (voievod sec. XIII, tatăl lui Basarab I) menț. 15
Tocilescu, Grigore G. 17, 18, 21, 31, 60
Tudor, Dumitru 30

U

Udobă Nan (boier sec. XIV, mort, probabil, la Rovine, înmormântat la Argeș) 21, 94, 99, 100
Udrescu, Dumitru 37, 71

V

Varlaam (mitropolit al Moldovei) menț. 36
Vasilescu, Dumitru 9

Vătășianu, Virgil 24, 25, 35, 41, 42, 151

Velcea, Ion 28
Viollet le Duc, 20
Virgolic, Teodor 20
Virtosu, Emil 12, 43
Vlad cel Tânăr 12
Vlad Dracul 26
Vlad I Uzurpatorul (după Rovine, 1394 – 1396) 148

Vladislav (pretins fiu al lui Radu I), pretins mormânt 23, 100

Vladislav I (Vlaicu Vodă) 11, 13, 15, 21, 23 – 26, 38, 42–45, 59, 67, 90, 94, 96–101, 107, 109, 114–116, 119, 120, 147, 148, 157, 160; ctitor la Argeș–passim; *Vlaico*, *Vulaico* *Rê di Valachta* 13; fiu al lui *Negro Voevoda* 13; în pomelnic /*Vădîslav!* 23; portret 42, 43; în inscripție 42, 44; în mormânt 44; pafă și centură 115

Vladislav I (rege) 120

Vladislav II (rege) 121

Voinescu, Teodora 14

Voislav (fiul lui Nicolae Alexandru), mormânt (cu piatră funerară) 21, 45, 83, 96–98, 101

von Tennstädt, Ulrich (pelerin, XIV) 11

Vulpe, Alexandru 28

W

Wagner, C. 15

Wilkinson, /?/ menț. 15

X

Xenopol, Alexandru, D. 15

Z

Zaharia, Eugenia 122, 128

Zigoneanu, Gheorghe 9

Zigoneanu, Ioan (meșter pietrar) 83

Redactor : LIVIU MĂRCHITAN
Tehnoredactor : ELENA SPIRU

Bun de tipar, 25.04.1984. Format, 16|70 × 100.

Coli de tipar : 10,75. Planșe 3.

C.Z. pentru biblioteci mari:

{ 902.6(498.111. Curtea de Argeș) „1200 : 1400”
{ 9(498.1) „1200 : 1400”

C.Z. pentru biblioteci mici: 902.6(498.1) „1200 : 1400”

C. 298 – I. P. INFORMAȚIA,
str. Brezoianu nr. 23–25, București
Republica Socialistă România

ERATĂ

pag.	rîndul	în loc de	se va citi
35	3 de sus	fig. 19/5	fig. 23/5
93	5 de jos	a făcut	a fost
136	2 " "	3, starea piesei	1 a, starea piesei
156	25 " "	S. 36 f.	S. 19 f.

Curtea de Argeş 1200 — 1400

Lej 19,50

